

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (ORTAÇAĞ TARİHİ)
ANABİLİM DALI

XIV. YÜZYIL'DA MALATYA

Doktora Tezi

Murat ZENGİN

Ankara-2015

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (ORTAÇAĞ TARİHİ)
ANABİLİM DALI

XIV. YÜZYIL'DA MALATYA

Doktora Tezi

Murat ZENGİN

Tez Danışmanı

Prof. Dr. İlhan ERDEM

Ankara-2015

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (ORTAÇAĞ TARİHİ)
ANABİLİM DALI

XIV. YÜZYIL'DA MALATYA

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. İlhan ERDEM

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

Prof. Dr. İlhan ERDEM

Prof. Melek DELİLBAŞI

Prof. Dr. Refik TURAN

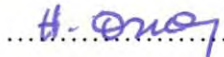
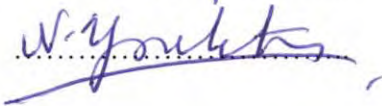
Doç. Dr. Hatice ORUÇ

Doç. Dr. Nihat YAZILITAŞ

İmzası

.....

.....

.....

.....

.....

Tez Sınav Tarihi : 16.04.2015

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(30/04/2015)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Murat ZENGİN

İmzası

ÖNSÖZ

Türkiye Selçuklu Devleti'nin tarih sahnesinden çekilmesinin ardından Anadolu'da siyasî bir boşluk meydana gelmiş ve bu boşluğu doldurmak üzere İlhanlı-Memlûk hâkimiyet mücadelesi yaşanmıştır. İlhanlı Devleti'nin XIV. yüzyılın ikinci çeyreğinden sonra dağılmaya başlamasının ardından Eretnalılar ve Dulkadirîler, bu mücadeleye dâhil olmuşlardır. Sahip olduğu stratejik konumu itibarıyla Malatya, yaşanan bu mücadelelerin merkezinde yer almıştır. Malatya şehri XIV. yüzyıl boyunca İlhanlılar, Eretnalılar, Memlûklar ve Osmanlıların yanı sıra Timurî hâkimiyetine de girmiştir. Bu tezi, Tarih bilimi açısından çok da uzun sayılmayacak bir yüzyıllık süre zarfında beş farklı siyasî güç tarafından yönetilen bu şehirde meydana gelen siyâsi, idarî, sosyo-ekonomik ve kültürel gelişmeleri tespit etmek amacıyla hazırladık.

Tez, eserde kullanılan kaynakların tanıtıldığı Kaynaklar ve Giriş bölümü hariç altı bölümden oluşmaktadır. Giriş bahsinde (kısmında), İlkçağlarından başlamak üzere Malatya'nın İlhanlı hükümdarı Gâzân Han (1295-1304)'ın tahta çıktığı dönemine kadarki siyâsi hayatı özetlenmiştir.

Tezin birinci bölümünde, Malatya şehrinin coğrafi konumuna ve Türkiye Selçukluları ile İlhanlılar dönemlerindeki idarî yapısına değinilmiştir.

İkinci bölümde, Olcaytu (1304-1316)'un iktidarından başlamak üzere Emîr Timurtaş'ın Mısır'a ilticâ ettiği 1327 tarihine kadar olan Malatya siyâsi tarihi ele alınmıştır.

Üçüncü bölüm, *Eretnalılar Dönemi Malatya Siyasî Tarihi (1328-1360)* başlığını taşımaktadır. Bu bölümde, Emîr Eretna'nın Anadolu Umûmî Valiliği'ne

vekâleti ve bağımsızlığını ilânına; Eretnalılar döneminde Malatya’da etkin rol oynayan Melik Sûnullah ve Mezâmir Ailelerine değinilmiştir. Üçüncü bölümde, dönemin kaynaklarının sükûtu nedeniyle yetersiz kalan bilgileri tamamlaması bakımından Osmanlılar döneminde tanzim edilmiş vakıf ve mülk defterleri ile Malatya’daki tarihî eserlere dâir kitâbelerden geniş şekilde faydalanılmıştır.

Tezin dördüncü bölümü, *Memlûklar Dönemi Malatya Siyasî Tarihi* başlığını taşımaktadır. Bu bölümde; Memlûk niyâbet sistemi, Malatya şehrinin Memlûk idarî yapısı içindeki yeri ve şehre atanan nâiblerin özellikleri anlatıldıktan sonra şehrin Memlûklar dönemi siyâsî tarihine değinilmiştir. Malatya’nın Osmanlılar tarafından zaptına da temas ettiğimiz bu bölüm, şehrin Timurlu hâkimiyetine girmesiyle (1401) sona ermektedir.

Tezin beşinci bölümü Malatya’nın XIV. Yüzyıldaki sosyal, dinî ve ekonomik hayatına ayrılmıştır. Bu bölüm; Sosyal Hayat, Dini Hayat ve Ekonomik Hayat alt başlıklarından oluşmaktadır. Sosyal Hayat başlığında şehrin demografik yapısı incelenmiştir. Dinî Hayat başlığında Malatya’da görev yapmış din adamları ve Malatyalı âlimler hakkında bilgi verilmiştir. Ekonomik Hayat başlığında ise şehirdeki zirâî faaliyetlerden, dokumacılıktan ve ticaretten bahsedilmiştir.

Tezin altıncı ve son bölümü *XIV. Yüzyıl’da Malatya’da Mimari Yapılar* başlığını taşımaktadır.

Tezimi hazırlarken; maddî-manevî desteğini eksik etmeyerek bu meşakkâtli süreci aşmamı sağlayan sevgili eşim Dr. Reyhan Zengin’e, mesâî arkadaşım ve kıymetli dostum Dr. Mert Kozan’a, birçok hususta olduğu gibi tez ile ilgili hususlarda da fikir teâtisinde bulunduğum kıymetli dostum Yrd. Doç. Dr. Cihat Aydoğmuşoğlu’ya, manevî desteklerini esirgemeyen kıymetli arkadaşlarım Arş. Gör.

Merve Cemile Keyvanoğlu ve Arş. Gör. Türkân Banu Güler hanımefendilere, kıymetli hocam Doç. Dr. Hatice Oruç’a, kütüphanesindeki Arapça ve Farsça kaynakları istifademe sunmaları sûretiyle kaynakların teminini kolaylaştıran hocam Doç. Dr. Mustafa Uyar’a ve arkadaşım Yrd. Doç. Dr. Burak Ganî EROL’a, sahip olduğu akademik ve idarî tecrübeyi her fırsatta bizlere aktaran hocam Prof. Dr. Melek Delilbaşı’ya, tez konumun tespiti başta olmak üzere tezin her aşamasında bilgi birikimi ve tecrübeleriyle beni yönlendiren, kütüphanesini istifademe sunan ve bu tezin ortaya çıkmasını sağlayan danışman hocam Prof. Dr. İlhan Erdem’e teşekkür ederim.

Ayrıca; Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi çalışanları ile Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Kütüphanesi yetkililerine teşekkür ederim.

Murat ZENGİN

Ankara 2015

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
KAYNAKLAR	ix
A. ARAPÇA KAYNAKLAR	ix
B. FARŞÇA KAYNAKLAR.....	xxiii
C. SÜRYANÎCE KAYNAKLAR.....	xxix
D. BİZANS VE ERMENÎ KAYNAKLARI	xxx
E. OSMANLI KRONİKLERİ ve VAKIF-MÜLK DEFTERLERİ	xxxii
F. DİĞER KAYNAKLAR	xxxiv
G. ARAŞTIRMA ESERLER ve MAKALELER	xxxv
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	28
XIV. YÜZYIL'DA MALATYA ŞEHRİNİN COĞRAFÎ KONUMU VE İDARÎ TAKSİMÂTI	28
A. COĞRAFÎ KONUM	28
B. İDARÎ TAKSİMÂT	38
İKİNCİ BÖLÜM	50
İLHANLILAR DÖNEMİ MALATYA SİYASÎ TARİHİ	50
A. EMÎR TİMURTAŞ'IN ANADOLU EMİRÜ'L-ÜMERÂLIĞINA ATANMASINA KADAR MALATYA	50
1. Memlûk Devleti'nin Anadolu Hâkimiyeti Mücadelesi: Malatya'nın Zaptı (22 Muharrem 715/28 Nisan 1315)	55
a. Tarihi Süreç.....	55
b. Malatya Seferi'nin Nedenleri.....	59
c. Malatya'nın Zaptı	61
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	81
ERETNALILAR DÖNEMİ MALATYA SİYASÎ TARİHİ (1328-1360)	81
A. EMÎR ERETNA'NIN ANADOLU UMUMÎ VALİLİĞİNE VEKÂLETİNDEN ÖLÜMÜNE KADAR ANADOLU SİYASÎ TARİHİ (1328-1352).....	81
1. Emîr Eretna'nın Anadolu Umumî Valiliği Dönemi Anadolu Siyasî Tarihi (1328-1343)	83
a. Eretna'nın Bağımsızlığından Ölümüne Kadar Anadolu Siyasi Tarihi (1343-1352).....	88
1. Mezâmîr Ailesi	92
2. Melik Sûnullah Ailesi.....	98
3. Ömer Bey et-Türkmanî'nin Malatya Hâkimiyeti	102

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	104
MEMLÛKLAR DÖNEMİ MALATYA SİYASÎ TARİHİ.....	104
A. MEMLÛK DEVLETİ EYÂLET (NİYÂBET) SİSTEMİ.....	104
1. Memlûk Devleti Eyâletleri (Niyâbetleri)	104
2. Memlûk Eyâletlerine (Niyâbet) Yapılan Nâib Atamalarında Usûl	109
3. Taklid-i Şerîf ve Mersûm-ı Şerîf'in Teknik Özellikleri	114
4. Nâiblerin Elkâbı	116
5. Haleb Niyâbeti'nin İdarî İşleyişi	119
6. Nâiblerin Göreve Başlaması-Niyâbetlerde Memlûk Düzeninin İlk Tesisi	121
7. Malatya Niyâbeti'nin İdarî İşleyişi.....	123
B. MEMLÛK DEVLETİ HÂKİMİYETİNE GİRİŞİNDEN 1382 YILINA KADAR MALATYA (BAHRÎ MEMLÛKLARI DÖNEMİ).....	127
C. MELİK ZAHİR BERKÛK'UN TAHTA ÇIKIŞINDAN ÖLÜMÜNE KADAR MALATYA 1382-1399 (BURCÎ MEMLÛKLARI DÖNEMİ).....	144
1. Melik Zahir Berkûk'un İlk Saltanatı Döneminde Malatya (1382-1389) ..	144
a. Mintaş'ın Malatya Niyâbeti	146
I- İlk Dönem: Kadı Burhaneddîn ve Timur ile İlişkiler.....	146
II- Mintaş İsyanı ve Malatya Üzerinde Bölgesel İttifaklar	151
2. Melik Zahir Berkûk'un İkinci Saltanatı Döneminde Malatya (1390-1399)	164
a. Timur Tehdidi	169
b. Kadı Burhaneddîn Ahmed'in Ölümü ve Malatya.....	175
c. Osmanlı Tehdidi	178
BEŞİNCİ BÖLÜM: XIV. YÜZYIL MALATYA SOSYAL, DİNÎ VE EKONOMİK HAYATI	185
A. SOSYAL HAYAT	185
1. Demografik Yapı	185
B. DİNÎ HAYAT	188
1. XIV. Yüzyıl'da Malatya'da Görev Yapmış Kadılar ve Malatyalı Âlîmler	191
a. Kadılar	191
I- Ebû'l-Fezâil Hüsâmeddîn el-Malatî er-Rûmî.....	191
II- Kutbeddîn Şirazî.....	193
III- eş-Şerîf Şemseddîn el-Malatî	194
IV- Mevlânâ Kadı Âtaullah	196
V- Muhammed bin İsmâil bin el-Hasan	196
b. Malatyalı Âlimler.....	197
I- el-Âllâme Sadreddîn Süleyman bin Dâvud bin Mervân	197

II- el-Âllâme el-Malatî	198
III- Celâleddîn Ahmed bin Ebû'l-Fedâil Hüsâmeddîn	198
IV- Musa bin Ebû'l-Fedâil Hüsâmeddîn.....	200
V- Celâleddîn Hüseyin bin eş-Şerîf Şemseddîn el-Malatî	200
VI- Kadı Cemâleddîn Yusuf el-Malatî	201
C. EKONOMİK HAYAT	203
1. Ziraî Üretim	203
2. Dokumacılık	210
3. Ticaret.....	212
ALTINCI BÖLÜM: XIV. YÜZYIL'DA MALATYA'DA MİMARÎ YAPILAR	215
A. MİMARÎ YAPILAR	215
1. Câmîler	215
a. Câmi-i Kebîr (Ulu Câmi).....	215
b. Melik Sûnullah Câmi	219
c. Dârü's-Saade Câmi	220
d. Şefer Câmi.....	221
2. Mescidler	222
a. Ömer Bey Mescidi.....	222
b. Musalla/Namazgâh	222
3. Medreseler	224
a. Şahabiyye-i Kübrâ Medresesi.....	224
b. Hânkâh Medresesi	227
4. Zâviyeler	227
a. Zâviye-i Kübrâ	227
b. Zâviye-i Heft Lüle	228
c. Zâviye-i Şeyh Taceddîn Kasım	229
d. Zâviye-i Uluca Hatun	229
e. Zâviye-i Pervane Hatun.....	230
f. Zâviye-i Şeyh Hasanlu	230
5. Türbeler	231
a. Melik Sûnullah Türbesi	231
b. Ömer Bey Türbesi	232
c. Argunşah Hatun Türbesi	232
6. Hanlar	233
I. Hekim Han (Taş Han)	233

7. Kervansaraylar.....	233
SONUÇ.....	235
ÖZET.....	239
ABSTRACT	240
BİBLİYOGRAFYA	241
HARİTALAR	258

KISALTMALAR

A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
b.	: bin
Bkz/bkz	: Bakınız
C.	: Cilt
cm.	: Santimetre
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyânet İslâm Ansiklopedisi
DTCF.	: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Ed.	: Editör
F.Ü.	: Fırat Üniversitesi
H.	: Hicrî
Haz.	: Hazırlayan
İA	: İslâm Ansiklopedisi
İng.	: İngilizce
Krş.	: Karşılaştırın
m.	: Metre
M.	: Milâdî
M.Ö.	: Milâttan önce
M.S.	: Milâttan sonra
MAD	: Malatya Defteri
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
Nşr.	: Neşreden

ö.	: Ölümü
p.	: page/sayfa
pp.	: pages/sayfalar
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
TD	: Tahrîr Defteri
THİTM	: Türk Hukuk ve İktisâd Tarihi Mecmûâsı
Trc.	: Tercüme
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
ty.	: Basım tarihi yok
UNESCO	:United Nations Educational Scientific and Cultural Organiztaion
vd.	: Ve devamı
Vol.	: Volume/Cilt
Yay.	: Yayınımlayan
yy.	: Yayın yeri yok

KAYNAKLAR

A. ARAPÇA KAYNAKLAR

Tezimizin kaynakları arasında Arapça kaynaklar önemli bir yer tutmaktadır. İran asıllı ve Abbâsî dönemi müelliflerinden olan Belâzurî (ö. 892)'nin¹ *Fütûh el-Büldan* adlı eserinden tezin giriş bölümünde Malatya'ya yönelik İslâm fetihleri ve İslâm-Bizans mücadeleleri hakkında bilgi verirken yararlandık. Eser, Mustafa Fayda tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir.²

İbn Hurdazbih (ö. 912)'e ait *el-Mesâlik ve'l-Memâlik* adlı eserden Malatya'nın fizikî ve coğrafi özellikleri hakkında bilgi verirken faydalandık. Arapça olarak kaleme alınan bu eser, Murat Ağarı tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.³

Onuncu yüzyılın önemli müelliflerinden Mesûdî (ö. 946) tarafından kaleme alınan ve coğrafyaya dair *Mürûc ez-Zeheb*⁴ adlı eser, tezimizin birinci bölümünü yazarken başvurduğumuz diğer bir eserdir.

Malatya'nın coğrafi konumu hakkında bilgi veren bir başka eser, müellifi belli olmayan *Hudud el-Âlem*'dir. Eser, Minorsky tarafından neşredilmiştir.⁵

¹ Müellif ve eseri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. M. Şemseddin Günaltay, **İslâm Tarihi'nin Kaynakları-Tarih ve Müverrihler**, İstanbul 1991, s. 32 vd.

² Belâzûrî, Ahmed bin Yahyâ, **Fütûh el-Büldân**, Çev. Mustafa Fayda, Ankara 2002.

³ Hurdazbih, Ebû'l-Kasım Ubeydullah bin Abdullah, **el-Mesâlik ve'l-Memâlik**, Çev. Murat Ağarı, İstanbul 2008.

⁴ Mesûdî, **Mürûc ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)**, Çev. Ahsen Batur, İstanbul 2011.

Yakut el-Hamevî (ö. 1229)'ye ait *Mûcem el-Büldân*⁶ adlı eserin beşinci cildi Malatya ile ilgili bilgiler içermektedir. Eserden, şehrin İslâm hâkimiyetine girişine dair bilgi verirken faydalandık.

Tezimizin giriş bölümünde yararlandığımız bir diğer kaynak, İbn Şeddâd (ö. 1285)'a ait *el-Âlâk el-Hatîre fî Zikr-i Ümerâ eş-Şam ve'l-Cezîre*'dir. Eser, Malatya'daki Hamdanî hâkimiyeti hakkında bilgi vermesi bakımından önemlidir.⁷

Tezin giriş bölümünde yararlandığımız İbn el-Fuvatî (ö. 1323) tarafından kaleme alınan *el-Havâdis el-Câmiâ ve't-Tecârib el-Nâfiâ fî el-Mâiye es-Sâbie*,⁸ Hülagû'nun Suriye Seferi'nde Malatya yolunu takip ile bölgeye gittiğine dair diğer kaynaklarda bulunmayan bilgiyi içermesi bakımından önemlidir.

Memlûk Türk Sultanlığı dönemi fakîh ve tarihçilerinden olan Baybars el-Mansûrî ed-Devâdar (ö. 1325), katıldığı birçok sefer ile ilgili müşahadelerini üç

⁵ **Hudud el-Âlem mine'l-Maşrik ile'l-Mağrib**, Nşr. V. Minorsky, Çev. Abdullah Duman-Murat Ağarı, İstanbul 2008.

⁶ Yakut el-Hamevî, **Mûcem el-Büldân**, C. V, Beyrût 1374.

⁷ İbn Şeddâd, **el-Âlâk el-Hatîre fî Zikr-i Ümerâ eş-Şam ve'l-Cezîre**, Tahkik Yahya Zekeriya Âbbâre, 1. Cilt 2. Kısım, Dımaşk 1991. (Eser, tezimizde *el-Âlâk el-Hatîre* şeklinde kısaltılmıştır).

⁸ İbn el- Fuvatî, Ebû'l-Fazl Abdurrezzâk bin Ahmed el-Şeybânî el-Bağdâdî, **el-Havâdis el-Câmiâ ve't-Tecârib el-Nâfiâ fî el-Mâiye es-Sâbie**, Tahkîk Mehdî en-Necm, Beyrût/Lübnan, ty. (Eser, tezimizde *el-Havâdis el-Câmiâ* şeklinde kısaltılmıştır).

eserinde toplamıştır. Müellifin *Zubdet el-Fikre fî Tarih el-Hicre*⁹ adlı eserinden tezin giriş bölümünde yararlandık. Eser, Memlûk Sultanı Baybars el- Bundukdârî'nin Anadolu Seferi ve sefer sonrası kendisine bağlılığını bildiren Anadolu yöneticileri hakkında orijinal bilgiler içermesi bakımından önemlidir. Malatya hâkimi Reşidüddin'in oğullarının Baybars'a bağlılıklarını bildirdiklerine dair bilgiyi bu kaynaktan aldık. Müellife ait bir diğer eser *et-Tuhfet el-Mülûkîye fî Devlet et-Turkîyye*¹⁰ olup *Zubdet el-Fikre*'nin özeti şeklindedir. Tezin Giriş bölümünde bu eserden geniş şekilde istifade ettik. Müellife ait diğer bir eser olan *Muhtar el-Ahbâr*'dan¹¹ tezimizin ikinci bölümünde yararlandık.

Memlûk Devleti döneminde Hama Nâibliği görevini yürüten ünlü devlet adamı ve tarihçi Ebû'l-Fidâ¹² (ö. 1331)'nın *el-Muhtasar fî Ahbâr el-Beşer* adlı eserinden yararlandık. Memlûkların 1315 Malatya Seferi'ne Hama kuvvetleriyle katılan müellifimiz, seferi bütün yönleriyle *el-Muhtasar fî Ahbâr el-Beşer* adlı eserinde anlatmaktadır. Eser, Muhammed Zeynuhum ve Yahyâ Seyid Hüseyin tarafından 4 cilt ve Mahmûd Deyyûb tarafından yine 4 cilt olarak ayrı ayrı iki kez

⁹ Baybars el-Mansurî ed-Devâdar, **Zubdet el-Fikre fî Tarih el-Hicre**, Nşr. D.S. Richards, Beyrût 1998. (Eser tezimizde *Zubdet el-Fikre* şeklinde kısaltılmıştır).

¹⁰ Baybars el-Mansûrî ed-Devâdar, **et-Tuhfet el-Mülûkîye fî Devlet et-Turkîyye**, Nşr. Dr. Abd el-Hamîd Salih Hamdan, Beyrût 1407/1987. (Eser, tezimizde *et-Tuhfet el-Mülûkîye* olarak kısaltılmıştır).

¹¹ Baybars el-Mansûrî ed-Devâdar, **Muhtar el-Ahbâr**, Nşr. Dr. Abd el-Hamîd Salih Hamdan, Mısırîyye el-Lübnanîye, ty.

¹² Hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ramazan Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İstanbul 1998, s. 178 vd.

neşredilmiştir.¹³ Tezde eserin her iki neşrini de kullandık. Müellife ait bir diğer eser *Takvim el-Büldân*'dır¹⁴. Arapça olarak kaleme alınan bu eserin Arapça neşrini temin edemediğimizden Ayetî tarafından Farsça'ya yapılan tercümesini kullandık.

XIV. yüzyılın önemli müelliflerinden Nüveyrî¹⁵ (ö. 1333)'ye ait 33 Ciltlik umumî tarih eseri olan *Nihâyet el-Ereb fî Fünûn el-Edeb*'in 30. 31. 32. ve 33. ciltlerinden tezimizin giriş ve ikinci bölümlerini yazarken faydalandık.¹⁶ Eser, Memlûkların Malatya zaptı hakkında bilgi vermesi ve Malatya zaptı sonrası şehirden elde edilen dokuma tezgâhları başta olmak üzere ganimet hakkında diğer kaynaklarda bulunmayan bilgileri ihtiva etmesi bakımlarından önemlidir. Aybek ed-Devâdar (ö. 1335 sonrası) tarafından 9 cilt olarak kaleme alınan *Kenz ed-Dürer ve Câmi el-Gurer*, Memlûk birliklerinin 1315 Malatya Seferi sırasında takip ettikleri

¹³ Ebû'l-Fidâ, el-Melik el-Müeyyed İsmâil bin Alî, **el-Muhtasar fî Ahbâr el-Beşer**, Tahkîk Dr. Muhammed Zeynuhum-Prof. Yahyâ Seyid Hüseyîn, C. 3, yy., ty; Ebû'l-Fidâ, el-Melik el-Müeyyed İsmâil bin Alî, **el-Muhtasar fî Ahbâr el-Beşer**, Nşr. Mahmûd Deyyûb, C. 2, Lübnân-Beyrût1418/1997. (Eser, tezimizde *el-Muhtasar* şeklinde kısaltılmıştır).

¹⁴ Ebû'l-Fidâ, **Takvim el-Büldân**, Farsça Trc., Abd el-Muhammed Ayetî, Tahran, ty.

¹⁵ Hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ramazan Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, s. 180 vd.

¹⁶ en-Nüveyrî, Şihabuddîn Ahmed b. Abdulvehhab, **Nihâyet el-Ereb fî Fünûn el-Edeb**, Tahkîk Dr. Necib Mustafa Fevvâz-Dr. Hikmet Keşâî Fevvâz, C. 30-31, Beyrût/Lübnân 1424/2004; en-Nüveyrî, Şihabuddîn Ahmed b. Abdulvehhab, **Nihâyet el-Ereb fî Fünûn el-Edeb**, Tahkîk Prof. İbrahim Şemseddîn, Cilt 32-33, Beyrût/Lübnân 1424/2004. (Eser, tezimizde *Nihâyet el-Ereb* şeklinde kısaltılmıştır).

güzergâh hakkında bilgi vermesi bakımından önemlidir. Tezin giriş ve ikinci bölümünde eserin 8. ve 9. ciltlerinden yararlandık.¹⁷

Tezimizde sıkça başvurduğumuz Memlûk dönemi müelliflerinden bir diğeri el-Cezerî (ö. 1338)'dir. Müellif tarafından kaleme alınan *Tarih-i Hevâdis ez-Zamân ve Enbâehu ve Vefiyât el-Ekâbir ve'l-Âyân min Ebnâehu* adlı eser, 3 cilt olarak neşredilmiştir.¹⁸ Eser; Sülemiş İsyanı, Emir Timurtaş bin Çoban, Emir Çoban ve İlhanlı hükümdarı Ebû Said'in ölümünden sonra Anadolu'ya yapılan atamalar hakkında önemli bilgiler içermektedir. Malatya alimlerinden Celâleddîn Hüseyin bin eş-Şerîf Şemseddîn el-Malatî hakkında diğerkaynaklarda bulunmayan bilgiler içermesi bakımından da önemlidir.

Tezimizde sıkça başvurduğumuz kaynaklardan biri de XIV. Yüzyıl Dımaşk Tarih Ekolü temsilcilerinden Birzâlî¹⁹ (ö. 1338)'ye ait *el-Vefayât li'l-Birzâlî*'dir.²⁰

¹⁷ Aybek ed-Devâdarî, Ebî Bekr bin Abdullah, **Kenz ed-Dürer ve Câmi el-Gurer**, Tahkik Ulrich Harmann, C. 8, Kahîre 1391/1971; Aybek ed-Devâdarî, Ebî Bekr bin Abdullah, **Kenz ed-Dürer ve Câmi el-Gurer**, Tahkik Hans Robert Reumer, C. 9, yy., ty. (Eser, tezimizde *Kenz ed-Dürer* şeklinde kısaltılmıştır).

¹⁸ el-Cezerî, Şemsüddîn Ebî Abdullah Muhammed bin İbrahim bin Ebî Bekr, **Tarih-i Hevâdis ez-Zamân ve Enbâehu ve Vefiyât el-Ekâbir ve'l-Âyân min Ebnâehu**, Tahkîk Prof. Dr. Ömer Abdusselâm Tedmürî, C. 1-2-3, Sayda-Beyrût 1419/1998. (Eser, tezimizde *Tarih-i Hevâdis ez-Zamân* şeklinde kısaltılmıştır).

¹⁹ Hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ramazan Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, s. 183.

²⁰ Birzâlî, Âlâmeddîn Ebû Muhammed el-Kâsım bin Muhammed bin Yûsuf, **el-Vefayât li'l-Birzâlî**, Nşr. Ebû Yahya Abdullah el-Kundurî, yy., 1426/2005.

1315 Malatya zaptının Dimaşk safhasında görgü tanığı olan müellif, Memlûkların Dimaşk'a gelişi, Malatya Zaptı ve sefer sonrası hakkında geniş bilgi vermektedir. Eser, 1315'teki Malatya kadısının ismi, İlhanlı hükümdarı Olcaytu tarafından Emir Çoban'a Malatya'nın iktâ olarak verilmesi ve 1315'te Malatya'dan elde edilen esir sayısı ile bu esirlerin akıbeti hakkında bilgi veren ilk kaynak olması bakımlarından önemlidir.

Dimaşk Tarih Ekolü'nün bir diğer temsilcisi olan Zehebî²¹ (ö. 1348)'ye ait *Tarih el-İslâm ve Vefâyat el-Meşâhîr ve'l-Âlâm*, tezimizde sıkça başvurduğumuz kaynaklardan bir diğeridir. Eser, H. 1-700/M. 622-1300 yılları arasını kapsayan 70 tabakadan oluşmaktadır. Tezimizde eserin 67 ve 68. tabakalarını kullandık.²² Eser, 1277'de Malatya kadılığı görevini yürüten Ebû'l-Fezâil Hüsâmeddîn el-Malatî er-Rûmî hakkında bilgi vermesi ve Baybars el-Bundukdârî'nin Anadolu seferi sırasında Moğollar ile yaptığı savaşta ölen Moğolların sayısını ilk kaydeden eser olması bakımlarından kıymetlidir. Zehebî tarafından esere H.749/M.1348'e kadar gelen bir

²¹ Hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ramazan Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, s. 185 vd.

²² Zehebî, Şemseddîn Muhammed bin Ahmed bin Osman, **Tarih el-İslâm ve Vefâyat el-Meşâhîr ve'l-Âlâm**, Tahkik Dr. Ömer Abdusselâm Tedmürî, 67. Tabaka, Beyrût-Lübnan 1419/1999; Zehebî, Şemseddîn Muhammed bin Ahmed bin Osman, **Tarih el-İslâm ve Vefâyat el-Meşâhîr ve'l-Âlâm**, Tahkik Dr. Ömer Abdusselâm Tedmürî, 68. Tabaka, Beyrût-Lübnan 1420/1999. (Eser tezimizde, *Tarih el-İslâm* olarak kısaltılmıştır).

zeyl yazılmış ve bu eser *Zeylu Tarih el-İslâm* olarak adlandırılmıştır.²³ Tezimizde bu zeylden de geniş şekilde yararlandık.

El-Verdî (ö. 1349)'ye ait olup *Tarih-i İbnü'l-Verdî* olarak bilinen *Tetimmet el-Muhtasar fî Ahbâr el-Beşer*²⁴ adlı 2 ciltlik eserin 2. cildinden Memlûkların Dımaşk nâibi Seyfeddîn Tengiz ve 1348 yılı Veba Salgını hakkında bilgi verirken faydalandık.

El-Ömerî (ö. 1349), eseri *el-Mesâlik ve'l-Memâlikte*²⁵ kısa da olsa Malatya'dan bahsetmektedir.

Şâkir el-Kutubî (ö. 1363) tarafından kaleme alınan *Fevât el-Vefîyât* adlı eserin 1. ve 3. ciltleri tezimizde başvurduğumuz diğer bir kaynaktır.²⁶ Eser, Dımaşk Nâibi Seyfeddîn Tengiz'in Malatya Zaptı ve Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin oğlunun Malatya'da doğumu gibi bilgileri içermesi bakımından önemlidir.

Safedî (ö. 1363)'ye ait *el-Vâfi bi'l-Vefîyât* adlı biyografik eser, XIV. yüzyıl Mısır, Suriye, Irak ve Anadolu Tarihi için oldukça önemlidir. Müellif Hz. Peygamber'den başlamak üzere kendi dönemine kadar olan önemli şahıslar ile devlet

²³ Zehebî, Şemseddîn Muhammed bin Ahmed bin Osman, **Zeylu Tarih el-İslâm**, Haz. Mazen bin Salim Bavezirî, yy., ty.

²⁴ el-Verdî, Zeyneddîn bin Ömer, **Tetimmet el-Muhtasar fî Ahbâr el-Beşer**, Tahkîk Ahmet Rifat el-Bedravî, C. 2, Beyrût/Lübnan 1970. (Eser tezimizde *Tetimmet el-Muhtasar* şeklinde kısaltılmıştır).

²⁵ Fazlullah el-Ömerî, **Mesâlik el-Ebsâr fî Memâlik el-Emsâr**, Tahkîk Ahmed Zeki Başa, Cild-i Evvel, Kahîre, ty.

²⁶ el-Kutubî, Muhammed bin Şâkir, **Fevât el-Vefîyât**, Tahkîk Dr. İhsan Abbâs, C. 1, 3, Beyrût, ty.

adamı ve âlimler hakkında bilgi vermektedir. Ahmed el-Arnâvut ve Türkî Mustafa tarafından 29 cilt halinde neşredilen eserin 8. 10. 11. 25. ciltleri konumuzla ilgili bilgi içermektedir.²⁷

Müellifin bir diğer eseri *Âyân el-Asr ve Âvân en-Nasr*'dır. Eser, Fuat Sezgin tarafından 3 cilt halinde neşredilmiştir. Eserin bu neşrini temin edemediğimizden tezimizde www.elwaraq.net internet adresinde bulunan metnini kullandık.

İbnü'l-Furat (ö. 1405)'a ait 9 ciltlik *Tarih-i İbn el-Furat* adlı eser, XIV. yüzyılın önemli kaynaklardan bir diğeridir. Başlangıçtan 1396 yılına kadar gelen olayların anlatıldığı bu eserin 9. cilti konumuz ile ilgilidir. Birçok hadisenin görgü tanığı olan müellifimizin bu eseri, İbn Tağrıberdî ve Sayrafi gibi bazı XV. yüzyıl müellifleri tarafından kaynak olarak kullanılmıştır. Mintaş İsyanı başta olmak üzere Sultan Berkûk'un ikinci saltanatı döneminde Malatya'ya tayin edilen nâibler hakkında orijinal bilgi içeren bu eserden tezimizin dördüncü bölümünü yazarken faydalandık.²⁸

²⁷ Safedî, Selâhaddîn bin Halîl bin Aybek, **el-Vâfi bi'l-Vefiyât**, Tahkîk Ahmed el-Arnâvut-Türkî Mustafa, C. 8, 10, 11, 25, Beyrût-Lübnan 1420/2000.

²⁸ İbnü'l-Furat, Nâsîrüddîn Muhammed bin Abdurrahim, **Tarih-i İbn el-Furat**, Nşr. Dr. Kostantin Zureyk, C.9/1, Beyrût 1936; İbnü'l-Furat, Nâsîrüddîn Muhammed bin Abdurrahim, **Tarih-i İbn el-Furat**, Nşr. Dr. Kostantin Zureyk-Dr. Neclâ İzzeddîn, C.9/2, Beyrût 1938.

İbn Dokmak (ö. 1407) tarafından kaleme alınan *el-Cevher es-Semîn fî Seyr el-Hulefâ ve'l-Mülûk ve's-Selâtîn* adlı eser, tezimizin dördüncü bölümünü yazarken faydalandığımız diğer bir kaynaktır.²⁹

Kalkaşandî (ö. 1418) tarafından kaleme alınan ve Memlûk Türk Sultanlığı idarî tarihi için temel başvuru kaynağı olan *Kitab-ı Subh el- Âşâ* adlı eserden Memlûk Niyâbet sistemini ve Malatya'nın Memlûk idarî sistemi içerisindeki yerini tespit ederken faydalandık. On dört cilt halinde Kahîre'deki Dâr el-Kutb el-Mısriye'de neşredilen bu eserin 4. 7. 8. 11. 12. 13. ve 14. ciltleri konumuz ile ilgili bilgiler içermektedir.³⁰

XV. yüzyılın Şeyhü'l-müverrihîn'i olarak adlandırılan Makrizî (ö. 1442), tenkide dayalı metoduyla XIV. ve XV. yüzyıl Memlûk dönemi tarihçileri arasında

²⁹ İbn Dokmak, İbrahim bin Muhammed bin Aydemir el-Âlâî, **el-Cevher es-Semîn fî Seyr el-Hulefâ ve'l-Mülûk ve's-Selâtîn**, Tahkîk Dr. Sâid Abdulfettâh Âşûr, yy., 1403/1982. (Eser tezimizde, *el-Cevher es-Semîn* şeklinde kısaltılmıştır).

³⁰ Kalkaşandî, eş-Şeyh Ebû'l-Abbâs Ahmed, **Kitab-ı Subh el-Âşâ**, C. 4, Kahîre 1332/1914; Kalkaşandî, eş-Şeyh Ebû'l-Abbâs Ahmed, **Kitab-ı Subh el-Âşâ**, C. 13, Kahîre 1337/1918; Kalkaşandî, eş-Şeyh Ebû'l-Abbâs Ahmed, **Kitab-ı Subh el-Âşâ**, C. 8, Kahîre 1334/1915; Kalkaşandî, eş-Şeyh Ebû'l-Abbâs Ahmed, **Kitab-ı Subh el-Âşâ**, C. 12, Kahîre 1336/1918; Kalkaşandî, eş-Şeyh Ebû'l-Abbâs Ahmed, **Kitab-ı Subh el-Âşâ**, C. 7, Kahîre 1333/1915; Kalkaşandî, eş-Şeyh Ebû'l-Abbâs Ahmed, **Kitab-ı Subh el-Âşâ**, C. 11, Kahîre 1335/1917; Kalkaşandî, eş-Şeyh Ebû'l-Abbâs Ahmed, **Kitab-ı Subh el-Âşâ**, C. 14, Kahîre 1338/1919.

ayrı bir yere sahiptir.³¹ Müellifin *es-Sülûk li-Mârifet-i Düvel el-Mülûk* adlı eseri, tezimiz açısından son derece önemlidir. Tezimizin hemen her bölümde geniş bir şekilde yararlandığımız bu eser, XIV. ve XV. yüzyıllar Anadolu siyasî tarihi için temel kaynaklardan biridir. Memlûkların Malatya zaptı sonrası elde ettikleri nakit miktarı; Eretnalılar, Dulkadirli Beyliği, Kadı Burhaneddîn Ahmed Devleti gibi önemli Türk Beylikleri ve Malatya Niyâbeti'nde yaşanan siyasî hadisler hakkında orijinal bilgiler ihtiva etmesi yönünden kıymetli olan bu eser, sekiz cilt halinde neşredilmiştir.³² Eserin ikinci cildinden başlamak üzere beş cildi konumuz ile ilgilidir.

Müellife ait bir diğer eser *bi'l-Hıtat el-Makrizîyye*'dir. Memlûk askerî teşkilâtı hakkında bilgi verirken yararlandığımız bu eser, üç cilt halinde neşredilmiştir.³³

Tezimiz açısından oldukça önemli olan bir diğer eser de *Târih-i İbn-i Kadı Şuhbe*'dir. Kadı Şuhbe (ö. 1448) tarafından kaleme alınan bu eser, H.740-808/M.1340-1405 yılları arası siyasî olaylarını kapsamaktadır. Malatya'da ilk Memlûk hâkimiyetinin tesisi başta olmak üzere, şehre atanan nâibler, Osmanlı

³¹ H.A.R. Gibb, **Arabic Literature An Introduction**, Second Edition, Oxford 1963, s. 145.

³² Makrizî, Takıyuddîn Ebû'l-Abbâs Ahmed bin Ali, **es-Sülûk li-Mârifet-i Düvel el-Mülûk**, Tahkîk Muhammed Abdülkâdir Âtâ, C. 2, 3, 4, 5, 6, Beyrût-Lübnân 1418/1997. (Eser, tezimizde *es-Sülûk* şeklinde kısaltılmıştır).

³³ Makrizî, Takıyuddîn Ebû'l-Abbâs Ahmed bin Ali, **bi'l-Hıtat el-Makrizîyye**, Tahkîk Dr. Muhammed Zeynuhum-Mediha eş-Şarkavî, C. 1-3, Mektebet-i Medbûlî/Kahîre 1998.

Devleti'nin Anadolu hâkimiyet mücadelesi, Malatya'nın Osmanlılar tarafından zaptı ve Yıldırım Bâyezid-Sultan Ferec münasebetleri hakkında diğer kaynaklarda bulunmayan birçok orijinal bilgiyi ihtiva etmesi bakımlarından önemli olan bu eser, Adnan Derviş tarafından dört cilt halinde neşredilmiştir.³⁴

İbn Hacer el-Askalanî (ö. 1449)'ye ait *ed-Dürer el-Kâmine fî Âyan el-Mâe es-Sâmine*, tezimizin kaynakları arasındadır. Eser, Malatya hâkimi Şahabeddîn Mezâmîr'in oğlunun Kahîre'den bir şekilde kurtularak Emir Çoban'a sığındığına dair diğer kaynaklarda bulunmayan bilgiyi ihtiva etmesi yönünden önemlidir. Eser, dört cilt halinde neşredilmiştir.³⁵ Aynı müellife ait *İnbâ el-Gumr bi-Enbâ el-Umr* adlı eserin basılı neşrini temin edemediğimizden www.elwaraq.net internet adresinde yer alan metnini kullandık.

Hanefî fakîhi ve müverrih Âynî (ö.1451)'ye ait *Ikd el-Cumân fî Târih-i Ehli'z-Zamân*'dan tezimizin dördüncü bölümünü yazarken faydalandık.³⁶

³⁴ Kadı Şuhbe, Takıyuddîn Ebî Bekr bin Ahmed, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 1-2, Dimaşk 1994; Kadı Şuhbe, Takıyuddîn Ebî Bekr bin Ahmed, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 3-4, Dimaşk 1977.

³⁵ İbn Hacer el-Askalanî, **ed-Dürer el-Kâmine fî Âyan el-Mâe es-Sâmine**, C. 1-4, Beyrût 1414/1993. (Eser, tezimizde *ed-Dürer el-Kâmine* şeklinde kısaltılmıştır).

³⁶ Aynî, Bedreddîn Mahmûd, **Ikd el-Cumân fî Târih-i Ehli'z-Zamân**, C. 1-4, Tahkîk Dr. Muhammed Muhammed Emîn, yy., ty; Aynî, Bedreddîn Mahmûd, **Ikd el-Cumân fî Târih-i Ehli'z-Zamân**, C. 19, Velîyüddîn Efendî, No:2396, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Kütüphânesi. (Eser, tezimizde *Ikd el-Cumân* şeklinde kısaltılmıştır).

İbn-i Tağrıberdî (ö. 1470) tarafından kaleme alınan *en-Nücum ez-Zâhire fî Mülûk-ı Mısır ve'l-Kâhire*³⁷ adlı eser, tezimizin diğer bir önemli kaynağıdır. Eserin bazı bölümleri Makrizî'ye ait *es-Sülûk*'un özeti şeklindedir. Tezimizin dördüncü bölümünde sıkça başvurduğumuz bu eser, siyasî hadiseleri tenkidci bir anlayışla yansıtmaktadır. Memlûklar dönemi Malatya siyasî ve idarî tarihi için önemli olan bu kaynağın 7. 9. 10. 11. ve 12. ciltlerinden geniş şekilde faydalandık Aynı müellife ait *el-Menhel es-Sâfi ve'l-Müsteva fî Bâd el-Vâfi*³⁸ başta Memlûklu devlet adamları

³⁷ İbn Tağrıberdî, Cemâleddîn Ebû'l-Mehâsin, **en-Nücum ez-Zâhire fî Mülûk-ı Mısır ve'l-Kâhire**, Tahkik Muhammed Hüseyin Şemseddîn, C. 9, Beyrût-Lübnan 1413/1992; İbn Tağrıberdî, Cemâleddîn Ebû'l-Mehâsin, **en-Nücum ez-Zâhire fî Mülûk-ı Mısır ve'l-Kâhire**, Tahkik Muhammed Hüseyin Şemseddîn, C. 7, 10, 11, 12, Beyrût-Lübnan 1413/1992. (Eser, tezimizde *en-Nücum ez-Zâhire* şeklinde kısaltılmıştır).

³⁸ İbn Tağrıberdî, Cemâleddîn Ebû'l-Mehâsin, **el-Menhel es-Sâfi ve'l-Müsteva fî Bâd el-Vâfi**, Tahkik Dr. Muhammed Muhammed Emin-Dr. Sâid Abdulfettâh Âşûr, C. 2, Kahîre 1984; İbn Tağrıberdî, Cemâleddîn Ebû'l-Mehâsin, **el-Menhel es-Sâfi ve'l-Müsteva fî Bâd el-Vâfi**, Tahkik Dr. Nebîl Muhammed Abdülaziz, C. 3, Kahîre 1985; İbn Tağrıberdî, Cemâleddîn Ebû'l-Mehâsin, **el-Menhel es-Sâfi ve'l-Müsteva fî Bâd el-Vâfi**, Tahkik Dr. Muhammed Muhammed Emin, C. 4, Kahîre 1989; İbn Tağrıberdî, Cemâleddîn Ebû'l-Mehâsin, **el-Menhel es-Sâfi ve'l-Müsteva fî Bâd el-Vâfi**, Tahkik Dr. Nebîl Muhammed Abdülazîz, C. 5, Kahîre 1988; İbn Tağrıberdî, Cemâleddîn Ebû'l-Mehâsin, **el-Menhel es-Sâfi ve'l-Müsteva fî Bâd el-Vâfi**, Tahkik Dr. Muhammed Muhammed Emin, C. 6, Kahîre 1410/1990. (Eser, tezimizde *el-Menhel es-Sâfi* şeklinde kısaltılmıştır).

olmak üzere birçok devlet adamının biyografilerinden oluşmakta ve bürokratlar hakkında ayrıntılı bilgi içermektedir. Eserden, Malatya nâiblerinin hayatı hakkında bilgi verirken geniş şekilde faydalandık.

el-Halebî (ö. 1479)'ye ait *Künûz ez-Zeheb fî Tarih-i Haleb* adlı eser, Memlûklar dönemi Haleb şehrinin siyasî, idarî ve kültürel tarihi hakkında ayrıntılı bilgi içermektedir. İki cilt halinde neşredilen³⁹ bu eserin ilk cildinde Malatya hâkimi Şahabeddîn Mezâmîr'in esir olarak götürüldüğü Dımaşk'tan Haleb'e yerleştirildiği ve burada kendi adına bir mekteb yaptırdığı bilgisi yer almaktadır. Bu bilginin diğer kaynaklarda bulunmaması, eseri tezimiz açısından önemli kılmaktadır.

Memlûk Türk Sultanlığı tarihinin önemli kaynaklarından bir diğeri de Sayrafi (ö. 1495) tarafından kaleme alınan *Nüzhet en-Nüfûs ve'l-Abidan fî Tevârih ez-Zâman*'dır.⁴⁰ Eser, Sultan Berkûk döneminde Malatya'nın idarî ve siyasî durumu hakkında bilgiler içermektedir.

Nuâymî (ö. 1521) tarafından kaleme alınan ve Memlûk Türk Sultanlığı döneminde faaliyet gösteren eğitim kurumlarının yeri, yapılışı, işleyişi ve görevlileri

³⁹ el-Halebî, Sıbt İbn el-Acemî, **Künûz ez-Zeheb fî Tarih-i Haleb**, Tahkîk Şevkî Şeâs-Fatih el-Bekkûk, C. 1-2, Haleb 1418/1996. (Eser, tezimizde *Künûz ez- Zeheb* olarak kısaltılmıştır).

⁴⁰ Sayrafi, el-Hatîb el-Cevherî Âlî bin Dâvûd, **Nüzhet en-Nüfûs ve'l-Abidan fî Tevârih ez-Zâman**, Tahkîk Dr. Hasan Habeşî, yy., 1970. (Eser, tezimizde *Nüzhet en-Nüfûs* şeklinde kısaltılmıştır).

hakkında bilgi veren *ed-Dâris fî Tarih el-Medâris*⁴¹ adlı eser, Malatya kadısı Şemseddîn el-Malatî hakkında bilgiler içermektedir.

İbn İyâs (ö. 1524)'a ait *Bedaî ez-Zuhûr fî Vekâî ed-Duhur*⁴² adlı eser, *es-Sülûk* ve *en-Nücum ez-Zâhire*'nin özeti olup Burcî Memlûkların iktidarına kadar olan sürede Memlûk Türk Sultanlığı tahtına geçen Bahrî Memlûk sultanlarının tam bir listesini vermektedir.

⁴¹ Nuâyimî, Abdulkâdir bin Muhammed, **ed-Dâris fî Tarih el-Medâris**, Tahkîk Câfer el-Hanî, C. 1-2, Kahîre, ty.

⁴² İbn İyâs, Muhammed bin Ahmed bin İyâs el-Hanefî el-Mısırî, **Bedaî ez-Zuhûr fî Vekâî ed-Duhur**, yy., 1960. (Eser, tezimizde *Bedaî ez-Zuhûr* şeklinde kısaltılmıştır).

B. FARŞA KAYNAKLAR

Tezimizin bir diğerk önemli kaynak grubunu Farsça kaynaklar oluşturmaktadır. İbn Bîbî (ö. 1285) tarafından kaleme alınan *el-Evâmir el-Âlâîye fî Umûr el-Âlâîye* adlı eserden tezimizin giriş bölümünde geniş şekilde faydalandık. Eser, Türkçe'ye çevrilerek iki cilt halinde yayınlananmıştır.⁴³

İlhanlılar döneminde tabîb ve bürokrat olarak görev yapan Reşidüddîn Fazlullah (ö. 1318), İran Tarih Yazımı geleneğindeki yenilikçi tarzın kurucusudur.⁴⁴ Müellifin *Câmiu't-Tevârih* adlı dünya tarihi, tezimiz açısından oldukça önemlidir. Temel olarak iki kısımdan oluşan eserin birinci kısmı Türk ve Moğolların tarihine ayrılmıştır. Bu kısım Türk-Moğol kavimleri ve Cengiz Han'dan başlayıp Gâzân Han'a kadar gelen Moğol Tarihi alt başlıklarından oluşmaktadır.⁴⁵ Eserin ikinci kısmı Olcaytu'nun ilk yıllarına kadar gelen olayların anlatıldığı bir dünya tarihidir ve peygamberler, halifeler ve hükümdarlar tarihine ayrılmıştır.⁴⁶ *Câmiu't-Tevârih*'in Abaka Han'dan başlayıp Gâzân Han döneminde kadar olan kısmı *Kitab-ı Tarih-i Mübarek Gâzânî Dâstân-ı Abağa Han ve Sultân Ahmed ve Argun Han* adıyla Karl

⁴³ İbn Bîbî, *el-Evâmir el-Âlâîye fî Umûr el-Âlâîye*, Çev. Mürsel Öztürk, C. I-II, Ankara 1996. (Eser, tezimizde *el-Evâmir el-Âlâîye* şeklinde kısaltılmıştır).

⁴⁴ Jan Rypka, *History of Iranian Literature*, Dordrecht-Holland 1968, s. 439.

⁴⁵ Edward Brown, *Ez Sâdî ta Câmi Târih-i Edebî-i İran ez-Nime-i Karn-ı Heftum ta Ahir-i Karn-ı Heştum-ı Hicrî Asr-ı istilâ-ı Moğol ve Tatar*, Farsça Trc. Ali Siğar Hikmet, Tahran 1327/1968, s. 85 vd.

⁴⁶ Reuben Levy, *Persian Literature*, Oxford University Press 1923, s. 66.

Jahn tarafından neşredilmiştir.⁴⁷ Tezimizin giriş bölümünde istifade ettiğimiz bu neşir, Şemseddîn Cüveynî'nin Anadolu Umumî Valiliği döneminde Malatya hakkında bilgi veren tek kaynak olması bakımından önemlidir. Kaynağın Gâzân Han dönemiyle ilgili kısmı yine Karl Jahn tarafından *Tarih-i Mübarek Gâzânî Dâstân-ı Gâzân Han* adıyla neşredilmiştir.⁴⁸ Bu neşirden Gâzân Han dönemi reformlarından bahsederken istifade ettik. *Câmiu't-Tevârih*'in Selçuklular ile ilgili kısmı Ahmet Ateş tarafından neşredilmiştir.⁴⁹ Bu neşirden de tezin giriş bölümünü yazarken yararlandık.

Reşidüddîn Fazlullah'a ait bir diğer eser, onun başta oğulları olmak üzere İlhanlı yöneticilerine yazdığı mektuplarından oluşan *Mukâtebât-ı Reşidî*'dir. Muhammed Şefîî tarafından tashih edilerek neşredilen bu eser,⁵⁰ Reşidüddîn'in Malatya'da açtırdığı su kanalı ve kurdurduğu çiftlikler hakkında bilgi veren tek kaynak olması bakımından önemlidir. Eserden, tezin Malatya'nın sosyal ve

⁴⁷ Reşidüddîn Fazlullah Ebû'l-Hayr, **Kitab-ı Tarih-i Mübarek Gâzânî Dâstân-ı Abağa Han ve Sultân Ahmed ve Argun Han**, Nşr. Karl Jahn, Mouton&Co 1957. (Bu neşir, tezimizde *Dâstân-ı Abağa Han* şeklinde kısaltılmıştır).

⁴⁸ Reşidüddîn Fazlullah Ebû'l-Hayr, **Tarih-i Mübarek Gâzânî Dâstân-ı Gâzân Han**, Nşr. Karl Jahn, yy., 1357/1940. (Bu neşir, tezimizde *Dâstân-ı Gâzân Han* şeklinde kısaltılmıştır).

⁴⁹ Reşidüddîn Fazlullah, **Câmiu't-Tevârih**, Yay. Ahmet Ateş, TTK., Ankara 1999.

⁵⁰ Reşidüddîn Fazlullah Ebû'l-Hayr, **Mukâtebât-ı Reşidî**, Tashîh Muhammed Şefîî, Pencab 1364/1945.

ekonomik hayatı hakkında bilgi verdiğimiz beşinci bölümünü yazarken faydalandık. Zeki Velidî Togan, bu eser hakkında bir makale kaleme almıştır.⁵¹

İlhanlıların Anadolu Umumî Valisi Emir Timurtaş adına Kerimüddîn Mahmûd Aksarayî (ö. 1323'den sonra) tarafından kaleme alınan *Müsâmeret el-Ahbâr ve Müsâyeret el-Ahyâr* adlı eser, tezimizin bir diğer önemli kaynağıdır. Türkiye Selçuklu Devleti'nin yıkılışının ve Anadolu'da İlhanlı hâkimiyetinin kuruluşunun tanığı olan müellif, eserinde konumuzla ilgili orijinal bilgiler vermektedir. Tezimizin birinci ve ikinci bölümlerinde geniş şekilde istifade ettiğimiz eserden, Malatya'nın Türkiye Selçukluları ve İlhanlılar dönemlerindeki idarî konumu hakkında bilgi verirken yararlandık. Eser, Mürsel Öztürk tarafından Osman Turan neşri esas alınarak Türkçe'ye çevrilmiştir.⁵²

Vassaf (ö. 1334) tarafından kaleme alınan ve *Tarih-i Vassaf* olarak bilinen *Tecziyet el-Emsar ve Tecziyet el-Âsar*⁵³ adlı eser, 1257-1328 yılları arası İlhanlı siyasî tarihini ihtiva etmektedir.⁵⁴ Tezimizin birinci ve beşinci bölümlerini yazarken

⁵¹ Zeki Velidî Togan, "Reşidüddîn'in Mektuplarında Anadolu'nun İktisâdî ve Medenî Hayatına Ait Kayıtlar", **İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 15, S. 1-4'ten Ayrı Basım, 1954, s. 1-18.

⁵² Kerimüddîn Mahmud Aksarayî, **Müsâmeret el-Ahbâr ve Müsâyeret el-Ahyâr**, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2000. (Eser, tezimizde *Müsâmeret el-Ahbâr* şeklinde kısaltılmıştır).

⁵³ Vassaf, Şerefüddîn Abdullah bin Fazlullah Şirazî, **Tecziyet el-Emsar ve Tecziyet el-Âsar**, Nşr. Abdulmuhammed Ayetî, yy., 1346. (Eser, tezimizde *Tecziyet el-Emsar* şeklinde kısaltılmıştır).

⁵⁴ Jan Rypka, **History of Iranian Literature**, s. 314.

başvurduğumuz bu eserden, Anadolu'ya atanan İlhanlı yöneticileri ve diğer siyasî hadiseler hakkında bilgi verirken faydalandık.

İlhanlı hükümdarı Olcaytu adına Kaşanî (ö. 1335 yılı civarı) tarafından kaleme alınan *Tarih-i Olcaytu*, tezimizin bir diğer önemli kaynağıdır. İlhanlı devlet adamları İrencin ve Emir Çoban'ın Anadolu valilikleri; Malatya halkının Memlûkları şehre daveti bilgileri başta olmak üzere Olcaytu dönemi diğer siyasî hadiseleri hakkında bilgiler içermektedir. Eser, Malatya hâkimi Şahabeddîn Mezâmîr hakkında bilgi vermesi bakımından da önemlidir. Mehin Hanbeli tarafından sadeleştirilmiş olarak neşredilen eser,⁵⁵ Derya Örs tarafından yüksek lisans tezi olarak Türkçe'ye çevrilmiştir.⁵⁶ Tezimizde eserin hem neşrini hem de Türkçe çevirisini kullandık.

Hamdullah Müstevfî Kazvinî (ö. 1350)'ye ait *Tarih-i Güzîde*'den⁵⁷ tezimizin giriş, birinci ve ikinci bölümlerindeki siyasî hadiseleri yazarken faydalandık. Müellife ait bir diğer eser olan *Nüzhet el-Kulûb*⁵⁸, Malatya'nın coğrafi konumuna dair bilgi içermektedir.

Malatyalı edib ve şair Müsafîr bin Nâsır el-Malatyevî (ö. ?) tarafından kaleme alınan ve 1360 yılı civarında Malatya hâkimi olan Ömer Bey et-Türkmânî'ye ithaf

⁵⁵ Kaşanî, Ebû'l-Kasım Abdullah bin Muhammed, **Tarih-i Olcaytu**, Sadeleştiren Mehin Hanbelî, Tahran 1348.

⁵⁶ Kaşanî, **Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)**, Çev. Derya Örs, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1992.

⁵⁷ Hamdullah Müstevfî Kazvinî, **Tarih-i Güzîde**, Tahkik Dr. Abdülhüseyyin Nevâî, Tahran 1387.

⁵⁸ Hamdullah Müstevfî Kazvinî, **Nüzhet el-Kulûb**, Tashih-Tahkik Gay Le Stange, Brill-Leiden 1854/1933.

edilen *Sefine-i nefis ve Mecmûâ-ı Enîs*⁵⁹ adlı edebî eser, Ömer Bey'in unvanını kaydetmesi bakımından önemlidir.

Kadı Burhaneddîn Ahmed dönemi Türk Tarihi için birinci elden kaynak olan ve Esterâbadî (ö. 1398'den sonra) tarafından kaleme alınan *Bezm u Rezm*, tezimizin bir diğer önemli kaynağıdır. Eser, Kadı Burhaneddîn Ahmed-Malatya Nâibi Mintaş münasebeti hakkında diğer kaynaklarda bulunmayan bilgileri ihtiva etmesi bakımından önemlidir. Tezimizin dördüncü bölümünde geniş şekilde istifade ettiğimiz bu eser 1928'de neşredilmiş⁶⁰ ve Mürsel Öztürk tarafından bu neşir esas alınarak Türkçe'ye çevrilmiştir.⁶¹ Tezimizde eserin hem neşirini hem de Türkçe çevirisini kullandık.

Timur dönemi müelliflerinden Nizâmüddîn Şâmî (ö. 1411)'ye ait *Zafernâme* adlı eserden Timur'un Sivas ve Malatya'yı zaptı hakkında bilgi verirken faydalandık. Eser, Necati Lugal tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.⁶²

Hâfız Ebrû (ö. 1430) tarafından kaleme alınan *Zeyl-i Câmiu't-Tevârih-i Reşidî*⁶³, isminden de anlaşılacağı üzere Reşidüddîn'in eseri *Câmiu't-Tevârih*'e zeyl olarak yazılmıştır. Eser, Emir Timurtaş'ın öldürülmesinden sonra Anadolu'da yaşanan siyasî hadiseler hakkında bilgi vermesi bakımından önemlidir. Müellif, bir

⁵⁹ Müsafir bin Nâsır el-Malatıyevî, **Sefine-i nefis ve Mecmûâ-ı Enîs**, Süleymânîye Kütüphanesi, Ayasofya Bölümü 01670.

⁶⁰ Esterâbadî, Aziz b. Erdeşir, **Bezm u Rezm**, İstanbul 1928.

⁶¹ Esterâbadî, Aziz b. Erdeşir, **Bezm u Rezm**, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1990.

⁶² Nizâmüddîn Şâmî, **Zafernâme**, Çev. Necati Lugal, TTK., Ankara 1987.

⁶³ Hâfız Ebrû, **Zeyl-i Câmiu't-Tevârih-i Reşidî**, Nşr. Dr. Hanbaba Beyanî, Tahran 1349.

diğer eseri olan *Coğrafiya-yı Hâfız Ebrû*'da⁶⁴, büyük ölçüde Ebû'l-Fidâ'nın *Takvim el-Büldân* adlı eserinden faydalanmıştır.

Şerefüddîn Ali Yezdî (ö. 1454)'ye ait olan *Zafernâme*,⁶⁵ Nizâmüddîn Şâmî'nin eserinin bir özeti olup⁶⁶ Timur'un Malatya'yı zaptı sırasında şehirde bulunan Gürcülerden bahseden tek kaynak olması itibarıyla tezimiz açısından önemlidir.

⁶⁴ Hâfız Ebrû, Şihabuddîn Abdullah Hâfî, **Coğrafiya-yı Hâfız Ebrû**, Tashih-Tahkîk Sâdık Seccâdî, Cild-i Evvel, Tahran 1375.

⁶⁵ Şerefüddîn Ali Yezdî, **Zafernâme**, Ed., Mollavî Muhammed İlahdâd, C. 1, Calcutta 1887.

⁶⁶ Reuben Levy, **Persian Literature**, s. 79.

C. SÜRYANÎCE KAYNAKLAR

1225 yılında Malatya’da dünyaya gelen Yakubî patriği Ebü’l-Ferec İbnü’l-İbrî (ö. 1286)’ye ait *Kronografya (Makhtebhanuth Zabne)* adlı dünya tarihi, tezimizin giriş bölümünde sıkça başvurduğumuz kaynaklardandır. Malatya, Haleb ve Dımaşk Yakubî patriği olarak görev yapmış olan müellif, Moğolların Anadolu’yu istilâsının tanığı olarak eserinde orijinal bilgiler vermiştir. Türkiye Selçukluları döneminde Malatya şehrinin idarî işleyişini tespit ederken genişçe istifade ettiğimiz bu eser, 1890 yılında Paris’te Paul Bedjan tarafından Süryanîce olarak neşredilmiş ve bu neşir esas alınarak Wallis Budge tarafından 1932’de Londra’da iki cilt halinde İngilizce’ye çevrilmiştir.⁶⁷ Ömer Rıza Doğrul, bu İngilizce çevirisini kullanarak eseri *Abû’l-Farac Tarihi* adı altında iki cilt olarak Türkçe’ye çevirmiştir.⁶⁸ Tezimizde eserin Ömer Rıza Doğrul tarafından yapılan bu çevirisini kullandık.

Müellife ait diğer bir eser, *Târihu Muhtasari’d-Düvel*’dir. Bu eser, *Kronografya (Makhtebhanuth Zabne)* adlı eserin bizatihi müellifi tarafından muhtasar olarak Arapça’ya yapılan çevirisidir. Yine tezimizin Giriş bölümünde yararlandığımız bu eserin Moğollar ile ilgili kısmı Şerâfeddîn Yaltkaya tarafından Türkçe’ye çevrilmiştir.⁶⁹

⁶⁷ Abdülkerim Özaydın, “İbnü’l-İbrî”, **DİA**, XXI, 2000, s. 92-94.

⁶⁸ Ebü’l-Ferec İbnü’l-İbrî, **Abû’l-Farac Tarihi**, Çev. Ömer Rıza Doğrul, C. I-II, Ankara 1999.

⁶⁹ Ebü’l-Ferec İbnü’l-İbrî, **Târihu Muhtasari’d-Düvel**, Çev. Şerâfeddîn Yaltkaya, Ankara 2011.

D. BİZANS VE ERMENÎ KAYNAKLARI

Theophanes (ö. 817 veya 818)'e ait *Kronik*⁷⁰, VIII. Yüzyıl Bizans-İslâm siyasî ilişkileri hakkında bilgi içermektedir. Tasvir Kırıcılık hareketi döneminde Malatya'nın durumuna dair bilgileri bu kaynaktan aldık.

Tezimizin Giriş kısmında başvurduğumuz Mikhail Psellos (ö. 1078)'a ait *Khronographia*⁷¹, Malazgirt Savaşı hakkında bilgi veren birinci elden Bizans kaynağıdır.

Bizans İmparatoru II. Manuel Paleologos (ö. 1425)' un mektuplarında Kadı Burhaneddîn Ahmed-Yıldırım Bâyezid ilişkileri hakkında bilgi bulunmaktadır.⁷² Mektuplar, Malatya hakkında doğrudan bilgi vermese de dönemin siyasî tarihinin bir Bizanslı gözüyle aktarması açısından önemlidir.

⁷⁰ Theophanes, **The Chronicle of Theophanes**, Trc. Harry Turtledove, Philadelphia 1982.

⁷¹ Mikhail Psellos, **Khronographia**, Çev. Işın Demirkent, TTK., Ankara 1992.

⁷² G.T. Dennis, "The letters of Manuel II. Palaeologos:text, translation and notes", *Dumbarton Oaks Texts VIII, Corpus, Fontium Historiae Byzantinae*, Washington 1977; Murat Keçiş, "II. Manuel Palaiologos'un Mektuplarında Sultan Yıldırım Bayezid ve Osmanlılar", **International Journal of Social Science**, Volume 6 Issue 3, p. 301-320, March 2013.

XIV. Yüzyıl Anadolu tarihi hakkında bilgi veren bir diğer Bizans kaynağı Kısa Kroniklerdir.⁷³ Kısa Kroniklerde Malatya'nın Osmanlı hâkimiyetine girişinin tarihi bulunmaktadır.

Ermenî müellif Aknerli Grigor'a ait *Tarih*⁷⁴, tezimizin Giriş kısmında başvurduğumuz Ermenîce eserler arasındadır. Başkumandan Simbat tarafından kaleme alınan *Vekâyinâme*⁷⁵, tezimizin Giriş kısmında başvurduğumuz diğer Ermenî kaynağıdır. Müverrih Vardan tarafından kaleme alınan *Tarih*⁷⁶, Türklerin Anadolu'yu fethi başta olmak üzere Türkiye Selçukluları hakkında ayrıntılı bilgi içermektedir.

⁷³ Şahin Kılıç, **Bizans Kısa Kronikleri (Chronica Byzantina Breviora) Osmanlı Tarihinin Bizanslı Tanıkları**, İstanbul 2013.

⁷⁴ Aknerli Grigor, **Moğol Tarihi**, Çev. Hrant D. Andreasyan, İstanbul 1954.

⁷⁵ Başkumandan Simbat, **Vekayiname (951-1334)**, Çev. Hrant D. Andreasyan, ty.

⁷⁶ Müverrih Vardan, "Türk Fütühatı Tarihi (889-1269)", Çev. Hrant D. Andreasyan, **Tarih Semineri Dergisi**, 1-2, İstanbul 1937, s. 154-245.

E. OSMANLI KRONİKLERİ ve VAKIF-MÜLK DEFTERLERİ

Âşık Paşazâde, Enverî, Oruç bin Âdil ve Solakzâde gibi Osmanlı müelliflerinin eserlerinde Malatya'nın Osmanlı hâkimiyetine girişine dâir bilgi bulunmaktadır.⁷⁷ Âşık Paşazâde, Enverî ve Oruç Bey, Yıldırım Bâyezid'in Malatya'yı zaptını genel hatlarıyla ele alırlarken Solakzâde ayrıntılı bilgi vermektedir.

1519 yılı Malatya Tahriri'ne ait ayrı Vakıf ve Mülk Defteri Başbakanlık Osmanlı Arşivi MAD 3332'de kayıtlıdır. Bu defterin Malatya'ya ait kısımları yandığından bu yıla ait Malatya evkâf ve emlâkı hakkında bilgi edinilememektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi TD 156 numarada kayıtlı bulunan 1530 yılı Malatya Tahrîri'ne ait Vakıf ve Mülk Defteri, Rebiü'l-ahîr 937/Kasım-Aralık 1530 tarihinde tanzim edilmiştir. Tezimizin üçüncü ve beşinci bölümlerinde geniş şekilde istifade ettiğimiz bu defter, Şahabeddîn Mezâmîr ve Melik Sûnullah ailelerinin Malatya'daki evkâfı, Ömer Bey et-Türkmânî'nin soyu, Türkiye Selçukluları döneminde tesis edilen vakıflar, Malatya'daki câmî, medrese, zâviye ve türbeler hakkında bilgi vermesi bakımından önemlidir. Defter, kaynakların Malatya hakkında sükût ettiği XIV. yüzyılın ikinci çeyreği için önemli bir boşluğu doldurmaktadır. 1530 tarihli bu

⁷⁷ Âşık Paşazâde, **Tevârih-i Al-i Osman**, İstanbul 1332; Enverî, **Düstûrnâme-i Enverî**, Nşr. Mükrimin Halil Bey, İstanbul 1928; Oruç bin Adil el-Kazzaz, **Oruç Bey Tarihi**, Haz. Atsız, İstanbul 1972; Solakzâde Mehmed, **Solakzâde Tarihi**, İstanbul 1298.

defter, Ersin Gülsoy ve Mehmet Taşdemir tarafından yayınlanmıştır.⁷⁸ Tezimizde bu yayını kullandık.

⁷⁸ Ersin Gülsoy-Mehmet Taşdemir, **1530 Tarihli Malatya, Behisni, Gerger, Kâhta, Hısn-ı Mansur, Divriği ve Darende Kazaları Vakıf ve Mülk Defteri**, TTK., Ankara 2007.

F. DİĞER KAYNAKLAR

XV. Yüzyıl'da Venedik elçisi sıfatıyla Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'a diplomatik bir ziyaret gerçekleştiren ve dönüşünde Malatya'ya uğrayan Josaphat Barbaro (ö. 1494), Latince seyâhatnâmesinde Anadolu ticaret yolları ve Malatya'nın ticarî konumu hakkında bilgi vermektedir. Eser, Tufan Gündüz tarafından Farsça çevirisi kullanılarak Türkçe'ye aktarılmıştır.⁷⁹

Henüz 16 yaşında iken Macar Kralı Sigismund hizmetinde Niğbolu Savaşı'na katılan ve Osmanlılara esir düşen Schiltberger (ö. Tahmini 1440), 1396-1402 yılları arasında Osmanlılar, 1402-1427 yılları arasında da Timurlular elinde esir kaldıktan sonra ülkesine dönmüş ve eserini kaleme kalmıştır⁸⁰. Müellifin seyâhatnâmesi sonradan kaleme alındığı için kronoloji ve rakamlar yönünden hatalar içermektedir. Fakat, Malatya'nın Osmanlılar tarafından kuşatılması hakkında diğer kaynaklarda bulunmayan bilgileri ihtiva etmesi yönünden önemlidir.

Evliyâ Çelebî (ö. 1682)'ye ait *Seyâhatnâme*'de Malatya'nın tarihine dair önemli bilgiler bulunmaktadır. Tezin beşinci bölümünde Malatya'daki dokumacılık hakkında bilgi verirken faydalandığımız bu eser yayınlanmıştır.⁸¹

⁷⁹ Josaphat Barbaro, **Anadolu'ya ve İran'a Seyahat**, Çeviri ve Notlar: Tufan Gündüz, Eylül 2005.

⁸⁰ Johannes Schiltberger, **Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)**, Çev. Turgut Akpınar, İstanbul 1995.

⁸¹ Evliyâ Çelebî bin Derviş Muhammed Zillî, **Evliyâ Çelebî Seyâhatnâmesi**, 4. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

G. ARAŞTIRMA ESERLER ve MAKALELER

Osman Turan tarafından kaleme alınan *Selçuklular Zamanında Türkiye*⁸² adlı eserden Türkiye Selçukluları döneminde Malatya'nın siyasî hayatı hakkında bilgi verirken faydalandık. Altan Çetin'e ait *Memlûk Devleti'nin Kuzey Sınırı*⁸³, Anadolu'daki Memlûk şehirleri hakkında ayrıntılı bilgi içermektedir. Claude Cahen'in *Osmanlılardan Önce Anadolu*⁸⁴ adlı eserinden Malatya'nın fikrî hayatı hakkında bilgi verirken faydalandık. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın *Osmanlı Devlet Teşkilâtı'na Medhâl*⁸⁵ adlı eseri Türkiye Selçukluları, Beylikler, İlhanlılar ve Memlûklar teşkilâtına dâir önemli bir başvuru eseridir. Walter Hinz'e ait *İslâm'da Ölçü Sistemleri*⁸⁶ adlı eserden uzunluk ve ağırlık ölçülerini çevirirken faydalandık. *Eretnalılar*,⁸⁷ *Dulkadir Beyliği*⁸⁸ ve *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş*⁸⁹, Tülay

⁸² Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul 1971. (Eser tezimizde *Türkiye* şeklinde kısaltılmıştır).

⁸³ Altan Çetin, **Memlûk Devleti'nin Kuzey Sınırı**, TTK., Ankara 2009.

⁸⁴ Claude Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, Çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul 2012.

⁸⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal**, TTK., Ankara 1988. (Eser, tezimizde *Medhâl* olarak kısaltılmıştır).

⁸⁶ Walther Hinz, **İslâm'da Ölçü Sistemleri**, Çev. Acar Sevim, İstanbul 1990.

⁸⁷ Kemal Göde, **Eretnalılar (1327-1381)**, TTK., Ankara 2000.

⁸⁸ Refet Yinanç, **Dulkadir Beyliği**, TTK., Ankara 1989.

⁸⁹ Tuncer Baykara, **Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdarî Taksimâtı**, Ankara 2000.

Metin'e ait *Selçuklular Döneminde Malatya*⁹⁰, şehrin Selçuklu dönemi ile ilgili ayrıntılı bilgi veren eserdir. Oktay Aslanapa'ya ait *Türk Sanatı*⁹¹ ve Aptullah Kuran tarafından kaleme alınan *Anadolu Medreseleri*⁹² Malatya'daki tarihi eserler hakkında bilgi verirken sıkça başvurduğumuz diğer tetkiklerdir. 2 cilt olarak kaleme alınan *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı* adlı eser, Malatya'daki Selçuklu dönemi yapıları hakkında bilgi içermektedir.⁹³ Refet Yinanç ve Mesut Elibüyük tarafından hazırlanan *Kanunî Devri Malatya Tahrir Defteri (1530)*⁹⁴, şehrin XVI. Yüzyılı hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Zeki Oral tarafından hazırlanan *Malatya Kitâbeleri*⁹⁵ adlı tebliğ, Malatya'daki tarihi eserlere ait kitâbeler hakkında bilgi veren en ayrıntılı çalışmadır. Tezimizde sıkça başvurduğumuz bu çalışmadan, Eretnalılar ve Memlûklar dönemlerinde Malatya'da yöneticilik yapmış bazı idarecilerin isimlerini tespit ederken faydalandık. Nejat Göyünç'e ait *Memlûk Devrinde (Eski) Malatya'da Bir Aile*⁹⁶ adlı makale,

⁹⁰ Tülay Metin, **Selçuklular Döneminde Malatya**, İstanbul 2013.

⁹¹ Oktay Aslanapa, **Türk Sanatı**, 5. Basım, İstanbul 1999.

⁹² Aptullah Kuran, **Anadolu Medreseleri**, C. I, Ankara 1969.

⁹³ **Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı**, Ed. Ahmet Yaşar Ocak-Ali Uzun Paker-Kenan Bilici, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2006.

⁹⁴ Refet Yinanç-Mesut Elibüyük, **Kanunî Devri Malatya Tahrir Defteri (1560)**, Ankara 1983.

⁹⁵ Zeki Oral, "Malatya Kitâbeleri", **III. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 15-20 Kasım 1943), Kongreye Sunulan Tebliğler**, TTK., Ankara 1948, s. 434-440.

⁹⁶ Nejat Göyünç, "Memlûk Devrinde (Eski) Malatya'da Bir Aile", **V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi**, İstanbul (23-28 Eylül 1985), s. 245-250.

Mezâmir ailesinin tarihi hakkındadır. Mikail Bayram tarafından kaleme alınan *Selçuklular Zamanında Malatya’da İlmî ve Fikrî Faaliyetler*⁹⁷ adlı makale, Malatya’nın Selçuklular dönemi ilmî hayatı hakkında fikir vermektedir.

Besim Darkot’un İslâm Ansiklopedisi’ndeki *Malatya* maddesi,⁹⁸ Ernst Honigmann’ın İngilizce İslâm Ansiklopedisi’ndeki *Malatya* maddesi⁹⁹ ve Göknur Gögebakan’ın Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi’ndeki *Malatya* maddeleri¹⁰⁰ tezimizde kullandığımız diğer çalışmalardır.

⁹⁷ Mikail Bayram, “Selçuklular Zamanında Malatya’da İlmî ve Fikrî Faaliyetler” **Selçuklu Araştırmaları Merkezi**, I.-II. Millî Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri, Konya 1993, s. 119-124.

⁹⁸ Besim Darkot, “Malatya”, **İA**, VII, 1993, s. 225-229.

⁹⁹ Ernst Honigmann, “Malatya”, **Encyclopedia of Islam**, (Second Edition), VI, 230-231.

¹⁰⁰ Göknur Gögebakan, “Malatya”, **DİA**, XXVII, 2003, s. 468-473.

GİRİŞ

Kaynağını Erzurum'dan alıp Basra Körfezi'ne dökülen Fırat Nehir havzasının orta kısmında yer alan Malatya, Anadolu Yarımadası olarak nitelendirilen bölgenin Fırat nehri ile ayrılan bölümünün hemen batısında kalmaktadır. Güneyinde Toros Dağlarının uzantısı olan Bey Dağları bulunmaktadır. Bu dağ uzantısında yer alan geçitlerle güneye bağlanan şehir, stratejik bakımdan önemli bir konumdadır.¹⁰¹ Şehir, yeryüzü şekilleri ve iklim özellikleri itibarıyla tarih boyunca önemli ticaret yollarının geçiş güzergâhında yer almıştır.¹⁰²

Tarihi süreçte farklı isimlerle anılan şehrin bilinen ilk adı, Kayseri yakınlarındaki Kültepe (Kaniş)'de bulunan ve Asur dönemi tarihî yerleşimi olan Kültepe Höyüğü'nden elde edilen bulgura göre *Melita* şeklindedir.¹⁰³ Hititler döneminde şehrin adı *Maldia*, *Maldiya*'dır ve bu ad meyve bahçesi ve bal

¹⁰¹ Şerîf Baştav, "Ortaçağ'da Malatya'nın Jeopolitik Durumu", **Türk Kültürü Araştırmaları, Prof. Dr. Oktay Aslanapa'ya Armağan**, XXXI/1-2 (Ankara 1995), s. 55.

¹⁰² W. M. Ramsay, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası**, Çev. Mihri Pektaş, İstanbul 1960, s. 47; Veli Sevin, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası**, TTK., Ankara 2001, s. 5 vd.

¹⁰³ Firuzan Kınal, **Eski Anadolu Tarihi**, Ankara 1987, s. 241.

anlamlarına gelmektedir.¹⁰⁴ Asur döneminde *Milid*, *Melide*; Urartu kaynaklarında *Melitea*, *Milidya*; Strabon (M.Ö. 58-M.S. 21)'un *Coğrafya* adlı eserinde *Melitene* olarak geçmektedir.¹⁰⁵ Roma İmparatorluğu döneminde *Melitene* ismi korunmuş ve Doğu Roma (Bizans) hâkimiyeti döneminde şehir bu isimle anılmıştır. Arap hâkimiyetinde şehre *Malatıyye*, *Malatya* isimleri verilmiştir. Türkler şehri ele geçirdikten sonra Araplar tarafından verilen ismi kullanmaya devam etmişler ve şehrin adı günümüze bu şekilde ulaşmıştır.¹⁰⁶

Malatya'daki ilk yerleşim alanı, M.Ö. 3600 ile tarihlenen Arslantepe Höyüğü'dür.¹⁰⁷ Höyük'te bir tapınak, kerpiç bir saray ve çok sayıda mühür bulunmuştur.¹⁰⁸ M.Ö. 1950-M.Ö. 1650 yılları arasında Kuşarra Krallığı'nın hâkimiyeti altında kalan şehir, bu dönemde Meliddu Devleti'nin başkentliğini yaptı. Kuşarra Krallığı'ndan sonra şehre Hititler hâkim oldular. M.Ö. 1650-M.Ö. 1300 tarihleri arasında devam eden Hitit hâkimiyeti döneminde kısa bir süreliğine Mitanni

¹⁰⁴ Bilge Umar, **Türkiye'deki Tarihsel Yer Adları**, İstanbul 1993, s. 561; Mevlüt Oğuz, **Başlangıcından Osmanlıların Fethine Kadar Malatya Tarihi (M.Ö.5500-M.S.1516)**, İstanbul 1995, s. 5.

¹⁰⁵ Strabo, **The Geography of Strabo**, Book XII, Chapter 2, 1928, p. 351.

¹⁰⁶ İslâm kaynaklarında Malatya adının ne şekilde yazıldığına tezin birinci bölümünde ayrıntılı olarak yer verileceğinden burada kaynak isimleri verilmemiştir.

¹⁰⁷ A. Palmieri, "Arslantepe Excavations 1982", **V. Kazı Sonuçları Toplantısı**, İstanbul 1983, s. 37.

¹⁰⁸ Gökür Gögebakan, "Malatya", **DİA**, XXVII, 2003, s. 468-473; Arslantepe Höyüğü, 2014 yılında UNESCO tarafından "Dünya Mirası Geçici Listesi"ne alınmıştır. Bkz. www.unesco.org.tr/dokumanlar/duyurular/13_miras.pdf

işgali yaşayan şehir, yeniden Hitit hâkimiyetine girdiyse de Ege Göçleri sonucu Hititlerin yıkılmasının ardından Kargamış Krallığı'nın eline geçti.¹⁰⁹ Asur Kralı III. Salmanasar, M.Ö. 835'te Kargamış Kralı Lalli'yi vergiye bağlamak sûretiyle Malatya'ya hâkim oldu.¹¹⁰ Urartu Kralı İspuini döneminde Urartu yönetimine giren şehir, Asur Kralı III. Tiglatpleser tarafından yeniden ele geçirildi. M.Ö. 612'de Med hâkimiyetine girdikten bir süre sonra Pers yönetimine geçti. Pers ülkesindeki Susa'dan başlayıp Lidya Krallığı'nın başkenti Sardes'e kadar uzanan tarihî Kral Yolu güzergâhında yer alan Malatya, Pers Kralı I. Darius (M.Ö. 522-M.Ö.485) döneminde ülke idarî birimlerini oluşturan 24 Satraplıktan biri olan Kapadokya Satraplığı'na bağlandı. Makedonya Kralı Büyük İskender'in M.Ö. 335'te Anadolu'yu ele geçirmesiyle bu kralın yönetimine geçen şehir, M.Ö. 120'de Pontus Krallığı tarafından ele geçirildi ve şehirdeki Pontus hâkimiyeti Roma İmparatoru Tiberius (M.Ö. 42-M.S. 17)'un M.Ö. 30'da şehri ele geçirmesine kadar devam etti.

İmparator Tiberius döneminde Kapadokya'ya bağlı olan Malatya, Romalılar tarafından doğuya yapılacak saldırılar için bir garnizon olarak kullanıldı. İmparator Titus (M.S.79-M.S. 81) döneminde Fulminata Lejyonu'nun merkez üssü olarak kullanılan şehir,¹¹¹ Trajanus (98-117) döneminde garnizon şehir özelliğinin yanı sıra

¹⁰⁹ Şemseddin Günaltay, **Yakın-Şark II Anadolu**, Ankara 1987, s. 305.

¹¹⁰ Besim Darkot, "Malatya", **İA**, VII, 225-229.

¹¹¹ Ernst Honigmann, "Malatya", **Encyclopedia of Islam**, (Second Edition), VI, 230-231; Tarihî süreçte Malatya, üç farklı bölgede kurulmuştur. Bu bölgelerden ilki yukarıda değindiğimiz Arslantepe'dir ve bugünkü Malatya'nın yaklaşık 7 km kuzeydoğusundadır. İkinci yerleşim bölgesi Roma İmparatoru Titus'un kurduğu, tezimize konu olan ve bugün idarî olarak Battalgâzî ilçesine bağlı olan yerdir. Bu

büyük bir şehir haline getirildi. Malatya şehrinin günümüze ulaşan ve restorasyon çalışmaları hâlâ devam eden surları bu imparator döneminde yapılmıştır. 395 yılında Roma İmparatoru I. Theodosios, İmparatorluğun doğusunu oğlu Arcadius'a, batısını diğer oğlu Honorius'a vermek üzere imparatorluğu Doğu ve Batı Roma olmak üzere ikiye ayırdı.¹¹² Bu *Quasi Partitio* yani sözde bölünme idi.¹¹³ Malatya da Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'na bağlandı.

Doğu Roma (Bizans) İmparatoru I. Anastasios (491-519) döneminde doğuda Sâsânîlerle yaşanan şiddetli çatışmalar sırasında şehirden askerî sevkiyat yapıldı. İmparator Justinianus (527-565), Sâsânîlerle yapılan savaşların uzun sürmesi üzerine şehir surlarını tahkim ettirdi.

İmparator Herakleios (610-641) döneminde Sâsânîlerle yapılan savaşlarda başarı elde etmek gayesiyle bazı reformlar yapıldı. Bu reformların en mühimi XI. yüzyılın sonlarına kadar geçerli olan ve Bizans idarî taksimatını oluşturan thema sisteminin kurulmasıdır. Bu sistemde ülke toprakları büyük askerî-idârî birimlere ayrılıp başlarına Strategos adı verilen generaller atanıyordu. Bu generaller askerî yetkilerinin yanı sıra mülkî yetkilerle de donatılmışlardı. Herakleios döneminde dört

yer, Titus'un şehri burada yeniden inşa ettiği 1. Yüzyıldan 19. Yüzyıla kadar Malatya'nın yerleşim alanı idi. Üçüncü yerleşim bölgesi ise Malatya'dır ve 1835'ten sonra kurulmuştur.

¹¹² George Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, Çev. Fikret Işıltan, Ankara 2006, s. 49; Timothy E. Gregory, **Bizans Tarihi**, Çev. Esra Ermert, İstanbul 2008, s. 104.

¹¹³ Melek Delilbaşı, "Türk Tarihi'nin Bizans Kaynakları", **Cogito**, S. 17, 1999, s. 339.

thema kuruldu. Bunlar; Opsikion, Anatolikon, Kibyrrhaiotai ve Armeniaokon themaları idi.¹¹⁴ Malatya, bu themalardan Armeniaokon Theması'na bağlandı.

636'da İmparator Herakleios ile İslâm kuvvetleri arasında Yermûk'ta yapılan savaş, İslâm kuvvetlerinin gâlibiyetiyle sonuçlandı. Arap ordusu komutanı İyad b. Ganm, Habib b. Mesleme'yi Bizans ordularını takip göreviyle Malatya'ya yolladı. Habib b. Mesleme, 638'de Malatya'yı fethetti.¹¹⁵ Malatya'daki bu ilk İslâm hâkimiyeti kısa sürdü. Bizans İmparatoru Herakleios, şehrin tam anlamıyla Arap hâkimiyetine geçişini engellemek üzere şehir surlarını yıktırdı. Bu hadiseden sonra Muâviye b. Ebû Süfyan, Habib b. Mesleme'yi bir kez daha Malatya'ya yolladı. Habib, şehri ikinci kez fethederek burayı iskân etti.¹¹⁶

Ali bin Ebû Tâlib'in öldürülmesi ile İslâm Devleti içerisinde baş gösteren karışıklıklardan istifade etmek isteyen Malatya halkı, şehri terk etti. Bizans

¹¹⁴ Timothy E. Gregory, **Bizans Tarihi**, s. 178; VII. yüzyılda 4 olan Thema sayısı XI. yüzyıla gelindiğinde 31'e ulaşmıştı. Bkz. John Haldon, **Bizans Tarih Atlası**, Çev. Ali Özdamar, İstanbul 2007, s.123; Sistemin kuruluşu ve işleyişi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Alexander P. Kazhdan, **The Oxford Dictionary of Byzantium**, Vol. III, New York-Oxford 1991, pp. 2034-2035; George Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, s. 91.

¹¹⁵ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fî't-Târih**, Tahkîk Ebû'l-Fidâ Abdullah el-Kadî, C. 2, Beyrût-Lübnan 1407/1987, s. 380; Krş. İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fî't-Târih**, Çev. Abdülkerim Özaydın-Ahmet Ağırakça, İstanbul 1987, C. 2, s. 489.

¹¹⁶ Belâzûrî, Ahmed bin Yahyâ, **Fütûh el-Büldân**, Çev. Mustafa Fayda, Ankara 2002, s. 266; İbn Şeddâd, **el-Âlâk el-Hatîre fî Zikr-i Ümerâ eş-Şam ve'l-Cezîre**, Tahkik Yahya Zekeriya Âbbâre, 1. Cilt 2. Kısım, Dimaşk 1991, s. 185.

İmparatoru III. Constans (641-668) şehrin boşalmasından istifade ile Malatya'yı yeniden Bizans hâkimiyetine katıp Rûm, Nabat ve Ermenîlerden oluşan kalabalık bir nüfusu Malatya'ya yerleştirdi.

Emevî hükümdarı Abdülmelik b. Mervân (705-715)'ın iktidarı döneminde Anadolu'ya yeniden İslâm akınları düzenlendi. 714'te Malatya Emevî hâkimiyetine girdi. Ömer b. Abdülazîz (717-720) döneminde Darende halkı Malatya'ya nakledilerek şehir tahkim edildi ve valiliğine Ca'vene b. Haris atandı.¹¹⁷ Şehir valisi Ca'vene, Abdullah el-Battâl önderliğindeki birlikleri fetihler yapmak üzere Anadolu içlerine gönderdi. Abdullah el-Battal, bu akınların birinde 740 yılı civarında şehit oldu.¹¹⁸

Abbâsî Devleti (750-1258)'nin kuruluş döneminde Bizans İmparatoru V. Konstantin (741-775), 751'de Malatya şehrini yağmalayarak halkının bir bölümünü Trakya'ya sürdü.¹¹⁹ Abbâsîlerin el-Cezîre Valisi Abdülvehhâb b. İbrahim ve Hasan b. Kahtabe önderliğindeki yaklaşık 70.000 kişilik Abbâsî ordusu, Malatya önlerine gelerek 758'de şehri yeniden ele geçirmeye muvaffak oldular. Şehir îmar edildi ve bir câmi yapıldı.¹²⁰

¹¹⁷ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fî't-Târih**, Tashîh Dr. Muhammed Yûsuf er-Rekak, C. 4, Beyrût-Lübnan 1407/1987, s. 323; Belâzûrî, **Fütûh el-Büldân**, s. 267.

¹¹⁸ Pertev Naili Boratav, "Battal", **İA**, II, 1993, s. 344-351; Ahmet Yaşar Ocak, "Battal Gazi", **DİA**, V, 1992, s. 204-205.

¹¹⁹ Theophanes, **The Chronicle of Theophanes**, Trc. Harry Turtledove, Philadelphia 1982, s. 118.

¹²⁰ Yakut el-Hamevî, **Mûcem el-Büldân**, C. V, Beyrût 1374, , s. 193.

Harun er-Reşîd (786-803) döneminde Abbâsî eyâlet sisteminde yapılan düzenleme ile İslâm Devleti ile Bizans arasındaki sınır bölgeleri el-Âvâsım adı altında idarî bir bünyede toplandı.¹²¹ Malatya, gelirleri doğrudan halifenin bütçesine aktarılan bölgeler arasına alındı.¹²²

Bizans İmparatoru III. Mikhail (842-867) dönemi Bizans'ta tasvire karşı olanlar ile teslise inananlar arasında çatışmaların yaşandığı bir dönemdir. Anadolu'nun doğu kısmında yaşayan ve tasvire karşı olan Pavlikienler, Abbâsîlerin Malatya valisi Ömer b. Abdullah'a başvurarak sığınma talebinde bulundular. Pavlikienlerin teklifini kabul ile onları Malatya'da iskân eden Ömer, 863'te Bizans komutanı Petronas ile Karadeniz'de giriştiği mücadeleyi kaybetti. Bu hadiseden

¹²¹ Âvâsım, âsime kelimesinin çoğulu olup koruyanlar, müstahkem mevkiiler anlamlarına gelir. Hz. Ömer döneminde Suriye ve el-Cezîre'nin fethedilmesi üzerine Bizans İmparatoru Herakleios, sınır bölgelerinde yaşayan halkı güvenlik gerekçesiyle iç kesimlere çekti. Boşalan bu sahada sugûr (sagr kelimesinin çoğulu) adlı sınır boyları idarî sistemi kuruldu. Sugûr; Sugûr eş-Şâmîye ve Sugûr el-Cezerîye olmak üzere ikiye ayrılıyordu. Sugûr eş-Şâmîye'nin merkezi Maraş; Sugûr el-Cezerîye'nin merkezi Malatya idi. Bu idarî bölge Memlûklar döneminde de -küçük değişiklere uğramakla birlikte- ülke idarî teşkilatının şekillenmesine etki etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hakkı Dursun Yıldız, **Makaleler**, Haz. E. Semih Yalçın-Selçuk Duman, C. 2, Ankara 2006, s. 391 vd.

¹²² Ernst Honigmann, **Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı**, Trc. Fikret Işıltan, İstanbul 1970, s. 70.

sonra Petronas Malatya'ya geldi. Pavlikienlerin birçoğunu öldürüp bir kısmını Balkanlara sürdü.¹²³

Abbâsîler, X. Yüzyılın başlarında Anadolu'da güç kaybetmişler ve bunun sonucunda Malatya elden çıkmıştır. 925 yılında Bizans'ın Ermenî kökenli komutanı Kurkuas, Malatya'yı ele geçirerek yönetimini Ermenî Mleh'e verdi.¹²⁴

X. yüzyılın hemen başında Musul'da iktidarını ilân eden Arapların Rebiâ kabilesinin Tağlib koluna mensub Hamdanî hükümdarı Sâîd b. Hamdân, 933'te Malatya'yı ele geçirdi.¹²⁵ Üç yıllık hâkimiyetin ardından şehir bir kez daha Bizans yönetimine geçti.

Selçuklu Devleti'nin kuruluş aşamasında amcaları Arslan Yabgu'nun iktidarını kabul etmeyen Tuğrul ve Çağrı Beyler yeni hâkimiyet sahaları arayışında idiler. Bu amaçla Çağrı Bey beraberindeki 3.000 kişilik kuvvetle 1018'de Anadolu'nun doğu kısmına bir keşif faaliyeti düzenledi ve Van Gölü civarını yağmaladı.¹²⁶ Anadolu'ya yapılan bu ilk akını müteâkib 1037'de ikinci bir akın

¹²³ George Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, s. 207.

¹²⁴ Müverrih Vardan, "Türk Fütühatı Tarihi (889-1269)", Çev. Hrant D. Andreasyan, **Tarih Semineri Dergisi**, 1-2, İstanbul 1937, s. 154-245.

¹²⁵ İbn Şeddâd, **el-Âlâk el- Hatîre**, s. 303; Hamdânîler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. M. Sobernheim, "Hamdânîler", **İA**, V/I, 1993, s. 179-182; Nasuhi Ünal Karaarslan, "Hamdânîler", **DİA**, XV, 1997, s. 446-447.

¹²⁶ Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)**, Çev. Hrant D. Andreasyan, TTK., Ankara 2000, s. 48 vd.; Başkumandan Simbat, **Vekayiname (951-1334)**, Çev. Hrant D. Andreasyan, s. 18; Mükrimin Halil Yinanç, **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I Anadolu'nun Fethi**, İstanbul 1944, s.

düzenlendi. Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulmasından hemen sonra Tuğrul Bey, İbrahim Yinal önderliğindeki yeni bir kuvveti Anadolu akınlarına devam etmesi göreviyle bu bölgeye gönderdi. İbrahim Yinal komutasındaki bu birlik Diyarbakır, Erzen, Mardin civarını yağmaladıktan sonra başkent Rey'e döndü.

1049 Pasinler Savaşı sonucu Erzurum'un Türk hâkimiyetine girmesi, Anadolu'nun Türk yurdu olması yolunda atılan önemli bir adımdır.¹²⁷ Pasinler Savaşı'nın ardından Tuğrul Bey bizzat sefere çıkarak 1054'te Muradiye ve Erciş'i fethetti.¹²⁸ 1054 Anadolu Seferi'nde Tuğrul Bey, Selçuklu kuvvetlerini üç kola ayırmıştı. Çoruh Bölgesi koluna komuta eden Dînar Bey, 1058 kışında yaklaşık 3.000 kişilik bir kuvvetle Fırat yönünden hareketle Malatya'ya geldi ve şehri 10 gün boyunca kuşattı.¹²⁹ Dînar Bey tarafından şehre yönelik yapılan bu ilk Türk kuşatması, mevsimin muhalefetinden dolayı başarıya ulaşamadı.

36; Cihan Piyadeoğlu, **Selçukluların Kuruluş Hikâyesi Çağrı Bey**, İstanbul 2011, s. 30 vd.

¹²⁷ Pasinler Savaşı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mikhail Psellos, **Khronographia**, Çev. Işın Demirkent, TTK., Ankara 1992, s. 122 vd.

¹²⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi**, s. 100 vd.

¹²⁹ Süryanî Mihail, **Vekâyî-nâme**, Çev. Hrant D. Andreasyan, 1944, s. 16 vd; Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, **Abû'l-Farac Tarihi**, Çev. Ömer Rıza Doğrul, C. I, Ankara 1999, s.312 vd; Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi**, s. 107 vd; Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul 1971, s. 18; Mustafa Kafalı, **Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi**, Ankara 1997, s. 5; Murat Zengin, **Türkler Tarafından Fethinden Moğol İstîlâsına Kadar Malatya**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008, s. 17 vd.

1058'deki ilk Malatya kuşatmasının ardından şehir, Selçuklu Sultânı Alparslan'ın komutanlarından Afşin tarafından 1067'de yeniden kuşatıldı. Malatya'da o sırada baş gösteren ve şehirde ciddî huzursuzluğa sebep olan Ermenî isyanı sırasında gerçekleşen bu kuşatma üzerine, isyanı çıkaran eşkıyaların korkarak şehri terk ettikleri bilgisi kaynaklara aksetmiştir.¹³⁰

Malazgirt Savaşı sonrası kendisine iktâ olarak verilen Sivas'ta beyliğini kuran ve hâkimiyet sahasına Kayseri, Zamantı, Develi, Tokat, Niksar ve Amasya'yı da dâhil eden¹³¹ Dânişmend Gâzî'nin ölümünden sonra yerine oğlu Gümüştegin Gâzî geçti. 1096'da başlayan I. Haçlı Seferi sonrasında Urfa Haçlı Kontluğu, Antakya Haçlı Prinkepsliği ve Kudüs Haçlı Krallıkları kurulmuştu. Dânişmendli Gümüştegin Gâzî, Ermenî hâkimiyetindeki Malatya'yı 1097 ile 1100 yılları arasında kuşattı. Şehrin Ermenî hâkimi Gabriel, Antakya Haçlı Prinkepsi Bohemund'dan yardım istedi. Bohemund onun bu teklifine riâyetle Malatya'ya gitti. Gümüştegin, Malatya yakınlarında Bohemund ve Richard'ı esîr etti. Malatya'yı kuşatan Gümüştegin'e karşı Gabriel, Urfa Haçlı Kontluğu'ndan yardım istedi. Urfa Kontu Baudouin derhal harekete geçerek Malatya önlerine geldi. Gümüştegin bu gelişme üzerine kuşatmayı kaldırarak Malatya önlerinden ayrıldı.¹³²

¹³⁰ Süryani Mihail, **Vekâyî-nâme**, s. 19.

¹³¹ Reşidüddîn Fazlullah, **Câmiu't-Tevârih**, Yay. Ahmet Ateş, TTK., Ankara 1999, s. 39; Zahiruddîn Nişaburî, **Selçuknâme**, Nşr. Muhammed Ramazanî, Tahran 1332, s. 28.

¹³² Azımî, **Azımî Tarihi Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (H.430-538=1038/39-1143/44)**, Çev. Ali Sevim, TTK., Ankara 2006, s. 38; İbn el-Kalânîsî, **Târihu Dimaşk**, İng. Trc. H.A.R.Gibb, London 1932, s. 49 vd.

Gümüştigin Gâzî, Malatya şehrini 1102’de bir kez daha kuşatarak¹³³ 18 Eylül Çarşamba günü şehri almayı başardı.¹³⁴ İlk kez bir Türk Devleti tarafından ele geçirilen şehirde üretimi arttırmaya yönelik bir takım tedbirler alınarak şehir îmar edildi.

Gümüştigin Gâzî’nin vefatından sonra yerine oğlu Emîr Gâzî geçti. Bu dönemde Anadolu’daki Türk varlığını Türkiye Selçukluları ve Dânişmendli Beyliği temsil ediyordu. İki güç arasındaki otorite çatışması 2 Eylül 1106’da Türkiye Selçuklu hükümdarı I. Kılıçarslan’ın Malatya’yı ele geçirmesi sonucunu doğurdu. Kılıçarslan’ın bu hadiseden kısa süre sonra Habur Nehri’nde ölümü üzerine Malatya’ya eşi Ayşe Sultân ve oğlu Tuğrul Arslan hükmettiler.¹³⁵ Ayşe Sultân, Mengüçük Beyliği taarruzlarına karşı kendini güvene almak ve Malatya’daki hâkimiyetini korumak amacıyla Artukluların Harput kolu hükümdarı Belek b. Behram¹³⁶ ile evlendi ve onu, oğlu Tuğrul Arslan’ın Atabekliğine getirdi. Belek’in 1124’te ölümü üzerine Dânişmendli Emîr Gâzî yeniden Malatya’ya hâkim oldu. Emîr Gâzî 1134’te ölünce oğlu Muhammed daha önce kendisine verilen Malatya’ya gelerek hâkim oldu.¹³⁷ Melik Muhammed’den sonra kardeşi Aynüddeve’nin eline geçen Malatya şehri, Türkiye Selçuklu hükümdarı Sultân I. Mesud tarafından 1143

¹³³ I. Melikoff, “Danishmendids”, **Encyclopedia of Islam (Second Edition)**, II, 110-111.

¹³⁴ Süryanî Mihail, **Vekâyî-nâme**, s. 47.

¹³⁵ Süryanî Mihail, **Vekâyî-nâme**, s. 54.

¹³⁶ Hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Coşkun Alptekin, “Belek b. Behram”, **DİA**, V, 1992, s. 402-403.

¹³⁷ M. Halil Yinanç, “Dânişmendliler”, **İA**, III, 1993, s. 468-479.

ve 1144 yıllarında iki kez kuşatıldı. Aynüddeve'nin vefatı ve yerine oğlu Zülkarneyn'in geçmesi üzerine 1152'de Malatya'yı bir kez daha kuşatan Sultân Mesud, Zülkarneyn'i kendisine tâbî kılmak suretiyle Malatya'yı ele geçirdi.¹³⁸ Malatya şehrinin tam olarak Türkiye Selçuklu hâkimiyeti altına alınması Sultân II. Kılıçarslan (1156-1192) dönemindedir. 25 Ekim 1178 Çarşamba günü şehre girerek Dânişmendli hâkimiyetine kesin olarak son veren II. Kılıçarslan, 1189'da ülke topraklarını on bir oğlu arasında paylaştırarak Malatya'yı oğlu Muizzeddin Kayserşah'a verdi.¹³⁹

I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in Türkiye Selçuklu tahtına ikinci çıkış tarihi olan 1204 tarihi bizce Malatya şehrinin XIII. ve XIV. yüzyıllar arasındaki yaklaşık iki yüz yıllık tarihine önemli katkılar sağlaması bakımından önemlidir. I. Gıyâseddin Keyhüsrev, oğlu İzzeddîn Keykâvus'u Malatya'ya melik olarak atadığında eğitimiyle

¹³⁸ Muharrem Kesik, **Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultân I. Mesud Dönemi (1116-1155)**, TTK., Ankara 2003, s. 49; Claude Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, Çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul 2012, s. 33.

¹³⁹ Türk devlet geleneğine göre yapılan bu taksimat ile ilgili kaynaklarda geniş bilgi bulunmaktadır. Bkz. Aksarayî, **Müsâmeret el-Ahbâr ve Müsâyeret el-Ahyâr**, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2000, s. 23; İbn el-Esîr, **el-Kâmil**, C. 12, s. 83; el-Hotenî, **el-Veled eş-Şefîk ve'l-Hâfid el-Halîk**, Süleymânîye Kütüphanesi, Farsça Yazma Eserler, No: 4519, Varak 147a; İbn Bîbî, **el-Evâmir el-Âlâiye fî Umûr el-Âlâiye**, Çev. Mürsel Öztürk, C. I, Ankara 1996, s. 41.

ilgilanmek üzere dönemin önde gelen bilginlerinden Mecdüddîn İshak'ı¹⁴⁰ oğlunun Atabekliği'ne atadı. Bu dönemden başlamak üzere Malatya'nın özellikle Hanefî din âlimlerinin toplandığı ve yetiştiği bir bölge durumuna geldiği görülmektedir.

I. İzzeddîn Keykâvus (1211-1220) ve I. Âlâeddin Keykûbad dönemlerinde siyasî, sosyal ve iktisâdî sahalarda mevcut olan huzur ortamından diğer Anadolu kentleri gibi Malatya da etkilenmiştir. Âlâeddin Keykubâd'ın vefatını müteakib Anadolu'ya yapılan Moğol akınları Köseadağ Savaşı ile neticelendi.¹⁴¹ Baycu Noyin komutasında Erzurum'u işgal ile Anadolu'ya giren Moğol kuvvetleriyle Köseadağ mevkiinde yapılan savaşı Moğol ordusu kazandı. Sultân II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in savaş alanını terk etmesi üzerine Kayseri işgâl edildi. Savaştan bir yıl sonra Yasavur Noyan önderliğindeki Moğol birlikleri Malatya önlerine gelerek şehri kuşattılar. Şehirde Türkiye Selçukluları adına vali olarak görev yapan Reşidüddin, halktan topladığı 40.000 dinar civarındaki nakit para ve malı Moğol birliklerine vermek suretiyle şehri Moğol işgalinden kurtarmayı başardı.¹⁴²

¹⁴⁰ Hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mikail Bayram, "Selçuklular Zamanında Malatya'da İlmî ve Fikrî Faaliyetler", **Selçuklu Araştırmaları Merkezi**, I.-II. Millî Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri, Konya 1993, s. 119-124.

¹⁴¹ Köseadağ Savaşı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Bîbî, **el-Evâmir el-Âlâîye**, C. II, s. 64 vd; Aknerli Grigor, **Moğol Tarihi**, Çev. Hrant D. Andreasyan, İstanbul 1954, s. 15 vd; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, S. I, Ankara 1969, s. 1-147.

¹⁴² Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, **Târihu Muhtasari'd-Düvel**, Çev. Şerâfeddin Yaltkaya, Ankara 2011, s. 21.

Kösedağ mağlûbiyetinin ardından Selçuklu Veziri Mühezzibuddîn Ali, Baycu Noyin ile barış anlaşması yaparak devleti içinde bulunduğu kaos ortamından geçici olarak da olsa kurtarmayı başardı.¹⁴³ 1246'da Türkiye Selçuklu hükümdarı II. Gıyâseddin Keyhüsrev öldü.¹⁴⁴ Keyhüsrev'in İzzeddîn, Rükneddîn ve Alâeddîn adında üç oğlu vardı ve bunlardan Âlâeddîn'i diğer kardeşlerden küçük olmasına rağmen veliaht tayin etmişti.¹⁴⁵ Şemseddîn İsfahanî ve Celâleddîn Karatay gibi dönemin önde gelen yöneticileri, Gıyâseddin Keyhüsrev'in vasiyetinin aksine büyük kardeş İzzeddîn'i tahta geçirdiler.¹⁴⁶

Büyük Moğol Hanı Güyük, tahta çıkması münasebetiyle bağlı hükümdarların katına gelip itaatlerini sunmaları isteğiyle her tarafa elçiler göndermişti. Anadolu'ya gelen elçiler Türkiye Selçuklu hükümdarı İzzeddîn'in Karakurum'a gidip bağlılığını arz etmesini istediler. İzzeddîn, kendi yerine kardeşi Rükneddîn'i yolladı.¹⁴⁷ Rükneddîn Kılıçarslan, Güyük Han'dan Selçuklu ülkesinin hükümdarı olduğuna dâir yarlığı aldı ve memleketine doğru harekete geçti.¹⁴⁸ Bu haber İzzeddîn Keykâvus taraftarı olan Vezir Şemseddîn İsfahanî'nin telaşa kapılmasına ve süratle Malatya

¹⁴³ İbn Bîbî, **el-Evâmir el-Âlâîye**, C. II, s. 76 vd;

¹⁴⁴ İbn Bîbî, **el-Evâmir el-Âlâîye**, C. II, s. 88; Aksarayî, **Müsâmeret el-Ahbâr**, s. 25; Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, **Abû'l-Farac Tarihi**, C. II, s. 545.

¹⁴⁵ Baybars el-Mansurî ed-Devâdar, **Zubdet el-Fikre fî Tarih el-Hicre**, Nşr. D.S. Richards, Beyrût 1998, s. 22.

¹⁴⁶ İbn Bîbî, **el-Evâmir el-Âlâîye**, C. II, s. 89; Aksarayî, **Müsâmeret el-Ahbâr**, s. 27 vd; Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, **Abû'l-Farac Tarihi**, C. II, s. 545.

¹⁴⁷ İbn Bîbî, **el-Evâmir el-Âlâîye**, C. II, s. 98.

¹⁴⁸ Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, **Abû'l-Farac Tarihi**, C. II, s. 546.

eski Subaşı Emîr-i Ârız Reşidüddîn'i çeşitli hediyelerle Güyük Han katına yollamasına yol açtı. Reşidüddîn, Erzincan'a varınca Rükneddîn'in yaklaştığı haberini aldı ve yanındaki hediyeleri Erzincan'da bırakarak Haleb'e kaçtı.¹⁴⁹ Rükneddîn Kılıçarslan Sivas'a gelerek saltanatını ilân etti. Onun saltanatı Erzincan, Malatya, Kayseri, Amid ve Harput'ta tanındı.

Şemseddîn İsfahanî'nin ölümünden sonra Türkiye Selçuklu Devleti'nde Nâib-i Saltana görevine getirilen Celâleddîn Karatay, devletin kardeşler arasında yaşanacak taht kavgalarıyla daha fazla sarsılmasını önlemek amacıyla üç kardeşin aynı anda hükümdarlık etmesine imkân sağlayan yeni bir formül önerdi.¹⁵⁰ Bu formülde asıl Sultân yine en büyük kardeş olan İzzeddin Keykâvus olup hutbe, para ve diğer belgelerde isim sırası büyükten küçüğe olmak üzere sıralanıyordu.¹⁵¹ 1249'daki bu birlik ortamında bazı yeni atamalar yapıldı: Şemseddîn İsfahanî'den

¹⁴⁹ Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, **Abû'l-Farac Tarihi**, C. II, s. 548.

¹⁵⁰ Baybars el-Mansurî ed-Devâdar, **Zubdet el-Fikre**, s. 22; Osman Turan, **Türkiye**, s. 468 vd; Osman Turan, **Selçuk Devri Vakfiyeleri III. Celâleddîn Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri**, Belleten Sayı 45'ten Ayrı Basım, TTK., Ankara 1948, s. 34.

¹⁵¹ Üç kardeşin müşterek iktidarı döneminde Malatya'da darb edilen Hicrî 655/1257 tarihli gümüş bir sikke günümüze ulaşmıştır. Bu sikkenin ön yüzünde: *Lâ ilahe illallah Muhammed resulullah el-Îmâm el-Must'asım billah Emîrû'l-mûminîn fî sene 55 sittemie darb-ı Malatya*; Arka yüzünde: *Selâtin-i Eâzim İzzü'd-dünya ve'd-dîn Keykâvus ve Rüknü'd-dünya ve'd-dîn Kılıçarslan ve Âlâe'd-dünya ve'd-dîn Keykûbad berâhin-i Emîrû'l-mûminîn* ibaresi bulunmaktadır. Bkz. İsmail Galib, **Takvim-i Meskûkât-ı Selcûkîye**, İsmail Gâlib, Kostantinîye 1309, s. 67.

sonra vezirlik makamına gelen Kadı İzzeddîn Muhammed görevinden alındı. Beylerbegi makamına Siraceddin Sarıca getirildi. Malatya Subaşılığı görevine Seyfeddîn Toruntay, Sivas Subaşılığı görevine ise Seyfeddîn Türkeri getirildiler.¹⁵²

1251'de yeni Moğol Hanı Mengü,¹⁵³ İzzeddîn Keykâvus'u huzuruna davet etti. İzzeddîn, çeşitli sebepler ileri sürerek gidişini erteledi. Nihayet buna mecbur kalınca 1254'te Karakurum'a gitmek üzere yola çıktı ve Sivas'a ulaştı. Bu sırada Celâeddîn Karatay vefat ettiğinden süratle Konya'ya döndü.¹⁵⁴ Karakurum'a kardeşi Alâeddîn Keykûbad'ı gönderdi. Alâeddîn 1257'de Erzurum'da vefat etti. Alâeddîn'in vefatı ile üç kardeşin ortak yönetimi sona erdi. Bundan sonra İzzeddîn Keykâvus-Rükneddîn Kılıçarslan çatışması hız kazandı. Ahmed Hisar'da yapılan savaşı İzzeddîn kazandı ve kardeşi Rükneddîn'i Amasya'da zorunlu ikâmete yolladı. Rükneddîn, daha sonra Burgulu (Uluborlu) Kalesi'nde göz hapsine alındı.¹⁵⁵

Türkiye Selçuklu tahtına yeniden tek başına hâkim olan İzzeddîn Keykâvus, bir kez daha Baycu Noyin tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Büyük Moğol Hanı Mengü, kardeşi Hülâgu'yu Garb ülkelerinin idaresine atadı.¹⁵⁶ Hülâgu karargâh olarak Baycu'nun ikâmet ettiği Mugan'ı tercih ettiğinden Baycu, İzzeddîn Keykâvus'tan kendisine Anadolu'da kışlak-yaylak merkezleri göstermesini istedi. Keykâvus, kesin olarak Moğolları Anadolu'dan çıkarmak düşüncesiyle Baycu'nun

¹⁵² İbn Bîbî, **el-Evâmir el-Âlâîye**, C. II, s. 122.

¹⁵³ Alâeddîn Ata Melik Cüveynî, **Tarih-i Cihangüşa**, Çev. Mürsel Öztürk, C. III, Ankara 1999, s. 449 vd.

¹⁵⁴ Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, **Târihu Muhtasari'd-Düvel**, s. 26.

¹⁵⁵ İbn Bîbî, **el-Evâmir el-Âlâîye**, C. II, s. 142.

¹⁵⁶ Alâeddîn Ata Melik Cüveynî, **Tarih-i Cihangüşa**, C. III, s. 487 vd.

bu talebini reddetti. Baycu bunun üzerine Aksaray'a geldi. Keykâvus onun önünden kaçtı.¹⁵⁷ Baycu, o sırada Burgulu'da göz hapsinde bulunan Rükneddîn Kılıçarslan'ı hapisten çıkararak Türkiye Selçuklu tahtına oturttu.¹⁵⁸ Hülâgu, Bağdat Seferi'ne çıkınca Baycu'yu bu sefere katılmak üzere huzuruna çağırdı. Baycu'nun Anadolu'yu terki ile İzzeddin Keykâvus 1257'de kardeşine karşı üstünlük sağladı ve Türkiye Selçuklu tahtına yeniden geçti.

İzzeddîn Keykâvus, Baycu Noyin'e karşı destek bulmak amacıyla adamlarından birini Malatya tarafına yolladı.¹⁵⁹ Bu sâdik adam, Belâsoğlu Şerefeddîn Ahmed'e Malatya'yı, Şeyh Âdî oğlu Şerefeddîn Mehmed'e de Harput'u iktâ etti. Malatya halkı Rükneddîn Kılıçarslan'a bağlılık yemini içtiklerinden Şerefeddîn Ahmed'e şehir kapılarını açmayıp Şerefeddîn'in adamlarından yaklaşık üç yüz kişiyi öldürdüler.¹⁶⁰ Şerefeddîn'in başarısızlığı üzerine İzzeddîn Keykâvus, güç ve zekâsına

¹⁵⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Kitâbeler**, İstanbul 1345/1927, s. 7.

¹⁵⁸ İbn Bîbî, **el-Evâmir el-Âlâîye**, C. II, s. 149.

¹⁵⁹ Ebü'l-Ferec, İzzeddîn Keykâvus'un Malatya'ya yolladığı bu ismi Tuğr Hapa olarak vermektedir. (Bkz. **Abu'l-Farac Tarihi**, C. II, s. 563). Aynı müellif diğer eseri *Târihu Muhtasari'd-Düvel*'de bu ismi, Tıfil Tagarbelaba şeklinde kaydetmektedir. (Bkz. **Târihu Muhtasari'd-Düvel**, s. 30). Aynı müellife ait bu iki eser, konu ile ilgili çelişkili isimler vermektedir. *Târihu Muhtasari'd-Düvel*'de geçen isim ses özellikleri bakımından Türkçe'ye yakın olup "Tuğrul Balaban" ismini çağrıştırmaktadır. Dönemin bir diğer kaynağı olan *el-Evâmir el-Âlâîye*'de bu hadise geçmemektedir.

¹⁶⁰ Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, **Abû'l-Farac Tarihi**, C. II, s. 563.

güvendiği bir diğer emîri Ali Bahadır'ı Malatya'ya yolladı.¹⁶¹ Malatya halkı ondan çekindiğinden şehir kapılarını açmak zorunda kaldılar. Ali Bahadır, o sırada Maraş ve civarını elinde tutan ve Ağaç-eriler¹⁶² olarak adlandırılan Türkmenlerin taarruzlarına karşı şehir halkının güvenliğini sağladı. Baycu Noyin, yeniden Anadolu'ya girerek Malatya üzerine geldi. Malatya'da İzzeddîn adına bulunan Ali Bahadır, Baycu'nun gelmesi üzerine şehri terk ile Kâhta'ya kaçtı. Baycu, İzzeddîn taraftarı olan Malatya halkından Rükneddîn Kılıçarslan'ın hâkimiyetlerini tanıyacaklarına dâir söz aldı.¹⁶³ Buraya Rükneddîn adına Fahreddîn Ayaz'ı vali tayin etti ve 1258'de Malatya'dan ayrıldı. Onun şehirden ayrılmasını fırsat bilen Ali Bahadır yeniden Malatya'ya geldi ve Vali Fahreddîn Ayaz, İğdişbaşı Mûîn, Ârız Şihabuddîn, Müstevfî Kaloyan gibi şehrin önde gelen isimlerini öldürdü.¹⁶⁴

Garb Moğolları hükümdarı olan ve 1256'dan beri İl-Han unvanını kullanan Hülâgu, İzzeddîn Kekâvus ve Rükneddîn Kılıçarslan'ı huzuruna çağırdı. Her iki Selçuklu hükümdarı 1259'da Tebriz'de Hülâgu'nun huzuruna çıktılar.¹⁶⁵ Hülâgu Türkiye Selçuklu ülkesini iki kardeş arasında taksim etti. Bu taksimâta göre; Kayseri,

¹⁶¹ Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, **Târihu Muhtasari'd-Düvel**, s. 31.

¹⁶² Ağaç-eriler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, S. I, Ankara 1969, s. 1-147.

¹⁶³ Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, **Abû'l-Farac Tarihi**, C. II, s. 564; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, S. I, Ankara 1969, s. 1-147.

¹⁶⁴ Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, **Târihu Muhtasari'd-Düvel**, s.31.

¹⁶⁵ Ebû'l-Fidâ, el-Melik el-Müeyyed İsmâil bin Alî, **el-Muhtasar fî Ahbâr el-Beşer**, Tahkîk Dr. Muhammed Zeynuhum-Prof. Yahyâ Seyid Hüseyîn, C. 3, yy., ty, s. 237.

Sivas ve Malatya'nın da içinde bulunduğu Kızılırmak'ın doğu kısmı Rükneddîn Kılıçarslan'a; Kızılırmak'ın batısından Bizans sınırına kadar olan bölge İzzeddîn Keykâvus'a bırakıldı.¹⁶⁶

1262'de İzzeddîn Keykâvus-Rükneddîn Kılıçarslan mücadelesi yeniden alevlendi. Yapılan savaşı İzzeddîn kaybederek Bizans İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'a sığındı. 1262'den itibaren Rükneddin Kılıçarslan Türkiye Selçuklu Devleti'nin tek hükümdarı oldu. Onun Pervâneliği görevini yürüten Muineddin Süleyman, kısa sürede kontrolü ele geçirdi ve Rükneddîn adına hareket etmeye başladı. 663/1265-66 yılında Rükneddîn Kılıçarslan'ı öldürtmek suretiyle ortadan kaldırdı ve yerine oğlu III. Gıyâseddîn Keyhüsrev'i getirdi.¹⁶⁷ Muineddin Süleyman, bir taraftan yeni İlhanlı hükümdarı Abaka (1265-1282)'ya bağlılığını bildirirken diğer taraftan dönemin yükselen yeni gücü ve Türkler nezdinde karizmatik bir yere sahip Memlûk Devleti hükümdarı Baybars el-Bundukdârî (1260-1277)'ye elçiler

¹⁶⁶ Aksarayî, **Müsâmeret el-Ahbâr**, s. 46; Ebû'l-Ferec İbnü'l-İbrî, **Abû'l-Farac Tarihi**, C. II, s. 573; Baybars el-Mansûrî ed-Devâdar, **Zubdet el-Fikre**, s. 47.

¹⁶⁷ İbn el- Fuvatî, Ebû'l-Fazl Abdurrezzâk bin Ahmed el-Şeybânî el-Bağdâdî, **el-Havâdis el-Câmiâ ve't-Tecârib el-Nâfiâ fî el-Mâiye es-Sâbie**, Tahkîk Mehdî en-Necm, Beyrût/Lübnan, ty., s. 253; Ebû'l-Fidâ, el-Melik el-Müeyyed İsmâil bin Alî, **el-Muhtasar fî Ahbâr el-Beşer**, Nşr. Mahmûd Deyyûb, C. 2, Lübnân-Beyrût 1418/1997, s. 335; Zehebî, Şemseddîn Muhammed bin Ahmed bin Osman, **Tarih el-İslâm ve Vefâyat el-Meşâhîr ve'l-Âlâm**, Tahkik Dr. Ömer Abdusselâm Tedmürî, 67. Tabaka, Beyrût-Lübnan 1419/1999, s. 231.

yollayıp onu Anadolu'ya davet ediyordu.¹⁶⁸ Baybars, 675/1276'da Elbistan'a geldi ve Moğolların soy bakımından asil komutanları Tuku ve Tudavun'un komuta ettiği yaklaşık 6.000 kişilik orduyu mağlub etti.¹⁶⁹ Daha sonra Kayseri'de Selçuklu tahtına

¹⁶⁸ Muineddîn Süleyman Pervane, Safer 674/Temmuz-Ağustos 1275-76 senesinde oğlu Alâeddîn Ali, Taceddîn Kelvâ, Şerafeddîn Mesud bin Hatır, Amasya Sahibi el-Hoca Seyfeddîn Toruntay'ın oğlu Nureddîn'in kardeşi Mahmud, Amasya hâkiminin oğlu Sinaneddîn er-Rûmî ve Ziyaeddîn'den oluşan yüz kişilik heyeti Şam'da bulunan Baybars'a göndererek onu Anadolu'ya davet etti. Bkz. Baybars el-Mansûrî ed-Devâdar, **Zubdet el-Fikre**, s. 147; Reşidüddîn Fazlullah Ebû'l-Hayr, **Kitab-ı Tarih-i Mübarek Gâzânî Dâstân-ı Abağa Han ve Sultân Ahmed ve Argun Han**, Nşr. Karl Jahn, Mouton&Co 1957, s. 31; Dâvud Benâkıtî, **Tarih-i Benâkıtî**, Haz. Câfer Şiâr, Tahran 1348, s. 433-434; en-Nüveyrî, Şihabuddîn Ahmed b. Abdulvehhab, **Nihâyet el-Ereb fî Fünûn el-Edeb**, Tahkîk Dr. Necib Mustafa Fevvâz-Dr. Hikmet Keşâî Fevvâz, C. 30-31, Beyrût-Lübân 1424/2004, s. 148 vd; Yûninî, bu heyette Malatya Ârızî, Nusretüddîn Câlîş'in de bulunduğunu kaydetmektedir. Bkz. Yûninî, Ebû'l-Feth Kutbeddîn Musâ bin Muhammed, **Zeyl-i Mirat ez-Zamân**, İnternet Sitesi:<http://www.alwaraq.net/Core/SearchServlet/searchone?docid=250&searchtext=2YXZhNi32YrYqQ==&option=1&offset=2&WordForm=1&exactpage=409&totalpages=3&AllOffset=1> (Erişim Tarihi: 7 Mart 2015)

¹⁶⁹ Reşidüddîn Fazlullah, **Dâstân-ı Abağa Han**, s. 31. Zehebî, savaşta öldürülen Moğol askerlerinin sayısını 6.770 kişi olarak kaydetmektedir. Bkz. Zehebî, Şemseddîn Muhammed bin Ahmed bin Osman, **Tarih el-İslâm ve Vefâyat el-Meşâhîr ve'l-Âlâm**, Tahkik Dr. Ömer Abdusselâm Tedmürî, 68. Tabaka, Beyrût-Lübân 1420/1999, s. 26; en-Nüveyrî, **Nihâyet el-Ereb**, C. 30-31. s. 225.

oturdu.¹⁷⁰ Muineddin Süleyman'ı Kayseri'ye davet ettiği halde o, Abaka'dan çekindiğinden Baybars'ın huzuruna çıkmadı. Baybars, Kayseri'de iken Anadolu'nun önde gelen yönetici ve valileri gelip kendisine tâbiyetlerini bildirdiler. Kaynaklarda Malatya sahibi Reşidüddîn'in oğullarının da Baybars'a bağlılıklarını bildirdikleri bilgisi yer almaktadır.¹⁷¹ Bu ifade genel olup özelde Malatya'da Reşidüddîn'in hangi oğlu olduğu bilgisi yoktur. Reşidüddîn, Köseadağ Savaşı sırasında Türkiye Selçuklularının Malatya Subaşı idi. Savaşın hemen ardından birçok devlet adamı gibi o da kaçarak Halep'e gitmişti. Baycu Noyin'in Erzurum'a gitmesi ve Mühezzibuddîn Ali'nin barışı temini üzerine yeniden Malatya'ya gelip görevi devraldı. Daha sonra ise yukarıda da değinildiği gibi Emîr-i Ârız vazifesine atandı. Güyük Han'a İzzeddîn adına itaat arzına giderken Halep'e kaçtı. 1276 yılında Malatya sahibi olarak kaynağa intikal eden bu bilgi Reşidüddîn ailesinin şehir yönetiminde etkin olduğu göstermektedir.

¹⁷⁰ Baybars el-Mansûrî ed-Devâdar, **et-Tuhfet el-Mülûkîye fî Devlet et-Türkîyye**, Nşr. Dr. Abd el-Hamîd Salih Hamdan, Beyrût 1407/1987, s. 84; Aynı Müellif, **Zubdet el-Fikre**, s. 155; el-Hotenî, **el-Veledü's-Şefik**, Varak 149b; İbn Tağrıberdî, Cemaluddîn Ebî'l-Mehâsin bin Yûsuf, **en-Nücum ez-Zâhire fî Mülûk-ı Mısır ve'l-Kâhire**, Tahkik Muhammed Hüseyin Şemseddîn, C. 7, Beyrût-Lübnan 1413/1992, s. 154.

¹⁷¹ Baybars el-Mansûrî ed-Devâdar, **Muhtar el-Ahbâr**, Nşr. Dr. Abd el-Hamîd Salih Hamdan, Mısriyye el-Lübnanîye, ty., s. 59; Aynı Müellif, **Zubdet el-Fikre**, s. 155; Aybek ed-Devâdarî, Ebî Bekr bin Abdullah, **Kenz ed-Dürer ve Câmî el-Gurer**, Tahkik Ulrich Hermann, C. 8, Kahîre 1391/1971, s. 200; en-Nüveyrî, **Nihâyet el-Ereb**, C. 30-31, s. 226.

Abaka, Baybars'ın Anadolu'ya girmesi üzerine 30.000 atlı ile derhal harekete geçtiyse de Anadolu'ya ulaştığında Baybars Anadolu'dan ayrılmıştı.¹⁷² Elbistan Savaşı alanında tahkikât yaptıran Abaka; Tuku ve Tudavun'un öldürüldüğünü gördü. Savaşta ölenlerin tamamına yakınının Moğol olduğunu ve Selçuklu askerlerinden az kişinin öldüğünü görünce bu hadiseden Muineddîn'i sorumlu tuttu.¹⁷³ Dönemin kaynaklarının biraz abartılı olarak anlattıkları şekliyle Sivas'tan Erzurum'a kadar olan bölgede 500.000 kişiyi intikam amacıyla öldürdü.¹⁷⁴ Abaka'nın saçtığı korku o kadar büyüktü ki birçok yönetici ve kadı görev bölgelerini terk etmek zorunda kaldılar. Dönemin Malatya Kadısı olan Ebû'l-Fezâil Hüsâmeddîn el-Malatî er-Rûmî de Malatya'dan ayrılarak Memlûk Devleti'ne sığındı.¹⁷⁵

¹⁷² Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, S. I, Ankara 1969, s. 1-147.

¹⁷³ Reşidüddîn Fazlullah, **Dâstân-ı Abağa Han**, s. 32; Ebû'l-Fidâ, **el-Muhtasar**, Nşr. Mahmûd Deyyûb, C. 2, s. 341.

¹⁷⁴ en-Nüveyrî, **Nihâyet el-Ereb**, C. 30-31, s. 232.

¹⁷⁵ Tam adı el-Hasan bin Ahmed bin el-Hasan bin Enûşirvan Kadı el-Kudât Hüsâmeddîn Ebû'l-Fedâil bin Kadı el-Kudât Taceddîn Ebî'l-Mefâhir er-Râzî er-Rûmî el-Hanefî olan bu zat, 631/1233-34'de Aksaray'da doğmuştur. Abaka'nın Anadolu'ya gelişinden sonra Malatya Kadılığı'ndan ayrılarak Bilâd-ı Şam'a gitmesi Baybars taraftarı olduğu ve Abaka'dan korkup makamını terk ettiği hissini uyandırmaktadır. Sâfedî, Hüsâmeddin'in 1277 tarihinde 20 yıldan fazla bir süredir Malatya Kadılığı görevinde olduğunu yazmaktadır. Hüsâmeddîn el-Malatî, 1278'de Dimaşk Hanefî kadısı İbn el-Âdîm'in vefatı üzerine *Vâli-i Kudat el-Hanefiye bi-Dimaşk* (Dimaşk Hanefî Baş Kadılığı) vazifesine tayin edildi. Ayrıntılı bilgi için bkz.

Muineddîn Süleyman, yaşanan olaylardan sorumlu tutulup 676/1277-1278'de Aladağ kışlağında boğdurulmak suretiyle öldürüldü.¹⁷⁶ Onun ölümü, Türkiye Selçuklu Devleti tarihi bakımından bir dönüm noktasıdır. Köseadağ Savaşı ile başlayan vergi yoluyla Moğollara bağıllık süreci, Moğolların Anadolu'yu doğrudan yönetme sürecine dönüştü. İlhanlılar Anadolu'ya atadıkları *Nâib-i Saltanat-ı memâlik-i Rûm* yöneticileri aracılığıyla Anadolu'nun gelir kaynaklarını ele geçirdiler.¹⁷⁷ Abaka, Sâhib-i Divan Şemseddîn Cüveynî'yi 17 Rebiülevvel 676/18

Safedî, **el-Vâfi bi'l-Vefiyât**, C. 11, s. 305; Zehebî, **Tarih el-İslâm**, 68. Tabaka, s. 33 vd; İbn Tağrıberdî, Cemâleddîn Ebû'l-Mehâsin, **el-Menhel es-Sâfi ve'l-Müsteva fî Bâd el-Vâfi**, C. 5, Tahkîk Dr. Nebîl Muhammed Abdülazîz, Kahîre 1988, s. 63-65; Nuâymî, Abdulkâdir bin Muhammed, **ed-Dâris fî Tarih el-Medâris**, Tahkîk Câfer el-Hanî, C. 1, Kahîre, ty., s. 514-516.

¹⁷⁶ Reşidüddîn Fazlullah, **Dâstân-ı Abağa Han**, s. 32; Aksarayî, **Müsâmeret el-Ahbâr**, s. 90; İbn Bîbî, **el-Evâmir el-Âlâiye**, C. 2, s. 199; Dâvud Benâkıtî, **Tarih-i Benâkıtî**, s. 434; Baybars el-Mansûrî ed-Devâdar, **Zubdet el-Fikre**, s. 159; İbn el-Fuvatî, **el-Havâdis el-Câmiâ**, s. 278; Hamdullah Müstevfî Kazvinî, **Tarih-i Güzîde**, Tahkik Dr. Abdülhüseyin Nevâî, Tahran 1387, s. 592; el-Verdî, Zeyneddîn bin Ömer, **Tetimet el-Muhtasar fî Ahbâr el-Beşer**, Tahkîk Ahmet Rıfat el-Bedravî, C. 2, Beyrût/Lübnan 1970, s. 320.

¹⁷⁷ Tezimizin birinci bölümünde Türkiye Selçukluları ve İlhanlılar Döneminde Malatya'nın İdarî Durumu başlığı altında Anadolu'ya atanan Nâib-i Saltanalar, bu makamın görev ve yetkileri geniş şekilde değerlendirileceğinden giriş kısmında ayrıntıya girilmemiştir.

Ağustos 1277’da Anadolu işlerinin kontrolü amacıyla bölgeye atadı.¹⁷⁸ Sâhib-i Divan, Baybars’ın Anadolu’ya girişi ve Türkmen isyanlarıyla sarsılan bölge ekonomisini iyileştirmek ve bölgeyi yeniden îmar etmek amaçlarıyla işe koyuldu. Anadolu’nun uç bölgelerinden alınmayan tamga vergisini ilk kez ihdas etti.¹⁷⁹ Tamga vergisinin ihdası ile Türkiye Selçukluları, İlhanlı mâlî sistemine dâhil edilmiş oldu.¹⁸⁰

Sâhib-i Divan Şemseddin, Abaka tarafından kendisinin Anadolu’ya atanmasından hemen önce bölgeye gönderilen İlhanlı noyinleri Gühertay ve Erksun ile ittifak ederek Anadolu’yu îmar işlerine başladı. O sırada katında hazır bulunan İzzeddîn Aybek eş-Şâmî’ye Malatya’yı yıllık 5.000 dirhem ve belli sayıda asker göndermek kaydıyla suyurgamişi (ihsan) etti. Şehir yönetimi kendisine havale edilen İzzeddîn Aybek, vakit kaybetmeden Malatya’ya yöneldi. Şehir halkından şiddet yoluyla (be-zahm-ı çub) 300.000 dirhem topladı ve bu paralarla Şam’a kaçtı.¹⁸¹

¹⁷⁸ Reşidüddîn Fazlullah, **Dâstân-ı Abağa Han**, s. 32.

¹⁷⁹ Reşidüddîn Fazlullah, **Dâstân-ı Abağa Han**, s. 32; İlhan Erdem, “Sahib-i Divan Şemseddin Cüveynî’nin Anadolu’ya Gelişi, Yeni Moğol Rejiminin Kurulması, Sonuçları”, **Prof. Dr. Kâzım Yaşar Koprıman’a Armağan**, Ankara 2003, s. 337.

¹⁸⁰ İlhan Erdem, “Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadî, Ticarî İlişkileri ve Sonuçları”, **A.Ü. DTCE. Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.XXI, S. 33 (Ankara 2003), s. 54.

¹⁸¹ Reşidüddîn Fazlullah, **Dâstân-ı Abağa Han**, s. 32; 1530 tarihli Malatya Vakıf ve Mülk Defteri’ndeki şu kayıt İzzeddîn Aybek eş-Şâmî’nin oğlu Hasan’ın Malatya’da mülk edindiği ve soyundan gelenlerin XVI. Yüzyıl ortasına kadar mülklerini korumaya devam ettiklerini göstermektedir: “*Mülk-i Çoban bin Muhenna ve Bali bin*

Sâhib-i Divan Şemseddîn Cüveynî, Mecdül Mülk Yezdî'nin tahrikiyle Abaka tarafından görevinden alındı ve yerine Mecdül Mülk, Amu Derya (Ceyhun)'dan Mısır ülkesine kadar olan yerlerin yönetimine atanmak sûretiyle geniş yetkilerle Sâhib-i Divanlık makamına geldi.¹⁸²

II. İzzedîn Keykâvus'un oğlu Mesud, 1280 yılı civarında Karadeniz üzerinden Anadolu'ya girerek Abaka'nın huzuruna gitti. Abaka'nın ölümünden sonra yerine

Ahmed ve Seydi İbrahim bin Yusuf ve Hasan bin Şami. Zikr olan emlâkın mülkiyeti teftiş olundukda iki yüz kırk iki yıl tarih ile müverrrah (937-242=695/1295-1296) hüccet-i şer'iyeleri ve merhûmü'l-mağfürleh Sultân Alâeddîn'den mukarrernâmeleri var ve kadîmü'z-zamândan ilâ yevminâ haza mülkiyet üzere tasarruf olunı geldüğüne cemm-i gafîr min el-müslimîn şehâdet idicek ber karâr-ı sâbık mülk-i mukarrer kayd olundu.” (Bkz. Ersin Gülsoy-Mehmet Taşdemir, **1530 Tarihli Malatya, Behisni, Gerger, Kâhta, Hısn-ı Mansur, Divriği ve Darende Kazaları Vakıf ve Mülk Defteri**, TTK., Ankara 2007, s. 83-84). 1530 tarihli Malatya Vakıf ve Mülk Defterini kaydeden ilyazıcı/tahrir emini, kendine has bir teknik kullanarak vakfiye tarihlerini verirken, vakfiye tarihi defterin düzenlendiği tarihten kaç hicrî yıl önce ise onu rakam olarak verip tarihlemeye gitmiştir. (Bkz. Ersin Gülsoy-Mehmet Taşdemir, **Vakıf ve Mülk Defteri**, s. XXVI-XXVII). 1530 tarihli vakıf ve mülk defteri Hicri 937'de düzenlenmiştir. Yukarıdaki kayıta yer alan “iki yüz kırk iki yıl tarih ile müverrrah” ibaresinden Hicrî 937 – Hicrî 242= Hicrî 695 tarihi anlaşılır.

¹⁸² Reşidüddîn Fazlullah, **Dâstân-ı Abağa Han**, s. 39; Dâvud Benâkıtî, **Tarih-i Benâkıtî**, s. 435.

oğlu Teküder (1282-1284) geçti.¹⁸³ Teküder, Selçuklu ülkesini Mesud bin İzzeddîn ile mevcut hükümdar III. Gıyaseddîn arasında taksim etti.¹⁸⁴

Teküder, Sâhib-i Divan Mecdül Mülk Yezdî'yi görevinden alarak öldürttü. Onun yerine Anadolu'ya Sâhib-i Divan Şemseddîn'in oğlu Hoca Harun'u atadı. Anadolu'nun savunma işlerine riyaset etmek üzere Kongurtay'ı atayıp yardımcılığına da Akbuka'yı getirdi.¹⁸⁵ Hoca Harun'un ölümünden sonra Anadolu yönetimine kardeşi Hoca Fahreddin atandı.¹⁸⁶

Teküder'in halliyle yerine Abaka'nın oğlu Argun 27 Cemaziyelevvel 683/11 Ağustos 1284'te tahta çıktı. Argun tahta çıkınca, o sırada Tebriz'de bulunan Mesud bin İzzeddîn Keykâvûs'u Selçuklu Sultânı olarak tayin etti.¹⁸⁷ II. Mesud, Anadolu'ya hareket ederek 1284'te önce Kayseri'de daha sonra da Konya'da tahta çıktı. Mesud tahta çıktıktan sonra III. Gıyâseddin Keyhüsrev; Ahmed Teküder ve Kongurtay ile işbirliği yaptığı gerekçesiyle Argun tarafından öldürüldü. Böylece Türkiye Selçuklu Devleti'nin tek hükümdarı II. Mesud oldu.¹⁸⁸

¹⁸³ Abaka, 20 Zilhicce 680/1 Nisan 1282'de öldü. Teküder, 13 Rebiülevvel 681/21 Haziran 1282'de tahta oturdu. Bkz. Reşidüddîn Fazlullah, **Dâstân-ı Abağa Han**, s. 41-44.

¹⁸⁴ Osman Turan, **Türkiye**, s. 583.

¹⁸⁵ Reşidüddîn Fazlullah, **Dâstân-ı Abağa Han**, s. 47; İlhan Erdem, "İlhanlılarda Ahmed Teküder Dönemi ve Selçuklular", **A.Ü. DTCF. Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.XXII, S. 35 (Ankara 2004), s. 104.

¹⁸⁶ Hamdullah Müstevfî, **Tarih-i Güzîde**, s. 597.

¹⁸⁷ Ebû'l-Fidâ, **el-Muhtasar**, Nşr. Mahmûd Deyyûb, C. 2, s. 351.

¹⁸⁸ Osman Turan, **Türkiye**, s. 584.

Argun tahta çıktıktan sonra bazı yeni atamalar yaptı: Anadolu'nun hüküm ve emâretine Hülecü ve Keyhatu'yu yolladı. Oğlu Gâzân'ı ise Horasan, Mazanderân ve Rey'e atadı.¹⁸⁹

Argun'un 1291'deki vefatıyla İlhanlı ümerâsı, tahta kimin geçeceği meselesini tartıştılar. Horasan'da bulunan Gâzân'ın, Şehzâde Baydu'nun, Lekzi'nin ve Anadolu'da bulunan Keyhatu'nun tahta davetleri hususları tartışıldı. Neticede Baydu ve Keyhatu'nun dâveti için haberciler gönderilmesi kararlaştırıldı.¹⁹⁰ Samagar Noyin, Anadolu'ya gelerek Keyhatu'yu davet etti. Keyhatu 24 Recep 690/23 Temmuz 1291'de İlhanlı tahtına oturdu. Tahta çıktıktan sonra 6 Zilhicce 691/18 Kasım 1292'de Anadolu Sâhib-i Divanlığı görevine Sadreddin Zencânî'yi atadı.

Keyhatu'nun 6 Cemaziyelevvel 694/24 Mart 1295'te ölümünden sonra Baydu-Gâzân tahta mücadelesi yaşandı¹⁹¹ ve bu mücadeleden Gâzân galip çıkarak 1295'te tahta çıktı.

¹⁸⁹ Reşidüddîn Fazlullah, **Dâstân-ı Abağa Han**, s. 62; Dâvud Benâkıtî, **Tarih-i Benâkıtî**, s. 442.

¹⁹⁰ Aybek ed-Devâdarî, **Kenz ed-Dürer**, C. 8, s. 322; el-Cezerî, Şemsüddîn Ebî Abdullah Muhammed bin İbrahim bin Ebî Bekr, **Tarih-i Hevâdis ez-Zamân ve Enbâehu ve Vefiyât el-Ekâbir ve'l-Âyân min Ebnâehu**, Tahkîk Prof. Dr. Ömer Abdusselâm Tedmürî, C. 1, Sayda-Beyrût 1419/1998, s. 96-97; Safedî, Selâhaddîn bin Halîl bin Aybek, **el-Vâfi bi'l-Vefiyât**, Tahkîk Ahmed el-Arnâvut-Türkî Mustafa, C. 8, Beyrût-Lübnan 1420/2000, s. 227.

¹⁹¹ Baydu-Gâzân taht mücadelesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hamdullah Müstevfî, **Tarih-i Güzîde**, s. 602.

BİRİNCİ BÖLÜM

XIV. YÜZYIL'DA MALATYA ŞEHRİNİN COĞRAFÎ KONUMU VE İDARÎ TAKSİMÂTI

A. COĞRAFÎ KONUM

Bir bölgenin coğrafi konumu o bölgeye ait akarsu, dağ, deniz, göl, geçit gibi doğal şekillerin çevre bölgelere olan yakınlığına-uzaklığına göre tespit edilir. Ortaçağ'da coğrafyaya dair kaleme alınan eserlerde dünya üzerindeki bölgeler 7 temel bölgeye ayrılmış ve her bölgeye ait dağ, deniz, nehir, şehir ve köyler sıralanmıştır. Devletlerin idarî taksimatının tespitinde, posta ve istihbarat kurumlarının oluşturulmasında, orduların hareket güzergâhı ile lojistiklerinin belirlenmesi gibi hayati hususlarda bölgelerin coğrafi konumları belirleyici unsur olmuştur. Bundan dolayı coğrafyaya dair eserler tarihî kaynak olmaları bakımından önemlidir.

Malatya, coğrafi konumu itibarıyla yukarıda bahsi geçen 7 temel bölgenin 5'incisinde yer almaktadır.¹⁹² Ortaçağ coğrafyacıları tarafından Malatya'nın Sugûr el-Cezîre, Bilâd-ı Ermen ve Bilâd-ı Şam'a bağlı olduğuna dair farklı bilgiler verilse de genel olarak şehrin Bilâd-ı Şam sınırları içerisinde olduğu kabul edilmiştir.

¹⁹² El-Hotenî, **el-Veled eş-Şefik**, Varak 164b; İbn Haldûn, Malatya'yı dördüncü iklimde göstermiştir. Bkz. İbn Haldûn, **Mukaddime**, Çev. Zakîr Kadirî Ugan, C. 1, İstanbul 1968, s. 161.

IX. yüzyıl coğrafyacılarından Hurdazbih, Malatya'nın Sugûr el-Cezîre içerisinde yer aldığını bildirerek şu bilgiyi vermektedir: *Selgûs, Keysûm, Şimsat, Malatıyye, Zibatra, Hades ve Hades ile arasında 30 mil¹⁹³ mesafe bulunan Maraş, Kemah, Hısn-ı Mansur, Kurus, Dulûk ve Raban, Rakka-Sugûr el-Cezîre güzergâhındaki şehirlerdir.*¹⁹⁴

Yine aynı müellif eserinin yeryüzündeki dağlar başlıklı bölümde: “*Cebel el-Arz adında bir dağ vardır. Bu dağ Mekke ile Medine arasındadır. Bu dağdan Şam arazisine, oradan Lübnan’a, Hıms’a, Senir’e ve Dımaşk’a kadar varılır. Buralardan Antakya’ya, Lukkâm olarak adlandırılan Masisa Dağları’na ve Malatıyye Dağlarına, Malatıyye Dağlarından Şimsat’a, Kalikalâ’ya ve Hazar Denizi’ne, oradan da Kubuk olarak adlandırılan Bâb el-Ebvâb’a ulaşılır.*¹⁹⁵ Kalikalâ yöresinin bir nehri olan Fırat Nehri, Rûm¹⁹⁶ topraklarından geçmektedir. Pek çok akarsu bu nehre katılmaktadır. Fırat Nehri, önce Kemah’a gelir. Malatıyye’den 2 mil ilerleyip buradan Cebelatâ ve Sümeysat’a ulaşır. Buradan itibaren gemileri ve gemilerle

¹⁹³ Yaklaşık olarak 2 km’lik uzunluk ölçüsü. Bkz. Walther Hinz, **İslâm’da Ölçü Sistemleri**, Çev. Acar Sevim, İstanbul 1990, s. 77.

¹⁹⁴ Hurdazbih, **el-Mesâlik ve’l-Memâlik**, s. 85.

¹⁹⁵ Hurdazbih, **el-Mesâlik ve’l-Memâlik**, s. 148.

¹⁹⁶ Rûm, Romalıların Ülkesi anlamına gelmektedir. Roma hâkimiyet sahası Küçük Asya’da (Asia Minor) Fırat Nehri’ne kadar uzandığından genel anlamda Fırat’ın batı tarafında kalan yere coğrafi bir terim olarak Rûm denilmiştir. Bkz. Tuncer Baykara, “Rum, Şam ve Anadolu Kavramları Üzerine”, **F. Ü. Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Birinci Orta Doğu Semineri**, (Elazığ, 29-31 Mayıs 2003), s. 33-38.

*dolaşanları taşımaya başlar ve Irak bölgesinin ekilebilir (sevad) arazilerine ulaşır”.*¹⁹⁷

Hurdazbih’in yukarıda verdiği bu bilgileri ayrıntılı olarak ele alan XIV. yüzyıl müellifi Hamdullah Müstevfî, Malatya’dan bahsederken: “*Elbruz Dağı büyük bir dağdır ve Bâb el-Ebvâb’a kadar uzar. Türkistan’dan Hicaz’a kadar uzunluğu 100 fersah*¹⁹⁸ *olan birçok dağın oluşturduğu bir dağ silsilesidir. Bundan dolayı bu dağ silsilesine Kaf derler. Bu dağ, Gürcistan tarafına ulaştığında Lekzî, Sümeysat ve Malatya’ya ulaştığında Kalikalâ, Antakya ve Masisa’da Lukkâm Dağı adını alır. Bu Lukkâm Dağı Şam ile Rûm’u ayıran hattır. Hıms ve Dimaşk arasındaki uzantısına Lübnan, Mekke ve Medine ortalarına ulaşan kısmına ise Ârc derler.*”¹⁹⁹ şeklinde bilgi verir.

X. yüzyıla ait olan ve müellifi bilinmeyen *Hudud el-Âlâm* adlı eserde Malatya ile bilgiler genel teâmüle uygun olarak Fırat Nehri merkezli verilmiştir: “*Fırat Nehri, Lukkâm Dağı’nı ikiye ayırarak Rûm ülkesi içinden akar. Malatya hudutlarına ulaşır ve güney-batıya dönerek Sümeysat, Sence ve Balûs’un kenarından geçip gider. Sonra Rakka, Kırkısiye, Rahbe, Âne, Hit ve Enbar yakınlarından geçerek kuzey-doğuya*

¹⁹⁷ Hurdazbih, **el-Mesâlik ve’l-Memâlik**, s. 149.

¹⁹⁸ At ile bir saatte gidilen mesafeye muâdil olan Fersah, 3 mil veya 6000 ez-Zirâ eş-Şer’iyye’ye (1 Zirâ eş-Şer’iyye=1,0387 m) eşittir. Tam olarak 5,762,8 metrelik uzunluk ölçüsü olan fersah, yaklaşık olarak 6 km’dir. Bkz. Walther Hinz, **İslâm’da Ölçü Sistemleri**, s. 76; Cl. Huart, “Fersah”, **İA**, IV, 574; Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. 1, İstanbul 1993, s. 609.

¹⁹⁹ Hamdullah Müstevfî Kazvinî, **Nüzhet el-Kulûb**, Tashih-Tahkik Gay Le Stange, Brill-Leiden 1854/1933, s. 191-192.

doğru hareketine devam eder.”²⁰⁰ Aynı müellif, eserinin Şam ülkesi ve şehirleri başlığında: “Bu ülkenin doğusunda Arap ülkesine ait olan Şam Çölü ve Cezîre sınırları, güneyinde Kulzum Denizi, batısında Mısır sınırı ve Rûm Denizi’nin bazı kısımları, kuzeyinde ise Rûm sınırı bulunmaktadır. Şam, kalabalık nüfusu, büyük zenginliği ve çok sayıda şehirleri ile mamur ve gözde bir ülkedir. Mağrib, Mısır, Rûm ve Endülüs’te üretilen her şey buraya getirilir. Cezîre’nin istihkâm hattında yer alan sınır kasabaları her ne kadar Cezîre’ye ait olsalar da aslında Şam’a aittirler. Bu kasabalar; Sümeysat, Sence, Menbic, Mansur ve Kurus, Malatya- Lukkâm Dağı’nın bu tarafında en büyük sınır karakoludur ve meyveleri tamamen halka açıktır yani sahibi yoktur- Maraş ve Hades, Harûnî, Bayas, Kenis, Kamerine, Ayn Zebe, Âzene, Tarsûs, Evlâs. Bu şehirler, Sugûr el-Cezîre olarak adlandırılan sınır karakollarıdır.”²⁰¹ bilgisini vermektedir.

XIV. yüzyılın önemli müelliflerinden Ebû'l-Fida, *Takvim el-Büldân* adlı eserinde kendinden önceki coğrafya müelliflerinin görüşlerine de yer vererek Malatya ile ilgili teferrûatlı bilgi vermektedir. Eserinin Avâsım başlıklı bölümünde müellif: “Zibatra, Bilâd-ı Şam’dandır. İbn Havkal, Zibatra’nın Bilâd-ı Şam’dan olduğunu, Rûm sınırına çok yakın olduğunu ve Rûmluların orayı tahrib ettiklerini söyler. El-Itval’dan bize ulaşan bilgilere göre Zibatra Se ve Ke Tûl’unda, Le ve Ne Arzı’ndadır. Ben diyorum ki, Zibatra şu an harab ve boş bir haldedir. Orada ne bir çiftçi ne de bir ziraî ürün vardır. O kadar boş bir yerdir ki felaketin eşiğindedir.

²⁰⁰ **Hudud el-Âlem mine’l-Maşrik ile’l-Mağrib**, s. 29.

²⁰¹ **Hudud el-Âlem**, s. 108-109.

Zibatra, etrafı dağlarla çevrili bir yerdedir. Malatya'nın 2 menzil²⁰² güneyinde, Hısn-ı Mansûr'un yine 2 menzil batısındadır. Hısn-ı Mansur ile Zibatra arasında bir dağ ve derbent bulunmaktadır. Malatya'ya gittiğim 715 yılı Muharremi [Nisan 1315]'nde oradan geçtim. O sene Muharrem Nisan ayına tesadüf etmişti. Biz Zibatra'da sık ağaçlar arasında öyle büyük tavşanlar gördük ki Şam ülkesinde daha önce onlar kadar büyük olanını görmemiştik. O tavşanları avladık. Malatya; İbn Havkal Malatya'yı Bilâd-ı Şam cümlesinden sayar ve derki Malatya, Sugûr'da Lukkâm Dağı eteklerinde bulunan büyük bir şehirdir, Rûm sınırına 1 menzil mesafededir. Biz orayı Bilâd-ı Ermen'den sayıyoruz. Bu daha doğrudur. Fakat İbn Hurdazbih orayı Sugûr el-Cezîre'den saymıştır.”²⁰³ şeklinde gördüğü yerleri anlatmaktadır. Müellif, eserinin Mesâfât-ı Şâm [Şam şehirlerinin mesafesi] başlıklı bölümünde Malatya'nın çevre şehirlere olan uzaklığını İbn Havkal'ı referans alarak şu şekilde vermektedir: “İbn Havkal der ki, Şam'ın uzunluğu Malatya'dan Refah'a 25 merhaledir²⁰⁴. Malatya'dan Menbic'e 4 merhale, Menbic'den Haleb'e 2 merhale,

²⁰² Kervanların ve posta tatarlarının konakladıkları ve at değiştirdikleri bina ve han anlamına gelen menzil, bir sefer anında ordunun lojistiğinin karşılandığı yerlerdi. Zamanla mesafe bildiren bir uzunluk ölçüsü anlamında kullanılmıştır. İki menzil arası mesafe yaklaşık olarak 45 km'dir. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. 2, İstanbul 1993, s. 479.

²⁰³ Ebû'l-Fidâ, **Takvim el-Büldân**, Farsça Trc., Abd el-Muhammed Ayetî, Tahran, s. 252-253.

²⁰⁴ Yaya olarak bir insanın ortalama bir yürüyüş ile 8 saatte aldığı mesafedir. Yaklaşık olarak 45 km'lik mesafedir. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. 2, s. 481.

Haleb'den Hıms'a 5 merhale, Hıms'dan Dimaşk'a 5 merhale, Dimaşk'tan Taberîye'ye 4 merhale, Taberîye'den Remle'ye 3 merhale ve Remle'den Refah'a 2 merhale olmak üzere toplam 25 merhale. Şam'ın genişliğine gelince, en geniş kısmı Fırat tarafıdır ve buradan Menbic Geçidi [Cisr-i Menbic]'ne, oradan Kınnesrin sınırındaki Kurus'a, oradan Antakîye sınırındaki âvâsıma, oradan Lukkâm, Masisa, Âzene ve Tarsûs'a kadar uzar, genişliği toplam 10 merhaledir."²⁰⁵

Dicle ve Fırat Arasındaki Cezîre başlıklı bölümünde ise şu bilgileri vermektedir: “Cezîre, güney-batı tarafından Bilâd-ı Rûm sınırına kadar ulaşır. Fırat'ın bu taraftan kıvrım yaptığı yer olan Malatya'dan Sümeysat'a, Kal'at er-Rûm'a, Bîre'ye ve onun karşısındaki Menbic'e, Balis'e, Rakka'ya, Kırkısıye'ye, Rahbe'ye, Heyt'e ve Ahbâr'a kadar uzanır. Fırat bu noktadan çıkarak Tikrit'e ulaşır ve Cezîre burada biter.”²⁰⁶

Fırat Nehri başlıklı bölümde: “Fırat Nehri'nin kaynağı Erzen-i Rûm'dur. Fırat, buradan Malatya'ya ulaşır. Malatya'nın Tûl'u 61 derece, Arz'ı 37 derecedir. Malatya'dan doğu tarafına bükülen nehir Kal'at er-Rûm'a ulaşır. Kal'at er-Rûm'un, yüksek ve müstahkem bir kapısı vardır. Güney-batıya doğru akışına devam eden

²⁰⁵ Ebû'l-Fidâ, **Takvim el-Büldân**, s. 254. Bu hesaplama göre Bilâd eş-Şam'ın kuzey-güney doğrultusundaki uzunluğu yaklaşık 1.125 km; doğu-batı doğrultusundaki uzunluğu ise yaklaşık 450 km'dir. Tahminî olarak bir alan hesaplaması yapılacak olursa Bilâd eş-Şam'ın yaklaşık olarak 506.350 km² lik bir alanı kapladığı söylenebilir.

²⁰⁶ Ebû'l-Fida, **Takvim el-Büldan**, s. 302.

Fırat, bir kavis yaparak kuzey-doğuya yönelir ve Bîre'ye ulaşır. Sonra güney-doğu istikâmetindeki akışına devamla Kal'a Câber'e, oradan da Rakka'ya akıp gider."²⁰⁷

Müellif, Malatya'nın yakın şehirlere olan mesafesini de kaydetmiştir: "*Kahtâ, yüksek ve müstahkem bir kaledir. Bağlık ve sulak bir yerdir. Malatya'ya 2 ruz mesafededir.*"²⁰⁸ *Hısn-ı Mansûr ve Malatya arasında bir dağ vardır ve bu dağda Malatya tarafında düşen bir derbend bulunmaktadır.*"²⁰⁹

Malatya'nın fizikî özelliklerinden: "*Malatya, bol meyvesi, ağaçları ve nehirleri olan bir şehirdir. İbn Havkal der ki, orası dağlık bir yerdir ve dağlarında armut ve diğer meyve ağaçları vardır. Bu ağaçlar herhangi bir kimsenin mülkiyetinde değildir ve herkes meyvelerinden serbestçe devşirebilir.*"²¹⁰ *İbn Sâid der ki, Malatya Sugûr'un merkez şehirlerinden biridir. Kuzeyinde bir dağ vardır. Sis, onun batısına düşmektedir. Etrafı dağlarla çevrili olan düz bir zemin üstündedir. Bol suyu olan bir nehri vardır. Bağ-bostanı çoktur. Malatya, Kahtâ ve Gerger yakınındadır. Araları 2 merhalelik bir mesafedir. Zibatra'nın kuzeyindedir ve araları 1 merhale-i sengindir. Tatlı su [içme suyu] evlerine ve sokaklarına ulaşır.*"²¹¹ şeklinde bahsetmektedir.

Ortaçağ'da coğrafyaya dair eser yazan diğer müellifler de eserlerinde Malatya'ya dair bilgiler vermektedirler. Bu müelliflerden Hâfız Ebrû, eseri *Coğrafya-yı Hâfız Ebrû*'da, Ebû'l-Fidâ'nın *Takvim el-Büldanı*'nındaki bilgileri tekrar

²⁰⁷ Ebû'l-Fida, **Takvim el-Büldan**, s. 69-70.

²⁰⁸ Ebû'l-Fidâ, **Takvim el- Büldan**, s. 291.

²⁰⁹ Ebû'l-Fidâ, **Takvim el- Büldan**, s. 297.

²¹⁰ Claude Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, Çev. Erol Üyepazarcı, s. 119.

²¹¹ Ebû'l-Fidâ, **Takvim el- Büldan**, s. 439.

etmektedir.²¹² Bu nedenle burada ayrıntılı bilgi vermiyoruz. Zekeriya Kazvinî, Malatya'ya dâir kulaktan dolma bilgi vererek şehrin havasının güzelliğinden ve su kaynaklarının bolluğundan bahsetmektedir.²¹³ el-Ömerî, Fırat Nehri'nin akış istikâmetine dair bilgi verirken Malatya'dan sadece bir kelime ile bahseder.²¹⁴ Mesûdî de aynı şekilde Fırat Nehri ile ilgili bilgi verirken Malatya'dan kısaca bahseder.²¹⁵

Coğrafyaya dair eserlerin Malatya ile ilgili verdiği bilgiler ışığında şehrin coğrafi konumu ile ilgili bir değerlendirme yapacak olursak: Şehir, Hicâz Yarımadası'ndan başlayarak kuzeye doğru uzanan Elbruz Dağ silsilesinin Anadolu'da dirsek yaptığı bir noktada yer alır. Kaynaklarda Lukkâm Dağı olarak adlandırılan bu dağ silsilesinin Anadolu uzantısı, üzerindeki geçitlerle Kafkasya-Anadolu-Suriye-Hicaz transit geçişi bakımından stratejik bir noktadır.

Şehrin matematiksel konumuna dair kaynaklarda yer alan sayısal veriler, günümüzdeki verilere çok yakındır. Ortaçağlar boyunca bir şehrin dünya üzerindeki konumunu tespit etmek amacıyla düzenlenen, astronomik gözlem sonuçlarının kayıtlı

²¹² Hâfız Ebrû, **Coğrafya-yı Hâfız Ebrû**, s. 150 vd., 369, 375, 386.

²¹³ Kazvinî, Zekeriya bin Muhammed bin Mahmûd el-Mekmunî, **Acaib el-Mahlûkât ve Garaib el-Mevcûdât**, s. 180-181.

²¹⁴ Fazlullah el-Ömerî, **Mesâlik el-Ebsâr fî Memâlik el-Emsâr**, s. 80.

²¹⁵ Mesûdî, **Mürûc ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)**, s. 83.

bulunduğu ve Zic²¹⁶ adı verilen cetvellerde Tûl, boylamı; Arz, enlemi göstermektedir²¹⁷.

Malatya'nın çevre şehir ve bölgelere göre konumu, dönemin temel uzunluk ölçüleri olan *fersah*, *menzil* ve *mil* ile ifade edilmiştir. Şehrin çevre şehirler ile olan uzaklığını tespitiye yönelik verilen bu ölçüler de günümüzdekine oldukça yakındır.

İdarî taksimâtın tespitinde ve beridlerin (posta yolları) belirlenmesinde coğrafi konum temel alınmıştır. Memlûklar, Anadolu'daki sınır bölgelerini idarî olarak belirlerken ve berid yollarını tespit ederken şehirlerin merkeze ve daha büyük idarî birimler olan *bilâda* yakınlıklarını esas almışlardır. Tezin ilerleyen bölümlerinde anlatılacağı üzere Malatya, bu taksimâtta ve berid güzergâhında stratejik bir noktada yer almaktadır.

Ortaçağ zaman dilimi açısından dağların uzanış yönü, nehirlerin akış istikâmeti, geçitlerin arazi şekilleri coğrafi konumun belirleyici unsurları olarak tebarüz eder. Erzen-i Rûm'dan doğup güney istikâmetine doğru akışına devam eden Fırat Nehri, gerek taşıdığı su miktarı gerek ulaşımındaki önemi bakımından günümüz de bile ehemmiyetini korumaktadır. Kemah'a kadar hareketine düz bir doğrultuda devam eden nehir Malatya'yı doğu kısmından çevirerek güneye doğru akar. Buradan -yukarıda ayrıntılı olarak açıklandığı üzere- Kal'at er-Rûm-Bîre-Rakka istikâmetini takip ile güneye devam eder. Fırat Nehri'nin bu konumu, bazı tarihî hadiselerin şekillenmesine etki etmiştir. Tarihî süreçte Rûm (Anadolu); Fırat'ın doğusu (Bilâd-ı şark) ve Fırat'ın batısı (Rûm) olarak ikiye ayrılmaktadır. İlhanlı hükümdarı Hülâgu,

²¹⁶ Yavuz Unat, "Zic", **DİA**, XXXIV, 2013, s. 397-398.

²¹⁷ İ. Hakkı Akyol, "Arz", **İA**, I, 1993, s. 656-657; Cengiz Aydın, "Arz", **DİA**, III, 1991, s. 440-442.

Rûm’u Türkiye Selçuklu hükümdarları İzzeddîn Keykâvus ve Rükneddîn Kılıçarslan arasında paylaştırırken coğrafi olarak Fırat nehrini esas almış ve taksimâtı buna göre yapmıştı.

Fırat Nehri’in akış hızının (debi) Malatya’nın güneyinden itibaren-Sümeysat’ta- azalması gemilerin bu noktadan itibaren hareketini mümkün kılmıştır. Hülâgu, 1259 Suriye Seferi’nde ordusunu Fırat üzerinde biri Malatya, biri el-Bîre ve diğeri de Kal’at er-Rûm’da açtığı üç geçitten Fırat’ın karşı yakasına geçirebilmiştir.²¹⁸

Coğrafyaya dair yazılan eserlerde Malatya’nın güneyinde bulunan Zibatra ile Hısn-ı Mansûr arasında bir geçitten bahsedilmektedir. Bu geçit, tezimizin ikinci bölümünde ayrıntılı olarak bahsedeceğimiz Memlûk ordusunun 715/1315 Malatya kuşatması sırasında geçişinde çok büyük zorluklar yaşadığı geçittir.

²¹⁸ İbn el- Fuvatî, **el-Havâdis el-Câmiâ**, s. 243-244.

B. İDARÎ TAKSİMÂT

1-Türkiye Selçuklu Devleti Döneminde Malatya'nın İdarî Durumu

Türkiye Selçuklu Devleti'nin idarî bünyesinde yer alan eyâlet, şehir, subaşılık gibi terimlerin ihtivâ ettikleri anlamlar Malatya'nın merkezî idare içindeki konumunun tespiti bakımından önemlidir.

Türkiye Selçuklu hükümdarı II. Kılıçarslan (1156-1192), ülkeyi on bir oğlu arasında taksim etmiş ve her şehre bir oğlunu “melik” unvanı ile göndermiştir. Kılıçarslan, oğlu Muizzeddîn Kayserşah'ı Malatya'ya atadı. Bu atamalar, Türkiye Selçuklularının idarî işleyişini belirlemek bakımından önemlidir. XII. yüzyılın sonlarına doğru yapılan bu taksimâtta devlette on bir “meliklik” şehrinin olduğu görülmekte ve bu meliklerin Sultân adına atandıkları bölgelerde merkezî otoriteyi temsil ettikleri anlaşılmaktadır.²¹⁹

XIII. yüzyılın ilk çeyreğine ait olan Sinop Kitâbelerinde, Türkiye Selçuklularının dokuz idarî bölgeye ayrıldığı ve Malatya'nın bu idarî birimler içinde yer aldığı görülmektedir.²²⁰

²¹⁹ Tuncer Baykara, **Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdarî Taksimâtı**, Ankara 2000, s. 47.

²²⁰ M.Ş. Ülkütaşır, “Sinop'ta Selçukîler Zamanına Ait Tarihî Eserler”, **Türk Tarih, Arkeologya ve Etnoğrafya Dergisi**, V, 1949, s. 112-151; Tuncer Baykara, **Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadî Tarihi Üzerinde Araştırmalar**, İzmir 1990, s. 46.

Türkiye Selçuklu idarî birimleri bir vilayet ve bu vilayetin merkezinde yer alan şehirden oluşmaktadır. Şehir, mahrûse (korunmuş yer) şeklinde de geçmektedir. Bazı durumlarda vilayet, şehir yerine kullanılmaktadır.²²¹ Vilayet, şehir veya mahruse olmak üzere değişik şekillerde ama çoğu zaman aynı anlamda kullanılan bu idarî birimin yönetim hiyerarşisi şu şekildedir: Eyâletlerin en üst düzey yetkilisi kaynaklarda *Emîrû'l-Ümerâ*, *Melikü'l-Ümerâ* veya *Beglerbegi* şeklinde geçen idarî ve askerî yetkileri haiz görevlidir.²²² *Beglerbegi*, Türkiye Selçuklu ordusunun genel komutanıdır ve devlet merkezinde veya merkeze yakın yerlerde oturmaktadır. *Beglerbegi*'ne bağlı olan ve doğrudan merkezden atanan *Serleşker* veya *Sipehdâr*, *Subaşı* olarak bilinen görevli olup şehirlerin idarî ve askerî işlerinden sorumlu idi. Hiyerarşik olarak *Serleşker*'in bir altında *Ellibaşı* adı verilen ve 50 kişilik müfreze birliğinden sorumlu olan görevli gelmektedir.²²³ Ordunun idarî işleriyle ilgilenen *Divan-ı Arz*'ın şehirlerdeki memurlarına *âriz* denilmekte idi. *Ârizlar*, *Divan-ı Arz*'ın yöneticisi olan *Emîr-i Âriz*'a bağlı idiler.²²⁴

Türkiye Selçuklu şehir yönetiminin mâlî işlerinden *Müstevfî* sorumlu idi.²²⁵ *Müstevfî*, bazı Selçuklu kaynaklarında *Divanî* olarak da geçmektedir.²²⁶ *Muhassıl*

²²¹ Tuncer Baykara, **Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası**, s. 50; Tuncer Baykara, **Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki...**, s. 52-53.

²²² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal**, s. 99; Erkan Göksu, **Türkiye Selçuklularında Ordu**, TTK., Ankara 2010, s. 253.

²²³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Medhal**, s. 102.

²²⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Medhal**, s. 97; Erkan Göksu, **Türkiye Selçuklularında Ordu**, s. 239.

²²⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Medhal**, s.95.

veya *Ummâl*, *Müstevfîye* bağılı olup şehirlerdeki vergiyi toplamakla görevli idi.²²⁷ İğdişler, şehirlerdeki esnaf zümrelerini temsil ediyorlardı ve başlarındaki kişiye *İğdişbaşı* deniliyordu.²²⁸

Şehirlerin hukukî ve şer'î işlerinden *Kadı* sorumlu olup başkentteki *Kadı el-Kudat*'a bağılı idi.²²⁹ Ticâretin işleyişinin kontrolü, kamu ahlakı ve gayr-ı Müslimlerin denetimi görevlerini uhdesinde toplayan yetkili *Muhtesib* idi ve hiyerarşik olarak Kadı'nın altında yer alıyordu.²³⁰

Türkiye Selçukluları döneminde Malatya, kaynaklarda idârî bir birim olarak *Mahruse-i Malatya* ve *Malatya* şekillerinde geçmektedir.²³¹

Değişik tarihlerde şehirde *Serleşker/Sipehdâr (subaşı)* olarak görev yapan yöneticiler kaynaklardan tespit edilebilmektedir: Örneğin, II. Gıyâseddîn Keyhüsrev (1237-1246) döneminde Seyfûddeve Ertokuş, *Serleşker-i Malatya (Malatya*

²²⁶ Aksarayî, **Müsâmeret el-Ahbâr**, s. 228.

²²⁷ Tuncer Baykara, **Türkiye Selçukluları Devrinde Konya**, Ankara 1985, s. 75-76.

²²⁸ Tuncer Baykara, **Konya**, s. 101.

²²⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Medhal**, s. 122.

²³⁰ Claude Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, Çev. Erol Üyepazarcı, s. 154.

²³¹ Örneğin II. Gıyâseddîn Keyhüsrev dönemi vezirlerinden Saadeddîn Köpek, devlet ileri gelenlerinden Hüsameddîn Kaymerî'ye bir suç isnad ederek onu *Mahrûse-i Malatya*'da hapsedmişti. (Bkz. İbn-i Bîbî, **el-Evâmir el-Âlâîye**, C.II, s. 32). II. İzzeddîn Keykâvus'un oğlu Gıyâseddîn Mesud, Anadolu'ya geldikten bir süre sonra İlhan Abaka'nın huzuruna çıkmış ve kendisine Amid, Harput ve Sivas ile birlikte *Mahrûse-i Malatya* da verilmişti. (Bkz. İbn Bîbî, **el-Evâmir el-Âlâîye**, C. II, s. 249.)

Subaşı) olarak atanmıştı.²³² Babaî İsyanı'nın bastırmak üzere *Serleşker-i Malatya* Muzaffereddîn bin Alişir görevlendirilmiş; fakat başarısız olmuştu.²³³

1298'de Türkiye Selçuklu Sultânı II. Mesud, Baltu isyanında Gâzân Mahmud Han'a karşı Baltu'yu desteklediği gerekçesiyle tahttan alınarak yerine III. Alâeddin Keykûbad bin Feramurz bin Keykâvus geçirildi.²³⁴ Yeni Selçuklu hükümdarı Anadolu'ya dönüşünde Malatya'ya uğramıştı. O sırada Malatya sipehdârı Kutbeddin idi. Kutbeddîn'in babası ekâbirden Divanî Nureddîn Şahab-ı Malatyavî adlı bir zattı. III. Alâeddîn Keykubad, bu zata işkence etmek sûretiyle ölümüne sebep olunca oğlu Kutbeddîn isyan etti. Malatya'ya gönderilen tahsildârlara işkence ederek şehir hazinesine (hâssa-i şehri) ait vergiler dışında toplanan paralara el koydu. Sultân Alâeddîn bu hadise üzerine Malatya önlerine gelerek şehri kuşattı. Şehir halkı Sultâna direndi. 10 günlük kuşatmanın ardından Sultân herhangi bir netice elde edemedi Malatya önlerinden ayrılıp önce Divriği'ye oradan da Sivas'a gitti.²³⁵

2- İlhanlılar Döneminde Malatya'nın İdarî Durumu

İlhanlı hükümdarı Keyhatu'nun ölümünden sonra tahta oturan Baydu, tahtı ele geçirirken desteğini gördüğü Togaçar Noyin'i *Emîrü'l-Ümerâ* makamına atayarak ordu işlerinin yönetimini ona verdi. Cemâleddin Destcirdânî ise *Mansıb-ı*

²³² İbn Bîbî, **el-Evâmir el-Âlâîye**, C. II, s. 23.

²³³ İbn Bîbî, **el-Evâmir el-Âlâîye**, C. 2, s. 50-51.

²³⁴ Reşidüddîn Fazlullah Ebû'l-Hayr, **Tarih-i Mübarek Gâzânî Dâstân-ı Gâzân Han**, Nşr. Karl Jahn, 1357/1940, s. 121.

²³⁵ Aksarayî, **Müsâmeret el-Ahbâr**, s. 228-229.

Hükümet ve Tasarruf-ı der-mâl (hükümet ve mâlî işler yönetimi) makamına atandı. *Sâhib-i Divanlık* ve *Vezâret* makamları tek bir idarede birleştirildi.²³⁶ Rûm, Diyar-ı Bekr ve civarının yönetimine Togaçar Noyin atandı.²³⁷ Togaçar'ın niyâbetine o dönem *Sâhib-i Divan* makamında bulunan Sadreddîn Halidî getirildi.

Gâzân Han, Baydu'nun Keyhatu'yu öldürmek sûretiyle tahta geçmesi hususunu kendisinin İslâm'a girmesinde büyük etkisi olan Emîr Nevruz ile müzâkere ederek Baydu'yu ortadan kaldırma kararı aldı. Baydu, Emîr Nevruz tarafından 14 Zilkade 694/25 Eylül 1295'te öldürülmek sûretiyle ortadan kaldırıldı. Gâzân Han, 23 Zilkade 694/4 Ekim 1295'te tahta geçti.²³⁸

Gâzân Han dönemi idarî, askerî, iktisadî ve sosyal alanlarda İlhanlı Devleti'nde kalıcı reformların yapıldığı parlak bir dönemdir.²³⁹ Gâzân Han, tahta çıktıktan sonra Emîr Nevruz'u *Niyâbet-i Hükümet-i Mutlak* sıfatıyla ülke işlerinin yönetimine atadı.²⁴⁰ *Sâhib-i Divan* Sadreddin görevinden alınarak yerine *Nâib-i Divan-ı Hazret* olarak Cemâleddîn Destcirdânî getirildi.²⁴¹ Anadolu'ya da bazı yeni

²³⁶ Vassaf, Şerefüddîn Abdullah bin Fazlullah Şirazî, **Tecziyet el-Emsar ve Tecziyet el-Âsar**, Nşr. Abdulmuhammed Ayeî, yy., 1346, s. 172.

²³⁷ Vassaf, **Tecziyet el-Emsar**, s. 195.

²³⁸ Reşidüddîn Fazlullah, **Dâstân-ı Gâzân Han**, s. 94.

²³⁹ Bertold Spuler, **İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350**, TTK., Ankara 2011, s. 104.

²⁴⁰ Vassaf, **Tecziyet el-Emsar**, s. 198; Ebû'l-Fidâ, **el-Muhtasar**, Nşr. Mahmûd Deyyûb, C. 2, s. 369.

²⁴¹ İbn el- Fuvatî, **el-Havâdis el-Câmiâ**, s. 334; Osman G. Özgüdenli, **Gâzân Han ve Reformları (1294-1305)**, İstanbul 2009, s. 255.

atamalar yapıldı: *Emîr-i Mutlak* ve *Pervanelik* Muineddîn Muhammed'e, *Vezirlik* Cemâleddîn Muhammed'e, *Nâib-i Saltanalık* Kemâleddîn Tiflisî'ye ve *İstifâ-i Memâlik* görevi Şerefeddîn Osman'a verildi.²⁴² Anadolu, atanan bu yeni yöneticiler arasında dörde bölünmek sûretiyle yönetildi. Muineddîn Muhammed Kastamonu ve civarını²⁴³, Kemâleddîn Tiflisî Amasya-Samsun taraflarını²⁴⁴, Şerefeddîn Osman Niğde-Kırşehir yörelerini²⁴⁵ ve Cemâleddîn Muhammed Diyar-ı Bekr ve civarını²⁴⁶ yönetmeye başladılar. *Hükümet-i Rûm* vazifesinde bulunan Togaçar, İlhanlı şehzadeleri Sukay ve Arslan Han'ı Gâzân Han'a karşı isyana tahrik ettiği gerekçesiyle Anadolu'ya gönderilen Harmancı tarafından öldürüldü.²⁴⁷ Togaçar'dan sonra Anadolu'ya Baltu atandı.²⁴⁸ Kısa bir süre sonra isyan edince de kendisine yasa uygulandı.²⁴⁹ Gâzân Han, Baltu'dan sonra *Emâret-i Rûm*'a Bayıncar, Buckur ve Kurtimur'u atadı. Sülemiş'i de *Emîrû'l-Ümerâ-ı Leşker-i Rûm* sıfatıyla Anadolu

²⁴² Aksarayî, **Müsâmeret el-Ahbâr**, s. 168.

²⁴³ Aksarayî, **Müsâmeret el-Ahbâr**, s. 174.

²⁴⁴ Aksarayî, **Müsâmeret el-Ahbâr**, s. 176.

²⁴⁵ Aksarayî, **Müsâmeret el-Ahbâr**, s. 180.

²⁴⁶ Aksarayî, **Müsâmeret el-Ahbâr**, s. 182.

²⁴⁷ Hamdullah Müstevfî, **Tarih-i Güzîde**, s. 603; Dâvud Benâkıtî, **Tarih-i Benâkıtî**, s. 457; Aksarayî, Togaçar'ın Baltu tarafından ortadan kaldırıldığı bilgisini vermektedir. Bkz. Aksarayî, **Müsâmeret el-Ahbâr**, s. 156 vd.

²⁴⁸ Bertold Spuler, **İran Moğolları**, s. 387.

²⁴⁹ Baltu, Sultân II. Mesud'u Gâzân'a itaatten men ederek kendi safına çekti ve bu şekilde isyan etti. İsyanının ayrıntıları hakkında bkz. Aksarayî, **Müsâmeret el-Ahbâr**, s. 158 vd.

askerî işlerinin başına getirdi.²⁵⁰ Sülemiş, Anadolu'da büyük bir isyan başlatarak Anadolu emâretine atanmış Bayıncar ve Buckur'u öldürdü. Şam ve uc bölgelerinden topladığı ordu ile güçlenen Sülemiş'e müdahale mevsimin kış, şartların ağır olmasından dolayı gecikti. 12 Cemaziyelevvel 698/15 Şubat 1299'de Gâzân Han, Emîr Kutluşah'ı isyanı bastırmak üzere Anadolu'ya gönderdi. Erzincan Akşehirinde yapılan savaşta Sülemiş bozguna uğrayarak Şam tarafına kaçtı.²⁵¹

Gâzân Han, *Sâhib-i Divan* makamına Hoca Sadreddîn Muhammed Savecî'yi, *Vezâret* makamına ise Reşidüddîn Fazlullah'ı atadı.²⁵² Bu iki devlet adamı arasında görev dağılımı yapıldı: Hazine, devlete ait malların kontrolü, ülke işlerinin yönetimi, mal, haraç, muayyen kopçur²⁵³; hükümdar ve görevlilerine ait emlâk ve çaparların düzenlenmesi; ülkenin îmar ve bayındırlık işlerinin yapılması ve sikke darbı gibi

²⁵⁰ Reşidüddîn Fazlullah, **Dâstân-ı Gâzân Han**, s. 121.

²⁵¹ Reşidüddîn Fazlullah, **Dâstân-ı Gâzân Han**, s. 122; Aksarayî, **Müsâmeret el-Ahbâr**, s. 193 vd; el-Cezerî, **Tarih-i Hevâdis ez-Zamân**, C. 1, s. 437; Baybars el-Mansûrî ed-Devâdar, **Zubdet el-Fikre**, s. 319; Aybek ed-Devâdarî, Ebî Bekr bin Abdullah, **Kenz ed-Dürer ve Câmi el-Gurer**, Tahkik Hans Robert Reumer, C. 9, yy., ty., s. 8 vd; A. G. Galstyan, **Ermenî Kaynaklarına Göre Moğollar**, Çev. İlyas Kamalov, İstanbul 2005, s. 59; Bertold Spuler, **İran Moğolları**, s. 110.

²⁵² Reşidüddîn'in göreve atanma tarihi kesin olarak belli olmamakla birlikte Recep 697/Mayıs 1298'den sonra göreve atandığı tahmin edilebilir. Bkz. Hamdullah Müstevfî, **Tarih-i Güzîde**, s. 604.

²⁵³ Sürü sahibinden %1 oranında alınan hayvan vergisi. Bkz. Vassaf, **Tecziyetü'l-emsar**, s. 380.

görevler Reşidüddîn'in uhdesinde toplandı.²⁵⁴ Çıkarılan kanunların hükümdarın onayından geçtiğini gösteren al tamga²⁵⁵ kullanma yetkisi ise Hoca Sadreddîn Muhammed Savecî'ye verildi.²⁵⁶

Anadolu yönetiminde de bazı görev değişiklikleri oldu. *Nâib-i Saltanat-ı Rûm* makamına Mucireddîn Emîr Şah, *İstifâ-i Memâlik-i Rûm* makamına Şerefeddîn Abdurrahman Tebrizî atandı. Muineddîn Muhammed ile Cemâleddîn Muhammed mevcut görevlerini sürdürdüler.²⁵⁷

699/1299 yılında Gâzân Han, *İstifâ-i Memâlik-i Rûm* vazifesine Hoca Vecih'in oğlu Nizameddîn Yahya'yı atadı.²⁵⁸ Nizâmeddîn Yahya'ya verilen yarlığda şahsî masrafları için 1 feddan araziden 2 gümüş dinar alma izni verilmişti. Nizâmeddîn Yahya'nın Anadolu mâlî işlerini kontrol ettiği bu dönemde daha önce Şam taraflarına kaçmış olan Sülemiş, Anadolu'ya dönerek yeniden isyan etti. Gâzan Han, Sülemiş'i kesin olarak tedip etmek amacıyla bu kez Emîr Çoban'ı Anadolu'ya gönderdi. Emîr Çoban, Sülemiş'i ortadan kaldırarak isyanına son verdi.²⁵⁹

²⁵⁴ Vassaf, **Tecziyetü'l-emsar**, s. 210.

²⁵⁵ Altun Tamga olarak da bilinen al tamga, fermanlar üzerine vurulan altın suyuna batırılmış damga idi. Bkz. Vassaf, **Tecziyetü'l-emsar**, s.375; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Medhal**, s. 198.

²⁵⁶ Hamdullah Müstevfî, **Tarih-i Güzîde**, s. 604.

²⁵⁷ Aksarayî, **Müsâmeret el-Ahbâr**, s. 195.

²⁵⁸ Aksarayî, **Müsâmeret el-Ahbâr**, s. 207 vd.

²⁵⁹ Aksarayî, **Müsâmeret el-Ahbâr**, s. 219.

699/1299'da Gâzân Han, Şam seferine çıktı.²⁶⁰ Daha önce Gâzân Han'ın yarlığı ile Türkiye Selçuklu Sultânı olarak atanan III. Alâeddîn Keykûbad bin Feramurz bin Keykâvus, Abışga tarafından yakalanarak İsfahan'a gönderildi. Gâzan Han, göz hapsinde tuttuğu II. Mesud'u tekrar Türkiye Selçuklu tahtına atadı. II. Mesud, tahta çıkmak üzere Anadolu'ya hareket ederken Nizâmeddîn Yahya, yolsuzluk yaptığı

²⁶⁰ Gâzân Han, saltanat süresi boyunca Memlûk hâkimiyetinde bulunan Bilâd-ı Şam'a 3 sefer düzenledi. Bu seferlerin ilki 23 Rebîülevvel 699 /15 Şubat 1300'da Gâzân Han'ın bizzat katılımıyla gerçekleşti ve İlhanlılar Şam'ı ele geçirdiler. İkinci sefer, 701 yılında Gâzân Han'ın katılmayıp önde gelen ümerâsını bölgeye göndermesiyle gerçekleşti. Bu seferde taraflar ciddi bir çatışma yaşamadılar. Üçüncü ve son sefer ise 2 Cemâziyelahtîr 702/22 Ocak 1303'de gerçekleşti. Dimaşk civarında yapılan savaşı İlhanlı ordusu kaybetti. Gâzân Han'ın Bilâd-ı Şam'a yaptığı seferler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hamdullah Müstevfî, **Tarih-i Güzîde**, s. 605; Vassaf, **Tecziyetü'l-emsar**, s. 226-227, 239-240, 243-249; Aksarayî, **Müsâmeret el-Ahbâr**, s. 219-225; Baybars el-Mansûrî ed-Devâdar, **Zubdet el-Fikre**, s. 331-344, 375-376; Baybars el-Mansûrî ed-Devâdar, **et-Tuhfet el-Mülûkîye**, s. 156-159, 163-173; **Muhtar el-Ahbâr**, s.111-115; İbn el- Fuvatî, **el-Havâdis el-Câmiâ**, s. 338-339; en-Nüveyrî, Şihabuddîn Ahmed b. Abdulvehhab, **Nihâyet el-Ereb fî Fünûn el-Edeb**, Tahkîk Dr. Necib Mustafa Fevvâz-Dr. Hikmet Keşâî Fevvâz, C. 31, Beyrût-Lübnân 1424/2004, s. 221-225, 243-251, 258-259; en-Nüveyrî, Şihabuddîn Ahmed b. Abdulvehhab, **Nihâyet el-Ereb fî Fünûn el-Edeb**, Tahkîk Prof. İbrahim Şemseddîn, C. 32-33, Beyrût-Lübnân 1424/2004, s. 15-20.

gerekçesiyle görevinden alındı ve öldürüldü.²⁶¹ Anadolu emâretini elinde bulunduran Abışga, 702/1302’de Konya’ya ulaşan II. Mesud’un tahta çıkışın temin etti.

İlhanlı hükümdarı Gâzân Han, 11 Şevvâl 703/17 Mayıs 1304’te vefat etti.²⁶² Gâzân Han’ın vefatından sonra yerine 15 Zilhicce 703/19 Temmuz 1304’te Olcaytu geçti.²⁶³ Olcaytu’nun tahta geçişiyle yönetim kadrolarına bazı atamalar yapıldı. Kutluğ Şah, Gâzân Han döneminde olduğu gibi *Emîrî’l-Ümerâ* mansıbında kaldı. Reşidüddîn *Vezâret*, Sadreddîn Muhammed Savecî ise *Sâhib-i Divan* görevlerine devam ettiler.²⁶⁴ *Emîrî’l-Ümerâ-ı Memâlik-i Rûm* görevine 3 Zilhicce 704/27 Haziran 1305’te İrencin Noyin atandı.²⁶⁵

²⁶¹ Aksarayî, **Müsâmeret el-Ahbâr**, s. 238.

²⁶² Kaşanî, Ebû’l-Kasım Abdullah bin Muhammed, **Tarih-i Olcaytu**, Sadeleştiren Mehin Hanbelî, Tahran 1348, s. 15; Krş. Kaşanî, **Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)**, Çev. Derya Örs, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1992, s.59; Vassaf, **Tecziyetü’l-emsar**, s. 270; Dâvud Benâkıtî, **Tarih-i Benâkıtî**, s. 470.

²⁶³ Kaşanî, **Tarih-i Olcaytu**, Sadeleştiren Mehin Hanbelî, s. 24; Krş. Kaşanî, **Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)**, Çev. Derya Örs, s. 67; Vassaf, **Tecziyetü’l-emsar**, s. 275; Hâfiz Ebrû, **Zeyl-i Câmiu’t-Tevârih-i Reşidî**, Nşr. Dr. Hanbaba Beyanî, Tahran 1349, s. 66; Hamdullah Müstevfî, **Tarih-i Güzîde**, s. 606.

²⁶⁴ Vassaf, **Tecziyetü’l-emsar**, s. 276.

²⁶⁵ İrencin Noyin, 25 İlhanlı Emîr-i kebirinden biri olup Tokuz Hatun’un kardeşi Sarıca’nın oğludur. Bkz. Kaşanî, **Tarih-i Olcaytu**, Sadeleştiren Mehin Hanbelî, s. 8-9; Krş. Kaşanî, **Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)**, Çev. Derya Örs, s. 53-54.

Mu'neddîn Süleyman Pervâne'nin katlinden sonra Sâhib-i Divan Şemsüddîn Cüveynî'nin Anadolu'ya atanmasıyla İlhanlı mâlî sistemine bağlanan Anadolu'nun İlhanlı Devleti idarî teşkilâtı içerisindeki yerine bakacak olursak; Türkiye Selçuklu hükümdarlarını İlhanlı hükümdarı nezdinde temsil ve kontrol etmek üzere *Nâib-i Saltanat-ı Memâlik-i Rûm* (Anadolu ülkesi Saltanat Vekili) makamı kurulmuştur. Anadolu, İlhanlılara bağlı bir eyâlet durumuna düşmüş ve *Emâret-i Rûm* veya *Hükümet-i Rûm* makamı kurularak Anadolu'ya İlhanlı hükümdarı adına yöneticiler atanmıştır. Anadolu'nun mâlî işlerini kontrol etmek amacıyla *İstifâ-i Memâlik-i Rûm* (Anadolu ülkesi mâliye dairesi) makamı ihdas edilerek sâhib-i divânlar atanmıştır. Anadolu'nun askerî işleri ve asayişini sağlamak üzere *Emîrû'l-Ümerâ-ı Memâlik Rûm* makamı ihdas edilmiştir.²⁶⁶ Bu idarî makamlar yetki bakımından *Emîrû'l-Ümerâ-ı Memâlik-i Rûm* - *Emâret-i Rûm* veya *Hükümet-i Rûm* - *Sâhib-i Divân-ı Memâlik-i Rûm* şeklinde yukarıdan aşağıya sıralanmıştır.

Moğol hâkimiyeti döneminde Selçuklu direnişinin önemli merkezlerinden biri olan Malatya, Memlûk hâkimiyetine girdiği 1361 yılına kadar Selçuklu şehir yönetimi sistemi ile idare edilmiştir. İlhanlılar, şehre tayin ettikleri *Serleşker*, *Şihne* ve *Kadılar* vasıtasıyla şehri yönetmişlerdir. Bu dönemde diğer Anadolu şehirlerinde olduğu gibi Malatya şehrinin yönetimine de yerli ve muteber ailelerden Serleşkerler tayin edilmiştir.

²⁶⁶ İlhanlılar döneminde Anadolu'ya atanan yöneticilerin tam listesi için bkz. Bertold Spuler, **İran Moğolları**, s.386-389; İlhan Erdem, "Sahib-i Divan Şemseddin Cüveynî'nin Anadolu'ya Gelişi, Yeni Moğol Rejiminin Kurulması, Sonuçları", **Prof. Dr. Kâzım Yaşar Koprıman'a Armağan**, Ankara 2003, s. 337-345.

Memlûk hâkimiyetinin başlangıcına kadar olan dönemde Malatya şehri Eretnalılar hâkimiyetinde Türkiye Selçuklu idârî anlayışıyla yönetildiği için bu bölümde Eretnalılar dönemi Malatya şehrinin idârî taksimatı hakkında ayrıntıya girmiyoruz. Şehrin Memlûk hâkimiyeti dönemindeki idârî taksimatı ise ayrıntılı olarak dördüncü bölümde ele alınacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

İLHANLILAR DÖNEMİ MALATYA SİYASÎ TARİHİ

A. EMÎR TİMURTAŞ'IN ANADOLU EMİRÜ'L-ÜMERÂLIĞINA ATANMASINA KADAR MALATYA

İlhanlı hükümdarı Olcaytu, Anadolu *Emîrû'l-Ümerâlığı* görevine İrencin Noyin'i, *Emâret-i Rûm* görevine Bulargu'yu atadı²⁶⁷. Bulargu, Ermenîlerin kontrolünde bulunan Sis'e saldırdığından Ermenî hükümdarı Oşin tarafından Olcaytu'ya şikâyet edildi ve 1307'de Sivas'ta öldürüldü.²⁶⁸ Türkiye Selçuklu Devleti'nin son hükümdar II. Mesud'un ölümüyle tarih sahnesinden çekilmesinin ardından²⁶⁹ bu devletin tarihî mirasına sahip çıkmak isteyen Anadolu'daki Türkmenler, İrencin'in zulmünden şikâyetle Rebiü'l-ahir 714/Temmuz-Ağustos

²⁶⁷ Kaşanî, **Tarih-i Olcaytu**, Sadeleştiren Mehin Hanbelî, s. 77-81; Krş. Kaşanî, **Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)**, Çev. Derya Örs, s. 114-118.

²⁶⁸ Osman Turan, **Türkiye**, s. 638.

²⁶⁹ Türkiye Selçuklu Devleti'nin yıkılış tarihi tartışmalıdır. Dönemin çağdaş müellifi el-Hotenî, II. Mesud'un 1308'de öldüğü kaydını düşmektedir. (Bkz. el-Hotenî, **el-Veled eş-Şefîk**, Varak 151b). *Kitab-ı Sülûk* müellifi Makrizî, II. Mesûd'un ölüm tarihini 1318 olarak kaydetmektedir. (Bkz. Makrizî, Takıyuddîn Ebû'l-Abbâs Ahmed bin Ali, **es-Sülûk li-Mârifet-i Düvel el-Mülûk**, Tahkîk Muhammed Abdülkâdir Âtâ, C. 3, Beyrût-Lübnân, 1418/1997, s. 8). Osman Turan, devletin yıkılışını 1318 olarak kabul etmektedir. (Bkz. Osman Turan, **Türkiye**, s. 642-645).

1314'te Karamanoğulları önderliğinde isyan ettiler. Konya şehri, Selçuklu Türkmenleri tarafından ele geçirildi. Bademşir adlı haberci Olcaytu'nun huzuruna çıkarak Türkmen isyanını haber verdi. Olcaytu, isyanı bastırmak üzere Emîr-i Kebir Çoban'ı²⁷⁰ 17 Rebiü'l-ahir 714/31 Temmuz 1314'te 3 tümen (30.000 asker) askerle birlikte Anadolu'ya gönderdi.²⁷¹

Emîr Çoban, beraberindeki kuvvetlerle Konya önlerine geldi. Bu sırada Anadolu'da yaşanan çekirge istilâsı büyük bir kıtlığa neden olmuş, ihtiyaçlar karşılanamaz duruma gelmişti.²⁷² Emîr Çoban; Hamidoğlu Feleküddîn Dünder Beyi, Sahip Ata'nın torunlarını, Eşrefoğlu, Germiyanoglu ve Candaroğlu'nu itaatlerini sunmaları amacıyla huzuruna davet etti. Karamanoğulları hariç diğer beyler Emîr Çoban'ın huzuruna gelerek itaatlerini arz ettiler. Karamanoğulları, sayısal çoğunluklarına dayanarak daveti reddettiler.²⁷³ Çoban, bu gelişme üzerine Konya'yı kuşattı.²⁷⁴ Kuşatmaya direnemeyen Karamanlılar Larende'ye kaçmak sûretiyle Konya'yı terk ettiler. Emîr Çoban, Konya'ya melik, şihne ve kâtipler atayarak

²⁷⁰ Emîr Çoban, Süldüs boyundan Melik Tazan'ın oğludur. Kaşanî, Emîr Çoban'ı 25 büyük Moğol Emîri arasında ikinci sırada kaydetmektedir. Bkz. Kaşanî, **Tarih-i Olcaytu**, Sadeleştiren Mehin Hanbelî, s. 8-9; Krş. Kaşanî, **Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)**, Çev. Derya Örs, s. 53.

²⁷¹ Kaşanî, **Tarih-i Olcaytu**, Sadeleştiren Mehin Hanbelî, s. 166; Krş. Kaşanî, **Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)**, Çev. Derya Örs, s. 197-198.

²⁷² Kaşanî, **Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)**, Çev. Derya Örs, s.199-200.

²⁷³ Aksarayî, **Müsâmeret el-Ahbâr**, s. 252.

²⁷⁴ Osman Turan, **İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihî Takvimler**, TTK., Ankara 1954, s. 71.

şehirden ayrıldı. Türkmen isyanını bastırdığını müjdelemek üzere *Emîr-i Hazere* (binbaşı) Bademşir'i İlhanlı başkenti Sultânîye'ye gönderdi. Olcaytu, Emîr Çoban'ı başarısından dolayı ödüllendirerek ona hil'at ve iktâ verdi. Kendisine yazdığı fermanla Anadolu'nun asayişini sağlamak üzere bir süre daha orada kalmasını bildirdi.²⁷⁵

İrencin Noyin'in Anadolu *Emîrû'l-Ümerâlığı* döneminde Malatya şehrinin idarî, askerî ve hukukî yönetimi hakkında Memlûk dönemi tarihçileri ayrıntılı bilgi vermektedirler. Memlûk Devleti'nin 715/1315 Malatya Seferi'nin görgü tanığı olan Ebû'l-Fidâ, seferin Dımaşk safhasının tanığı Birzâlî, dönemin bir diğer çağdaş müellifi Nüveyrî ve İlhanlılar dönemi müelliflerinden Kaşanî'nin verdiği bilgilerden Malatya'nın yönetim kadroları hakkında teferruatlı bilgi edinebiliyoruz. Nüveyrî, kuşatma sırasında Malatya hâkiminin (Hâkim-i Malatya) Bedreddîn Mezâmîr bin el-Emîr Nûreddîn olduğunu kaydetmektedir.²⁷⁶ Hadisenin görgü tanığı Ebû'l-Fidâ; babası ve dedesi Malatya hâkimlerinden olan *Ümerâ-ı Rûm* ailelerinden birine mensûb Malatya hâkimi (hâkim-i Malatya) Cemâleddîn ve kendisine yöre Hristiyanların lûgatında el-Emîr el-Kebîr anlamına gelen Mezâmîr unvanlı bir yöneticiden bahseder.²⁷⁷ Kaşanî, Malatya emîri olarak Şahabeddîn Mezâmîrî ismini zikreder.²⁷⁸ Makrizî, sahib-i Malatya olarak el-Emîr Bedreddîn Mezâmîr ibn el-Emîr Nûreddîn adını kaydetmektedir.²⁷⁹

²⁷⁵ Kaşanî, **Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)**, Çev. Derya Örs, s. 201.

²⁷⁶ En-Nüveyrî, **Nihâyet el-Ereb**, Tahkîk İbrahim Şemseddîn, C.32-33, s. 169.

²⁷⁷ Ebû'l-Fidâ, **el-Muhtasar**, C. 2, Nşr. Mahmûd Deyyûb, s. 419 vd.

²⁷⁸ Kaşanî, **Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)**, Çev. Derya Örs, s. 201.

²⁷⁹ Makrizî, **es-Sülûk**, C. 3, s. 6.

Kaynaklardaki bilgiler değerlendirildiğinde Malatya yöneticisi olarak Bedreddîn, Cemâleddîn ve Şahabeddîn olmak üzere üç farklı ismin ortaya çıktığı görülmektedir. Aksarayî'deki bir kayıt kaynaklarda Malatya yöneticisinin adının niçin farklı yazıldığına dâir bize fikir vermektedir. Müellif, Türkiye Selçuklu Sultânı III. Alâeddîn Keykubad'ın 1298'de Anadolu'ya gelişi hadisesini anlatırken- daha önce de bahsettiğimiz gibi- Malatya'ya uğradığını ve buranın köklü ailelerinden Divanî Nûreddîn Şahab el-Malatyevî'ye işkence ederek ölümüne sebebiyet verdiğini, bunun üzerine bu zatın oğlu Malatya sipehdârı Kutbeddîn'in istenilen vergiyi ödemediği, Sultân III. Âlâeddîn'in de Malatya'yı on gün boyunca kuşattığı bilgisini vermektedir.²⁸⁰

Aksarayî'deki bu kayıt, Nüveyrî ve Ebû'l-Fidâ'da geçen İbn Nureddîn ismini doğrulamaktadır. Yani Malatya yöneticisi, Türkiye Selçuklu Devleti'nin son dönemlerinde Malatya'da ikâmet eden ve ekâbirden bir zat olan Nûreddîn Şahab el-Malatyevî'nin oğludur. Bu yöneticinin hangi tarihte şehir yönetimine atandığına dâir herhangi bir kayıt yoktur. 1298'de Malatya sipehdârı olan kardeşi Kutbeddîn'in ölümü veya bir şekilde görevinden alınması üzerine bu göreve atanmış olabileceğini tahmin edebiliriz. Malatya yöneticisinin ismi kaynaklarda farklı geçse de doğrusunun Emîr Nûreddîn'in Şahab nisbesine atfen ve Osmanlı tahrir defterlerinde geçtiği şekliyle Şahabeddîn Mezâmîr olması gerekir.²⁸¹ Nejat Göyünç, *Memlûk Devrinde*

²⁸⁰ Aksarayî, **Müsâmeret el-Ahbâr**, s. 228.

²⁸¹ *Evkâf-ı Medrese-i Şahabiyye-i Kübra der bâtin-ı Malatya ki Şahabeddîn Hızır Mirzâmîrâ binâ etmiştir*. Bkz. Nejat Göyünç, “Memlûk Devrinde (Eski) Malatya'da Bir Aile”, **V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi**, İstanbul (23-28 Eylül 1985), s. 245-250.

(Eski) Malatya’da Bir Aile²⁸² adlı tebliğinde Mezâmîr ailesinin şeceresini vermekte ve Emîr Nûreddîn’den sonra Cemâleddîn ve Şahabeddîn Hızır adlı iki isimden bahsetmektedir. Kanaatimizce, bu iki isim aynı kişiler olup dönemin çağdaş kaynaklarında farklı adlandırılmalarından dolayı Göyünç tarafından bu şekilde algılanmıştır.

Şahabeddîn Hızır Mezâmîr yönetimindeki Malatya’da İlhanlılar adına İbn Kürboğa Şihne olarak bulunuyordu.²⁸³ Malatya âmâline dâhil bulunan Hısn-ı Erkeni (Erkeni Kalesi)²⁸⁴ hâkimi Mendu idi ve İlhanlılar adına bölgede kussâd (haberci) olarak görev yapmaktaydı.²⁸⁵ Şehir kadısı ise eş-Şerîf Şemseddîn el-Malatî idi.²⁸⁶

²⁸² Nejat Göyünç, “Memlûk Devrinde (Eski) Malatya’da Bir Aile”, **V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi**, İstanbul (23-28 Eylül 1985), s. 245-250.

²⁸³ Ebû’l-Fidâ, **el-Muhtasar**, C. 2, Nşr. Mahmûd Deyyûb, s. 420.

²⁸⁴ Günümüzde Malatya’nın Doğanşehir ilçesine bağlı Erkenek beldesidir.

²⁸⁵ Ebû’l-Fidâ, **el-Muhtasar**, C. 2, Nşr. Mahmûd Deyyûb, s. 420.

²⁸⁶ Memlûkların Malatya Zaptı’nı anlatan kaynaklar Malatya Kadısı’nın ismini zikretmezler. Ancak yukarıda da ifade ettiğimiz gibi hadisenin Dımaşk safhasının görgü tanığı Birzâlî, Malatya Seferi’nden hemen sonra eş-Şerîf Şemseddîn el-Malatî’nin Malatya’dan Dımaşk’a geldiğini, 1 Cemâziye’l-âhir 715/2 Eylül 1315’te Dımaşk Kadılığı’na, 16 Cemaziyel-ahir/17 Eylül’de ise Dımaşk merkezindeki Medrese el-Hatunîye müderrisliğine tayin edildiğini söylemektedir. Kadı’nın 659/1260-61’da doğduğu, henüz buluğa ermemiş bir çocuk iken Malatya hatibliği ve kadılığı görevine getirildiğini ve yaklaşık 20 yıl boyunca Malatya kadılığı vazifesini yürüttüğünü de kaydetmektedir. Bkz. Birzâlî, Âlâmeddîn Ebû Muhammed el-Kâsım bin Muhammed bin Yûsuf, **el-Vefayât li’l-Birzâlî**, Nşr. Ebû Yahya Abdullah el-

1. Memlûk Devleti'nin Anadolu Hâkimiyeti Mücâdelesini: Malatya'nın Zaptı (22 Muharrem 715/28 Nisan 1315)

a. Tarihî Süreç

Memlûk Devleti, El-Muizz Aybek et-Türkmânî es-Salihî'nin 29 Rebiü'l-ahir 648/31 Temmuz 1250'de Kahîre'de tahta çıkmasıyla kuruldu.²⁸⁷ Deşt-i Kıpçak bölgesinden getirilen özel yetenekli ve ücretli askerler-Memlûk²⁸⁸- Eyyûbî askerî

Kundurî, yy., 1426/2005, s. 316; Nuâymî, Kadî Şemseddîn el-Malatî'nin Şaban 727 /Haziran 1327'de 85 yaşında iken vefat ettiğini söyler. Bkz.Nuâymî, **ed-Dâris fî Tarih el-Medâris**, C. 1, s. 505-506.

²⁸⁷ Ebû'l-Fidâ, **el-Muhtasar**, Tahkîk Dr. Muhammed Zeynuhum-Prof. Yahyâ Seyid Hüseyîn, 3. Cilt, s. 221; İbn Şihne, eş-Şeyh Muhibeddîn Ebû'l- Vâlidu Muhammed bin Muhammed, **Ravz el-menâzir fî İlm el-Evâil ve'l-Evâhir**, Tahkîk Seyyid Muhammed Muhennâ, Beyrût-Lübnân 1417/1997, s. 256; İbn İyâs, Muhammed bin Ahmed bin İyâs el-Hanefî el-Mısırî, **Bedaî ez-Zuhûr fî Vekâî ed-Duhur**, yy., 1960, s. 73.

²⁸⁸ Arapça me-le-ke fiil kökünden türemiş bir ism-i mefûl olan Memlûk kelimesinin sözlük anlamı, efendisinin temellûkü altında bulunan köle demektir. İstilahta ise, harplerde köle düşerek veya tüccarlardan satın alınarak köle olan beyaz erkeği ifade eder olmuştur. Zamanla özel bir anlam kazanan bu kelime, hükümdar veya emîrlerin muhafız birliklerinde görev yapan özel, içtimaî ve hukukî bir statüye sahip ücretli askeri ifade etmiştir. Bkz. Kâzım Yaşar Kopraman, **Makaleler**, Haz. E. Semih Yalçın-Altan Çetin, Ankara 2005, s. 545-546.

teşkilâtı içerisinde yetiştirilmekteydi.²⁸⁹ Bu askerlerden biri olan el-Muizz Aybek, Eyyûbî Sultânı el-Melik es-Sâlih'in memlûku idi. Aybek, son Eyyûbî Sultânı el-Melik el-Muazzam Turan Şah'ın Şecere'd-dür tarafından öldürülmesinin ardından, onunla evlendi. Müdebber el-Memleket²⁹⁰ görevine atandıktan kısa bir süre sonra ilk Memlûk hükümdarı olarak Kahîre'de tahta çıktı.²⁹¹

Memlûk Devleti, kuruluşundan itibaren Mısır ve Bilâd-ı Şam (Suriye) topraklarını birleştirmeye yönelik bir strateji takip etti. El-Melik Muzaffer Seyfeddîn Kutuz (1259-1260) döneminde Hülâgu önderliğinde İlhanlı kuvvetleriyle Ayn Calut'ta yapılan savaşı Memlûk kuvvetleri kazandı ve bu başarı Memlûkların o günkü Türk-İslâm dünyası nezdinde büyük bir itibar kazanmasına zemin hazırladı. Büyük Moğol Han'ı Cengiz'in 1220'de Batı Seferi ile başlayan Moğolların yenilmezlik süreci Ayn Calut'ta ilk kez kesintiye uğradı.²⁹² El-Melik ez-Zahir Rükneddîn Baybars el-Bundukdâr (1260-1277)'ın iktidarı döneminde Kahîre ile

²⁸⁹ Özel yetenekli asker olan *Memlûk* kendisini getiren tüccarla birlikte Sultâna arz edilirdi. Sultân tarafından satın alınan *Memlûk* Tibak adı verilen eğitim dairesine yerleştirilirdi. Burada yetişen bir Memlûk hükümdarlığa kadar yükselebilirdi. Memlûk askerinin eğitimi ve yetiştirme tarzı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Altan Çetin, **Memlûk Devleti'nde Askerî Teşkilât**, İstanbul 2007, s. 79-92.

²⁹⁰ Memlûk dönemi kaynaklarında Nâib-i Saltana veya Nâib-i Kâfil şeklinde de geçen bu görevli, devletin tüm işlerinde Sultan'a vekâlet eden kişi idi. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Medhal**, s. 349.

²⁹¹ İbn İyâs, **Bedaî ez-Zuhûr**, s. 73.

²⁹² Ira Marvin Lapidus, **Muslim Cities in the Later Middle Ages**, Cambridge/Massachusetts 1967, s. 11.

Bilâd-ı Şam'ın bütünleşmesi sağlandı. Bilâd-ı Şam'ın merkezi Dimaşk şehri (Medinet-i Dimaşk) idi ve Kahîre'nin savunması açısından önemli bir konumda yer alıyordu. Haleb ise Suriye hinterlandında yer alan -başta İlhanlılar olmak üzere- güç odaklarının bölgeye yapacakları saldırılara karşı bir savunma görevi görüyordu.²⁹³ Kahîre'nin güvenliğini sugûr bölgelerinin elde tutulmasında gören Baybars-tezimizin giriş bölümünde değindiğimiz üzere-Anadolu Seferi'ne çıktı.

Baybars'tan sonra oğulları el-Melik es-Sâid Ebû'l-Meâli Muhammed Berke (1277-1279) ve el-Melik el-Âdil Seyfeddîn Sülemiş (Temmuz 1279-Kasım 1279) sırayla Memlûk Devleti tahtına çıktılar. Sülemiş'in iktidarı döneminde müdebbir-i memleke görevine getirdiği el-Melik el-Mansûr Seyfeddîn Klavun Ebû'l-Meâli el-Elfî es-Salihî en-Necmî, kısa bir süre sonra Sülemiş'i tahtan indirerek 12 Recep 678 /18 Kasım 1279'de yedinci Memlûk Türk hükümdarı olarak tahta çıktı.²⁹⁴

Seyfeddîn Klavun döneminde Anadolu hâkimiyeti noktasında önemli adımlar atıldı. Ayn Tab, Behisne (Besni), Gerger ve Kâhta Memlûk idâresine girdi. Sis bölgesine yapılan saldırılarla bölgedeki Ermenîler haraca bağlandı. Seyfeddîn Klavun'dan sonra Memlûk tahtına oturan el-Melik el-Eşref Selâhaddîn Halil (1290-1293) döneminde son Haçlı birliklerinin bulunduğu Akka fethedildi. Anadolu hâkimiyeti noktasında önemli bir adım atılarak müstahkem ve geniş bir yer olan Kal'at er-Rûm, 11 Recep 691/28 Haziran 1291'de otuz üç günlük bir kuşatmanın

²⁹³ I. Marvin Lapidus, **Muslim Cities**, s. 12.

²⁹⁴ el-Melik el-Mansûr Seyfeddîn Klavun Ebû'l-Meâli el-Elfî es-Salihî en-Necmî soyundan gelen Sultanlar 103 yıl boyunca Memlûk Devleti'nin yönetiminde yer almışlardır. Klavunoğullarından tahta çıkan son hükümdar el-Melik es-Sâlih Emîr Hacı'dır. Bkz. İbn İyâs, **Bedaî ez-Zuhûr**, s. 222.

ardından fethedildi.²⁹⁵ Eşref Halil'in öldürülmesinin ardından tahta çıkan el-Melik en-Nâsır Muhammed (İlk saltanatı 1293-1294/İkinci saltanatı 1299-1309/Üçüncü saltanatı 1310-1341)'in ikinci saltanatı döneminde İlhanlılar ile yaşanan güç çatışmaları Bilâd-ı Şam'ın merkezi Dimaşk ve Haleb'in geçici olarak İlhanlı hâkimiyetine girmesi sonucunu doğurdu. Dimaşk ve Haleb gibi stratejik bölgelerde yaşanan başarısızlıklar üzerine el-Melik en-Nâsır, Anadolu'ya yeniden birlikler sevk etti. 2 Ramazan 703/8 Nisan 1304'de Sis ve Malatya taraflarına bir tecrîd seferi²⁹⁶ düzenlenerek bölge yağmalandı²⁹⁷ ve İlhanlılara gözdağı verildi. 1315 yılına gelindiğinde ise Malatya zapt edildi.

²⁹⁵ İbn el- Fuvatî, **el-Havâdis el-Câmiâ**, s.323; el-Cezerî, **Tarih-i Hevâdis ez-Zamân**, C. 1, s. 101-109; İbn Şihne, **Ravz el-menâzir**, s. 271.

²⁹⁶ Tecrîd, müfreze, tim; birlik sevki ve hareketi anlamlarını içermektedir. Baskın ve fetih amaçlı Tecrîd olmak üzere iki tür Tecrîd Seferi düzenlenirdi. Tecrîd Seferi'ne katılan asker sayısı 3.000, 4.000 ve bazen de 5.000'i bulabiliyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Altan Çetin, **Memlûk Devleti'nde Askerî Teşkilât**, s. 179-180.

²⁹⁷ 3.000 kişiden oluşan Tecrîd birliği, El-Melik en-Nâsır Muhammed'in emriyle el-Emîr Bedreddîn Bektaş el-Fahrî mukaddemliğinde 2 Ramazan 703'te Dimaşk'a ulaştı. el-Emîr Bahadır As, Hıms Nâibi el-Emîr Balaban el-Cevkendâr, Hama Nâibi el-Emîr Kıpçak, Trabulus Nâibi el-Emîr Esendemir ve Haleb Nâibi el-Emîr Karasungur da Tecrîd'e dâhil oldular. Birlik iki gruba ayrıldı: Kıpçak mukaddemliğindeki birinci grup Malatya ve Kal'at er-Rûm tarafına; Karasungur mukaddemliğindeki ikinci grup ise Derbendât (Sugûr) bölgesine saldırdı. Bkz. Aynî, Bedreddîn Mahmûd, **İkd el-Cumân fî Târih-i Ehli'z-Zamân**, C. 4, Tahkîk Dr. Muhammed Muhammed Emîn, yy., ty., s. 300-301.

b. Malatya Seferi'nin Nedenleri

Emîr-i Kebîr Çoban, Anadolu'da başlayan Türkmen hurucunu bastırdıktan sonra başarısını haber vermek üzere Bademşir adlı habercisini Olcaytu'ya yollamıştı. Olcaytu da kendisine hil'at göndererek iktâ vermişti. Dönemin tanığı Kaşanî, Emîr Çoban'a iktâ olarak neresinin verildiğine dâir bir kayıt düşmemiştir.²⁹⁸ Ancak Memlûk dönemi kaynaklarından Birzâlî, Emîr Çoban'a iktâ olarak Malatya'nın verildiğini söylemektedir.²⁹⁹ Emîr Çoban, Konya dönüşü iktâ olan Malatya'ya giderek yerleşti ve şehir şihneliğe İbn Kürboğa'yı atadı. Bir süre sonra da şehirden ayrıldı. Malatya halkı İbn Kürboğa'nın zulmünden şikâyet ile Memlûk hükümdarı el-Melik en-Nâsır'a bir mektup yollayarak onu şehre davet ettiler. Dönemin kaynağı Kaşanî: “ 714 yılı Safer ayında Ebû Bekr lakaplı bir derviş hac menasiğini yerine getirmek için Malatya'dan Şam tarafına gitmişti. Ona Haleb Emîrî'l-ümerâsı Ulkacı ile sohbet ve yakınlaşma fırsatı nasib oldu. Kendisini alıkoymasından kuşkuya kapıldı. Tabiatına hoş gelmesi ve muhtemel bir tehlikeyi gidermek için Ulkacı'ya: Benimle güvendiğin bir kişiyi yolla, Malatya şehrinden sana 100.000 Dinar hazırlayıp göndereyim, dedi. Hasılı Malatya şehrine dönene kadar onun şerrinden emin kaldı. Ulkacı, mutemetini Şeyh Ebû Bekr ile birlikte Malatya'ya yolladı. Ebû Bekr Malatya'ya varınca durumun keyfiyetini şehrin emîri Şahabeddîn Mezâmîrî'ye anlattı. Sözleştikleri malı vermekten vazgeçti. Mutemedi tutup Emîr Çoban'a yolladı. Emîr Çoban onu sorguladı. Mısır Sultânı Melik Nâsır'ın habercisi olduğunu, söz

²⁹⁸ Kaşanî, **Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)**, Çev. Derya Örs, s. 201.

²⁹⁹ Birzâlî, **el-Vefayât li'l-Birzâlî**, s. 311; Osman Turan, İktâ yerine Mâlikâne ibaresini kullanmaktadır. Bkz. Osman Turan, **Türkiye**, s. 640.

verilen malın ödenmesi ve alınması için geldiğini söyledi. Emîr, adamı hoş tutarak Nâsır'ın yanına dönmesi için izin verdi. Ulak, Kahîre'ye dönünce durumu Nâsır'a biraz eksilterek anlattı...³⁰⁰ demektedir. Müellifin bu kaydı kronoloji dışında diğer kaynaklardaki kayıtlarla örtüşmektedir. Kahîre'ye gönderilen mektubun Safer 714 /Mayıs-Haziran 1314'te değil de en iyi ihtimalle Ramazan 714/Aralık-Ocak 1314'ten sonra yazılması icap eder. Birzâlî, Malatya halkının Çoban'ın şehre atadığı yöneticinin zulmünden şikâyetle Memlûkları şehre davet ettiğini kaydetmektedir.³⁰¹ Çoban, Konya muhasarasının ardından iktâi olan Malatya'ya gittiğinden Kaşanî'de verilen tarih hatalı olmalıdır.

Kaynaklardaki bilgiler değerlendirildiğinde Malatya halkının şehir yönetiminden memnun olmadıkları ve bu nedenle Memlûk kuvvetlerini şehre davet ettikleri görülmektedir.

Dönemin Memlûk kaynakları Malatyalı Müslümân kadınların Hristiyan erkeklerle evlendirilmek sûretiyle İslâm'ın temel emirlerinden birine karşı gelindiği ve bu nedenle Malatya Seferi'nin elzem olduğu görüşüne yer vermişlerdir. Kanaatimizce bu görüş sefere meşrûiyet kazandırmak için ileri sürülmüştür. Malatya Seferi'ne bizzat iştirak etmiş olan tarihçi Ebû'l-Fidâ, şehirdeki Müslümân-Hristiyan evlilikleri hadisesinden bahisle asıl nedenin Malatya halkının şehirde Tatarların ikâmetini temin ile bu Tatarların Kal'at er-Rûm, Behisne, Kâhta, Gerger gibi içerisinde Memlûk asker ve tebâsının yaşadığı yerlere sürekli akınlar yapmaları

³⁰⁰ Kaşanî, **Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)**, Çev. Derya Örs, s. 201.

³⁰¹ Birzâlî, **el-Vefayât li'l-Birzâlî**, s. 311.

olarak gösterir. Ayrıca Memlûk Devleti için stratejik öneme sahip Kal'at er-Rûm'a Malatya'dan yapılan saldırılarla asayişin kaybolduğunu da ifade eder.³⁰²

İlhanlı öncü birliklerinin Memlûk hâkimiyetindeki bölgeleri yağmalamak üzere sürekli saldırımları³⁰³ bu seferin temel nedenidir. Malatya halkının İslâm'a mugayir davranışlar sergiledikleri düşüncesi sefere meşrûiyet kazandırma kaygısından kaynaklanmaktadır. Malatya halkının Memlûk kuvvetlerini şehre daveti seferin hukukî gerekçesi olarak kabul edebilir.

c. Malatya'nın Zaptı

Memlûk Sultânı el-Melik en-Nâsır, Zilhicce 714/Mart-Nisan 1315'te el-Emîr Seyfeddîn Bektimur es-Silahtâr el-Ebû Bekrî, el-Emîr Seyfeddîn Kulî, el-Emîr Âlâmeddîn Sencer el-Cemekdâr, el-Emîr Bedreddîn Muhammed bin el-Vezirî, el-Emîr Rûkneddîn Baybars el-Hâcib en-Nâsırî, el-Emîr Seyfeddîn Erektimur el-Câmedâr en-Nâsırî ve diğer cüyûş el-Mansûre el-Mısırîyye'yi huzurunda toplayarak Malatya'ya yapılacak sefer için her birini "mukaddem"³⁰⁴ tayin etti.³⁰⁵ Ayrıca sefere

³⁰² Ebû'l-Fidâ, **el-Muhtasar**, C. 2, Nşr. Mahmûd Deyyûb, s. 418.

³⁰³ Birzâlî'de, Malatya'dan yezek-i Müslimîn (Müslüman Yezekler) tarafından Memlûk beldelerine saldırılar yapıldığı kaydı bulunmaktadır. Bkz. Birzâlî, **el-Vefayât li'l-Birzâlî**, s. 297.

³⁰⁴ Memlûk Devleti'nin askerî ve idarî hiyerarşisinde liyakat ve başarısı ile tebarüz etmiş Memlûklar aldıkları görevler ile belirleyici olmuşlardır. Devlet teşkilâtında mansıb sahibi olan âyân ve ekâbirin hiyerarşik bakımdan en üstte olanı Erbâb es-

Bilâd-ı Şam Nâib es-Saltanası Seyfeddîn Tengiz el-Hüsâmî'nin³⁰⁶ komuta etmesi kararlaştırıldı.³⁰⁷ Sultân el-Melik en-Nâsır'ın gönderdiği yazı 27 Zilhicce 714/3

Suyûf'tan (kılıç erbâbı) olanlarıdır. Erbâb es-Suyûf'un birinci tabakası Ümerâ el-Miîn'dir. Bu tabaka 100 atlıdan oluşur ve bu atlı birliklere Ümerâ el-Mie (Yüz Başı) komuta eder. Bir sefer anında bu Ümerâ el-Mie, 1.000 atlıdan oluşan birliğe komuta eder ve bu durumda Ümerâ el-Elf veya Mukaddem el-Elf (Bin Başı) rütbesini alır. Devlete bağlı eyâletlere bu tabakadan erbâb el-vezâif ve'n-nüvvâb olarak atama yapılır. Erbâb es-Suyûf'un ikinci tabakası Ümerâ-i Tablhâne'dir. Bu tabaka 40 atlıdan oluşur. Bu tabaka da birinci tabaka gibi üst düzey idarecilerden (ekâbir-i vulât) oluşur. Üçüncü tabaka Ümerâ-i Âşerât (On Başı)'tır. Bunlar alt düzey yöneticilerdir. Erbâb es-Suyûf'un en alt tabakasında Ümerâ el-Hamse (Beş Başı) bulunur. Bkz. Kalkaşandî, eş-Şeyh Ebû'l-Abbâs Ahmed, **Kitab-ı Subh el-Âşâ**, C. 4, Kahîre 1332/1914, s. 14-15; Makrizî, Takıyuddîn Ebû'l-Abbâs Ahmed bin Ali, **bi'l-Hıtat el-Makrizîyye**, Tahkik Dr. Muhammed Zeynuhum-Mediha eş-Şarkavî, C. 3, Mektebet-i Medbûlî/Kahîre 1998, s. 70-71.

³⁰⁵ Aybek ed-Devâdarî, **Kenz ed-Dürer**, Tahkik Hans Robert Reumer, C. 9, s. 284.

³⁰⁶ Tengiz bin Abdullal el-Hüsâmî, el-Hoca Alâeddîn es-Sivasî tarafından Sultân Laçin'e satıldı. Laçin'in öldürülmesinden sonra el-Melik el-Eşref Halil'in memâliki arasına girdi. Eşref'in de öldürülmesinin ardından el-Melik en-Nâsır tarafından satın alındı. Bu dönemde önce Ümerâ-i Âşerât rütbesinde olan Tengiz, 20 Rebiü'l-evvel 712/23 Ekim 1312'de Dımaşk Nâib es-Saltanası olarak atandı. Malatya Seferi'nde elde ettiği başarı kendisine büyük bir prestij kazandırdı. Memlûk Sultânı en-Nâsır'ın kayınpederi de olan Tengiz, 28 yıl boyunca Dımaşk Nâib es-Saltanalığı görevini yürüttü. 740/1340'ta en-Nâsır tarafından İskenderiye'de boğdurulmak sûretiyle

Nisan 1315'te Dımaşk'a ulaştı. Gönderilen resmî yazıda Tengiz'in yapılacak seferde Mısır ve Şam ordularının mukaddemliğine (Mukaddem el-Cuyûş el-Mısriyye ve's-Şâmîye) atandığı ordunun her türlü techizât, alet ve silah ihtiyacını hazırlaması emrediliyordu.³⁰⁸

ortadan kaldırıldı. Seyfettîn Tengiz el-Hüsamî'nin hayatı ve faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Safedî, **el-Vâfi bi'l-Vefiyât**, C. 10, s. 260-265; Safedî, **Âvân el-Asr** **Âvân en-Nasr**, İnternet Sitesi: <http://www.alwaraq.net/Core/SearchServlet/searchone?docid=146&searchtext=2YXZhNi32YrYqQ==&option=1&offset=2&WordForm=1&exactpage=254&totalpages=7&AllOffset=1> (Erişim Tarihi: 7 Mart 2015); el-Kutubî, Muhammed bin Şâkir, **Fevât el-Vefiyât**, Tahkîk Dr. İhsan Abbâs, C. 1, Beyrût, ty, s. 251-258; En-Nüveyrî, **Nihâyet el-Ereb**, Tahkîk İbrahim Şemseddîn, C. 32-33, s. 118, 150-151; Zehebî, Şemseddîn Muhammed bin Ahmed bin Osman, **Zeylu Tarih el-İslâm**, Haz. Mazen bin Salim Bavezirî, yy., ty., s. 477-480; el-Verdî, **Tetimmat el-Muhtasar**, C. 2, s. 466-467; Kadı Şuhbe, Takıyuddîn Ebî Bekr bin Ahmed, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 1, Dımaşk 1994, s. 146-147; İbn Hacer el-Askalânî, **ed-Dürer el-Kâmine fî Âyan el-Mâe es-Sâmine**, C. 1, Beyrût 1414/1993, s. 520-528; İbn Tağrıberdî, Cemâleddîn Ebû'l-Mehâsin, **el-Menhel es-Sâfi ve'l-Müsteva fî Bâd el-Vâfi**, Tahkîk Dr. Muhammed Muhammed Emin, C. 4, Kahîre 1989, s. 156-167; Aynı müellif, **en-Nücûm ez-Zâhire fî Mülûk-ı Mısır ve'l-Kahîre**, Tahkîk Muhammed Hüseyin Şemseddîn, C. 9, Beyrût, ty., s. 30, 113, 122.

³⁰⁷ En-Nüveyrî, **Nihâyet el-Ereb**, Tahkîk İbrahim Şemseddîn, C. 32-33, s. 167.

³⁰⁸ Birzâlî, **el-Vefayât li'l-Birzâlî**, s. 288.

Kahîre’de düzenlenen resmî töreninin (merâsim-i Sultân)³⁰⁹ ardından Mısır ordusu el-Emîr Seyfeddîn Bektimur el-Ebû Bekrî öncülüğünde 29 Zilhicce 714/5 Nisan 1315’te Dımaşk’a ulaştı.³¹⁰ Mısır ordusunda Kadı el-Kudat Necmeddîn bin Sasrâ ve âyândan Şerefeddîn bin Fazlullah da yer alıyordu.³¹¹ Burada ordunun sağ kolu (meymene), sol kolu (meysere) ve merkez kolu (kalb) tespit edildi. Mısır ordusu Dımaşk’ta bir süre kaldıktan sonra Haleb’e hareket etti. 1 Muharrem 715/7 Nisan 1315’te Seyfeddîn Tengiz, Dımaşk ordusu ile birlikte Haleb’e yöneldi. Cuyûş el-Mısırîye ve’ş-Şamîye 11 Muharrem/17 Nisan’de Haleb’e ulaştı. 13 Muharrem/19 Nisan’de Safed, Trabulus, Hıms ve Hama askerleri ana orduya katıldılar.³¹² Bu kuvvetlerin katılımıyla Mısır ve Şam ordusunun sayısı 10.000’e ulaştı³¹³ ve tüm ordu 15 Muharrem 715/20 Nisan 1315’te Ayn Tab’a doğru harekete geçti. Ayn Tab’a

³⁰⁹ Ebû’l-Fidâ, **el-Muhtasar**, Nşr. Mahmûd Deyyûb, C. 2, s. 419.

³¹⁰ Birzâlî, **el-Vefayât li’l-Birzâlî**, s. 290.

³¹¹ En-Nüveyrî, **Nihâyet el-Ereb**, Tahkîk İbrahim Şemseddîn, C. 32-33, s. 167-168.

³¹² Ebû’l-Fidâ, **el-Muhtasar**, Nşr. Mahmûd Deyyûb, C. 2, s. 419.

³¹³ Memlûk dönemi kaynaklarında Malatya Seferi’ne katılan Mısır ve Şam ordusunun sayısı hakkında kesin bir rakam verilmemiştir. İlhanlı dönemi müellifi Kaşanî, sefere 10.000 atlının katıldığını kaydetmektedir (Bkz. Kaşanî, **Tarih-i Olcaytu**, Sadeleştiren Mehin Hanbelî, s. 171; Krş. Kaşanî, **Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)**, Çev. Derya Örs, s. 202). Memlûk askerî sistemi içerisinde her Mukaddem el-Elf’in 1.000 atlıya komuta ettiği varsayılırsa Mısır’dan gelen ordunun en az 6.000 atlıdan oluşması gerektiği görülür. Dımaşk, Hama, Safed ve Trabulus’tan gelen Mukaddem el-Ulûf’un da 4.000 atlıya komuta ettiği düşünüldüğünde ortaya çıkan sayı Kaşanî’yi teyit eder.

vardıklarında Kadı el-Kudat Necmeddîn bin Sasra ve âyândan bazıları burada beklediler.³¹⁴ 21 Muharrem/27 Nisan'de Mısır ve Şam ordusu Nehr-i Merzban-Râban-Nehr-i Ezrak güzergâhını takip ile Malatya'ya hareket ettiler. Nehr-i Ezrak üzerine taştan kurulan köprüler vasıtasıyla Rûm tarafına geçen ordu, Hısn-ı Mansûr'a ulaştı. Hısn-ı Mansûr'un kuzeyindeki Zeyl-i Cebel'de bulunan ve Kamerüddîn Hanı olarak da bilinen İnd Han'da bir süre konaklayan ordu, yöre halkı tarafından Bend-i Tucuk olarak adlandırılan Derbend'e ulaştı. Derbend'in sert kayalıkları ve sarp yolları iki gün iki gece süren kazının ardından açıldı.³¹⁵ Ordu buradan geçerek önce Zibatra'ya ardında da 22 Muharrem 715/28 Nisan 1315 Pazar günü Malatya'ya

³¹⁴ İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, İnternet Sitesi: <http://www.alwaraq.net/Core/SearchServlet/searchone?docid=3251&searchtext=2YXZhNi32YrYqQ=&option=1&offset=18&WordForm=1&exactpage=1220&totalpages=21&AllOffset=3> (Erişim Tarihi: 7 Mart 2015)

³¹⁵ Ebû'l-Fidâ, **el-Muhtasar**, Nşr. Mahmûd Deyyûb, C. 2, s. 419; Aybek ed-Devâdârî, ordunun bu geçitte oldukça zorlandığını, taşlı yolları, sarp yokuşları (akabe) aşmak için her biri 30 Zırau'l-amel (1 Zırau'l-Amel yaklaşık olarak 65,5 cm'dir.) uzunluğundaki kütükler kullanılarak geçidin aşılabildiğini ifade etmektedir. Bkz. Aybek ed-Devâdarî, **Kenz ed-Dürer**, Tahkik Hans Robert Reumer, C. 9, s. 284-285; Altan Çetin, **Memlûk Devleti'nin Kuzey Sınırı**, TTK., Ankara 2009, s. 53.

ulaştı.³¹⁶ Memlûk ordusu mukaddemi Seyfeddîn Tengiz, el-Emîr Seyfeddîn Erektimur el-Camedâr'ı Câlîş³¹⁷ olarak şehre yolladı.³¹⁸

Malatya halkı Memlûk seferini önceden haber aldıklarından şehrin kale ve burçlarında hazır bekliyorlardı.³¹⁹ el-Emîr Seyfeddîn Erektimur el-Camedâr öncülüğündeki kuvvetler Malatya'yı kuşatmaya başladılar. Kuşatma üç gün boyunca devam etti. Malatya yöneticisi Şahabeddîn Mezâmîr, yanında şehir kadısı ve ekâbirden bir grupla şehrin güney/kible kapısından (bâb el-Kıbelî) çıkarak âmân diledi. Kuşatmayı komuta eden Seyfeddîn Erektimur, El-Emîr Sarımüddîn Özbek el-Hamevî önderliğindeki Hama kuvvetlerini şehrin bu kapısını tutmak üzere görevlendirdi. Hama askeri -kendilerine emir verilmediği halde- Tengiz'in gelişini beklemeden şehre girdiler. İç kale (ahmedek) merkez kapısında (bâb el-Medine) duran koruma askerlerini (muhafaza-i bi-hıfz) alt ederek şehir merkezine girdiler.³²⁰

³¹⁶ Ebû'l-Fidâ, **el-Muhtasar**, Nşr. Mahmûd Deyyûb, C. 2, s. 419.

³¹⁷ Şâlîş, Câlîş el-asker şeklinde de kullanılan bu terim, Memlûk ordusunun öncü birliğine verilen addır. Câlîş, sefer esnasında ordunun önünde giderek düşmanın durumu hakkında araştırma yapıp istihbarat toplardı. Bkz. Altan Çetin, **Memlûk Devleti'nde Askerî Teşkilât**, s. 165-166; Baş tarafında bir tutam kıl bulunan ve Sultâna mahsus olan Şalis, büyük bir bayrak olup Sancak anlamına da gelmektedir. Bkz. İbn Haldun, **Mukaddime**, Çev. Zâkir Kadirî Ugan, C. 2, İstanbul 1970, s. 8-9.

³¹⁸ En-Nüveyrî, **Nihâyet el-Ereb**, Tahkîk İbrahim Şemseddîn, C. 32-33, s. 168.

³¹⁹ Birzâlî, **el-Vefayât li'l-Birzâlî**, s. 297; el-Verdî, **Tetimmet el-Muhtasar**, C. 2, s. 375.

³²⁰ Ebû'l-Fidâ, **el-Muhtasar**, Nşr. Mahmûd Deyyûb, C. 2, s. 419.

Hadise bu şekilde cereyan ederken Seyfeddîn Tengiz Malatya'ya ulaştı.³²¹ Tengiz, şehre âmân³²² verdiğiinden bahisle Erektimur'u uyardı. Fakat ordunun kontrolden çıkarak şehri yağmalamasını engelleyemedi.³²³ Öncü birlikten sonra Tengiz ile

³²¹ Memlûk öncü birliğinin şehri kuşattığı sırada Seyfeddîn Tengiz'in nerede olduğuna dâir bilgi yalnızca Kaşanî'de vardır. O, Seyfettin Tengiz'in ordu ile birlikte Rûm tarafında Akçadağ olarak mârûf Merhic Dağı'nda konakladığını, Hama askerlerinden oluşan 3.000 kişilik öncü birliği buradan Malatya'ya yolladığı bilgisini vermektedir. Bkz. Kaşanî, **Tarih-i Olcaytu**, Sadeleştiren Mehin Hanbelî, s. 171; Krş. Kaşanî, **Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)**, Çev. Derya Örs, s. 202.

³²² Seyfeddîn Tengiz'in Malatya halkına verdiği âmân nüshası günümüze ulaşmamıştır. Memlûklarda âmân, Sultân adına bir şahsa, aileye ve şehre verilirdi. Âmân nüshası özetle şu şekilde idi: Önce Besmele yazılır. Besmele'den sonra, bu âmânullahî Teâlâ ve onun nebîsi Muhammed nebî er-rahme sallailâhî aleyhi's-sellem ve âmân-ı Şerîfimiz filan bin filan el-fulani tarafından şu kişiye, ora halkına, ailesine verilmiştir. Orada oturan celîl-hakîr hiç kimseye ne iktidarımızın başında ne de sonunda hiçbir korku yoktur. O kişi, ailesi, malı, oğlu ve elinin altında bulunan her şey korumamız altındadır.... Ayrıntılı bilgi için bkz. Kalkaşandî, eş-Şeyh Ebû'l-Abbâs Ahmed, **Kitab-ı Subh el-Âşâ**, C. 13, Kahîre 1337/1918, s. 343-345.

³²³ Makrizî, Seyfeddîn Tengiz'in Mezâmîr'e Memlûk hâkimiyetini kabulünden dolayı Kahîre'den getirilen süslenmiş tören kıyafeti (et-Teşârif es-Sultânîye el-mücehheze) ve saltanat sancağı (Sancak es-Sultânîye) verdiğini kaydetmektedir. Bkz. Makrizî, Takıyuddîn Ebû'l-Abbâs Ahmed bin Ali, **es-Sülûk li-Mârifet-i Düvel el-Mülûk**, Tahkîk Muhammed Abdülkâdir Âtâ, C. 2, Beyrût-Lübnân, 1418/1997, s. 502.

beraber bölgeye ulaşan asıl ordu da şehre girerek yağma faaliyetine katıldılar. Müslümân-Hristiyan demeden halkın yer altına sakladıkları malları dâhil her şey yağmalandı. Müslümânların malları ile birlikte şehirden ayrılmalarına müsaade edildi. Hristiyan ve Ermenîlerden birçoğu esir edildikten sonra şehir ateşe verildi. Şehir yöneticisi Şahabeddîn Mezâmîr, Şihne İbn Kürboğa ve Erkeni Kalesi hâkimi Şeyh Mendu esir edildiler. Şeyh Mendu, aynı zamanda bir İlhanlı kussâdı idi. Esir alındıktan sonra el-Emîr Seyfeddîn Kulî'ye teslim edildi. Çok geçmeden de kaçarak İlhanlılara sığındı.³²⁴

Seyfeddîn Tengiz, Malatya zaferini müjdelemek üzere el-Emîr Seyfeddîn Kıclis es-Silahdâr'ı el-Beşâre³²⁵ ile “Ebvâb es-Sultânîye” (hükümet merkezi-Kahîre)'ye yolladı. El-Emîr Bedreddîn Musa el-İzkiş'i ise kılıç artıklarını toplamak, elde edilen ganimeti ve esirleri³²⁶ Kahîre'ye nakletmek üzere şehirde bıraktıktan sonra 24 ya da 25 Muharrem 715/30 Nisan-1 Mayıs 1315'te şehirden ayrıldı.

³²⁴ Makrizî, **es-Sülûk**, C. 2, s. 502.

³²⁵ el-Beşâre, bir yerin fethini müjdelemek, Nil Nehri'ndeki su bolluğunu, Halifenin hacca gidişini ve baba oluşunu ve Memlûk Sultânı'nın yakalandığı bir hastalıktan kurtuluşunu kutlamak gibi çeşitli sevindirici hadiseleri belirtmek maksadıyla Ebvâb es-Sultânîye'ye ve bağlı nâiblere yazılan resmî yazı idi. El-Beşâre hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kalkaşandî, eş-Şeyh Ebû'l-Abbâs Ahmed, **Kitab-ı Subh el-Âşâ**, C. 8, Kahîre 1334/1915, s. 333, 336, 356-357.

³²⁶ Kaşanî, Memlûkların Malatya'da elde ettikleri esir sayısını 100.000 kişi olarak vermektedir. (Bkz. Kaşanî, **Tarih-i Olcaytu**, Sadeleştiren Mehin Hanbelî, s. 171; Krş. Kaşanî, **Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)**, Çev. Derya Örs, s. 202). Bu sayı abartılı olsa da şehirden ganimet olarak alınıp Haleb'e götürülen Sof dokuma

Kıclis, Kâhta ve Gerger'den topladığı kuvvetlerle Malatya'ya bir kez daha saldırdı. Şehirde bulunan Ermenilerden 300'ünü öldürüp 100 kişiyi esir aldıktan sonra buğday, hububat ve diğer mallardan oluşan ganimet ve esirlerle birlikte Malatya'dan ayrıldı. Memlûk kuvvetleri Malatya'dan elde ettikleri 19.000 sof dokuma tezgâhını (navl) Haleb'e naklettiler.³²⁷ Memlûk Sultânı en-Nâsir, Malatya'dan elde edilen ganimetlerin 1/5'ini Has-ı Sultânî olarak ayırıp geri kalanını sefere katılanlar arasında paylaştırdı. Bu taksimâtta Sultân'ın Has'ı olarak ayrılan miktar 50.000 dirhem idi.³²⁸

Emîr Çoban, Memlûkların Malatya kuşatmasını haber alır almaz harekete geçti ve Malatya'ya geldi. Malatya'ya ulaştığında Memlûk kuvvetleri şehirden yeni ayrılmıştı.³²⁹ Şehrin yedi kapısını tamir ederek sadece birini halkın tarlalarına gitmeleri ve diğer ihtiyaçlarını karşılamaları için açık bıraktıktan sonra kapattırdı.³³⁰

tezgâhlarının sayısı şehrin nüfusunun 100.000'e yakın olabileceğini düşündürmektedir.

³²⁷ En-Nüveyrî, **Nihâyet el-Ereb**, Tahkîk İbrahim Şemseddîn, C. 32-33, s. 168; Makrizî, **es-Sülûk**, C. 2, s. 502; Osman Turan, **Türkiye**, s. 641. Sof dokuma tezgâhlarının sayısının bu kadar yüksek olması şehirde dokuma endüstrisinin hacminin genişliği ve şehrin nüfusu hakkında fikir vermektedir.

³²⁸ Makrizî, **es-Sülûk**, C. 2, Beyrût/Lübnân, s. 503. Makrizî'deki bu kayıt, Malatya'dan elde edilen nakdî miktarın yaklaşık 250.000 dirhem olduğunu göstermektedir ki bu rakam, şehrin o günkü ekonomik potansiyelini göstermesi bakımından önemlidir.

³²⁹ Ebû'l-Fidâ, **el-Muhtasar**, Nşr. Mahmûd Deyyûb, C. 2, s. 420.

³³⁰ Birzâlî, **el-Vefayât li'l-Birzâlî**, s. 311.

Beraberinde getirdiği 1.000 kişiden oluşan atlı birliği şehri tamir etmek ve güvenliği sağlamak amacıyla Malatya'da bırakarak şehirden ayrıldı.³³¹

El-Emîr Bedreddîn Musa el-İzkiş, beraberinde Malatya yöneticisi Şahabeddîn Mezâmîr, Mezâmîr'in oğlu ve dâmadının bulunduğu yöneticilerden oluşan 30 kişilik esir kafilesiyle Safer/Mayıs ayı başlarında Dımaşk'a ulaştı³³². Malatya Kadısı eş-Şeyh Şemseddîn ve Şahabeddîn Mezâmîr'in hareminin içinde bulunduğu 150 kişiden oluşan diğer esir kafilesi ise 15 Safer/21 Mayıs'de Dımaşk'a ulaştılar. Memlûk Sultânı el-Melik en-Nâsır, Dımaşk Kadısı'na resmî bir yazı göndererek Malatya'dan gelen yönetici zümresinin Dımaşk'ta ikâmetlerini sağlamasını bildirdi.³³³ Ayrıca Malatya yöneticisine, oğlu ve damadına iyi davranarak onlara Haleb'de iktâlar verip muhafızlar tayin etti.³³⁴ Daha sonra da onları Kahîre'ye dâvet etti. Şahabeddîn

³³¹ Birzâlî, **el-Vefayât li'l-Birzâlî**, s. 311.

³³² Birzâlî, **el-Vefayât li'l-Birzâlî**, s. 301.

³³³ Birzâlî, **el-Vefayât li'l-Birzâlî**, s. 301.

³³⁴ Haleb siyasî, idarî, dinî ve kültürel hayatını kaleme alan Sıbt İbnü'l-Acemî el-Halebî (ö. 884/1479-80) eseri *Künûz ez-Zeheb*'de, Haleb merkezinde Beni el-Acemî Mescidi'nin karşısında bulunan Mekteb-i el-Hoca Şahâbeddîn el-Malatî'den bahsetmektedir. (Bkz. el-Halebî, Sıbt İbn el-Acemî, **Künûz ez-Zeheb fî Tarih-i Haleb**, Tahkîk Şevkî Şeâs-Fatih el-Bekkûk, C. 1, Haleb 1418/1996, s. 444). Şahâbeddîn ismi ve el-Malatî künyesi bir isim benzerliği olabilir. Fakat şu anki bilgilerimiz ile XIV ve XV. yüzyıllarda başka bir Şahâbeddîn el-Malatî ismine rastlamıyoruz. Malatya hâkimi Şahâbeddîn'in yaklaşık bir ay kaldığı Haleb'de bir eğitim kurumu tesis etmesi akla pek uygun düşmese de şimdilik Şahâbeddîn

Mezâmîr ve ailesi 8 Rebiü'l-evvel 715/12 Haziran 1315'te kâim oldukları Haleb'den hareketle önce Dımaşk'a, oradan da 5 Rebiü'l-ahir 715/9 Temmuz 1315'te Kahîre'ye ulaştılar.³³⁵

Mezâmîr'in Haleb'teki sürgün günlerinde bu okulu yaptırmış olabileceğini tahmin edebiliriz.

³³⁵ En-Nüveyrî, **Nihâyet el-Ereb**, Tahkîk İbrahim Şemseddîn, C. 32-33, s. 169.

B-EMÎR TİMURTAŞ'IN EMÎRÜ'L-ÜMERÂLIĞI DÖNEMİNDE MALATYA

İlhanlı hükümdarı Olcaytu, Çugan Naver bölgesinde avlandıktan sonra başkent Sultânîye'ye döndü ve burada şiddetli bir ishal hastalığına yakalandı.³³⁶ Hatunu Kurdiçin, durumun nezâketine binaen o sırada Anadolu'da bulunan Emîr-i Kebir Çoban'a haber gönderdi.³³⁷ Çoban, derhal harekete geçerek Sultânîye'ye ulaştı. Olcaytu, oğlu Ebû Sâid'i veliaht tayin edip Hoca Taceddîn Alişah'ın oğluna niyâbet ve Emîr Çoban'ın Emîrü'l-Ümerâlık vazifesine devam etmesine dâir vasiyetini yazdırdı. Ayrıca kızı Satı Bik'i de Emîr Çoban'a verdi. Vasiyetin yazılı olduğu destarçe İsen Kutluğ'a verildi.³³⁸ Olcaytu, 1 Şevvâl 716/17 Aralık 1316'da vefat etti.³³⁹

Ebû Sâid, babasının cenaze töreninin ardından 1 Safer 717/15 Nisan 1317'de Sultânîye'de tahta çıktı.³⁴⁰ Tahta çıktığında on iki yaşında idi ve Alâü'd-dünya ve'd-dîn lakabını aldı. Devlet kadrolarına babasının vasiyetine uygun olarak atamalar yaptı: Hoca Taceddîn Alişah, Reşidüddîn ile birlikte Vezâret makamına, Emîr Çoban Noyin-i Âzamlığa (Emîrü'l-Ümera) atandılar. Reşidüddîn Fazlullah, Emîr Çoban ile

³³⁶ Vassaf, **Tecziyetü'l-emsar**, s. 354.

³³⁷ Vassaf, **Tecziyetü'l-emsar**, s. 359.

³³⁸ Vassaf, **Tecziyetü'l-emsar**, s. 354.

³³⁹ Hâfiz Ebrû, **Zeyl-i Câmiü't-Tevârih-i Reşidî**, s. 119; Hamdullah Müstevfî, **Tarih-i Güzîde**, s. 610.

³⁴⁰ Hâfiz Ebrû, **Zeyl-i Câmiü't-Tevârih-i Reşidî**, s. 122-123; Hamdullah Müstevfî, **Tarih-i Güzîde**, s. 611.

ittifak ederek mevkiini korumayı başardı. İrencin, *Emîrû'l-Ümerâ-ı Memâlik-i Rûm* vazifesinden alınarak yerine Timurtaş bin Çoban atandı. İrencin'in yeni görev yeri Diyar-ı Bekr olarak belirlendi. *Sâhib-i Divan-ı Memâlik-i Rûm* vazifesine ise Reşidüddîn'in oğlu Hoca Celâl atandı.³⁴¹

Timurtaş, yeni görev yeri olan Anadolu'ya gitmek üzere harekete geçti ve Kayseri'ye ulaştı.³⁴² İrencin'in Emîrû'l-Ümerâlığı döneminde ona yardım etmek üzere Emâret-i Rûm'a atanan Lakuşi, Emîr Çoban tarafından görevinden alındı. Timurtaş'ın yardımcılığına Ârız Sinaneddîn getirildi. Fakat kısa bir süre sonra öldü. Reşidüddîn oğlu olup daha önce Malatya'da babasına ait emlâkı kontrol göreviyle bulunan Hoca Celâl, 717/1317 yılının sonuna doğru *emvâl u müteveccihât-ı mukarrerât-ı memâliki* (ülke vergisi, geliri ve salması) tahsil etmek üzere Anadolu'ya geldi.³⁴³

İlhanlı başkenti Sultânîye'de vezâret makamını elinde bulunduran Reşidüddîn Fazlullah ile Hoca Taceddîn Ali arasında yaşanan iktidar kavgası çatışmaya dönüştü. Taceddîn Ali, Olcaytu'nun vasiyeti üzerine Reşidüddîn'in ile birlikte vezâret makamına getirilmişti. Reşidüddîn, Gâzân Han döneminden itibaren devlet içinde büyük bir nüfûz elde etmiş, gelirlerini arttırmış, Olcaytu'nun veziri olmak sıfatıyla da nüfûzunu genişletmişti. Ebû Sâid döneminde Emîr Çoban ile kurduğu müspet münâsebetler ile artık tek adam durumuna gelmişti. On üç evladını İlhanlı ülkesi eyâletlerinde çeşitli görevlere atamıştı.³⁴⁴ Son olarak oğlu Celâl'in Anadolu Sâhib-i

³⁴¹ Hâfız Ebrû, **Zeyl-i Câmiü't-Tevârih-i Reşidî**, s. 122-123.

³⁴² Aksarayî, **Müsâmeret el-Ahbâr**, s. 252.

³⁴³ Aksarayî, **Müsâmeret el-Ahbâr**, s. 253.

³⁴⁴ Hamdullah Müstevfî, **Tarih-i Güzîde**, s. 613.

Divanlığı'na tayini ile Hoca Taceddîn Alishah, onu ortadan kaldırma girişimlerini arttırdı. Alishah, Emîr Çoban nezdinde Reşidüddîn'i ortadan kaldırma girişiminde bulunduysa da ondan beklediği desteği göremedi.³⁴⁵ Aradığı desteği devlet erkânı ve yakın adamlarından bulan Alishah, 17 Cemaziyelevvel 718/17 Temmuz 1318'de Reşidüddîn'i öldürmek sûretiyle ortadan kaldırdı.³⁴⁶ Reşidüddîn'in Tebriz'de adına inşâ ettiği Rub-ı Reşidî yağmalanarak tüm emlâk ve geliri müsadere edildi. Kaynaklarda yer almamakla beraber Malatya'da kendisine ve oğluna ait 100 feddanlık tarım alanı da müsadere edilen emlâk ve geliri arasında olmalıdır. Reşidüddîn'in öldürülmesinin ardından Hoca Taceddîn Ali'nin gönderdiği adamlar Anadolu'ya gelerek Hoca Celâl'i ortadan kaldırmak istediler. Fakat Timurtaş, büyük bir gayret sarfederek onu kurtardı. Daha sonra da Hoca Celâl'i nâibliğine getirdi.³⁴⁷

Memlûk dönemi kaynakları 718/1318-19 yılında büyük bir kıtlık ve bu kıtlığa bağlı veba salgınından ittifakla bahsetmektedirler.³⁴⁸ Diyar-ı Bekr, Meyyâfarıkîn (Silvan), Mavsıl (Musul) ve Îrbil (Erbil) gibi Dicle havzasında yer alan bölgelerde kuraklığa bağlı olarak ortaya çıkan kıtlık sonucu 3.000'i çocuk olmak üzere 15.000 kişi öldü. İlhanlı hükümdarı Olcaytu'nun ölümü üzerine yaşanan değişiklik sırasında

³⁴⁵ Hamdullah Müstevfî, **Tarih-i Güzîde**, s. 613.

³⁴⁶ Hamdullah Müstevfî, **Tarih-i Güzîde**, s. 613; Zehebî, **Zeylu Tarih el-İslâm**, Haz. Mazen bin Sâlim Bavezirî, s. 172-173; En-Nüveyrî, **Nihâyet el-Ereb**, Tahkîk İbrahim Şemseddîn, C. 32-33, s. 226-227; Birzâlî, **el-Vefayât li'l-Birzâlî**, s. 465-467; el-Verdî, **Tetimmat el-Muhtasar**, C. 2, s. 382.

³⁴⁷ Aksarayî, **Müsâmeret el-Ahbâr**, s. 255.

³⁴⁸ Birzâlî, **el-Vefayât li'l-Birzâlî**, s. 449-451; Zehebî, **Zeylu Tarih el-İslâm**, Haz. Mazen bin Sâlim Bavezirî, s. 188.

İlhanlı kuvvetlerinin bu bölgeleri yağmalaması ölü sayısını arttırdı.³⁴⁹ Kaynaklarda yer alan bilgilerde söz konusu kuraklık ve kıtlığa bağlı olarak ortaya çıkan salgının Fırat'ın batı yakasına sıçrayıp sıçramadığı hakkında net bir bilgi yoktur. Fakat bu salgının düşük miktarda da olsa Anadolu'ya- en azından bu bölgelere yakın kısımlarına- tesir ettiği tahmin olunabilir.

Timurtaş, 722/1322-23'de İlhanlı hükümdarı Ebû Sâid adına Anadolu'da okunmakta olan hutbeyi kendi adına değiştirerek adına para bastırdı ve İlhanlı merkezine gönderilmesi gereken vergiyi göndermeyerek bağımsızlığını ilân etti.³⁵⁰ Kendisini ahir zaman mehdisi ilân eden Timurtaş, Memlûk hükümdarı el-Melik en-Nâsır'a haber göndererek yardım istedi. Emîr Çoban hadiseden haberdâr olunca oğlunu tedib ile itaat altına almak üzere Ebû Sâid'den gereken izni aldı. Ebû Sâid, Emîr Çoban'ın emrine bir ordu vererek onu Anadolu'ya yolladı. Çoban, kış mevsimine ve yolların kapalı oluşuna aldırış etmeyerek Anadolu'ya ulaştı. Timurtaş, babası ile savaşmak üzere harekete geçti. Devlet erkânı, baba ve oğulun birbirinin kanını dökmelerini önlemek üzere araya girdiler. Karşılıklı hakaret ve tehditlerin ardından Timurtaş, maiyetinin baskısı ile babasının huzuruna çıkıp özür diledi. Çoban, oğlunu esir ederek İlhanlı merkezine hareket etti.³⁵¹ Adamlarından birini Sultân Ebû Sâid'e yollayarak oğlunun affedilmesini arz etti. Ebû Sâid, Anadolu yönetimine yeni bir idareci atamaktansa kendisine biât etmiş Timurtaş'ı görevinde bırakmayı uygun gördü. Timurtaş'a hil'at-ı kamkârî (işlenmiş resmî kıyafet) giydirilip Anadolu

³⁴⁹ Birzâlî, **el-Vefayât li'l-Birzâlî**, s. 451.

³⁵⁰ Hâfız Ebrû, **Zeyl-i Câmiü't-Tevârih-i Reşidî**, s. 160.

³⁵¹ Ebû'l-Fidâ, **el-Muhtasar**, Nşr. Mahmûd Deyyûb, C. 2, s. 440.

yönetimine yeniden atandığına dâir ferman yazıldı.³⁵² Timurtaş, Anadolu'ya gelerek yönetimi ikinci kez devraldı.

Timurtaş isyanı sırasında Malatya şehrinin nasıl bir tavır takındığı, isyana destek verip vermediği, şehrin yöneticisinin kim olduğu gibi hususlar maalesef belirsizdir. İbn Hacer el-Askalânî (ö. 1449), eseri *ed-Dürer el-Kâmine*'de, 1315 Malatya zaptı sonrası esir edilerek önce Haleb'e daha sonra da Kahîre'ye götürülen Şahabeddîn Mezâmîr'in oğlunun 724/1323-24'te Kahîre'den kaçarak önce Kûs'a ardından Mekke'ye ve oradan Irak yoluyla İlhanlı ülkesine gittiğini kaydedip Emîr Çoban'ın hizmetine girdikten sonra babasının başına gelenleri Çoban'a anlattığını bildirmektedir.³⁵³ 1530 tarihli *Malatya Vakıf ve Mülk Defteri*'nde yer alan bir kayıтта Şahabeddîn Mezâmîr'in oğlu Mehmed'in Malatya şehrinin Ahmedek (İçkale)'inde bulunan ve bugün sadece bir kaç kalıntısı kalan Darü's-Saâde Câmiî'ni yaptırdığı anlaşılmaktadır.³⁵⁴ Câmiî'nin yapım tarihi belli değildir.³⁵⁵ Mezâmîr ailesi, Emîr Çoban'ın itibar ettiği köklü bir aile idi. 723/1323-24'te Emîr Çoban'a sığınan bu

³⁵² Hamdullah Müstevfî, **Tarih-i Güzîde**, s. 615-616; Hâfız Ebrû, **Zeyl-i Câmiü't-Tevârih-i Reşidî**, s. 161.

³⁵³ İbn Hacer el-Askalânî, **ed-Dürer el-Kâmine**, C. 4, s. 386.

³⁵⁴ “*Evkâf-ı câmi-i Darü's-saâde ki şehrin Ahmedek'i içindedir. Baba Mehmed b. Merhum Hızır Mizâmîrâ binâ etmiştir.*” Bkz. Nejat Göyünç, “Memlûk Devrinde (Eski) Malatya'da Bir Aile”, **V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi**, İstanbul (23-28 Eylül 1985), s. 245-250.

³⁵⁵ Ersin Gülsoy-Mehmet Taşdemir, **1530 Tarihli Malatya, Behisni, Gerger, Kâhta, Hısn-ı Mansur, Divriği ve Darende Kazaları Vakıf ve Mülk Defteri**, s. XXXV.

aileye Çoban'ın Malatya yönetimini yeniden vermiş olabileceği kuvvetle muhtemeldir. Kaynaklar bu hususta sükût etse de XIV. yüzyıl boyunca şehirde bu aile üyelerinin Câmî, medrese, zâviye gibi dinî ve sosyal kurumlar binâ etmiş olmaları bu ihtimali güçlendirmektedir.

Timurtaş'ın Anadolu'da yeniden hükümet icrâ ettiği günlerde İlhanlı Veziri Hoca Taceddîn Alishah Ceylan-ı Tebrizî vefat etti.³⁵⁶ Onun vefatı üzerine daha öce Emîr Çoban'ın niyâbeti görevinde bulunan Rükneddîn Sayın vezaret makamına atanarak Nusretuddîn-i Âdil lakabını aldı.³⁵⁷ Bu şahsın vezarete atanması Çoban ailesinin akıbeti açısından bir dönüm noktasıdır. Kısa süre içerisinde Ebû Sâid'e etki etmeyi başaran Sayın, onu Emîr Çoban ve ailesini ortadan kaldırması yönünde tahrik ediyordu. Emîr Çoban'ın oğulları Emîr Hasan, Timurtaş ve Dimaşk Hoca İlhanlı ülkesinin değişik bölgelerinde yönetici olarak bulunuyorlardı. Emîr Çoban, Noyin-i Azim (Emîr-i Kebir) rütbesine sahip olmasının yanı sıra Olcaytu'nun önce Dolandı ardından da Satı Bik adlı kızlarıyla evlenmişti. Dolandı'dan Celev Han adlı bir çocuğu vardı. Ebû Said, Çoban'ın kızı Bağdat Hatun'a büyük bir aşk ile tutkundu ve Bağdat Hatun'un evli oluşuna aldırış etmeden onunla evlenmek hususunda ısrar ediyordu. Emîr Çoban, kaynakların ittifakla bahsettikleri üzere dindâr bir adam

³⁵⁶ Hamdullah Müstevfî, Hoca Taceddîn Alishah'ın eceliyle ölen tek İlhanlı veziri olduğunu belirtip ölüm tarihi olarak Cemâziyelahir 724/Mayıs/Haziran 1324 tarihini kaydetmektedir. Bkz. Hamdullah Müstevfî, **Tarih-i Güzîde**, s. 616; Zehebî, Müstevfî'den farklı olarak ölüm tarihi olarak Cemâziyelevvel 724/Nisan-Mayıs 1324 kaydını düşmektedir. Bkz. Zehebî, **Zeylu Tarih el-İslâm**, Haz. Mazen bin Sâlim Bavezirî, s. 273.

³⁵⁷ Hâfız Ebrû, **Zeyl-i Câmîü't-Tevârih-i Reşidî**, s. 162.

olduğundan Ebu Said'in bu talebine İslâm'ın emrine ters olduğu gerekçesiyle karşı çıkıyordu. Ayrıca Emîr Çoban, oğlu Timurtaş'tan önce Anadolu Emîrî'l-Ümerâsı ve Olcaytu'nun dayısı olan İrencin Noyin'i öldürtmüştü. Tüm bu siyasî ve özel nedenlerden dolayı Ebû Sâid, Emîr Çoban'ı devlet içindeki nüfuzunu kırmak amacıyla ortadan kaldırmaya karar verdi. İlk önce Çoban'ın oğlu Dimaşk Hoca, 5 Şevvâl 727/24 Ağustos 1327'de öldürölüp başı Sultânîye Kalesi'ne asıldı.³⁵⁸

Horasan Emîrlerine bir yarlığ gönderilerek Emîr Çoban'ın yakalandığı yerde öldürölmesi emri verildi. Emîr Çoban, Ebû Said'e karşı Herat hâkimi Melik Gıyâseddin Kert'e sığınmıştı. Ebû Sâid, Gıyâseddin'e haber göndererek eğer Emîr Çoban'ı öldürölse Çoban'ın eşi Dolandı ve mallarının sahibi olacağını bildirdi.³⁵⁹ Gıyâseddin bu fırsatı kaçırmadı. Çoban öldürölceğini anlayınca vasiyetini yazdırdı. Vasiyetinde oğlu Celev Han'a-Moğol asillerinden olduğu için- dokunulmaması ve naaşının kendi adına Medine'de yaptırdığı türbeye defnedilmesi yazılıydı.³⁶⁰ Melik Gıyâseddin, Muharrem 728/Kasım 1327'de Çoban'ı ve oğlu Celev Han'ı öldürölüp bir tabuta yerleştirerek Sultânîye'ye yolladı. Çoban'ın cenazesi bir süre tabut içinde kaldıktan sonra kızı Bağdat Hatun tarafından vasiyetine uygun olarak Irak yoluyla Medine'ye gönderildi.³⁶¹

³⁵⁸ Hamdullah Müstevfî, **Tarih-i Güzîde**, s. 618.

³⁵⁹ Hâfız Ebrû, **Zeyl-i Câmîü't-Tevârih-i Reşidî**, s. 178.

³⁶⁰ Hamdullah Müstevfî, **Tarih-i Güzîde**, s. 619.

³⁶¹ En-Nüveyrî, **Nihâyet el-Ereb**, Tahkîk İbrahim Şemseddîn, C. 33, s. 192; Zehebî, **Zeylu Tarih el-İslâm**, Haz. Mazen bin Sâlim Bavezirî, s. 338-339; el-Yusûfî, Mûsa bin Muhammed bin Yahyâ, **Nüzhet en-Nâzir fî Siret el-Melik Nâsir**, Tahkîk Dr. Ahmed Hutit, Beyrût 1406/1986, s. 436-437; İbn Tağrıberdî, **el-Menhel es-Sâfî**,

Timurtaş, babası ve kardeşlerinin bir bir ortadan kaldırıldıkları haberini Sivas'ta aldı. Bu hassas durumu müzâkere etmek üzere ümerâyı huzurunda toplayıp bir durum değerlendirmesi yaptı. Emîrlerinden bazıları: “Onun yarlığı ile harab olmaya yüz tutmuş bu Rûm ülkesini imâra geldiğini, hâlâ imâr işleriyle meşgul olduğunu ve Anadolu'da olduğundan olaylar ile bir ilgisi olmadığını, kulluğa devam etmek istediğini bildirmesi ve ondan Anadolu'nun yönetimine dâir yeni bir yarlığ almak üzere Ebû Sâid'in huzuruna gitmesini” önerdi. Diğer bir grup Emîr ise: “Babası Emîr Çoban'ın sâdik emîrlerinden Şeyh Mahmud ile ittifak edip Ebû Sâid'e karşı savaşmayı” önerdi. Timurtaş, bu önerileri beğenmeyip emîrlerinden herbirini olası bir saldırıya karşı koymak amacıyla Anadolu'nun değişik yerlerine (sahra) atayıp ailesi ve hazinesi ile birlikte Anadolu'nun o gün için en müstahkem kalelerinden biri olan Larende'ye yerleşti.³⁶² Timurtaş, kendini burada da güvende

Tahkîk Dr. Nebîl Muhammed Abdülazîz, C. 5, s. 34; el-Cezerî ve Safedî, Emîr Çoban'ın Medine'de yaptırdığı türbenin Hazret-i Peygamber'in türbesinin bulunduğu el-Haram eş-Şerîf en-Nebevî'de olduğunu ve vasiyetinde buraya defnedilmek istediğini kaydedip Ebû Sâid'in Memlûk hükümdarı el-Melik en-Nâsır Muhammed'den Çoban'ın el-Haram eş-Şerîf Dairesi'ne defnedilmemesini istediğini, Melik Nâsır'ın onun bu talebine istinaden Çoban'ın el-Bakî Mezarlığı'na defnedildiği bilgisini vermektedirler. Bkz. el-Cezerî, Şemsüddîn Ebî Abdullah Muhammed bin İbrahim bin Ebî Bekr, **Tarih-i Hevâdis ez-Zamân ve Enbâehu ve Vefiyât el-Ekâbir ve'l-Âyân min Ebnâehu**, Tahkîk Prof. Dr. Ömer Abdusselâm Tedmürî, C. 2, Sayda-Beyrût 1419/1998, s. 270; Safedî, **el-Vâfi bi'l-Vefiyât**, C. 11, s. 170.

³⁶² Hâfız Ebrû, **Zeyl-i Câmiü't-Tevârih-i Reşidî**, s. 181.

hissetmeyerek İzzeddîn Aydemir et-Tavîl adlı adamını Memlûk Sultânı el-Melik en-Nâsır'a yollayarak Mısır'a ilticâ etmek isteğini bildirdi.³⁶³ Nâsır onun bu isteğini olumlu karşıladı. Timurtaş, Nâsır'a sunulmak üzere hediyeler (Tecâmelât-ı Padişahî) hazırladı. Ailesi ve 100 atlıdan oluşan maiyetiyle Kahîre'ye gitmek üzere harekete geçti ve Haleb'e ulaştı. Haleb ümerâsı tarafından ağırlandıktan sonra Kahîre'ye hareket etti. 6 Rebiü'l-evvel 728/19 Mart 1328'de Kahîre'ye ulaştı. En-Nâsır görkemli bir karşılama töreni ile Timurtaş'ı karşıladı.

Timurtaş, Kahîre'de görkemli bir hayat sürüp Mısır ümerasına bağışlarda bulunuyordu.³⁶⁴ en-Nâsır, emîrlerinin bu bağışlara aldanıp Timurtaş'a meyletmelerinden endişe etmekteydi. Timurtaş'ın Kahîre'ye ilticası üzerine Ebû Sâid, en-Nâsır'a eçiler gönderip Timurtaş'ın kellesini istemekteydi.³⁶⁵ en-Nâsır gerek elçilerin tahriki gerekse Timurtaş'ın kendi otoritesi için bir tehdit durumuna gelmesi nedenleriyle 22 Zilkâde 728/28 Eylül 1328'de Timurtaş'ı öldürdü³⁶⁶ ve kesik başını o sırada Kahîre'de bulunan Ebû Sâid'in elçisi Abacı'ya teslim etti.³⁶⁷

³⁶³ Aybek ed-Devâdarî, **Kenz ed-Dürer**, Tahkik Hans Robert Reumer, C. 9, s. 346.

³⁶⁴ Timurtaş'ın Kahîre günleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Tağrıberdî, **el-Menhel es-Sâfi**, Tahkîk Dr. Muhammed Muhammed Emin, C. 4, s. 139-143.

³⁶⁵ En-Nüveyrî, **Nihâyet el-Ereb**, Tahkîk İbrahim Şemseddîn, C. 33, s. 194; el-Cezerî, **Tarih-i Hevâdis ez-Zamân**, C. 2, s. 253-254, 265.

³⁶⁶ Aybek ed-Devâdarî, **Kenz ed-Dürer**, Tahkik Hans Robert Reumer, C. 9, s. 348; Ebû'l-Fidâ, Timurtaş'ın idam tarihi olarak 4 Şevval 729/1 Ağustos 1329 tarihini vermektedir. Bkz. Ebû'l-Fidâ, **el-Muhtasar**, Nşr. Mahmûd Deyyûb, C. 2, s. 447-448.

³⁶⁷ Hâfız Ebrû, **Zeyl-i Câmiü't-Tevârih-i Reşidî**, s. 182; A. G. Galstyan, **Ermenî Kaynaklarına Göre Moğollar**, Çev. İlyas Kamalov, s. 121.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ERETNALILAR DÖNEMİ MALATYA SİYASÎ TARİHİ (1328-1360)

A. EMİR ERETNA'NIN ANADOLU UMUMÎ VALİLİĞİNE VEKÂLETİNDEN ÖLÜMÜNE KADAR ANADOLU SİYASÎ TARİHİ (1328-1352)

Emîr Timurtaş'ın Mısır'a ilticâsından sonraki dönem Malatya şehri ile ilgili bilgilerimiz kaynaklardaki bilgilerin yetersizliği sebebiyle oldukça sınırlıdır. Dönemin kaynakları, 1328-1360 yılları arasındaki yaklaşık otuz yıllık süre için Malatya'dan bahsetmemektedirler. Şehirde kaynaklara intikal edecek derecede önemli bir hadisenin yaşanmamış olması bunda etkili olabileceği gibi dönemin tarihçilerinin ilgisizliği de Malatya'nın bu dönemi ile ilgili bilgilerimizi sınırlamış olabilir.

XIV. yüzyılın ikinci çeyreğinden ikinci yarısına kadar olan bu bilgi boşluğunu doldurması bakımından Osmanlı dönemi Vakıf ve Mülk defterleri son derece önemlidir. 1519 ve 1522 yıllarında Malatya'da tahrir yapılarak bilgiler kayıt altına alınmış,³⁶⁸ 1530 tarihinde Malatya'ya ait evkâf ve emlâkın kaydı tutulmuştur.

³⁶⁸ 1519 yılı Malatya sayımına ait ayrı Vakıf ve Mülk Defteri Başbakanlık Osmanlı Arşivi MAD 3332'de kayıtlıdır. Bu defterin Malatya'ya ait kısımları yandığından bu yıla ait Malatya evkâf ve emlâkı hakkında bilgi edinilememektedir. Bkz. Gökür Gögebakan, **XVI. Yüzyılda Malatya Kazası (1516-1560)**, Malatya 2000, s. XXV; 1519 Tahrîri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ersin Gülsoy, "Malatya Sancağı'nın

1530 tarihli Malatya Vakıf ve Mülk Defteri'nde Malatya'nın XIV. yüzyılına ve bir önceki yüzyılına ait bilgiler bulunabilmektedir.³⁶⁹

Emîr Eretna'nın Anadolu Umumî Valiliği görevini önce vekâleten sonra da asaleten yürüttüğü ve Ebû Sâid Bahadır Han'ın vefatından sonra istiklâlini ilân ettiği dönemde Anadolu'nun birçok kenti gibi Malatya da Eretna hâkimiyetine girdi. Şehirdeki yönetici zümre hakkında Osmanlılar döneminde tanzim edilen vakıf ve mülk defterleri ile Malatya Kitâbelerine dayanarak bazı tahminlerde bulunulacaktır. Tezin bu bölümünde şehir, siyasî anlamda Eretna hâkimiyetinde kabul edilip genel Eretna Tarihi çerçevesinde bir değerlendirme yapıldıktan sonra Eretnalılara bağlı olarak Malatya'da hâkimiyet icra eden yerel aileler hakkında bilgiler verilecektir.

(Battal Gazi) Yeniçağ Arşiv Kaynakları”, **III. Uluslararası Kervansaray Buluşması “Melita’dan Battalgazi’ye Tarih-Arkeoloji-Kültür-Sanat Günleri”**, (Malatya, 17-27 Eylül 2010), Battalgazi 2010, s. 42-54.

³⁶⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi TD 156 numarada kayıtlı bulunan 1530 yılı Malatya Tahrîri’ne ait Vakıf ve Mülk Defteri Rebiü’l-ahîr 937/Kasım-Aralık 1530 tarihinde tanzim edilmiştir. Bkz. Ersin Gülsoy-Mehmet Taşdemir, **Vakıf ve Mülk Defteri**, s. XXIV.

1. Emîr Eretna'nın Anadolu Umumî Valiliği Dönemi Anadolu Siyasî Tarihi (1328-1343)

Emîr Eretna³⁷⁰ Uygur Türklerinden olup hiyerarşik olarak yirmi beş İlhanlı Noyin'i arasında kardeşleri Emîr Turumtaz ve Mengütaz ile birlikte on altıncı sırada yer almaktaydı.³⁷¹ Emîr Timurtaş, Mısır'a ilticâ ederken Emîrî'l-Ümerâ-ı Memâlik-i Rûm vazifesini vekâleten kayınbiraderi olan Eretna'ya bıraktı.³⁷²

İlhanlı hükümdarı Ebû Sâid, Timurtaş'tan boşalan Anadolu Umumî Valiliği görevine dayısı Emîr Ali Padişah'ı tayin etti. Ali Padişah, görev yerine gitmeyerek İnanç Noyin'i kendisine vekâlet etmek üzere Anadolu'ya gönderdi. İnanç Noyin, Sivas'ı ele geçirmek istediye de Emîr Eretna şehri savunarak onu püskürtmeyi başardı.³⁷³ İnanç Noyin'in Karamanoğlu Yahşi Bey tarafından Niksar'da öldürülmesi üzerine Emîrî'l-Ümerâ-ı Memâlik-i Rûm'a tayin edilmiş

³⁷⁰ Kaynaklarda Eretna adı farklı şekillerde geçmektedir. Eretna'nın ismi meselesi konumuz dışında olduğundan Kemal Göde tarafından kabul edildiği şekliyle "Eretna" ismini kullanmayı tercih ediyoruz. Eretna isminin menşei ve farklı şekilleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Göde, **Eretnalılar (1327-1381)**, TTK., Ankara 2000, s. 18-24.

³⁷¹ Kaşanî, **Tarih-i Olcaytu**, Sadeleştiren Mehîr Hanbelî, s. 8-9; Krş. Kaşanî, **Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)**, Çev. Derya Örs, s. 54.

³⁷² Kemal Göde, **Eretnalılar**, s. 32.

³⁷³ Kemal Göde, **Eretnalılar**, s. 34.

Emîr Ali Padişah, Anadolu'ya bizzat gitmek durumunda kaldı. Sivas'ta bir süre kaldıktan sonra yerine Emîr Eretna'yı vekil bırakıp bölgeden ayrıldı.³⁷⁴

732/1331-1332 tarihinde Ebû Sâid, Emîr Devletşah'ı Anadolu yönetimine atadı. Devlet Şah, Anadolu'ya gitmek üzere harekete geçti. Yolda hastalandı ve Anadolu'da çok vakit geçiremeden vefat etti.³⁷⁵ Devlet Şah'ın vefatı üzerine daha önce Kemah Kalesi'nde ikâmete mecbur edilmiş olan Emîr Şeyh Hasan Celâyirî³⁷⁶ Ebû Sâid tarafından Anadolu yönetimine atandı.³⁷⁷

Emîr Çoban döneminde Fars Vilâyeti incusu (geliri) Emîr Mahmud Şah'a verilmişti. 734/1333-1334'te Ebû Sâid, bu bölgenin gelirlerini Mahmud'dan alarak Misafir İnak'a verdi. Bunun üzerine Emîr Mahmud; Emîr İsen Kutluğ, Emîr Sultân Şah bin Nikruz, Emîr Muhammed Bik ve Muhammed Filten ile ittifak ederek Misafir İnak'a saldırdı. Misafir İnak, durumdan Ebû Sâid'i haberdâr etti. Ebû Sâid, bu müttefikleri ele geçirdi. Daha sonra da herbirini bir yere hapsetmek üzere yolladı. Bu

³⁷⁴ Kemal Göde, **Eretnalılar**, s. 35.

³⁷⁵ Hâfız Ebrû, **Zeyl-i Câmiü't-Tevârih-i Reşidî**, s. 187; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, S. I, Ankara 1969, s. 1-147.

³⁷⁶ Emîr Şeyh Hasan, Celâyir kabilesinden olup Emîr Hüseyin'in oğludur. Atası olan İlkan Noyin Hülâgu'nun Bağdat Seferi'ne katılmıştır. İlkan'ın oğlu Ak Buka'dır. Emîr Hasan, bu Ak Buka'nın oğlu olan Emîr Hüseyin'in oğludur. Timurtaş'ın aynı isimli oğlundan ayırmak için kendisine Hasan-ı Buzurg (Büyük Hasan) denilmiştir. Hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Hacer el-Askalânî, **ed-Dürer el-Kâmine**, C. 2, s. 14; Mükrimin Halil Yinanç, "Celâyir", **İA**, III, 1993, s. 64-65.

³⁷⁷ Hâfız Ebrû, **Zeyl-i Câmiü't-Tevârih-i Reşidî**, s. 186-187; Osman Turan, **Tarihî Takvimler**, s. 71.

bağlamda Mahmud Şah'ın oğlu Emîrzâde Mesud Şah'ı Anadolu emâreti görevini yürüten Emîr Şeyh Hasan Celâyirî'nin hizmetine yolladı.³⁷⁸

İlhanlı hükümdarı Ebû Sâid, Rebiü'l-ahîr 736/30 Kasım 1335'da vefat etti.³⁷⁹ Ebû Sâid, çocuğu olmadığından yerine Arpa Han'ın geçmesini vasiyet etmişti. Arpa Gavin bin Süfyan bin Melik Timur bin Arık Bukay bin Tuluy Han bin Cengiz Han, Muiz ed-dünya ve'd-dîn lakabını alarak tahta çıktı.³⁸⁰ Ebû Sâid'in ölümüyle Hülagu soyundan gelen Moğol şehzadelerinin yönetimi sona erdiğinden onun ölümü İlhanlı Devleti'nin yıkılışı olarak kabul edilir.

Sâbık Anadolu Emîrû'l-ümerâsı Emîr Ali Padişah, Arpa Han'ın iktidarını tanımayarak niyâbetinde bulunduğu Diyar-ı Bekr'den hareketle İlhanlı ülkesine gitti. 27 Ramazan 736/9 Mayıs 1336'da Arpa Han'ı tahttan indirip yerine Musa'yı

³⁷⁸ Hâfız Ebrû, **Zeyl-i Câmiü't-Tevârih-i Reşidî**, s. 187-188; Kemal Göde, bu ittifaka Emîr Eretna'nın da dâhil olduğunu, bir yolunu bularak Anadolu'ya kaçmak suretiyle canını kurtardığını ve Emîr Şeyh Hasan'ın Ebû Sâid nezdindeki ricasıyla bağışlandığını söylemektedir. Bkz. Kemal Göde, **Eretnalılar**, s. 36-37.

³⁷⁹ Zehebî, **Zeylu Tarih el-İslâm**, Haz. Mazen bin Sâlim Bavezirî, s. 404; el-Cezerî, Şemsüddîn Ebî Abdullah Muhammed bin İbrahim bin Ebî Bekr, **Tarih-i Hevâdis ez-Zamân ve Enbâehu ve Vefiyât el-Ekâbir ve'l-Âyân min Ebnâehu**, Tahkîk Prof. Dr. Ömer Abdusselâm Tedmürî, C. 3, Sayda-Beyrût 1419/1998, s. 863; el-Yusûfî, **Nüzhet en-Nâzir**, s. 290; Hâfız Ebrû, **Zeyl-i Câmiü't-Tevârih-i Reşidî**, s. 188; İbn Tağrıberdî, **en-Nücûm ez-Zâhire**, Tahkîk Muhammed Hüseyin Şemseddîn, C. 9, s. 226; Osman Turan, **Tarihî Takvimler**, s. 71.

³⁸⁰ Hâfız Ebrû, **Zeyl-i Câmiü't-Tevârih-i Reşidî**, s. 189-190.

geçirerek niyâbetine geçti.³⁸¹ Ebû Sâid'in ölümüyle İlhanlı ülkesinde baş gösteren karışıklıklardan istifade etmek isteyen Emîr Şeyh Hasan Celâyirî, Ebû Sâid'in amcazâdesi Emîr Hüseyin'in oğlu sıfatıyla Hacı Tugay tarafından İlhanlı ülkesini yönetmek üzere İran'a davet edildi.³⁸² Şeyh Hasan, bu dâveti hemen kabul edip yerine Emîr Eretna'yı vekil bırakarak İran'a gitti. Ali Padişah'ı öldürerek Musa'yı tahttan indirdi ve yerine Hülagu soyundan Muhammed bin Yuluğ Tuluğ bin Timur bin Naberci bin Mengi Timur bin Hülagu Han'ı Tebriz'den Rûm'a kadar olan yerlerin hükümdarı olarak ilân etti.³⁸³

Emîr Eretna, Emîr Şeyh Hasan Celâyirî'nin Anadolu Nâibi sıfatıyla Tebriz'de tahta çıkan Sultân Muhammed Han ve Toğa Timur adlarına Anadolu'da sikke kestirmiştir. Bu dönemde de Şeyh Hasan Celâyirî adına vekâleten Anadolu yönetiminde bulunan Eretna, onun Tebriz'e gitmesinin ardından varlığını korumak amacıyla Memlûk hükümdarı el-Melik en-Nâsır ile yazışarak onu metbû tanımak istediğini bildirdi.³⁸⁴ Mısır'a elçi olarak gönderilen Kayseri Kadısı Sirâceddîn

³⁸¹ Hâfız Ebrû, **Zeyl-i Câmiü't-Tevârih-i Reşidî**, s. 194; el-Cezerî, **Tarih-i Hevâdis ez-Zamân**, C. 3, s.872; Safedî, **el-Vâfi bi'l-Vefiyât**, C. 8, s. 218; İbn Hacer el-Askalânî, **ed-Dürer el-Kâmine**, C. 1, s. 348; İbn Tağrıberdî, Cemâleddîn Ebû'l-Mehâsin, **el-Menhel es-Sâfi ve'l-Müsteva fî Bâd el-Vâfi**, Tahkîk Dr. Muhammed Muhammed Emin-Dr. Sâid Abdulfettâh Âşûr, C. 2, Kahîre 1984, s. 290.

³⁸² Kemal Göde, **Eretnahılar**, s. 41.

³⁸³ Hâfız Ebrû, **Zeyl-i Câmiü't-Tevârih-i Reşidî**, s. 197; el-Cezerî, **Tarih-i Hevâdis ez-Zamân**, C. 3, s. 942.

³⁸⁴ Safedî, **el-Vâfi bi'l-Vefiyât**, C. 8, s. 219; İbn Tağrıberdî, **el-Menhel es-Sâfi**, Tahkîk Dr. Muhammed Muhammed Emin-Dr. Sâid Abdulfettâh Âşûr, C. 2, s. 294.

Süleyman-meşhur Kadı Burhaneddîn Ahmed'in dedesidir- Eretna'nın mektubunu Melik Nâsır'a takdim ederek ona tâbi olacağını bildirdi. en-Nâsır, Eretna'dan gelen bu teklifi kabul ile ona "Nâib-i Saltanâ eş-Şerîfe bi'l-bilâd er-Rûmîye" sıfatını verdi.³⁸⁵ Eretna, Anadolu'da el-Melik en-Nâsır adına hutbe okutup para bastırdı. Fakat bu durum çok uzun sürmedi ve Emîr Eretna, 1339'da Anadolu'da en-Nâsır adına okunan hutbeyi kaldırdı. Memlûk hükümdarı bu gelişme üzerine Eretna hâkimiyetindeki yerleri yağmalatmak amacıyla bölgeye asker sevketti ve Darende şehri kuşatıldı.³⁸⁶

Timurtaş'ın oğlu Şeyh Hasan Çobanî, Emîr Şeyh Hasan Celâyirî'yi mağlub edip Azerbaycan'da güç kazandıktan sonra babası Timurtaş'ın vârisi olarak Anadolu'da hak iddia ediyordu. Emîr Eretna, bu tehlikeli durum karşısında bir kez daha Memlûk hükümdarını metbû tanıyarak konumunu kuvvetlendirme siyasetini takip etti.

Şeyh Hasan Çobanî, Süleyman Han komutasındaki ordusunu Sivas'ı kuşatmak üzere Emîr Eretna üzerine yolladı. İki ordu Cemâziyel-evvel 744/Eylül Ekim 1343'te Sivas-Erzincan arasındaki Karanbük mevkiinde karşılaştı. Yapılan savaşı Eretna kazanarak Süleyman'ı hezimete uğrattı.³⁸⁷ Savaştan iki ay sonra Şeyh

³⁸⁵ İbn Tağrıberdî, **el-Menhel es-Sâfi**, Tahkîk Dr. Muhammed Muhammed Emin-Dr. Sâid Abdulfettâh Âşûr, C. 2, s. 294.

³⁸⁶ Makrizî, **es-Sülûk**, C. 3, s. 281; Refet Yinanç, **Dulkadir Beyliği**, TTK., Ankara 1989, s. 11.

³⁸⁷ Safedî, **el-Vâfi bi'l-Vefiyât**, C. 8, s. 219; Kadı Şuhbe, **Tarih-i İbn Kadı Şuhbe**, C. 1, s. 359-360; İbn Tağrıberdî, **el-Menhel es-Sâfi**, Tahkîk Dr. Muhammed Muhammed Emin-Dr. Sâid Abdulfettâh Âşûr, C. 2, s. 294.

Hasan Çobanî, eşi İzzet el-Mülk tarafından öldürüldüğünden Eretna, Anadolu'da daha rahat hareket etme imkânı buldu. Kazanılan zaferin ardından Diyar-ı Bekr ve havalisini kontrol eden ve Bağdat'ta ikâmet eden Emîr Şeyh Hasan Celâyirî, 744/1343-1344'te Memâlik-i Rûm'u Emîr Eretna'nın tasarrufuna verdiğiine dâir fermanı yayımladı.³⁸⁸ Bu atama ile Eretna'nın 1328'den beri devam eden Anadolu'nun ikinci dereceden yöneticisi olma vasfı birinci dereceden yönetici vasfına dönüşüyordu. Çok geçmeden Eretna kendi adına hutbe okutmak ve para bastırmak suretiyle bağımsızlığını ilân etmiştir.³⁸⁹

a. Eretna'nın Bağımsızlığından Ölümüne Kadar Anadolu Siyasi Tarihi (1343-1352)

Karanbük Savaşı'ndan kısa süre sonra bağımsızlığını ilân eden Sultân Eretna, Azerbaycan ve Arran'da hüküm süren Timurtaş'ın oğlu Melik Eşref tehlikesiyle karşı karşıya kaldı.³⁹⁰ Aralarındaki tarihî rekabetten dolayı Çobanlılar ile Eretnalıların yıldızı barışmamaktaydı. Emîr Çoban'ın oğlu Timurtaş'ın Mısır'a ilticâ ederken yerine vekil bıraktığı Eretna'nın Anadolu'da siyasi bir teşekkül oluşturmamasını sindiremeyen Melik Eşref, belki de Anadolu'nun ailesinin hakkı olduğu düşüncesiyle, Eretna üzerine saldırı hazırlığındaydı. Sultân Eretna,

³⁸⁸ Hâfız Ebrû, **Zeyl-i Câmiü't-Tevârih-i Reşidî**, s. 227.

³⁸⁹ Eretna'nın bağımsızlığını ilân süreci hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Göde, **Eretnalılar**, s. 59-65.

³⁹⁰ "Hasan Küçük", **İA**, V/1, 1993, s. 317-318.

Çobanlılara karşı Irak'ta hükümet süren Şeyh Hasan Celâyirî'yi hâmî olarak tanıdı.³⁹¹

İlhanlı Devleti bakiyesi üzerine Şeyh Hasan Celâyirî tarafından Irak'ta kurulan³⁹² ve İlhanlıların devamı niteliğindeki Celâyirîler döneminde Eretna'nın Anadolu'da bağımsız olmakla birlikte vergi vermek suretiyle varlığını devam ettirdiği söylenebilir. 1340 ile 1367 yılları arasında Kiyâ Mâzenderânî tarafından kaleme alınan ve bu zatın ölümünden sonra *Risâle-i Felekîyye* olarak adlandırılan eserde 1349-1350 yıllarına ait İran bütçesi verilmiştir. Bu bütçede Memâlik-i Rûm el-Mahrûsa, Vilâyet-i Ermen ve Diyar-ı Bekr bölgeleri İlhanlı mâlî bütçesindeki yerler olarak gösterilmiştir.³⁹³ Memâlik-i Rûm el-Mahrûsa, kendi içerisinde el-Vustânîye ve el-Ûcât olarak iki kısma ayrılmıştır. el-Vustânîye'ye bağlı yerler arasında Amid, Mıcnkerd, Kiğî, Sepher (İspir), Menudros, Dîrcân (Tercan), Trabzon, Etrâk-ı Vilâyet-i Hâlid, Erz er-Rûm (Erzurum), Erzincân, Kemâh, Hirpirt (Harput), Malatıyye, Çemiskezek, Defrekî (Divriği), Bâbirt (Bayburt), Sivas, Niksâr, Kayserîye, Develü, Tokat, Amâsiye, Merzvân (Merzifon), Osmancık, Engûrîye (Ankara), Kankriye (Çankırı), Aksarâ (Aksaray), Konîye (Konya), Akşehr (Akşehir), Sefer el-Hisar, Kara Hisar, Karacatağ, Mâden Gümüş Pazar gösterilmiştir.³⁹⁴ Bu

³⁹¹ Kemal Göde, **Eretnalılar**, s. 71.

³⁹² Mükrimin Halil Yinanç, "Celâyir", **İA**, III, 1993, s. 64-65.

³⁹³ A. Z. Velidî Togan, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti", **THİTM**, I, 1931, s. 1-42.

³⁹⁴ Abdullah bin Muhammed bin Kiyâ el-Mâzenderânî, **Risâle-i Felekîyye**, Tashîh Walter Hinz, Wiesbaden 1952, s. 162; A. Z. Velidî Togan, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti", **THİTM**, I, 1931, s.1-42.

kayıt, Anadolu'nun Eretna şahsında İlhanlılara bağlı olduğunu ve Malatya'nın da Tebriz'e vergi gönderdiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Sultân Eretna, Şeyh Hasan Celâyirî'yi hâmî tanımmasının yanı sıra Memlûk hükümdarı el-Melik es-Sâlih'e³⁹⁵ bir elçi göndererek Anadolu'da Memlûk Sultânı adına yönetimi yürüttüğüne dâir mersûmun kendisine gönderilmesini istemiştir. Çobanlılara karşı bu şekilde konumu kuvvetlendiren Sultân Eretna- bir Uygur Türkü olarak İlhanlı mirası üzerine devletini tesis etmiş olması özelliğiyle- Anadolu Beylikleri ve Türkmenler nezdinde karizmatik bir lider olarak kabul edilmişti.

Sultân Eretna dönemi Anadolu Tarihi için en önemli hadiselerden biri kaynakların ittifak ile bahsettikleri 749/1348 Veba Salgınıdır.³⁹⁶ Bu salgın, 1330'lu yıllarda Hıtaý ülkesinde ortaya çıkmış ve zamanla Hind, Özbek, Maverâü'n-nehr, Acem, Kırım, Rûm, Kıbrıs, Kahîre, İskenderîye, Gazze, Askalan, Akka, Kudüs, Beyrût ve Dımaşk gibi çok geniş bir sahayı etkisi altına almıştır.³⁹⁷ Günde binden fazla insanın öldüğü ve cesetlerin otuzlu kırklı yığınlar halinde defnedildiği bu salgından Cibâl-i İbn Karaman (Karamanoğulları Dağları-Orta Toroslar) ve

³⁹⁵ el-Melik es-Sâlih, 18 Cemâziyelevvel 752/12 Ağustos 1351'de kardeşi en-Nâsır Hasan yerine tahta geçti. Mısır'da tahta çıkan yirminci Türk hükümdarı olan olan es-Sâlih'in tam adı el-Melik es-Sâlih es-Salâhaddîn Sâlih bin el-Melik en-Nâsır Muhammed'dir. 2 Şevvâl 755/20 Ekim 1354'te tahttan indirilmiştir. Bkz. İbn İyâs, **Bedaî ez-Zuhûr**, s. 166, 173.

³⁹⁶ el-Verdî, **Tetimet el-Muhtasar**, C. 2, s. 497-500; Kadı Şuhbe, **Tarih-i İbn Kadı Şuhbe**, C. 1, s. 541-542.

³⁹⁷ Ebû'l-Fidâ, **el-Muhtasar**, Nşr. Mahmûd Deyyûb, C. 2, s. 517-519; İbn İyâs, **Bedaî ez-Zuhûr**, s. 163.

Kayseri’de çok sayıda insan öldü.³⁹⁸ Anadolu’nun diğer şehirleri üzerindeki yıkıcı etkisi hakkında somut bir bilgiye sahip olmasak da diğer bölgelerde olduğu gibi Malatya’da nüfusunun kırılmasına ve tarımsal üretimin azalmasına sebebiyet vermiş olabileceğini tahmin edebiliriz.

Sultân Eretna, 753/1352’de Kayseri’de vefat etti.³⁹⁹ Vefatında sonra yerine Gıyâseddîn Mehmed geçti.⁴⁰⁰

³⁹⁸ İbn Tağrıberdî, Cemaluddîn Ebî’l-Mehâsin bin Yûsuf, **en-Nücum ez-Zâhire fî Mülûk-ı Mısır ve’l-Kâhire**, Tahkik Muhammed Hüseyin Şemseddîn, C. 10, Beyrût-Lübnan 1413/1992, s. 155-156.

³⁹⁹ İbn Tağrıberdî, **en-Nücum ez-Zâhire**, C. 10, s. 226; Aynı müellif, **el-Menhel es-Sâfi**, Tahkik Dr. Muhammed Muhammed Emin-Dr. Sâid Abdulfettâh Âşûr, C. 2, s. 294.

⁴⁰⁰ Kemal Göde, **Eretnahılar**, s. 79.

B-ERETNALILAR DÖNEMİNDE MALATYA'DA ETKİN İKİ AİLE: MEZÂMİR VE MELİK SÛNULLAH AİLELERİ

1. Mezâmîr Ailesi

Memlûkların 1315 Malatya zaptı sonrası Malatya'dan esir edilerek Kahîre'ye götürülen Şahabeddîn Mezâmîr'in akıbeti hakkında herhangi bir bilgimiz yoktur. Kendisi Kahîre'de veya başka bir yerde ölmüş olabilir. Emir Çoban, Memlûk Sultanı en-Nâsır'a haber göndererek Şahabeddîn Mezâmîr'in salıverilmesini istemiş ve en-Nâsır, onu serbest bırakmıştır.⁴⁰¹ İbn Hacer'deki bir kayda isitinaden-kaynakta ismi verilmemekle birlikte- oğlunun 1323-24'te önce Mekke'ye ardından da Irak üzerinden İlhanlı ülkesine giderek Emîr Çoban'a sığındığına yukarıda işaret etmiştik.

Mezâmîr ailesi Malatya'nın köklü ve muteber ailelerinden biri idi. Şahabeddîn Mezâmîr'n babası Divanî Nûreddîn Şahab el-Malatıyevî, Türkiye Selçukluları döneminde Malatya hâkimi olarak şehri yönetmekte, oğlu Kutbeddîn de Sipehdâr göreviyle şehirde bulunmaktaydı. Türkiye Selçuklu hükümdarı I. İzzeddîn Keykâvus döneminde Malatya merkezinde inşa edilen Câmî-i Kebir (Ulu Câmî)'in batı kapısı üzerinde bulunan kitâbe⁴⁰² Mezâmîr ailesinin soyunu göstermesi

⁴⁰¹ İbn Hacer el-Askalânî, **ed-Dürer el-Kâmine**, C. 4, s. 386.

⁴⁰² Arapçası: *"İnnemâ ye'miru mesâcidallahi men amene billahi ve'l-yevmi'l-ahiri ve akâme es-Salate ve atâ zekate ve lem yehşâ illallah feâsâ ulaîke an yekunu mine'l-muhtedin. Umr-i bi-imâret-i hazâ el-bâb el-mübârek fî eyyâm-ı devlet-i es-Sultân el-Âzam İzz ed-dünya ve'd-dîn Ebî'l-Feth Keykâvûs bin Keyhüsrev burhân-ı Emîrû'l-*

bakımından önemlidir⁴⁰³. Kitâbede geçen Şahabeddîn İlyas, Divanî Nûreddîn Şahab el-Malatyeî'nin babası olabilir. Tezimizin giriş bölümünde değindiğimiz üzere Rûkneddîn Kılıçarslan adına Malatya'ya Ârız Şahabeddîn atanmıştı.⁴⁰⁴ Bu zatın kitâbede adı geçen Şahabeddîn olması kuvvetli bir ihtimaldir.

Memlûkların Malatya zaptı sırasında esir edilen ve nerede öldüğü belli olmayan Şahabeddîn Mezâmîr'in aile kütüğü şu şekildedir: Şahabeddîn Mezâmîr bin Nûreddîn Şahab el-Malatyeî bin Şahabeddîn İlyas bin Şahab bin Ebî Bekr.

1530 tarihli Malatya Vakıf ve Mülk Defteri'nden tespit edebildiğimiz kadarıyla Malatya'da Şahabeddîn Mezâmîr ve ailesi adına önemli mescid, medrese ve zâviyeler bulunmaktadır. Aileye ait ilk mescid Malatya İçkalesi'nde bulunan ve

mü'minîn halledallahu mülkehu. el-Abd ez-Zâîf el-muhtac ilâ rahmete rabbehu Şahabeddîn İlyas⁴⁰² bin Şahab bin Ebî Bekr ahsenallahu tevfikeyhu fî gurre Rebiü'l-evvel sene hims ve erbâîn ve sittemîe” Türkçesi: “Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler îmar eder. İşte onların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur. (Kur'an-ı Kerîm, Tevbe Sûresi, Ayet 18.) Bu kutlu kapı, mü'minlerin emâretinin delili- Allah onun iktidarını sonsuz kılsın- es-Sultân el-Âzam İzz ed-dünya ve'd-dîn Ebî'l-Feth Keykâvûs bin Keyhüsrev emriyle yapıldı. [Kapı] Bu aciz, rabbinin rahmetine muhtac Şahabeddîn İlyas bin Şahab bin Ebî Bekr-Allah onun dostluğunu güzel kılsın- [tarafından] 1 Rebiü'l-evvel 645 [3 Eylül 1247]'te [yaptırıldı]”.

⁴⁰³ Zeki Oral, “Malatya Kitâbeleri”, **III. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 15-20 Kasım 1943), Kongreye Sunulan Tebliğler**, TTK., Ankara 1948, s. 434-440.

⁴⁰⁴ Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, **Târihu Muhtasari'd-Düvel**, s. 31.

bugün harab durumunda olan Dârü's-saâde Câmî'dir. Defterdeki kayda göre bu câmîyi Paşa Mehmed bin merhum Hızır Mirzâ Mira bina etmiştir.⁴⁰⁵ Bu zatın Şahabeddîn Mezâmîr'in Kahîre'den ilticâ ile Emîr Çoban'ın himâyesine giren oğlu olması kuvvetle muhtemeldir.

Aileye ait ikinci mescid, önce bir hankâh olarak binâ edilen daha sonra mescide dönüştürülen Hankâh-ı Pervâne Mescidi'dir.⁴⁰⁶ Yapının Mezâmîr ailesinden Pervâne Hatun tarafından yaptırıldığı sanılmaktadır.⁴⁰⁷

⁴⁰⁵ “Evkâf-ı Câmî-i Dârü's-saâde ki şehrin Ahmedeki içindedir. Paşa Mehmed bin merhûm Hızır Mirzâ Mirâ binâ itmiştir. Zikr olan evkâfın vakfiyeti teftiş olundukda mütevellî-i vâkıf vâkıfnâme ve sâir temessükât Haleb muhârebesinde zâyi oldu deyü cevâb virüb lakin kadîmü'z-zamândan ilâ yevminâ hazâ min gayr-ı tebdîl velâ tağyîr vakfiyet üzere tasarruf oluni geldiğüne cemm-i gafîr min el-müslimîn şehâdet idüb vakfiyetinde şâibe-i şübhe kalmayacak ber karâr-ı sâbık defter-i cedîde vakf-ı mukarrer kayd olundı ve câmî-i mezbûre evkâfının tevliyeti ve hitâbeti ve imâmeti Hayreddîn Halîl bin Yunus'a ve bâ'dehu neslen ve bâ'de neslin ve batnen bâ'de batnın evlâdına meşrûr idüğü...” Bkz. Ersin Gülsoy-Mehmet Taşdemir, **Vakıf ve Mülk Defteri**, s. 7.

⁴⁰⁶ Ersin Gülsoy-Mehmet Taşdemir, **Vakıf ve Mülk Defteri**, s. 9.

⁴⁰⁷ “Evkâf-ı Zaviye-i Pervane Hatun an nesl-i sâhibü'l-hayrât Mirzâ Mirâ. Zikr olan mezraların vakfiyeti bundan sâbık sene Erbaa ve tis'in ve seb'a-mie [794/1391-1392] ile müverrah şer'î vakıfnâmesi ve sahîh murabba'ât-ı sultânîyesi müceblerince...”. Bkz. Ersin Gülsoy-Mehmet Taşdemir, **Vakıf ve Mülk Defteri**, s. 50.

Malatya merkezinde bu aile tarafından binâ edilen üç medrese bulunmaktadır. Bu medreselerden ilki yapım tarihi belli olmayan Medrese-i Şahabîye-i Kübrâ'dır.⁴⁰⁸ Bu medrese Şahabeddîn Hızır Mirzâ Mirâ tarafından Malatya Ulu Câmî'nin güney kapısına bitişik olarak yaptırılmış olup günümüze birkaç kalıntısı ulaşmıştır.

Ulu Câmî'nin batı tarafında bulunan Medrese-i Şahabîye-i Sigarî de bu aileye aittir.⁴⁰⁹ Aile üyelerinden hangisi tarafından yaptırıldığı belli değildir.

Mezâmîr ailesine ait üçüncü medrese ise hankâh olarak yapıp medreseye dönüştürülen Medrese-i Hankâh'tır.⁴¹⁰ Yine bu aileye ait Zaviye-i Uluca Hatun⁴¹¹ ve Zaviye-i Pervâne Hatun'dan da haberdarız.

Ailenin evlâdiyelik vakıfları olarak evlâd-ı Pir Mehmed bin Alâeddîn⁴¹², Türbe-i Argunşah Hatun binti Emîr Nûreddîn Mehmed bin Şahabeddîn Hızır Mirzâ Mirâ⁴¹³ ve evlâd-ı Nâsır bin Hâcî Pir Mehmed görülmektedir.⁴¹⁴

⁴⁰⁸ “*Evkâf-ı Medrese-i Şahabîyye-i Kübrâ der bâtin-ı Malatya ki Şahabeddîn Hızır Mirzâ Mirâ binâ itmiştir. Câmî-i Kebîr'in cânib-i kiblesindedir.*” Bkz. Ersin Gülsoy-Mehmet Taşdemir, **Vakıf ve Mülk Defteri**, s. 30.

⁴⁰⁹ “*Vakf-ı Medrese-i Şahabîyye-i Sigarî Câmî-i Kebîr'in cânib-i garbîsindedir.*” Bkz. Ersin Gülsoy-Mehmet Taşdemir, **Vakıf ve Mülk Defteri**, s. 33.

⁴¹⁰ “*Evkâf-ı Medres-i Hankâh ki aslında Hankâh sonra medrese olmuş bu dahi sâbıkü'z-zikr Şahabeddîn Hızır Mirzâ Mirâ'nındır.*” Bkz. Ersin Gülsoy-Mehmet Taşdemir, **Vakıf ve Mülk Defteri**, s. 32.

⁴¹¹ “*Evkâf-ı Zaviye-i Uluca Hatûn binti el-Emîr Şahabeddîn el-Hızır el-Mârûf ceddeha be Mirzâ Mirâ der hâric-i Malatya ki mezbûre Hatûn binâ eylemiş.*” Bkz. Ersin Gülsoy-Mehmet Taşdemir, **Vakıf ve Mülk Defteri**, s. 46.

Mezâmîr ailesi üyelerinin yukarıda işaret ettiğimiz hayır kurumlarını inşâ edip bunlara vakıflar tesis etmeleri Malatya yönetiminde aktif rol oynadıklarını göstermektedir. Bununla birlikte câmî, medrese gibi hayır kurumlarının yaptırılması ve zengin vakıf gelirlerinin bu kurumlara bağlanması o ailenin yönetici bir zümre olduğunun tek kanıtı olamaz.

Mezâmîr ailesi, Emîr Çoban'ın itibar ettiği bir aile olduğundan en azından onun 1328'deki ölümüne kadar olan süreçte Paşa Mehmet bin Şahabeddîn Mezâmîr'in babası yerine Malatya yönetimine atandığını tahmin edebiliriz. Emîr Çoban ve ailesinin ortadan kaldırılmasıyla Mezâmîr ailesinin Emîr Eretnâ döneminde Malatya'yı yönetmeye devam ettiği ve belki de Eretnâ'nın ölümüyle şehir yönetimindeki etkilerini kaybettikleri tahmin olunabilir. Mezâmîr ailesinin Kahîre'de

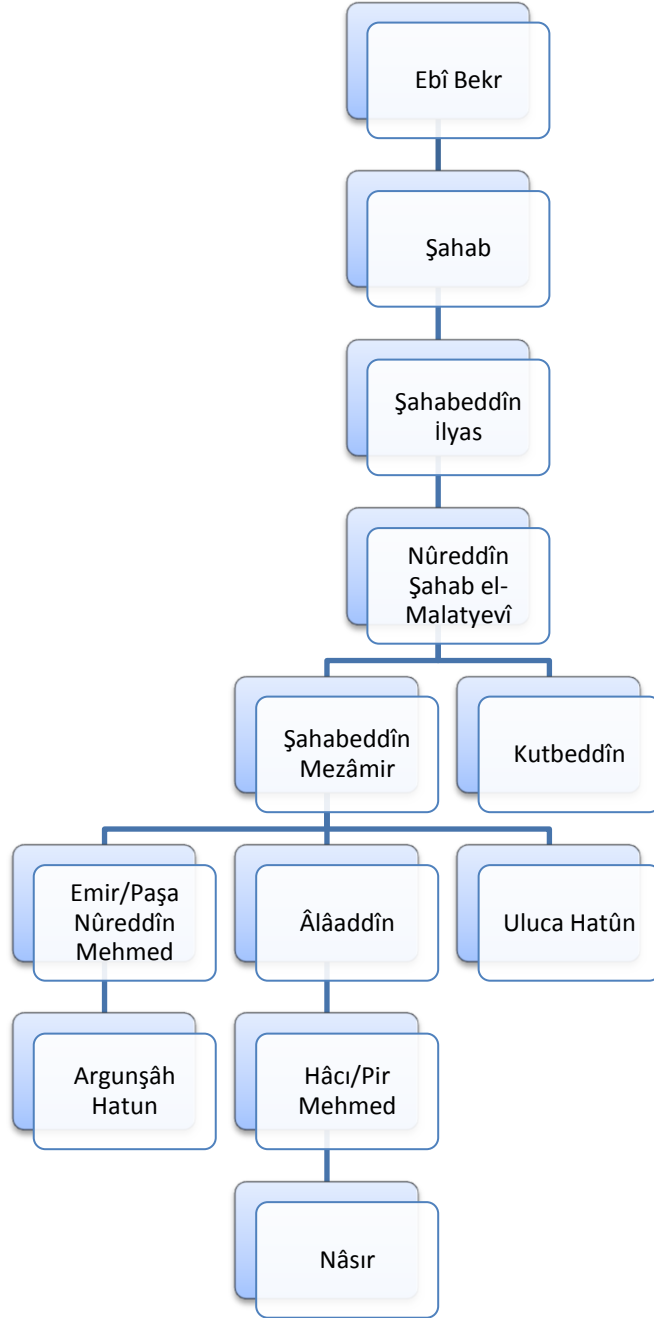
⁴¹² “*Vakf-ı evlâd-ı Pir Mihmad bin Âlâaddîn an evlâd-ı Hızır Mirzâ Mirâ.*” Bkz. Ersin Gülsoy-Mehmet Taşdemir, **Vakıf ve Mülk Defteri**, s. 55.

⁴¹³ “*Vakf-ı Türbe-i Argunşâh Hatûn binti Emîr Nûreddîn Mehmed bin Şahabeddîn Hızır Mirzâ Mirâ hâliya zaviye dahi binâ olunmuş.*” Bkz. Ersin Gülsoy-Mehmet Taşdemir, **Vakıf ve Mülk Defteri**, s. 65.

⁴¹⁴ “*Vakf-ı evlâd-ı Nâsır bin Hâcî Pir Mehmed. Zemin kıt'a 1 der mezraa-i Zurvarı ki hudûdı vakfiyesinde mestûrdur. Bu zikr olan bir kıt'a yir mezkûr Nâsır'ın vakf-ı evlâd idiğüne sene hams ve tis'in ve seb'a-mie [795/1392-1393] ile müverrah sahîh binâ-sakki olup ve kudemâ-i vilayetin ehl-i vukûfundan cemm-i gafîr min el-müslimîn şehâdet eyleyüp şehâdetleri şer'an kabul olunup vakf-ı mukarrer kayd olundu.*” Bkz. Ersin Gülsoy-Mehmet Taşdemir, **Vakıf ve Mülk Defteri**, s. 75.

sürgün oldukları tarihlerde Malatya yönetiminin Melik Sûnullah ailesi tarafından yürütölmüş olması ihtimal dâhilindedir.

Mezâmîr Ailesi Soy Kütöğü

2. Melik Sûnullah Ailesi

XIV. yüzyılda Malatya’da hayır kurumları tesis edip vakıflar kuran Melik Sûnullah ailesinden ilk kez Zeki Oral bahsetmiştir.⁴¹⁵ Araştırmacı, tebliğinde bu ailenin H. 700-779/M. 1301-1380 tarihleri arasında Malatya’da müstakil veya yarı müstakil bir beylik kurmuş olabileceklerinden bahisle Malatya Tarihi’ne yeni bir bakış getirmiştir. Ailenin şehirde tesis ettiği dinî ve sosyal kurumlara ait kitâbe ve vakıf kayıtlarını yayınlamak sûretiyle sahaya önemli bir katkıda bulunmuştur. Kitâbe ve vesikalar dışında XIV. yüzyıl Malatya ve Anadolu Tarihi’nden bahseden Türk-İslâm kaynaklarından bu aileye ait bilgiler az miktarda yer almaktadır. Bundan dolayı araştırmacının bu ailenin Malatya’da bir beylik kurmuş olabileceği iddiasını ihtiyatla karşılamak gerektiğine inanıyoruz.

Ailenin büyüğü olan Melik Sûnullah’ın tam künyesi şu şekildedir: Melik Sûnullah bin Melik Nasrullah Bey bin Alâeddîn Ali Bey bin Tur Ali el-Türkmanî.⁴¹⁶ Bu aileye ait en eski vakfiye 713/1313-1314 tarihlidir. Bu vakfiyede Melik Sûnullah, Gâzî Abdurrahman künyesiyle anılmıştır.⁴¹⁷

⁴¹⁵ Zeki Oral, “Malatya Kitâbeleri”, **III. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 15-20 Kasım 1943), Kongreye Sunulan Tebliğler**, TTK., Ankara 1948, s. 434-440.

⁴¹⁶ Zeki Oral, “Malatya Kitâbeleri”, **III. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 15-20 Kasım 1943), Kongreye Sunulan Tebliğler**, TTK., Ankara 1948, s. 434-440. Ekler kısmı.

⁴¹⁷ “*Sâdât ed-dîn ve Sâdât el-Kerim Sahîh en-neseb seyyidînâ ve mevlânâ İbrahim Mir mevlânâ ve ihvânâ seyyidînâ Şah Âlî Mir ibn-i mevlânâ ve seyyidînâ Şeyh Hasan ibn-i Mevlânâ ve seyyidînâ Abdurrahman el-Gâzî el-Harezmi eş-Şâfi el-Ensârî*

Melik Sûnullah, 718/1318-1319 tarihinde vefat etmiştir. Türbesi Malatya Ulu Câmîi yakınlarındadır.⁴¹⁸ İsmail, Şeyh Hasan, Mahmûd, Yunanî ve Âlî adlarında beş oğlu olduğunu aileye ait şecereden öğrenebiliyoruz. 1530 tarihli *Malatya Vakıf ve Mülk Defteri*'nden bu ailenin binâ ettirdiği bir mescid ile çeşitli evkâf ve emlâkı tespit edebiliyoruz. Aile üyelerinden Ömer Bey tarafından yaptırılan Mescid-i Ömer Bey,⁴¹⁹ günümüzde de ayakta olup ibadete açıktır. Kaynaklarda Ömer Bey ile ilgili olarak; Malatya'yı Eretnalılardan aldığı ve kısa bir Malatya hâkimiyetinden sonra vefat ettiği ve onun vefatından sonra Malatya halkının şehri Memlûklara teslim ettiği bilgisi yer almaktadır. Kaynaklar Ömer Bey'den Türkmen Emîri diye bahsetmektedirler. Ömer Bey'in bu sıfatı, ailenin en büyüğü olan ve yukarıda işaret

âdâmallahu teâla. Fî sulh-i Receb el-ferd min şuhûr sene selâse âşer ve seb'âmie [Receb 713/Ekim-Kasım 1313]". Bkz. Zeki Oral, "Malatya Kitâbeleri", **III. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 15-20 Kasım 1943), Kongreye Sunulan Tebliğler**, TTK., Ankara 1948, s. 434-440. Ekler kısmı 1 nolu vesika.

⁴¹⁸ Melik Sûnullah ve ailesine ait mimari eserlerden tezin son bölümünde bilgi verileceğinden burada ayrıntıya girilmemiştir.

⁴¹⁹ "*Evkâf-ı Mescid-i Ömer Beg ki Taş Mescid demekle mârûftur der bâtın-ı Malatya. Karye-i Zaviye tâbi-i nâhiye-i Kederbeyt. Tamam mâlikâne. Hâsıl 1258. Karye-i Samahar-ı Ulyâ ve Süflâ tâbi-i nâhiye-i mezbûre. Tamam mâlikâne. Hasıl 343*". Bkz. Ersin Gülsoy-Mehmet Taşdemir, **Vakıf ve Mülk Defteri**, s. 10. Ömer Bey Mescidi'nin evkâfı arasında gösterilen bu kayıt Malatya'daki İlhanlı mirasını göstermesi bakımından mühimdir. Kayıta geçen Büyük ve Küçük Samahar köyleri, Keyhatu'yu Anadolu'dan davet göreviyle Anadolu'ya gelen Samagar Noyin'in hatırası olabilir.

edilen Tur Ali et-Türkmânî'ye atfen almış olma ihtimali yüksektir. Türkmenlerin hangi koluna mensub olduğu kesin olarak bilinmeyen Ömer Bey'in Haleb Türkmenlerinden olma ihtimali de vardır. Nitekim, Haleb Türkmenlerinin yazlık olarak Sivas ve Malatya dolaylarını kullandıklarını biliyoruz.⁴²⁰ Bu ihtimali de gözönünde bulundurmak kaydıyla Ömer Bey'in, et-Türkmânî nisbesine atıfla kaynaklarda bu şekilde adlandırıldığını kabul edebiliriz.

Ömer Bey'in lakabı, kendi adına olan Mescid kitâbesinde el-Emîr el-Âzam şeklindedir.⁴²¹ Malatya'da kâim Müsafir bin Nâsır el-Malâtyevî tarafından kaleme alınan ve Malatya Emîri Ömer Bey'e ithaf edilen *Sefine-i Nefis ve Mecmûâ-ı Enîs*⁴²² adlı eserde ise lakabı Emîr-i Celâl el-Vâliü'l-vulâ şeklinde geçmektedir.⁴²³

⁴²⁰ Faruk Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları**, Ankara 1972, s.177.

⁴²¹ “*Enşâe hazâ el-Mescid el-Mübârek el-Emîr el-Âzam el-merhûm Ömer Bek tağammedehullah bi-ğufranehu...*” Bkz. Zeki Oral, “Malatya Kitâbeleri”, **III. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 15-20 Kasım 1943), Kongreye Sunulan Tebliğler**, TTK., Ankara 1948, s. 434-440. Ekler kısmı 9 nolu kitâbe.

⁴²² Malatya şehrinin XIV. Yüzyıldaki kültür birikimini göstermesi bakımından önemli bir edebî eser olan *Sefine-i nefis ve Mecmûâ-ı Enîs*, 406 varak olup Farsça kaleme alınmıştır. Nâsır Hüsrev, Şeyh Sadî-i Şirazî, Hakanî ve Enverî gibi şâirlerin şiirlerinden örneklerin yer aldığı bu eser, 5 bölümden oluşmaktadır. Birinci Bölüm; Tevhidullah, Naat-ı Resul, Sahabe Faziletleri, Hikâyeler ve Çeşitli Mevzûlar, Şiir ve Şâir, Hükümdarlara Övgü, Zamandan Şikâyet, Vasıflar, Şiirler ve Manzûmlar, Şiirler ve Şükürnâme, Bilgelere Övgü, Çeşitli Şiirler alt başlıklarından oluşmaktadır. İkinci Bölüm; Kıt'alardan, üçüncü bölüm; önde gelen bilgelerin aşk konulu şiirlerinden,

Ömer Bey evladına ait bir vâkıf kaydından Ömer Bey Mescidi'nin yapım tarihi ile ilgili fikir edinebiliyoruz⁴²⁴. Bu kaydın Ömer Bey Mescidi'ne ait bir vakıf kaydı mı yoksa evlâdiyelik bir vakıf kaydı mı olduğu belirtilmemiştir. Vakıfnâme, 760/1358-1359 tarihlidir. Ömer Bey öldükten sonra kendi adına yaptırdığı bu mescidin girişine defnedilmiştir. Bu bilgiden hareketle mescidin 760/1358-1359'dan önce yaptırılmış olabileceğini düşünebiliriz.

Ömer Bey'in Melik Sûnullah'ın hangi torunu olduğuna gelince: Aile şeceresinde iki Ömer ismine rastlanmaktadır. Bunlardan ilki Ömer Bey bin Mir Ahmed bin Yaraşır bin İsmail bin Melik Sûnullah; diğeri Ömer Bey bin Ahmed bin Yunanî bin Melik Sûnullah'tır. Malatya hâkimi olan Ömer Bey et-Türkmânî'nin Melik Sûnullah'ın oğlu Yunanî Bey'in Ahmed Bey adlı oğlundan torunu olma ihtimali kronolojik bütünlüğe daha uygun düşmektedir. Melik Sûnullah, 1318'de vefat ettiğinden yukarıda işaret olunan Mir Ahmet oğlu Ömer'in daha sonraki bir dönemde yaşamış olması gerekir.

dördüncü bölüm; rubâîlerden ve son bölüm; manzûm ve mensûr hikâyelerden oluşmaktadır. Bkz. Müsafır bin Nâsır el-Malatyeî, **Sefine-i nefis ve Mecmûâ-ı Enîs**, Süleymânîye Kütüphanesi, Ayasofya Bölümü 01670, Varak 8a-8b, 9a.

⁴²³ Bkz. Müsafır bin Nâsır el-Malatyeî, **Sefine-i nefis ve Mecmûâ-ı Enîs**, Varak 6b.

⁴²⁴ “*Vakf-ı evlâd-ı Osman bin Ömer. Karye-i Orduzı tâbî-i Şehr. Tamâm mâlikâne. Hâsıl 475. Karye-i mezbûrenin tamam mâlikânesi makeddemâ Mevlânâ Kadı Atâullah'ın sene sittîn ve seb'a-mie ile müverrah hücceti mûcemince ve şuhûd-ı udûl şehâdetleri ile ibtidâ-ı fetihde ketb...*”Bkz. Ersin Gülsoy-Mehmet Taşdemir, **Vakıf ve Mülk Defteri**, s. 61.

Melik Sûnullah'ın İsmail adlı oğlundan doğan Yaraşır Bey evlâdına ait vakıf kayıtlarına da tesadüf edilmektedir⁴²⁵ İsmail evlâdına ait başka bir kayıt 789/1387-1388 tarihlidir.⁴²⁶

3. Ömer Bey et-Türkmanî'nin Malatya Hâkimiyeti

Ömer Bey'in Malatya'yı hangi tarihte ve ne şekilde ele geçirdiği hakkındaki bilgilerimiz oldukça yetersizdir. Refet Yinanç, Ömer Bey'in 1360 yılında Malatya'yı Eretnalılardan aldığı ve aynı yıl içinde öldüğünü; onun ölümü üzerine Dulkadir Beyi Halil (1355-1386)'in şehri ele geçirmek istediği, fakat Malatya halkının şehri Memlûklara teslim ettiğini söylemektedir.⁴²⁷ Dulkadir Beyi Halil'in Malatya'ya sürekli taarruzu üzerine Memlûkların Malatya valisi Kuştimuroğlu Ahmed'in Halil Bey üzerine yürüdüğünü; fakat ona mağlûb olarak Haleb'e çekildiğini, Malatya'nın yeni valisi Esendemir et-Tazî'nin Eretna hükümdarı

⁴²⁵ “*Vakf-ı evlâd-ı Yaraş bin İsmail. Zikr olan evkâf mezkûr Yaraş evlâdının vakf idigi iki yüz on beş yıl tarihle müverrah vakıfnâme-i şer’iyye ve şuhûd-ı udûl şehadetleri ile sabit olub iki defterde dahi vakf-ı mukarrer kayd olmuş bulunub haliya...*”. Bkz. Ersin Gülsoy-Mehmet Taşdemir, **Vakıf ve Mülk Defteri**, s. 61.

⁴²⁶ “*Vakf-ı evlâd-ı Hâcî İsmail. Zikr olan kurâ ve mezranın ta’yin olunan hisselerinin vakfiyeti teftiş olundukta yüz kırk sekiz yıl [789/1387-1388] tarihle müverrah vakıfnâme-i şer’iyyesi olub ve kadimü’z-zamândan ilâ yevminâ...*” Bkz. Ersin Gülsoy-Mehmet Taşdemir, **Vakıf ve Mülk Defteri**, s. 71.

⁴²⁷ Refet Yinanç, **Dulkadir Beyliği**, s. 19-20.

Gıyâseddîn Mehmed (İlk Saltanatı 1352-1355/İkinci Saltanatı 1355-1365)'in desteğine rağmen Halil Bey tarafından mağlûb edildiğinden bahsetmektedir.⁴²⁸

Ömer Bey evlâdına ait olup yukarıda işaret ettiğimiz vakıfnâmedeki 760/1358-1359 tarihli kadı hücceti, Ömer Bey'in ölüm tarihi hakkında fikir vermektedir. Ömer Bey'in Eretnalılardan Malatya'yı 760 yılında aldığı ve aynı yıl içinde vefat ettiğini kabul etmek kronolik akışa uygun düşmektedir. Ömer Bey et-Türkmanî'nin 760/1358-1359'da Malatya'da bağımsızlığını ilân ettikten sonra öldüğünü, ölümünden sonra Ömer Bey Mescidi'ndeki türbesine defnedildiğini ve bu türbe için bir vakıf kurulduğunu, bu vakfın vakıfnâmesinin de oğlu sıfatıyla Osman'a verildiği söylemek yanlış olmaz. Memlûklar, şehir halkının daveti üzerine Malatya'ya gelmiş ve buraya Memlûk Sultanı adına bir nâibin atanmasıyla şehirdeki Memlûk hâkimiyeti resmen başlamıştır.

⁴²⁸ Refet Yinanç, **Dulkadir Beyliği**, s. 20.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MEMLÛKLAR DÖNEMİ MALATYA SİYASÎ TARİHİ

A. MEMLÛK DEVLETİ EYÂLET (NİYÂBET) SİSTEMİ

Memlûk Devleti eyâlet sisteminin anlaşılmasının Malatya'nın idarî konumunun tespiti açısından belirleyici olacağı kanaatindeyiz. Eyâletlere Nâib sıfatıyla atanan yöneticilerin atama usulleri, hükümet merkezinden yapılan atamalarda kendilerine gönderilen resmî yazıların içeriği, bu resmî yazılarda ilgili yöneticinin elkâb ve evsâfı; eyâletlerden merkeze yazılan resmî evrakın mahiyeti gibi konular ekseninde idari yapının işleyişi ele alınacaktır. İdarî sistemin tespiti, Malatya'nın bu dönemki siyasî tarihinin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

1. Memlûk Devleti Eyâletleri (Niyâbetleri)

Memlûk Devleti'nin resmî adı *ed-Devlet et-Turkiyye*'dir. İdarî olarak Memâlik ed-Diyar-ı Mısır ve Ş-Şam şeklinde tanımlanır. Diyar-ı Mısır'ın ve tüm Memlûk ülkesinin merkezi (ebvâb es-Sultânîye) Kahîre'dir. Merkez idaresi İskenderîye, el-Vech el-Kıbelî ve el-Vech el-Bahrî olmak üzere üç idarî bölgeye ayrılmıştır.⁴²⁹ Ülkenin taşra teşkilatı içerisinde yer alan eyâletler, niyâbet olarak adlandırılmaktadır. Niyâbet-i Dımaşk, Niyâbet-i Haleb, Niyâbet-i Hama, Niyâbet-i Etrabulus, Niyâbet-i Safed ve Niyâbet el-Kerek altı büyük Memlûk idarî merkezi

⁴²⁹ Kalkaşandî, **Kitab-ı Subh el-Âşâ**, C. 4, s. 24-25.

olup Memâlik eş-Şam (Şam Ülkesi)'a bağlı merkezlerdir.⁴³⁰ İdarî yapıdaki bu eyâlet (niyâbet) taksimâtı Eyyûbî eyâlet sistemi esas alınarak oluşturulmuştur.⁴³¹

Niyâbet-i Dımaşk, Memâlik eş-Şam'ın merkeziydi.⁴³² Niyâbet-i Haleb, kendi içinde iki alt birime ayrılmaktaydı: *Hâzır-ı Haleb* (Merkezî Haleb) ve *el-Âmâl-ı Haleb* (Haleb'e bağlı yerler).⁴³³ *El-Âmâl-ı Haleb*, üç alt idarî bölgeye ayrılıyordu.⁴³⁴ Birinci Bölge: Kal'at el-Müslimîn (Kal'at er-Rûm), Kahtâ, Gerger, Behisne, Ayn Tâb, Ravendân, Derbesâk, Bağras, Kuseyr, es-Sugûr ve Bekâs, Şeyzer, Hacer-i Şuğlan, Kal'at-ı Harîm, Kefr-i Tâb, Fâmiye, Sermîn, Cebbûl, Cebel-i Semân, Âzaz, Tell Bâşir, Menbec, Tizin, el-Bâb-ı Buzaa, Derkuş ve Antakıyye'den oluşmaktaydı.⁴³⁵

⁴³⁰ Kalkaşandî, **Kitab-ı Subh el-Âşâ**, C. 4, s. 163; XV. Yüzyılda bu niyâbetlere ek olarak İskenderîye ve Gazze Niyâbetleri de ihdas edilerek sayı sekize yükselmişti. Bkz. Garsuddîn Halil bin Şahin, **Zubdetü'l-Keşfi'l-Memâlik Beyânu't-Turuk ve'l-Mesâlik**, Haz. Şükrü Çetin, Gazî Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2008, s. 93-94.

⁴³¹ Kalkaşandî, **Kitab-ı Subh el-Âşâ**, C. 4, s. 91.

⁴³² Dımaşk, Memlûklar döneminde Memâlik eş-Şam (Şam ülkesi)'ın merkezi durumundaydı. Memâlik eş-Şam denilen bölge Dımaşk, Haleb, Hama, Etrabulus, Safed ve el-Kerek'in bağlı yerleriyle birlikte oluşturdukları bölgedir. Coğrafi konumunun hâiz olduğu önem itibarıyla Niyâbet-i Dımaşk, diğer beş niyâbetten önde gelmiştir. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Medhal**, s. 395.

⁴³³ Kalkaşandî, **Kitab-ı Subh el-Âşâ**, C. 4, s. 116.

⁴³⁴ Kalkaşandî, **Kitab-ı Subh el-Âşâ**, C. 4, s. 119.

⁴³⁵ Kalkaşandî, **Kitab-ı Subh el-Âşâ**, C. 4, s. 119-128.

İkinci Bölge: Bu bölge *el-Âvâsım/es-Sugûr* şehirlerinin bulunduğu bölgeydi.⁴³⁶ Haleb'e bağlı *es-Sugûr* da kendi içerisinde *el-Âmâl el-Kibâr* (Büyük bağlı birim) ve *el-Âmâl es-Siğâr* (Küçük bağlı birim) olmak üzere iki idareye ayrılıyordu. *el-Âmâl el-Kibâr*; *Cebelîye* (Dağ kısmı) ve *Sahilîye* (Deniz kısmı) olmak üzere iki alt idari birime bölünmüştü.⁴³⁷ *Cebelîye*'ye ait yerler Malatıyye, Derende (Darende) ve Debrekî (Divriği) idi.⁴³⁸ *Sahilîye*'ye ait yerler ise Ayas, Âmâl-ı Tarsus, Âmâl-ı Adana, Âmâl-ı Sirfendikâr ve Sis'ti.⁴³⁹ Haleb'e bağlı *es-Sugûr*'un *el-Âmâl es-Siğâr* adlı yönetim biriminin diğer adı *Bilâd-ı Ermen*'di. Âmâl-ı Kal'at-ı Barî-i Kurek, Âmâl-ı Kaverî, Âmâl-ı Kevlâk, Âmâl-ı Kirzal, Âmâl-ı Kumî, Âmâl-ı Tell Hamdûn, Âmâl el-Haru ve Niyeteyn, Âmâl-ı Kal'at-ı Necme, Âmâl-ı Kal'at-ı Hımıms, Âmâl-ı Kal'at-ı Lûlûve, Âmâl-ı Kal'at-ı Tamrun, Âmâl-ı Sinyat Kela ve Âmâl-ı Belsulûs buraya bağlı yerler idi.⁴⁴⁰

Üçüncü Bölge, *Bilâd-ı Cezîre* olarak adlandırılan bölgeydi. Âmâl el-Bîre, Âmâl-ı Kal'at el-Câber ve Âmâl er-Ruha bu bölgeye ait idarî merkezlerdi.⁴⁴¹

Memlûk Devleti'nin üçüncü eyâleti (el-Kâide es-Sâlise) Niyâbet-i Hama idi. Hama, Âmâl-ı Berriha, Âmâl-ı Barine ve Âmâl-ı Maarra olmak üzere üç idarî birime ayrılıyordu.⁴⁴²

⁴³⁶ Kalkaşandî, *Kitab-ı Subh el-Âşâ*, C. 4, s. 130.

⁴³⁷ Kalkaşandî, *Kitab-ı Subh el-Âşâ*, C. 4, s. 131.

⁴³⁸ Kalkaşandî, *Kitab-ı Subh el-Âşâ*, C. 4, s. 131-132.

⁴³⁹ Kalkaşandî, *Kitab-ı Subh el-Âşâ*, C. 4, s. 133-134.

⁴⁴⁰ Kalkaşandî, *Kitab-ı Subh el-Âşâ*, C. 4, s. 135-137.

⁴⁴¹ Kalkaşandî, *Kitab-ı Subh el-Âşâ*, C. 4, s. 137-138.

⁴⁴² Kalkaşandî, *Kitab-ı Subh el-Âşâ*, C. 4, s. 139-141.

Ülkenin dördüncü eyâleti Niyâbet-i Etrabulus idi. Etrabulus, *el-Âmâl-ı Kibâr* ve *el-Âmâl-ı Siğâr* olmak üzere iki idari birime ayrılıyordu. Etrabulus *Âmâl-ı Kibârı*, *merkeze bağlı yerler* (muzâfâtha nefsiha) ve *Kal'a ed-Dâvet* olmak üzere iki alt birime ayrılıyordu. Âmâl-ı Hısn el-Ekrâd, Âmâl-ı Hısn el-Akkâ, Âmâl-ı Balâtunus, Âmâl-ı Sehyûn, Âmâl el-Lâzıkîyye ve Âmâl el-Merkeb, Etrabulus Âmâl-ı Kibârı'nın merkezine bağlı alt birimlerdi. Âmâl el-Rısâfe, Âmâl el-Hevâbi, Âmâl el-Kademus, Âmâl el-Kehfî, Âmâl el-Meykenet ve Âmâl el-Ulleyke ise Kal'a ed-Dâvet'e bağlı birimlerdi. Niyâbet-i Etrabulus'un ikinci idari birimi el-Âmâl es-Siğâr'a bağlı yerler olarak Âmâl-ı Antartûs, Âmâl-ı Cubbe el-Muneyzere, Âmâl ez-Zennibîn, Âmâl el-Buşerreyh, Âmâl-ı Cebele ve Âmâl-ı Enfete idi.⁴⁴³

Niyâbet-i Safed, merkez ve bağlı yerler olmak üzere iki idari birimden oluşuyordu. Âmâl-ı Berrihâ, Âmâl en-Nâsire, Âmâl-ı Taberîyye, Âmâl-ı Tıbnine ve Hunine, Âmâl-ı Âslis, Âmâl-ı Akkâ, Âmâl-ı Sûr, Âmâl eş-Şâgûr, Âmâl el-İklim, Âmâl eş-Şekif ve Âmâl-i Cînîn Niyâbet-i Safed'e bağlı yerlerdi.⁴⁴⁴

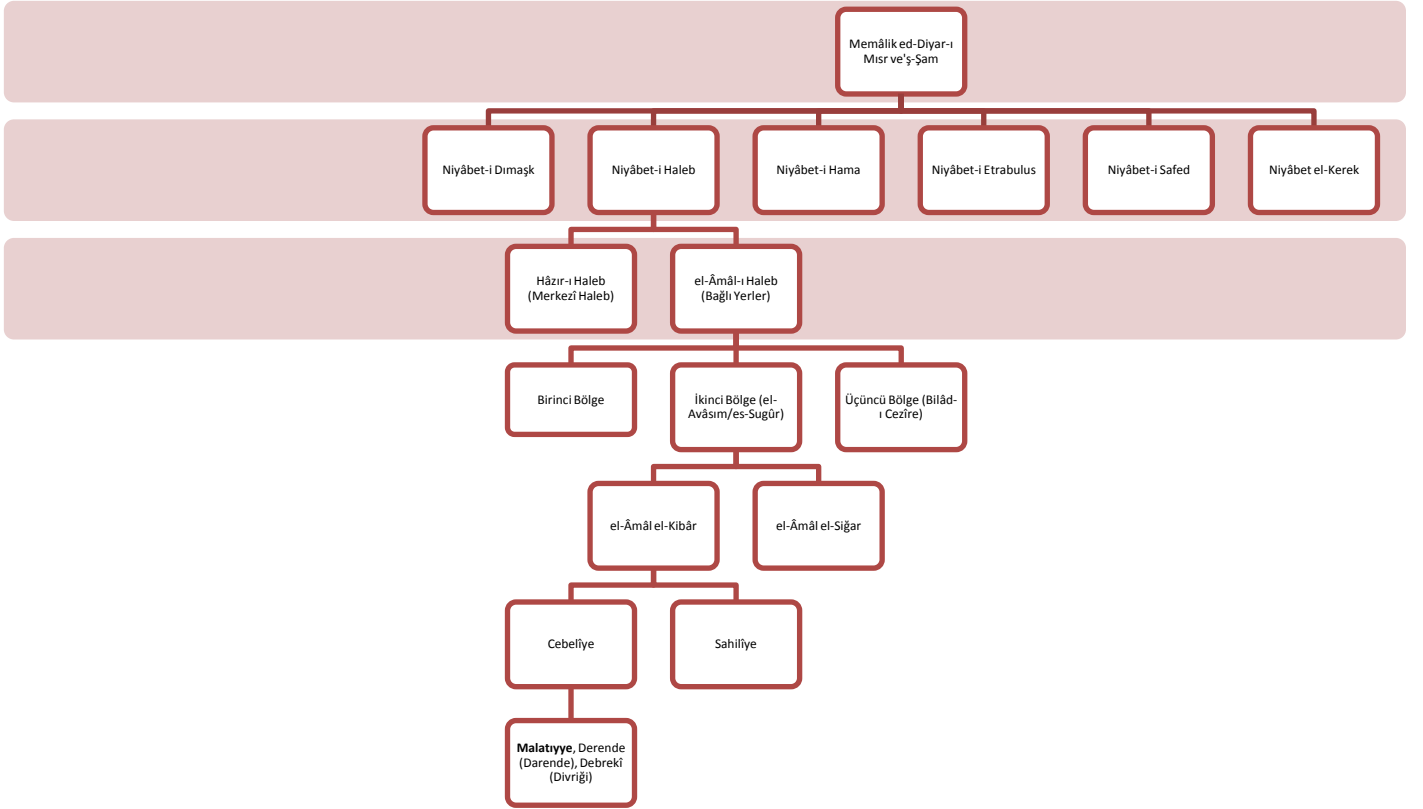
Memlûk Devleti'nin altıncı eyâleti el-Kerek'ti. El-Kerek de Safed gibi merkez ve bağlı yerlerden oluşuyordu. Âmâl-i Berriha, Âmâl eş-Şevbek, Âmâl-i Zuğer ve Âmâl-i Muân el-Kerek'e bağlı yerlerdi.⁴⁴⁵

⁴⁴³ Kalkaşandî, **Kitab-ı Subh el-Âşâ**, C. 4, s. 144-149.

⁴⁴⁴ Kalkaşandî, **Kitab-ı Subh el-Âşâ**, C. 4, s. 149-154.

⁴⁴⁵ Kalkaşandî, **Kitab-ı Subh el-Âşâ**, C. 4, s. 155-157.

HALEB NİYÂBETİ İDARİ ŞEMASI (MALATYA)

2. Memlûk Eyâletlerine (Niyâbet) Yapılan Nâib Atamalarında Usûl

Memlûk idarî teşkilâtında eyâletin tam karşılığı *niyâbettir*. Yönetim yerlerine atanan idarecilere nâib denildiğinden idare ile ilgili bir terminoloji olarak *niyâbet* kullanılır. Yukarıda da işaret olunduğu üzere altı büyük niyâbet ve bu niyâbetlere bağlı daha küçük idari birimler bulunmaktaydı. Niyâbetler, *ebvâb es-Sultânîye*'den atanan nâibler tarafından idare olunurdu. *Ebvâb es-Sultânîye*'den yapılan atamaları Sultân adına *Kâfil es-Saltana* (Saltanat vekili) yapmaktaydı. *Kâfil es-Saltana* aynı zamanda *Nâib-i Sultân*, *Atabek el-Âsâkir* ve *Nâib-i Saltana eş-Şam* idi.⁴⁴⁶ *Nâib-i Saltana eş-Şam*'ın Sultân adına yazdığı resmî yazılar on sekiz kademeye ayrılmaktaydı. Nâibi “*el-yed eş-Şerîf*”, “*el-yed el-Kerîm*” ve “*el-yed el-Âlî*” rütbesinde olanlar sekizinci kademeyi oluşturuyordu.⁴⁴⁷ Mısır'a bağlı olan el-Vech el-Kıbelî ve el-Vech el-Bahrî, Kudüs, Hıms, Rahbe, el-Bîre, Kal'at el-Müslimîn, Malatya, Debrekî (Divriği), Eblusteyn (Elbistan), Tarsûs, Adana, Behisne nâibleri ile Şam ve Haleb *mukaddem el-ulûfu* bu sekizinci kademeye dâhil idi.⁴⁴⁸ Bu nâiblere yazılan resmî yazı “*Eazz Allahu Teâla Nasrethu el-Makarr el-Kerîm*” başlığını taşıyordu.⁴⁴⁹

Nâib-i Saltana el-Haleb de Sultân adına resmî yazı düzenleyebiliyordu. Bu resmî yazılar on dört kademeye ayrılmaktaydı. “*yukbilu el-yed eş-Şerîf*” ibaresiyle

⁴⁴⁶ Kalkaşandî, **Kitab-ı Subh el-Âşâ**, C. 8, s. 217.

⁴⁴⁷ Kalkaşandî, **Kitab-ı Subh el-Âşâ**, C. 8, s. 219; Altan Çetin, **Memlûk Devleti'nin Kuzey Sınırı**, s. 45.

⁴⁴⁸ Kalkaşandî, **Kitab-ı Subh el-Âşâ**, C. 8, s. 219.

⁴⁴⁹ Kalkaşandî, **Kitab-ı Subh el-Âşâ**, C. 8, s. 220.

Haleb Nâibi tarafından el-Bîre, Malatya, Kal'at el-Müslimîn, Câber, er-Ruha, Eblusteyn ve Hıms nâibleri ile Dımaşk tablhane emîrlerine yazı yazılmaktaydı.⁴⁵⁰

Erbâb es-Suyûf'tan olan Ümerâ el-Miîn, Ümerâ-i Tablhane ve Ümerâ el-Âşerât'tan niyâbetlerin büyüklüğüne ve stratejik konumuna göre yöneticiler atanırdı. Bu yöneticilerin, taşıdıkları rütbe, atamada belirleyici olmaktadır. Büyük niyâbetlere genelde Ümerâ el-Miîn'den olan Takdimet el-Elf rütbesindeki yöneticiler atanırken küçük ölçekli idarî birimlere Tablhane ve Âşerât rütbesinden atamalar yapılmaktaydı. Atama resmî yazısı olan *Taklid-i Şerîf* ve *Mersûm-ı Şerîf*, niyâbetlerin statüsünü göstermekteydi. Bu resmî yazılarda yer alan elkâb ve diğer başlıklar atanan nâbin rütbesini ve atandığı yerin Memlûk niyâbet sistemi içerisindeki yerini de göstermekteydi.

Resmî yazılarda *el-Makarr*, *el-Cenâb*, *el-Meclis* ve *el-Emîr* olmak üzere dört makam görülmektedir. Hiyerarşik bakımdan bu makamlardan en üstte olanı *el-Makarr*'dır. *el-Makarr*, Ümerâ-i Miîn'den olup Takdimet-i Elf rütbesini taşıyan yöneticilerin bulunduğu makamdır. Birinci derece Takdimet el-Ulûf, ***el-Makarr eş-Şerîf***; ikinci dereceden Takdimet el-Ulûf, ***el-Makarr el-Kerîm*** ve üçüncü dereceden olanlar ***el-Makarr el-Kerîm el-Âlâ*** makamında sayılırlardı. Yazışmalarda ikinci makam olan *el-Cenâb*, Tablhane ve Îşrinât emîrlerinin makamlarını göstermekteydi. Ümerâ-i Tablhane, ***el-Cenâb el-Kerîm***; Ümerâ-i Îşrinât, ***el-Cenâb el-Âlâ*** makamında sayılmışlardır. Yazışmalarda üçüncü makam olarak görülen *el-Meclis*, Ümerâ-i

⁴⁵⁰ Kalkaşandî, **Kitab-ı Subh el-Âşâ**, C. 8, s. 226.

Âşerât'ı temsil ediyordu. *el-Emîr* makamında ise rütbe bakımından daha küçük askerler bulunmaktaydı.⁴⁵¹

Dımaşk, Haleb, Hama, Etrabulus, Safed ve el-Kerek nâibleri *Ebvâb es-Sultânîye*'den yazılan *Taklid-i Şerîf* ile atanırdı.⁴⁵² *Ebvâb-ı Sultânîye*'den Niyâbet-i Haleb'e yazılan resmî yazı *Medinet-i Haleb* (Haleb merkezi) ve *Âmâl-ı Haleb* (Bağlı Yerler) olmak üzere ikiye ayrılıyordu. Medinet-i Haleb'e yazılan resmî yazı da kendi içerisinde üçe ayrılmaktaydı. Bunlardan ilki Haleb Nâibi'ne yazılan yazı idi. Haleb Nâibi, ekâbir-i mukaddem el-ulûf (binbaşlıların önde gelenleri) idi ve ona niyâbete atandığına dâir *taklid-i Şerîf* gönderilirdi. Bu *taklid-i Şerîf*'in başlığı *Eazze Allahu Teâla Nasrethu el-Cenab-ı Kerîm*, el-Âllâme eş-Şerîf'i (yazışma işareti/rumûz) Ahuhu (kardeşi) ve et-Târif'i ise *Nâib es-Saltana eş-Şerîfe bi-Haleb el-Mahrûse* idi. İkinci resmî yazı Haleb Kale Nâibi'ne yazılırdı. Bu yazının başlığı *Suduret hazihi el-mukâtebetun ilâ el-Meclis es-Sâmî*, el-Âllâmesi ilgili kale nâibinin ismi, et-Târif'i ise *Nâib el-Kal'a el-Mansûre bi-Haleb el-Mahrûse* şeklindeydi. Haleb merkezine yazılan üçüncü resmî yazı ise Haleb Hacib el-Hüccâbî'na yazılan yazı idi. Bu yazının başlığı *Suduret hazihi mukâtebetun ilâ el-Meclis el-Âlâ*, el-Âllâmesi *Vâliduhu* (babası), et-Târif'i ise *Emîr Hacib bi-Haleb el-Mahrûse* şeklindeydi.⁴⁵³

Âmâl-ı Haleb'e yazılan resmi yazıya *Mersûm-ı Şerîf* denilmekteydi. *Ebvâb es-Sultânîye*'den Haleb'e bağlı yerlerin nâiblerine yazılan bu merâsimden

⁴⁵¹ Kalkaşandî, eş-Şeyh Ebû'l-Abbâs Ahmed, **Kitab-ı Subh el-Âşâ**, C. 12, Kahîre 1336/1918, s. 285-287.

⁴⁵² Kalkaşandî, eş-Şeyh Ebû'l-Abbâs Ahmed, **Kitab-ı Subh el-Âşâ**, C. 7, Kahîre 1333/1915, s. 181,189.

⁴⁵³ Kalkaşandî, **Kitab-ı Subh el-Âşâ**, C. 7, s. 171.

(mersûmun çoğulu) Haleb'a bağlı yerlerin sayısı tespit edilebilmektedir. Buna göre Haleb'e bağlı idarî merkezlerin sayısı yirmi bir idi. Birincisi el-Bîre idi. el-Bîre Nâibi'ne yazılan *mersûmun* başlığı *el-Makarr/el-Meclis el-Kerîm el-Âlâ*, el-Âllâmesi *Vâliduhu*, et-Târif'i ise *en-Nâib bi'l-Bîre el-Mahrûse* idi. İkincisi Kal'at-ı Müslimîn/Kal'at er-Rûm idi. Kal'at-ı Müslimîn Nâibi'ne yazılan *mersûmun* başlığı *el-Makarr/el-Meclis el-Kerîm el-Âlâ*, el-Âllâmesi *Vâliduhu*, et-Târif'i *en-Nâib bi-Kal'at el-Müslimîn el-Mahrûse* idi. Üçüncüsü Malatya idi. Malatya Nâibi'ne yazılan *mersûmun* başlığı *el-Makarr/el-Meclis el-Kerîm el-Âlâ*, el-Âllâmesi *Vâliduhu*, et-Târif'i *en-Nâib bi-Malatya el-Mahrûse* idi. Dördüncüsü Tarsûs, beşincisi Adana, altıncısı Eblusteyn idi. Tarsûs, Adana ve Eblusteyn nâiblerine yazılan *mersûm*, Malatya Nâibi'ne yazılan *mersûm* ile aynı özellikte idi. Haleb'e bağlı yedinci niyâbet Behisne (Besni) idi. Behisne Nâibi'ne yazılan *mersûmun* başlığı *el-Meclis es-Sâmî* idi. Nâibi mukaddem el-ulûf rütbesinden olmadığından atama başlığında kendisine *el-Meclis es-Sâmî* diye hitap edilmiştir.⁴⁵⁴ Sekizinci niyâbet Ayas, dokuzuncu ise Câber idi. Behisne'ye, Ayas'a ve Câber'e yazılan *mersûm* aynı özellikte olup el-Âllâme olarak ora nâiblerinin ismi kullanılmıştır. Haleb'e bağlı onuncu niyâbet Ayn Tâb idi. Ayn Tâb Nâibi'ne yazılan *mersûmun* başlığı *Meclis el-Emîr*, el-Âllâmesi ismi ve et-Târif'i *en-Nâib bi-Ayn Tâb el-Mahrûse* idi. On birinci niyâbet Derende (Darende) idi. Darende Nâibi bazen Tablhane bazen de Âşerât rütbesinden atanmıştır. Tablhane rütbesinden bir nâib atandığında ona yazılan *mersûmun* başlığı *el-Meclis es-Sâmî*; Âşerât rütbesinden atandığında ise başlık *Meclis el-Emîr* olurdu. İster Tablhane ister Âşerât rütbesinden atansın her iki durumda el-Âllâmesi o nâibin

⁴⁵⁴ Kalkaşandî, **Kitab-ı Subh el-Âşâ**, C. 7, s. 172.

ismi, et-Târifi *en-Nâib-i Derende* şeklinde olurdu.⁴⁵⁵ Kuseyr, Râvendân ve er-Ruha on iki, on üç ve on dördüncü bağıli niyâbetler idi. er- Ruha Nâibi bazen Tablhane bazen de Mukaddem el-ulûf rütbesinden atanıyordu. Tablhane rütbesinden yapılan atamalarda *mersûm* başlığı *el-Meclis es-Sâmî* iken Mukaddem el-ulûf rütbesinden yapılan atamalarda bu başlık *el-Makarr/el-Meclis el-Âlâ* şeklini alıyordu. On beşinci niyâbet Şeyzer, on altıncısı Gerger idi. Gerger Nâibi'ne yazılan *mersûm*un başlığı *el-Meclis el-Emîr* şeklindeydi. Kahtâ, Bağras, Sugr ve Bekâs, Derbesâk ve İsfendikar niyabetleri Haleb'e bağıli diğeri niyâbetler idi.⁴⁵⁶

Yukarıdaki bilgiler ışığında Niyâbet-i Malatya'yı değerlendirecek olursak; Malatya Nâibi Ümerâ el-Miîn rütbesinden olan Mukaddem el-Ulûf'tan atanmaktaydı. Atama kararnâmesi hükmünde olan *Mersûm-ı Şerîf* üzerinde yer alan başlık ilgili niyâbetin Memlûk idarî sistemi içerisindeki yerini göstermekteydi. Malatya Nâibi, *el-Makarr/el-Meclis el-Kerîm el-Âlâ* başlığıyla atanmaktaydı. Bu başlık Ümerâ el-Miîn rütbesinden olup üçüncü dereceden Mukaddem el-Ulûf'a yazılmaktaydı. Malatya Nâibi; el-Bîre, Kal'at el-Müslimîn, Tarsûs, Adana, Eblusteyn ve er-Ruha nâibleri ile aynı rütbeden idi. Statü bakımından bu niyâbetler ile eşit olup Haleb'e bağıli olan yirmi bir niyâbetin on dördünden hiyerarşik olarak üstte yer almaktaydı. Niyâbet idaresinin belirlenmesinde o şehrin fizikî büyüklüğü, nüfûs bakımından kalabalıklığı ve stratejik konumları belirleyici olmuştur. Nüfûsu az ve yüzölçümü bakımından küçük olan yerlere Tablhane ve Âşerât rütbesinden atamalar yapılmıştır.

⁴⁵⁵ Kalkaşandî, **Kitab-ı Subh el-Âşâ**, C. 7, s. 173.

⁴⁵⁶ Kalkaşandî, **Kitab-ı Subh el-Âşâ**, C. 7, s. 174-175.

3. Taklid-i Şerîf ve Mersûm-ı Şerîf'in Teknik Özellikleri

Taklid-i Şerîf, Mısır ve Şam Nâib es-Saltanalarına, Vezirlere, Müşirlere, Kâtib es-Sırlara, Şâfiî ve Hanefî Kadı el-Kudatlarına verilirdi.⁴⁵⁷

el-Makarr el-Kerîm el-Cenâb el-Kerîm el-Cenâb el-Âlâ el-Emîrî el-Kebîrî el-Kâfilî'ye atandığını göstermek üzere Dimaşk, Haleb, Etrabulus ve diğer niyâbetlere atanan nâiblere *Eazz Allahu Teâlâ Ensarhu*, *Eazz Allahu Teâlâ Nasrethu* ve *Zaif Allahu Teâlâ Ni'methu* başlığıyla *Taklid-i Şerîf* yazılırdı. Haleb Nâib es-Saltanası'na atanan nâibe yazılan *Taklid-i Şerîf, el-Cenâb el-Kerîm el-Âlâ el-Emîrî el-Kebîrî el-Kâfilî el-Fulânî* lakabı ile *Eazz Allahu Teâlâ Ensarhu*, *Niyâbet es-Saltana eş-Şerîfe bi'l-Haleb el-mahrûse* turesini (başlığını) taşı⁴⁵⁸ ve metin kısmına *An tefavviz ileyhi Niyâbet es-Saltana eş-Şerîfe bi'l-Haleb* (Haleb Nâib es-Saltanat-ı Şerîfesi'ne onun atanması) ibaresini taşırdı.⁴⁵⁹

Memlûk niyâbet idaresinde büyük niyâbetler olarak adlandırılan Dimaşk ve Haleb gibi yerlere *Taklid-i Şerîf* ile atama yapılırken bu niyâbetlere bağlı yerler (âmâl) ile ümerâ-i urban (Arab Emîrleri), berîd ve benzeri yerlerin yöneticileri (şedd) nin atamalarında *Mersûm-ı Şerîf* düzenlenirdi.⁴⁶⁰

el-Mersûm-ı Şerîf te *Taklid-i Şerîf* dekinden farklı olarak turre (başlık) kısmında *el-Kebîrî* lakabına ek olarak *el-Emîrî* lakabı eklenip *el-Kebîrî el-Emîrî*

⁴⁵⁷ Kalkaşandî, eş-Şeyh Ebû'l-Abbâs Ahmed, **Kitab-ı Subh el-Âşâ**, C. 11, Kahîre 1335/1917, s. 107.

⁴⁵⁸ Kalkaşandî, **Kitab-ı Subh el-Âşâ**, C. 11, s. 102.

⁴⁵⁹ Kalkaşandî, **Kitab-ı Subh el-Âşâ**, C. 12, s. 143.

⁴⁶⁰ Kalkaşandî, **Kitab-ı Subh el-Âşâ**, C. 11, s. 108.

şeklinde her iki unvan birlikte kullanılırdı. *Mersûm*'da atama ibaresi anlamında “*An Yustakarr*” (Tayin edildi) ifadesi yer alırken *Taklid*'de “*An Yufevvez*” (Tevdi/Teslim edildi) ifadesi yer alırdı. *Mersûm*'da turre ve elkâbdan sonra metin kısmına “*ve bâd*” ibaresiyle başlanırken *Taklid*'de “*Amma Bâd*” ibaresiyle başlanır idi.⁴⁶¹

Mersûm-ı Şerîf, tür bakımından ikiye ayrılmaktaydı. Birincisi, *el-Mersûm el-Mükebbere*; ikincisi *el-Mersûm el-Musağğara* idi.

el-Mersûm el-Mükebbere, *erbâb es-suyûftan* olup hiyerarşik bakımdan Dımaşk, Haleb, Etrabulus, Hama gibi niyâbetlerden sonra gelen niyâbetlere yapılacak nâib atamalarında düzenlenirdi. *el-Mersûm el-Mükebbere*, Hafis ve Süls kalemi (yazı dairesi) ile Tevkîât kaleminden (yazı dairesi) çıkan *el-Mersûm el-Mükebbere* olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı. Nâibleri Mukaddem el-Ulûf ve Tablhane'den olan niyâbetlere Hafis ve Süls kaleminden *merâsim* gönderilirdi. Bu nâibler; Hims, er-Rahbe, el-Bîre, Kal'at el-Müslimîn, Malatya, Tarsûs, Adana ve Behisne idi. Bu nâiblere yazılan *mersûmun* başlığı *el-Makarr/el-Meclis el-Kerîm el-Âlâ* ve *es-Sâmî-i bi'l-yâ* veya sadece *bi'l* şeklindeydi. *Mersûmun* atama metni ise *Mersûmun Şerîfun bi-an yustakarr el-Makarr/el-Meclis el-Kerîm el-Âlâ el-Emîrî el-Fulânî Filân* veya *Mersûmun Şerîfun bi-an yustakarr el-Meclis es-Sâmî el-Fulânî Filân* şeklindeydi.

Rahbe ve benzer statüdeki nâibi Takdimet-i Ulûf rütbesinde olan niyâbetlere yazılan *Mersûm-ı Şerîf*'de, *Mersûmun Şerîfun bi-An Yustakarr el-Makar/el-meclis el-Kerîm el-Âlâ el-Emîrî el-Fulân-i Filân Edam Allahu Teâlâ Nî'methu fi'l-mekân-ı filân âle'l-ade men takdime fi'z-zalik* ve *kâidîye* ifadesi yer alırken nâibi Tablhane olan bir niyâbete yazılan *mersûmda* *Mersûmun Şerîfun bi-An*

⁴⁶¹ Kalkaşandî, *Kitab-ı Subh el-Âşâ*, C. 11, s. 108.

Yustakarr el-meclis el-Sâmî el-Emîrî el-Fulân-i Filân Edam Allahu Teâlâ Teyîdhu fî en-Niyâbete bi-mekân-ı Fulân el-Filân âle'l-ade men takdime fî'z-zalik ve kâidiye ibaresi bulunurdu.⁴⁶² *Mersûm-ı Şerîf*'in metin kısmına besmele ile başlanır, hutbede okunan dualar sıralandıktan sonra Allah'a hamdedilir. “*Ve bâd*” diyerek asıl konuya giriş yapılarak atanan nâibin makamı (*el-Meclis el-Âlâ/el-Meclis es-Sâmî*) belirtildikten sonra o nâibin lâkabları sıralanır. Daha sonra nâibin adı yazılarak getirildiği görev vurgulanmak suretiyle göreve atandığı belirtilirdi. Besmele, Hamdele ve atama metni yönünden *Mersûm-ı Şerîf*, *Taklid-i Şerîf* ile aynı özelliktedir.

el-Mersûm el-Mükebbere'nin ikinci şekli olan Tevkîât kaleminden (yazı dairesi) çıkan *mersûm*, Bağras, Derbesak, Gerger, Kahtâ gibi nâibleri Âşerât rütbesinden olan niyâbetlere yazılırdı. *el-Mersûmun Kerimun An Yustakarr el-Meclis es-Sâmî el-Emîr el-Filâneddîn* başlığını taşırdı.⁴⁶³

İkinci tür mersûm olan *el-Mersûm el-Musağğara*, küçük vilâyetlerdeki (bağlı yerler) evkâf nâzırı gibi görevlilerin atamalarında yazılırdı.⁴⁶⁴

4. Nâiblerin Elkâbı

Erbâb-ı Suyûf tan olan nâiblerin kullandıkları elkâb hiyerarşik olarak on kademeye ayrılmaktaydı. Bu kademelerden ilki Dımaşk, Haleb, Trabulus, Hama,

⁴⁶² Kalkaşandî, *Kitab-ı Subh el-Âşâ*, C. 11, s. 109.

⁴⁶³ Kalkaşandî, *Kitab-ı Subh el-Âşâ*, C. 11, s. 110.

⁴⁶⁴ Kalkaşandî, *Kitab-ı Subh el-Âşâ*, C. 11, s. 111.

Safed ve el-Kerek *Mukaddem el-Ulûf* u ile bunlardan *Nâzır-ı Vakf* (Vakıf Bakanı) olarak atananların kullandığı elkâbdır. Bunlar birinci dereceden *Takdimet el-Ulûf* idiler ve *Ebvâb es-Sultânîye*’den yapılan resmî yazışmalarda hiyerarşik üstünlüklerini belirtmek amacıyla makamları “*el-Makarr eş-Şerîf*” olarak tespit ediliyordu. Bunların elkâbı: “*el-Makarrun eş-Şerîf el-Âlâ el-Mevlevî el-Emîrî el-Kebîrî el-Âlimî el-Âdilî el-Âvnî el-Gıyâsî ez-Zâimî ez-Zâhirî el-Mahdûmî el-Fulânî İzz el-İslâm ve'l-Müslimîn Seyyid el-Ümerâ fî'l-Âlemîn Nâsır-ı Guzat ve'l-Mücâhidîn Zâim-i Cuyûş el-Muvahhidîn Âvn el-Ümme Kehf el-Mille Zâhir el-Mülûk e's-Selâtîn Filân el-Fulânî Eazz Allahu Teâlâ Ensarhu*” idi.⁴⁶⁵

Hiyerarşik olarak ikinci kademede, ikinci dereceden *Takdimet el-Ulûf* olup altı büyük niyâbete bağlı (âmâl) niyâbetlerin nâibleri bulunmaktaydı. Hiyerarşik olarak ikinci sırada olduklarını belirtmek amacıyla “*el-Makarr el-Kerîm*” makamında gösterilirlerdi. Bunların elkabı: “*el-Makarrun el-Kerîm el-Âlâ el-Mevlevî el-Emîrî el-Kebîrî el-Âlimî el-Âdilî el-Âvnî el-Gıyâsî ez-Zâimî ez-Zâhirî el-Mahdûmî el-Fulânî İzz el-İslâm ve'l-Müslimîn Seyyid el-Ümerâ fî'l-Âlemîn Nâsır-ı Guzat ve'l-Mücâhidîn Zâim-i Cuyûş el-Muvahhidîn Âvn el-Ümme Kehf el-Mille Zâhir el-Mülûk e's-Selâtîn Filân el-Fulânî Eazz Allahu Teâlâ Ensarhu*” idi.⁴⁶⁶ Malatya nâibleri bu elkabı kullanmıştır.

Üçüncü kademede, üçüncü dereceden *Takdimet el-Ulûf* olup Haleb gibi büyük niyâbetlerde Nâkib el-Eşrâf vazifesini yürüten yöneticiler bulunmaktaydı. Bu yöneticiler “*el-Makarr el-Âlâ*” makamında idiler. Bunların elkâbı: “*el-Makarrun el-*

⁴⁶⁵ Kalkaşandî, *Kitab-ı Subh el-Âşâ*, C. 12, s. 285.

⁴⁶⁶ Kalkaşandî, *Kitab-ı Subh el-Âşâ*, C. 12, s. 285.

Âlâ el-Emîrî el-Kebîrî en-Nâkıbî el-Huseynî en-Nesebî el-Ârıkî el-Âsılî el-Fâzılî el-Âllâmî el-Ârifî el-Huccûbî el-Kudvî en-Nâsıkî...” şeklinde idi.⁴⁶⁷

Dördüncü kademeyi *Ümerâ-i Tablhane* oluşturmaktaydı. Bu nâibler “*el-Cenâb el-Kerîm*” makamında olup elkabı: “*el-Cenâb el-Kerîm el-Âlâ el-Mevlevî el-Emîrî el-Kebîrî el-Azudî en-Nâsırî el-Mücâhidî el-Müeyyidî ez-Zuhrî ez-Zâhirî el-Fulânî Mecd el-İslâm ve'l-Müslimîn Şeref el-Ümerâ fî'l-Âlemîn Nusret el-Guzat ve'l-Mücâhidîn Zâhir el-Mülûk ve's-Selâtîn Filân Eazz Allahu Teâla Nasrethu*” idi.⁴⁶⁸

Beşinci kademeyi *Ümerâ-i İşrinât* oluşturmaktaydı. “*el-Cenâb el-Âlâ*” makamında olan bu nâiblerin elkâbı: “*el-Cenâb el-Âlâ el-Emîrî el-Kebîrî ez-Zuhrî en-Nâsırî el-Mücâhidî el-Müeyyidî el-Evhadî el-Ekmelî ez-Zâhirî el-Fulânî Mecd el-İslâm ve'l-Müslimîn Şeref el-Ümerâ fî'l-Âlemîn Nusret el-Guzat ve'l-Mücâhidîn Zâhir el-Mülûk ve's-Selâtîn Filân Edam Allahu Teâla Nîmethu*” idi.⁴⁶⁹

Altıncı kademedede “*el-Meclis el-Âlâ*” makamında bulunan *Ümerâ-i Âşerat*, yedinci kademedede “*el-Meclis es-Sâmî*” makamında bulunan *mukaddem el-halka* ve *cünd el-halkadan* birinci dereceden asker, sekizinci kademedede “*el-Meclis es-Sâmî bi-gayr-ı yâ*” makamında bulunan *cünd el-halkadan* ikinci dereceden asker, dokuzuncu kademedede “*Meclis el-Emîr*” makamında bulunan *cünd el-halkadan* üçüncü dereceden asker ve son kademedede “*el-Emîr*” makamında bulunan *cünd el-ümarânın* diğer askeri yer alıyordu.⁴⁷⁰

⁴⁶⁷ Kalkaşandî, *Kitab-ı Subh el-Âşâ*, C. 12, s. 285.

⁴⁶⁸ Kalkaşandî, *Kitab-ı Subh el-Âşâ*, C. 12, s. 286.

⁴⁶⁹ Kalkaşandî, *Kitab-ı Subh el-Âşâ*, C. 12, s. 286.

⁴⁷⁰ Kalkaşandî, *Kitab-ı Subh el-Âşâ*, C. 12, s. 286-287.

5. Haleb Niyâbeti'nin İdarî İşleyişi

Haleb Niyâbeti bağlı yerlerinden (âmâl) Malatya Niyâbeti'nin idarî işleyişinin anlaşılması için Haleb Niyâbeti'nin işleyişinin bilinmesi gerekmektedir. Yukarıda ayrıntıları ile ele alındığı üzere Haleb Nâibi, Ümerâ-i Miîn askeri sınıfından olan Mukaddem el-Elf idi. Haleb Nâibi, *ebvâb es-Sultânîye* adına bölgenin askerî ve idarî işlerinden sorumlu en üst düzey yöneticisi idi. Hiyerarşik bakımdan Nâib'den sonra Haleb Kale Nâibi (Nâib-i Kal'at-ı Haleb) gelmekteydi.⁴⁷¹ Haleb Şedd-i Devâvîn'i (Şedd-i Devâvîn bi-Haleb), Kale Nâibi'nden sonra gelen yetkili idi.⁴⁷² Bu üç görevli erbâb-ı suyûftan idi. Bu yetkililer dışında Haleb merkezinde (Hazır-ı Haleb) erbâb-ı vezâif-i dinîyeden görevliler bulunmaktaydı. Din görevlileri Kadı el-Kudât, Kadı el-Asker ve İftâ-ı Dâr el-Adl (Fetva yetkilisi)'den oluşuyordu.⁴⁷³ Hiyerarşik bakımdan Kadı el-Kudât, diğer din görevlilerinin üstünde yer alıyordu. Haleb'de Hanefî, Mâlikî, Hanbelî ve Şâfî kadısı birlikte bulunuyor ve bunların başında yönetici olarak (Vâlî-i Kudât) Şâfî Kadısı yer alıyordu.⁴⁷⁴

Erbâb-ı vezâif-i divânîyeden olan Kâtib es-Sır, Nâzır el-Memleket, Nâzır el-Ceyş, Nâzır el-Mal, Nâzır el-Evkâf, Nâzır el-Câmî el-Kebîr, Nâzır el-Bîmaristân ve Meclis el-Kâdı diğer görevlilerdi.⁴⁷⁵

⁴⁷¹ Kalkaşandî, **Kitab-ı Subh el-Âşâ**, C. 12, s. 151.

⁴⁷² Kalkaşandî, **Kitab-ı Subh el-Âşâ**, C. 12, s. 153.

⁴⁷³ Kalkaşandî, **Kitab-ı Subh el-Âşâ**, C. 4, s. 34-36.

⁴⁷⁴ Kalkaşandî, **Kitab-ı Subh el-Âşâ**, C. 12, s. 155-160.

⁴⁷⁵ Kalkaşandî, **Kitab-ı Subh el-Âşâ**, C. 12, s. 160-161; Aynı müellif, **Kitab-ı Subh el-Âşâ**, C. 4, s. 220.

Haleb bağılı yerlerinde (âmâl) bulunan görevliler (erbâb-ı vezâif-i bi'l-memleket-i Halebîye) görev alanları itibarıyla tıpkı Haleb merkezinde (Hazır-ı Haleb) olduğı gibi erbâb-ı vezâif-i suyûf, erbâb-ı vezâif-i dinîye ve erbâb-ı vezâif-i divânîye olmak üzere üçe ayrılmaktaydı. Yukarıda ayrıntılı bir şekilde değerdendirdiğimiz üzere bağılı yerlerin (âmâl) nâibleri erbâb-ı vezâif-i suyûftan idiler. Erbâb-ı vezâif-i dinîyeden olan görevliler çoğunlukla Haleb Nâibi veya Haleb Kadısı adına bağılı yerlerde bulunan görevlilerdi. Bu kadılar, *ebvâb es-Sultânîye*'den sâdır olan *Tevkî-i Şerîf* veya *Taklid-i Şerîf* ile atanırlardı.⁴⁷⁶ Atama resmî yazıları “*Rusime bi'l-emr-i Şerîf*” diye başlardı.⁴⁷⁷

Haleb'e bağılı yerlerden erbâb-ı vezâif-i divânîyeden Nazar el-ceyş'e⁴⁷⁸ bağılı Nâzırlar bulunmaktaydı. Bu görevliler de din görevlileri gibi Haleb Nâibi adına

⁴⁷⁶ Mısır ve Şam Kadı el-Kudatları (Kadı el-Kudat-ı Diyâr el-Mısır ve'ş-Şam) *Taklid-i Şerîf/Tevkî-i Şerîf* ile atanmaktaydılar. Hanefî, Mâlikî, Hanbelî ve Şâfi kadılarının oluşturduğu dört mezheb kadılığının başında (Tevliyet-i Kadı el-Kudât-ı Diyâr-ı Mısır ve'ş-Şam) Şâfi kadısı bulunuyordu. El-Melik ez-Zâhir Berkûk (1382-1399) döneminden itibaren tevliyet (yöneticilik) Hanefî kadılığına geçmiştir (Bkz. Kalkaşandî, **Kitab-ı Subh el-Âşâ**, C. 11, s. 175). Mısır Kadı el-Kudâtlığı vazifesine atanmak için belli bir sistem takip ediliyordu. Aday kadılar önce Haleb Kadı el-Kudâtlığı'na sonra Dımaşk Kadı el-Kudâtlığı'na ve nihâyet en üst makam olarak başkent Kahîre'de bulunan Diyâr-ı Mısır ve'ş-Şam Kadı el-Kudâtlığı'na yükseliyorlardı. Bkz. Kalkaşandî, **Kitab-ı Subh el-Âşâ**, C. 4, s. 221.

⁴⁷⁷ Kalkaşandî, **Kitab-ı Subh el-Âşâ**, C. 12, s. 174.

⁴⁷⁸ Memlûk Devleti'nde iktâları tanzim etme görevi Divân el-ceyşe aitti. Divân el-ceyş; Nezâret el-ceyş ve Nazar el-ceyş olarak da adlandırılmaktaydı (Bkz. Altan

ebvâb es-Sultânîye'den yazılan *Tevkî-i Şerîf* ile atanırlardı. Atama yazıları “*Rusume bi'l-emr*” diye başlardı.

6. Nâiblerin Göreve Başlaması-Niyâbetlerde Memlûk Düzeninin İlk Tesisi

Bir şehir veya kale Memlûk Devleti hâkimiyetine girdiğinde adet olduğu üzere o şehrin önde gelen ve güvenilir ricâli tespit edilerek Memlûk Devleti adına geçici olarak oraya atanırdı. Halk belli bir düzene sokulduktan sonra görevlendirilmiş olan bu Nâzır, kale kapısında oturarak zulme mârûz kalanları dinlerdi. Şehrin veya kalenin anahtarları teslim alındıktan sonra ihtiyaç analizi yapılarak şehre lazım gelen tuz, kömür ve diğer temel tüketim maddeleri tespit edilirdi.⁴⁷⁹

Ebvâb es-Sultânîye'den ilgili yere yapılacak atamaya kadar şehirde Memlûk düzenini tesis etmek üzere çoğunlukla o şehrin mutemedinden seçilen Nâzır'a *Tezkiretun Mübâreke en-Nâfiâ* verilirdi.⁴⁸⁰ Memlûk hâkimiyetinin ihdas

Çetin, **Memlûk Devleti'nde Askerî Teşkilât**, s. 61). Divân el-ceyş, yetki alanı bakımından Divân el-ceyş el-Mısırî ve Divân el-ceyş eş-Şamî olmak üzere ikiye ayrılıyordu. Divân el-ceyş'in başında Sultân tarafından atanan Nâzır el-ceyş bulunuyordu. (Bkz. Altan Çetin, **Memlûk Devleti'nde Askerî Teşkilât**, s. 62; Makrizî, **bi'l-Hitat**, C. 3, s. 99).

⁴⁷⁹ Kalkaşandî, **Kitab-ı Subh el-Âşâ**, C. 13, s. 99.

⁴⁸⁰ Kalkaşandî, **Kitab-ı Subh el-Âşâ**, C. 13, s. 99.

edildiği bölgede devlet adına yapılması gerekenleri içeren bu resmî uyarı yazısı ana hatlarıyla şu hususları içermektedir:⁴⁸¹

- İlgili şehrin mutemedleri halka adalet ile muamele etsinler.
- Tüm kaza (hüküm) işlerinde hak yolunu tutsunlar.
- Yapılan icrâatlarda Allah rızasını gözetsinler.
- Dinin akıdelerinin yerleştirilmesi ve kuvvetlendirilmesi hususlarında insaflı davransınlar.
- Halkın malına ve diğer eşyalarına el uzatmasınlar.
- Sebebsiz yere hiçbir şeye el koymasınlar.⁴⁸²
- Öncüler, şehir kalesinin duvar, burç, beden ve kapılarını kontrol ederek tamir edilmesi gereken yerleri tespit etsinler. Hasar tespitinde güvenilir keşşâflar ile değerlendirme yapıldıktan sonra tespit edilen onarımlar yapılarak kayıt altına alınsın.
- Öncüler, şehirde gelir tespiti yaparak şehrin zahire, buğday ve diğer ürünleriyle mallarını tespit etsinler. Tespit edilen mallar bir evrâka kaydedilerek *el-Bâb el-Şerîf* (hükümet merkezi)'e gönderilsin.

⁴⁸¹ Memlûk Sultânı el-Melik el-Mansûr Seyfeddîn Klavun (1279-1290) döneminde Bilâd-ı Şam bağlı yerlerinden (âmâl) olan Serhed Kalesi Niyâbeti'nin alınması münasebetiyle düzenlenen *Tezkiretun Mübâreke en-Nâfiâ* nüshası bizlere bir kale veya şehirde Memlûk hâkimiyetinin nasıl tesis edildiği noktasında fikir verdiğinden bu nüshanın bir özetini veriyoruz. Nüshanın tam metni için bkz. Kalkaşandî, **Kitab-ı Subh el-Âşâ**, C. 13, s. 99-100.

⁴⁸² Kalkaşandî, **Kitab-ı Subh el-Âşâ**, C. 13, s. 99.

- Öncüler, kale/şehir mukaddemi, erbâb el-Câmekiyat ve Revâbıt'a görevlendirildiklerini yazı ile bildirsinler.
- Şehrin tüm işlerini büyük bir dikkatle yapsınlar.⁴⁸³

Yukarıdaki aşamalardan sonra *ebvâb es-Sultânîye*'den yazılan *Mersûm* ile ilgili yere en üst düzey yönetici olarak nâib atanırdı. Nâib ile birlikte Kadı ve Nâzır görevlerine başladılar.

7. Malatya Niyâbeti'nin İdarî İşleyişi

Malatya Niyâbeti'nde askerî ve idarî yetkiler bakımından en üst yönetici, erbâb-ı vezâif-i suyûftan olan nâib idi. Malatya Niyâbeti'nde, Haleb Niyâbeti'ndeki gibi ayrıca bir Kale Nâibliği makamı bulunmuyordu. Kale Nâibliği makamı, idarî bakımdan Niyâbet-i İzâm statüsünde bulunan büyük niyâbetler için ihdas edilmiş bir makamdı. Hiyerarşik bakımdan nâibden sonra erbâb-ı vezâif-i dinîyeden olan Kadı gelmekteydi. Memlûk hâkimiyeti döneminde Malatya'da kadılık yapmış bazı isimler tespit edebiliyoruz.⁴⁸⁴ Memlûk dönemi tarihçilerinden el-Emîr Yeşbek ez-Zâhirî, 836/1432-1433 yılı olaylarından bahsederken isim vermeden Malatya kadısından

⁴⁸³ Kalkaşandî, **Kitab-ı Subh el-Âşâ**, C. 13, s. 100.

⁴⁸⁴ Mevlânâ Kadı Atâullah, 760/1358-1359'da Malatya'nın Memlûk hâkimiyetine girişinden hemen önce Malatya kadısı idi. Bkz. Ersin Gülsoy-Mehmet Taşdemir, **Vakıf ve Mülk Defteri**, s. 61.

bahsetmektedir.⁴⁸⁵ Malatya Kadısı, ebvâb-ı Sultânîye adına Haleb Kadı el-Kudât'ı tarafından atanıyordu. Türkiye Selçuklularından devam eden bir gelenek ve şehrin fikhî anlayışına uygun olarak Malatya Kadısı Hanefî içtihatından idi.

Erbâb-ı vezâif-i divânîyeden olan Nazar el-Ceyş makamının Malatya'da ihdas edilip edilmediği hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Altı büyük Memlûk niyâbeti dışında Gazze ve Sis'te Divân el-Ceyş ihdas edilmiştir.⁴⁸⁶ Ayrıca Câber Niyâbeti'nde bu makamın var olduğunu biliyoruz.⁴⁸⁷ Bunlar dışındaki niyâbetlerde bu makamın ihdas edilmeyerek tüm idarî ve askerî yetkilerin nâib elinde toplandığı düşünülebilir.

Nâiblere verilen iktâlar o naiblerin yıllık gelirlerini oluşturmaktaydı. İktâ⁴⁸⁸, ümerâ ve ecnâda verilirdi. Ümerâ-i Miîn rütbesinde olan bir emir, yıllık

⁴⁸⁵ “24 Zilhicce 836/11 Ağustos 1433'da Malatya halkından bir grup ve Malatya kadısı Haleb'e gelerek Malatya ve Behisne arasında Şeyhî adlı bir tüccarın yanındaki 28 memlûk ile birlikte Sârım bin Pehlivan tarafından esir edildiklerini bildirerek tüccar ve memâlikin kurtulması için yardım istediler.” Bkz. İbn Ecâ, Şemseddîn Muhammed bin Halil el-Halebî, **Tarih el-Emîr Yeşbek ez-Zâhirî**, Tahkîk Dr. Abdulkâdir Ahmed Tuleymat, Mısır 1393/1973, s. 73.

⁴⁸⁶ Altan Çetin, **Memlûk Devleti'nde Askerî Teşkilât**, s. 64.

⁴⁸⁷ Kalkaşandî, **Kitab-ı Subh el-Âşâ**, C. 12, s. 174-175.

⁴⁸⁸ Memlûk Devleti'nde iktâ anlamında ravk ıstılahı kullanılmıştır. Ravk, devlete ait arazilerden Beyt el-Mal'a gidecek gelirin hesaplanmasıdır. (Altan Çetin, **Memlûk Devleti'nde Askerî Teşkilât**, s. 65). Memlûklar döneminde ilk Ravk, Hüsameddîn Laçin (1296-1299) döneminde yapılmış ve kaynaklarda Ravk-ı Hüsâmî olarak adlandırılmıştır. Memlûklarda yapılan ravklarda devlete ait harac araziler 24 kısma

80.000 ile 200.000 dinar; Ümerâ-i Tablhane'den olan bir emir yıllık 23.000 ile 30.000 dinar; Ümerâ-i Âşerat'tan bir emir yıllık 9.000 dinar; Mukaddem el-Halka'dan bir asker yıllık 1.500 dinar ve Cünd el-Halka askeri ise yıllık 150 dinar gelire sahip idi.⁴⁸⁹

Nâibler, atandıkları bölgelerden kendilerine yasal olarak tahsis edilmiş bu gelirleri tahsil ediyorlardı. Malatya Nâibi, Ümerâ-i Miîn rütbesinden Takdimet el-Elf idi. Dolayısıyla şehirden kendi geliri olarak 80.000-200.000 dinar arası bir meblağı tahsil ediyordu. Şehrin ekonomik gücünü göstermesi açısından bu rakam bizce önemlidir. Malatya Niyâbeti, Memlûk istihbarat-posta (berîd) yollarının en uc noktalarından birini temsil ediyordu. Memlûk berîd teşkilâtının başlangıç noktası ebvâb es-Sultânîye'de bulunan Kal'at-ı Cebel idi. Buradan başlayan yol dört güzergâha ayrılıyordu. Birinci güzergâh el-Vech el-Kıbelî tarafındaki Kus yolu; ikinci güzergâh el-Vech el-Bahrî tarafında İskenderîye yolu; üçüncü güzergâh el-Vech el-Bahrî tarafındaki Dimyat yolu ve son güzergâh Bilâd eş-Şâmîye tarafındaki

(kırât) ayrılıyor ve bu kısımlardan 4'ü Sultân'a, 10'u ümerâya ve kalan diğer 10 kırâtı ecnâd el-halkaya veriliyordu. Hüsameddîn Laçin, ümerânın nüfûzunu kırmak amacıyla ümerâ ve ecnâda verilmesi gereken toplam 20 kırâtlık arazaiyi 10 kırâta düşürdü. Bu nedenle de halledilerek öldürüldü .(Bkz. el-Cezerî, **Tarih-i Hevâdis ez-Zamân**, C. 1, s. 389-390; İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Medhal**, s. 407). 1317'de el-Melik en-Nâsır Muhammed tarafından Ravk-ı Nâsırî olarak bilinen Ravk yaptırıldı. (Ravk-ı Nâsırî hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Makrizî, Takıyuddîn Ebû'l-Abbâs Ahmed bin Ali, **bi'l-Hıtat el-Makrizîyye**, Tahkîk Dr. Muhammed Zeynuhum-Mediha eş-Şarkavî, C. 1, Mektebet-i Medbûlî/Kahîre 1998, s. 254 vd.)

⁴⁸⁹ Kalkaşandî, **Kitab-ı Subh el-Âşâ**, C. 4, s. 50.

Gazze yolu idi. Berîd yolu Gazze'den el-Kerek, Dımaşk ve Safed'e ayrılmaktaydı. Dımaşk bu taraftaki berîd merkezi idi. Dımaşk'tan Hıms, Hama ve Haleb'e; Haleb'den Rahbe'ye, Trabulus'a, Câber'e, Misyaf'a, Beyrût'a, Sayda'ya, Baalbek'e ulaşmaktaydı. Haleb berîdinden el-Bîre'ye, Behisne'ye, Kal'at er-Rûm'a, resmi yazışmada adı Fütûhat el-Câhânîye olan Ayas'a ve Câber'e gidiyordu. Haleb-el-Bîre berîd yolu üzerindeki noktalar el-Bâb, es-Sâcûr ve Kelnâs idi. Haleb-Behisne berîd yolu üzerindeki noktalar ise es-Semûkat, Sendra, Beyt el-Far, Ayn Tâb ve Behisne idi. Behisne yolundan Kayseri ve Derende'ye ulaşan güzergâhın son durağı Derende idi. Kal'at el-Müslimîn'den Kahtâ'ya Ayn Tâb ve Cisir el-Hicr'den geçilerek ulaşıldı. Bu istikâmetteki son durak Kahtâ idi.⁴⁹⁰ Berîd yolu, Behisne'den Zibatra-Malatya-Devreği (Divriği) güzergâhını takip ediyordu.

⁴⁹⁰ Kalkaşandî, eş-Şeyh Ebû'l-Abbâs Ahmed, **Kitab-ı Subh el-Âşâ**, C. 14, Kahîre 1338/1919, s. 372-384.

B. MEMLÛK DEVLETİ HÂKİMİYETİNE GİRİŞİNDEN 1382 YILINA KADAR MALATYA (BAHRÎ MEMLÛKLARI DÖNEMİ)

Ömer Bey et-Türkmanî'nin 1359'dan sonra ölümü ile Dulkadir Beyi Halil, Malatya'yı topraklarına katmak istedi. Malatya halkı şehri, Halil Bey'e teslim etmek istemeyerek Memlûkları şehre davet ettiler. Dönemin Memlûk hükümdarı el-Melik el-Muzaffer Hacı'nın oğlu el-Melik el-Mansûr Muhammed⁴⁹¹, Şihâbuddîn Ahmed

⁴⁹¹ El-melik en-Nâsır Muhammed bin Seyfeddîn Klavun'un ölümünden Malatya'nın Memlûk hâkimiyetine girişine kadar tahta çıkan Memlûk Sultânları sırasıyla şunlardır: el-Melik el-Mansûr Seyfeddîn Ebû Bekr bin el-Melik en-Nâsır Muhammed (21 Zilhicce 741-21 Safer 742/7 Haziran 1341-6 Ağustos 1341), el-Melik el-Şerîf Alâeddîn Küçük bin el-Melik en-Nâsır Muhammed (21 Safer 742-10 Şevvâl 742/6 Ağustos 1341-19 Mart 1342), el-Melik en-Nâsır Şihabuddîn Ahmed bin bin el-Melik en-Nâsır Muhammed (10 Şevvâl 742-12 Muharrem 743/19 Mart 1342-17 Haziran 1342), el-Melik es-Sâlih Alâeddîn Ebû'l-Fidâ İsmail bin el-Melik en-Nâsır Muhammed (12 Muharrem 743-11 Rebiü'l-evvel 746/17 Haziran 1342-12 Temmuz 1345), el-Melik el-Kâmil Şaban bin el-Melik en-Nâsır Muhammed (11 Rebiü'l-evvel 746-3 Cemâziye'l-ahîr 747/12 Temmuz 1345-21 Eylül 1346), el-Melik el-Muzaffer Hacı bin el-Melik en-Nâsır Muhammed (3 Cemâziye'l-ahîr 747-14 Ramazan 748/21 Eylül 1346-18 Aralık 1347), el-Melik en-Nâsır Ebû'l-Mehâsin Hasan bin el-Melik en-Nâsır Muhammed (İlk Saltanatı: 14 Ramazan 748-18 Cemâziye'l-ahîr 752/18 Aralık 1347-12 Ağustos 1351), el-Melik es-Sâlih Selahuddîn Sâlih bin el-Melik en-Nâsır Muhammed (18 Cemâziye'l-ahîr 752-2 Şevvâl 755/12 Ağustos 1351- 20 Ekim 1354), el-Melik en-Nâsır Ebû'l-Mehâsin Hasan bin el-Melik en-Nâsır Muhammed

bin Kuştımur'u⁴⁹² Malatya'yı teslim almak üzere bölgeye gönderdi. Şihâbuddîn Ahmed, Zilhicce 762/Ekim 1361'de şehri Memlûk hâkimiyetine dâhil ederek buraya Memlûk Sultânı adına bir nâib tayin etti.⁴⁹³

Malatya'nın Memlûk hâkimiyetine girişiyle Memlûk-Dulkadirli ilişkileri gerildi. Dulkadir Beyi Halil, Haleb'e saldırdı. Memlûk hükümdarı el-Melik el-Mansûr Muhammed, Halil Bey'i tedip etmek üzere Ayn Tâb'da bulunan Muhammed bin Şehrî'yi Elbistan Niyâbeti'ne atadı. Muhammed'in Elbistan'a yerleşmesini

(İkinci Saltanatı: 2 Şevvâl 755-12 Cemâziye'l-evvel 762/20 Ekim 1354-20 Mart 1361). Bkz. İbn İyâs, **Bedaî ez-Zuhûr**, s. 150-180; İbn Tağrıberdî, **en-Nücum ez-Zâhire**, C. 10, s. 3, 41-42, 64, 72, 79, 95, 118-119, 148, 199, 235-236.

⁴⁹² El-Emîr Şihâbuddîn Ahmed bin Kuştımur, 18 Cemâziye'l-ahîr 759/28 Mayıs 1358'de Hıms İmret-i Mie/Ümerâ el-Miîn rütbesine yükseltildi. Dımaşk Hâcib el-Hüccâbı iken Şevvâl 760/Haziran-Temmuz 1359'da el-Emîr Baydemir yerine Haleb Nâibliği'ne tayin edildi. 762/1360-1361'de Haleb Niyâbeti görevinden alınarak yerine el-Emîr Kutlu Boğa el-Ahmedî tayin edildi. Bkz. Kadı Şuhbe, Takıyuddîn Ebî Bekr bin Ahmed, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 2, Dımaşk 1994, s. 148,185; Makrizî, Takıyuddîn Ebû'l-Abbâs Ahmed bin Ali, **es-Sülûk li-Mârifet-i Düvel el-Mülûk**, Tahkîk Muhammed Abdülkâdir Âtâ, C. 4, Beyrût-Lübnân, 1418/1997, s. 237, 246, 256; İbn Tağrıberdî, Cemaluddîn Ebî'l-Mehâsin bin Yûsuf, **en-Nücum ez-Zâhire fî Mülûk-ı Mısır ve'l-Kâhire**, Tahkik Muhammed Hüseyin Şemseddîn, C. 11, Beyrût-Lübnan 1413/1992, s. 5.

⁴⁹³ Kadı Şuhbe, şehrin Zilhicce 762/Ekim 1361'de teslim alındığını kaydettiği halde buraya tayin edilen nâibin ismini zikretmemiştir. Bkz. Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 2, s. 188.

sağlamak amacıyla Malatya Nâibi'ni görevlendirdi. Muhammed bin Şehrî ve Malatya Nâibi, Dulkadirli Halil Bey üzerine yürüdüler. Fakat mağlub olarak Haleb'e çekilmek zorunda kaldılar. Halil Bey, bu hadiseden sonra Malatya'yı sıkıştırmaya başladı.⁴⁹⁴

Memlûk Devleti'nde taht değişikliklerinden sonra adeta genel bir teâmül olarak kapsamlı görev değişiklikleri yaşandığı görülmektedir. Devlet kadrolarını işgal eden görevlilerin büyük bir bölümünün görev yerleri değiştirilmekte idi. Tahta çıkan Sultân'ın yetiştiği askerî dairedaki üstaz ve hoşdaşlarının desteğiyle tahtı elde etmesi, Memlûk Devleti'ne askerî-idarî bir kimlik kazandırmıştır. Memlûk Sultanları tahta çıktıktan sonra iktidarlarını korumak için kendi hoşdaş veya üstazlarını çeşitli görevlere tayin etmişlerdir.

Sultân el-Melik el-Mansûr Muhammed tahta çıktıktan sonra Yelboğa el-Ömerî el-Hasekî, yürüttüğü Atabek el-Asâkir el-Memleke görevine devam etti. Tayboğa et-Tâvil Emîr-i Silahlık makamını korudu. Re's-i Nevbet-i Kebîr görevine el-Emîr Kutluboğa el-Ahmedî, Re's el-Nevbe el-Camedâriye'ye el-Emîr Meliktimur el-Mardinî, Emîr-i Meclis'e el-Emîr Işıktimur, Devâdârlığa el-Emîr Argûn el-Esârdî, Hâcib el-Hüccâblığa el-Emîr Olcây el-Yusûfî ve Nâib es-Saltana görevine el-Emîr Kuştımur el-Mansûrî atandı.⁴⁹⁵

Devletin taşra teşkilâtına da bazı atamalar yapıldı: el-Kerek'e Kuştımur el-Kâsımî, Safed'e Meliktimur el-Ahmedî, Şam'a el-Emîr Alâeddîn Emîr Âlî, Haleb'e

⁴⁹⁴ Refet Yinanç, **Dulkadir Beyliği**, s. 20; Altan Çetin, **Memlûk Devleti'nin Kuzey Sınırı**, s. 55.

⁴⁹⁵ Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 2, s. 182; Makrizî, **es-Sülûk**, C. 4, s. 255.

el-Emîr Ahmed bin Kuştımurî'nin yerine el-Emîr Kutluboğa el-Ahmedî atandı.⁴⁹⁶ Emekliye ayrılan Hama Nâibi el-Emîr Musa bin İzkiş yerine Üstâdâr el-Emîr Arâs getirildi.⁴⁹⁷ Şam nâibliğinden istifâ eden Emîr Âli yerine Nâib es-Saltana olan el-Emîr Kuştımur el-Mansûrî atandı.

5 Şevvâl 763/28 Temmuz 1362'de Emîr-i Meclis olan el-Emîr İşıktımur, görevinden alınarak Trabulus Nâibliği'ne atandı.⁴⁹⁸ Ondan boşalan makama ise el-Emîr Tugaytımur en-Nizâmî getirildi. Hama Nâibliğine el-Emîr İzzeddîn Aydemir eş-Şeyhî atandı. Haleb Nâibliği görevini yürüten el-Emîr Kutluboğa görevinden alınarak yerine el-Emîr Mengliboğa eş-Şemsî yeni nâib olarak atandı. Malatya Nâibliği görevine ise el-Emîr Esendimir et-Tâzî atandı.⁴⁹⁹

Esendimir et-Tâzî, görev yeri olan Malatya'ya ulaştıktan sonra güvenliği sağlama işine koyuldu. Memlûkların Haleb Nâibi Ahmed bin Kuştımur'un Dulkadirli Halil Bey karşısında mağlub olarak Haleb'e çekilmesiyle Malatya, Halil Bey tarafından kuşatılmıştı. Şehre atanan Esendimir et-Tâzî, güvenliyi sağlayıp bölgedeki Memlûk gücünü hissettirmek gayesiyle çevre bölgelere yağma akınları düzenliyordu. Düzenlediği bu akınlardan da birçok esir elde etmişti. Dulkadirli Halil Bey ile Eretnâ hükümdarı Gıyâseddîn Muhammed ittifak ederek Esendimir et-Tâzî'ye avla meşgul olduğu bir sırada baskın yaptılar. Esendimir canını güçlkle

⁴⁹⁶ Makrizî, **es-Sülûk**, C. 4, s. 256-257.

⁴⁹⁷ Makrizî, **es-Sülûk**, C. 4, s. 261.

⁴⁹⁸ İbn Dokmak, İbrahim bin Muhammed bin Aydemir el-Âlâî, **el-Cevher es-Semîn fî Seyr el-Hulefâ ve'l-Mülûk ve's-Selâtîn**, Tahkîk Dr. Sâid Abdulfettâh Âşûr, yy., 1403/1982, s. 408.

⁴⁹⁹ Makrizî, **es-Sülûk**, C. 4, s. 262.

kurtarıp kendini Malatya'ya attı.⁵⁰⁰ Daha sonra durumu ebvâb es-Sultânîye'ye bildirdi. Sultân el-Melik el-Mansûr Muhammed bu gelişmeden haberdâr olunca, Atabek el-Asâkir Yelboğa el-Ömerî aracılığıyla Dımaşk, Trabulus, Hama ve Haleb askerlerinin harb silahları ve hisar kuşatmasında kullanılacak aletler ile birlikte hazırlanmalarını emretti. Hazırlanan ordu Haleb Nâibi el-Emîr Mengliboğa eş-Şemsî'nin⁵⁰¹ mukaddemliğinde toplandı. Haleb'de toplanan asker sayısı 7.000 atlı idi. Dımaşk'tan gelen 5.000 atlının katılmasıyla ordu 12.000 atlıya ulaştı. Bu orduda mancınık ustalarıyla nikkâbûn⁵⁰² da yer alıyordu. Bilâd-ı Rûm'a giren bu ordu birçok yeri yağmaladıktan sonra geri döndü.⁵⁰³ Memlûk ordusunun bu hareketi üzerine, Dulkadirli Halil Bey Malatya üzerindeki tazyikini hafifletti ve şehir halkı rahat bir nefes aldı.

Sultân el-Melik el-Mansûr Muhammed, ümerânın ittifakı ile o dönem Atabek el-Asâkir el-Memleke vazifesinde bulunan Yelboğa el-Ömerî el-Hasekî ve Emîr-i Silah görevini yürüten ve Yelboğa'nın hoşdaşı olan Tayboğa et-Tâvil

⁵⁰⁰ Makrizî, **es-Sülûk**, C. 4, s. 262.

⁵⁰¹ Makrizî, Haleb Nâibi'nin adını Kutluboğa olarak vermektedir. Oysa aynı müellif Memlûk ordusunun bu hareketinden önce Haleb Niyâbeti'nde 5 Şevvâl 763/28 Temmuz 1362'de bir değişiklik yapılarak Kutluboğa yerine Mengliboğa'nın atandığını kaydetmektedir. Muhtemelen müellifin verdiği bu isim bir tashih hatasıdır.

⁵⁰² Kalelere delikler açmakla görevli kişi. Bkz. Altan Çetin, **Memlûk Devleti'nde Askeri Teşkilât**, s. 139.

⁵⁰³ Makrizî, **es-Sülûk**, C. 4, s. 262.

tarafından 4 Şaban 764/19 Mayıs 1363'te tahttan indirildi.⁵⁰⁴ Muhammed'in⁵⁰⁵ tahttan indirilmesi ile yerine el-Melik el-Eşref Ebû'l-Meâlî Zeyneddîn Şaban bin İbn el-Emced Mecdüddîn Hüseyin bin el-Melik en-Nâsır Muhammed geçti.⁵⁰⁶

el-Melik el-Eşref Ebû'l-Meâlî Zeyneddîn Şaban'ın tahta çıkışından sonra idarî kadrolarda bazı değişiklikler yapıldı: Atabek el-Asâkir el-Memleke görevinde bulunan Yelboğa el-Ömerî el-Hasekî, hoşdaşı Tayboğa et-Tâvil ile birlikte Müdebbir el-Memleke görevine atandı. Şam Nâibi el-Emîr Âlî el-Mardinî Mısır Niyabet es-Saltanası'na atandı. Ondan boşalan nâibliğe Haleb Nâibi el-Emîr Mengli eş-Şemsî, Mengli'den boşalan Haleb nâibliğine Trabulus Nâibi el-Emîr Işıktimur el-Mardinî, Işıktimur'dan boşalan Trabulus nâibliğine Safed Nâibi Özdemir el-Hasan, ondan boşalan Trabulus nâibliğine ise Diyar-ı Mısır Nâibi el-Emîr Kuştimur el-Mansûrî atandı. Gazze nâibliğine el-Emîr Erenboğa el-Hasekî, el-Kerek Nâibliğine el-Emîr Ahmed bin Kuştimur atandılar. Tahta çıktığında 12 yaşında olan Memlûk Sultanı el-Melik Eşref'in lalalığına dönemin Hazinedârı olan el-Emîr Argûn el-Ahmedî

⁵⁰⁴ Muhammed'in tahttan indiriliş tarihi İbn Dokmak'ta 5 Şaban 764/20 Mayıs 1363 (Bkz. İbn Dokmak, **el-Cevher es-Semîn**, s. 409); İbn Tağrıberdî'de 15 Şaban/30 Mayıs olarak geçmektedir. (Bkz. İbn Tağrıberdî, **en-Nücum ez-Zâhire**, C. 11, s. 20).

⁵⁰⁵ Melik Muhammed tahttan indirildikten kendi eceli ile öldüğü 9 Muharrem 801/21 Eylül 1398 tarihine kadar göz hapsinde tutuldu. Bkz. İbn Tağrıberdî, **en-Nücum ez-Zâhire**, C. 11, s. 7.

⁵⁰⁶ İbn Dokmak, **el-Cevher es-Semîn**, s. 409; İbn Tağrıberdî, Cemâleddîn Ebû'l-Mehâsin, **el-Menhel es-Sâfi ve'l-Müsteva fî Bâd el-Vâfi**, C. 6, Tahkîk Dr. Muhammed Muhammed Emin, Kahîre 1410/1990, s. 234.

getirildi.⁵⁰⁷ Malatya nâibliği görevine 3 Safer 765/11 Kasım 1363'te el-Emîr Esen Koca Âlî Bek el-Cevkendâr bin Abdullah getirildi.⁵⁰⁸

Esen Koca'nın niyâbeti döneminde Malatya'da yaşanan siyasî hadiseler hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olmasak da Dulkadirli baskılarına karşı şehrin güvenlik altına alındığını söyleyebiliriz. Malatya Nâibi Esen Koca Âlî Bek el-Cevkendâr bin Abdullah 766/1364-1365'da vefat etti.⁵⁰⁹

Esen Koca'nın vefatından sonra Malatya'ya atanan nâib hakkında Memlûk dönemi kaynaklarında bilgi yoktur. Memlûk kaynaklarındaki bu bilgi boşluğunu Malatya kitabelerindeki bir kayıt doldurmaktadır. Melik Sûnullah Câmîi bitişiğinde bulunan Melik Sûnullah'a ait türbe üzerinde bulunan 767/1365-1366 tarihli çeşme kitabesinde yer alan “*Enşâ haza el-ayn el-mübârek el-Emîr el-Âzam Devlet Han Beg İbn el-merhûm Mustafa Bek hâkim-i Malatya. Halisen Allah Teâlâ fî tarih-i cemâziye'l-ahîr li-sene seb'â sittîn seb'âmîe*”⁵¹⁰ kaydından Esen Koca'dan sonra Malatya Niyâbeti görevine Devlet Han Bek'in atandığı görülmektedir. Maalesef şahsı, faaliyetleri ve görev süresi hakkında bilgimiz yoktur.

⁵⁰⁷ İbn Tağrıberdî, **en-Nücum ez-Zâhire**, C. 11, s. 21.

⁵⁰⁸ İbn Tağrıberdî, **en-Nücum ez-Zâhire**, C. 11, s. 22; Makrizî, **es-Sülûk**, C. 4, s. 273.

⁵⁰⁹ İbn Tağrıberdî, **en-Nücum ez-Zâhire**, C. 11, s. 71.

⁵¹⁰ *Bu mübarek çeşmeyi Malatya hâkimi el-Emîr el-Âzam Devlet Han Bek İbn el-merhûm Mustafa Bek- Allah Teâlâ onu paklasın- Cemâziye'l-ahîr 767/Şubat-Mart 1366 senesinde yaptı.* Bkz. Zeki Oral, “Malatya Kitâbeleri”, **III. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 15-20 Kasım 1943), Kongreye Sunulan Tebliğler**, TTK., Ankara 1948, s. 434-440. Ekler kısmı 7 nolu kitâbe.

21 Muharrem 772/15 Ağustos 1370'de Diyâr-ı Mısır Hazinedârlığı vazifesini yürüten Yâkub Şah el-Hazindâr⁵¹¹ Malatya'ya sürgün edildi.⁵¹² Yâkub Şah'ın Malatya'ya hangi görevle sürgün edildiği hususunda kaynaklar herhangi bir bilgi vermemektedir. Memlûk Devleti'nde görevde ihmali görülen veya varlığı bir tehdit olarak algılanan emîrlerin merkezden uzaklaştırılmaları için uzak yerlere tayin edildikleri bilinmektedir. Yâkub Şah'ın bu maksatla Malatya'ya sürgün edildiği ve belki de şehir nâibliğine getirildiği düşünülebilir. Yâkub Şah, 25 Muharrem 775/17 Temmuz 1373'te el-Emîr İzzeddîn Aydemir ed-Devâdâr'ın yerine Trabulus Nâibi olarak atandı.⁵¹³ Daha sonra ise Dimaşk Hacib el-Hüccâblığı'na getirildi.⁵¹⁴ Kısa süreli Sis Nâibliği görevinin ardından Mısır'a döndü⁵¹⁵ ve İskenderîye Niyâbeti'ne getirildi. Recep 778/Kasım-Aralık 1376'de öldü.⁵¹⁶

⁵¹¹ Yâkub Şah, 23 Ramazan 764/6 Temmuz 1363'te Argûn el-Ahmedî'nin Sultan el-Melik el-Eşref'in Lalalığı görevine atanması üzerine onun yerine Hazinedarlığa getirilmişti. Bkz. Makrizî, **es-Sülûk**, C. 4, s. 268; İbn Tağrıberdî, **en-Nücum ez-Zâhire**, C. 11, s. 21.

⁵¹² Kadı Şuhbe, Yâkub Şah'ın Malatya'ya sürgün edilmesini Muharrem 772/Temmuz-Ağustos 1370 olayları arasında zikredip gün belirtmemiştir (Bkz. Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 2, s. 380); Makrizî ise sürgün tarihini 21 Muharrem 772/15 Ağustos 1370 olarak kaydetmektedir (Bkz. Makrizî, **es-Sülûk**, C. 4, s. 339).

⁵¹³ Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 2, s. 430.

⁵¹⁴ Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 2, s. 434; Makrizî, **es-Sülûk**, C. 4, s. 366; İbn Tağrıberdî, **en-Nücum ez-Zâhire**, C. 11, s. 50.

⁵¹⁵ Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 2, s. 450.

Yâkub Şah'ın Malatya'ya sürgün edildiği 1370 tarihinden Trabulus Niyâbeti'ne atandığı 1373 tarihine kadar Malatya'da mı -eğer Malatya'da ise burada hangi görevle bulunduğu- yoksa başka bir yerde mi olduğu konusunda kesin bir bilgiye sahip değiliz. Dönemin kaynakları onun Malatya'ya sürgün edilişi ve Trabulus'a tayini konuları hakkında bilgi verip bu zaman aralığında şahsıyla ilgili herhangi bir kayıt düşmemişlerdir. Bu nedenle Yâkub Şah'ın yaklaşık üç yıl boyunca Malatya'da bulunduğunu tahmin etmekle iktifâ ediyoruz.

Memlûk Sultanı el-Melik el-Eşref Ebû'l-Meâlî Zeyneddîn Şaban, 5 Zilkâde 778/16 Mart 1377'de öldürüldü.⁵¹⁷ Onun ölümünden üç gün sonra oğlu el-Melik el-Mansûr Alâeddîn Âlî tahta geçti. Yeni Memlûk Sultanı'nın tahta geçişiyle mutâd olduğu üzere devlet kadrolarında geniş kapsamlı değişiklikler yapıldı. Emîr-i Ahur görevini yürüten Berkûk Enes el-Osmanî el-Yelboğavî el-Çerkesî⁵¹⁸, Emîr-i

⁵¹⁶ Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 2, s. 537.

⁵¹⁷ İbn Dokmak, **el-Cevher es-Semîn**, s. 435.

⁵¹⁸ Berkûk, henüz küçük yaşta Deşt-i Kıpçak bölgelerinden biri olan Kesa'da satın alınarak Kırım'a satıldı. Hoca Fahreddîn Osman bin Müsafır el-Mukaddem tarafından Kırım'dan satın alınarak Kahîre'ye getirildi. Kahîre'de el-Melik el-Eşref Şaban dönemi Memlûk Atabek el-Âsâkirliği görevini yürüten Yelboğa el-Ömerî el-Hasekî en-Nâsırî tarafından 764/1362-1363 dolaylarında satın alındı. Yelboğa'nın gözde memâlikinden birisi olmayı başaran Berkûk, efendisinin 768/1366-1367'de öldürülmesinden sonra hoşdaşları olan Berke el-Çobanî ve Çerkes el-Halilî ile birlikte hareket etti. Daha sonra onlardan ayrılarak dönemin Şam Nâibi el-Emîr Muncuk el-Yusûfi'nin hizmetine girdi. Memlûk Sultanı Eşref Şaban, Yelboğa'nın memâlikine ihtiyaç duyduğundan onları Mısır'a çağırdı. Berkûk da Mısır'a giderek

Atabek olan Taştımur el-Âlâ ed-Devâdâr'ı makamından uzaklaştırıp hapsedtikten

Sultan Eşref Şaban'ın memâliki arasına girdi. Ümerâ-ı Tablhane görevinin ardından Takdimet el-Elf rütbesine yükseldi. Sırasıyla Emîr-i Ahur, Bâb-ı Silsile Emîrliği, Müdebbir el-Memleke ve Atabel el-Asâkirlik görevlerinin ardından Sultan oldu. Bkz. Sayrafi, el-Hatîb el-Cevherî Âlî bin Dâvûd, **Nüzhet en-Nüfûs ve'l-Abidan fî Tevârih ez-Zâman**, Tahkîk Dr. Hasan Habeşî, yy., 1970, s. 33-35; İbn Tağrıberdî, **en-Nücum ez-Zâhire**, C. 11, s. 133, 183-184; Makrizî, Takıyuddîn Ebû'l-Abbâs Ahmed bin Ali, **es-Sülûk li-Mârifet-i Düvel el-Mülûk**, Tahkîk Muhammed Abdülkâdir Âtâ, C. 5, Beyrût-Lübnân, 1418/1997, s.141; İbn İyâs, **Bedaî ez-Zuhûr**, s. 223 vd.

Berkûk'un efendisi olan Hoca Fahreddîn Osman bin Müsafir el-Mukaddem'in Malatya'da kâim olup *Sefine-i nefis ve Mecmûa-ı Enîs* adlı eseri kaleme alan Müsafir bin Nâsır el-Malatyeî ile akraba olma ihtimali vardır. Kaynaklarda bu iki şahsın akraba olduğunu net olarak kanıtlayan bir bilgi olmasa da Hoca Fahreddîn Osman'ın Müsafir bin Nâsır'ın oğlu olabileceği akıllara gelmektedir. Bu ihtimal Berkûk'un Kırım'da satın alındıktan sonra Malatya üzerinden Kahîre'ye götürülmüş olabileceğini düşündürmektedir. Malatya şehri, Memlûk ticareti bakımından önemli bir kavşak noktasında yer almaktaydı. 1422'de Memlûk Sultanı olarak tahta çıkan el-Melik el-Eşref, 791/1389-1390'de satın alındığı Kırım'dan Malatya'ya getirildi. Malatya Nâibi el-Emîr Dokmak el-Muhammedî tarafından satın alındıktan bir süre sonra Bilâd-ı Şam'a gönderilerek burada el-Melik ez- Zâhir Berkûk'a satıldı. Bkz. İbn Tağrıberdî, Cemâleddîn Ebû'l-Mehâsin, **el-Menhel es-Sâfi ve'l-Müsteva fî Bâd el-Vâfi**, C. 3, Tahkîk Dr. Nebîl Muhammed Abdülaziz, Kahîre 1985, s. 256.

sonra Sultan el-Melik el-Mansûr Alâeddîn Âlî'nin Emîr-i Atabekliğine geçti.⁵¹⁹ Bu makama geçtikten sonra hoşdaşı Berke el-Çobanî'yi Re's-i Nevbe makamına atadı. Berke'nin bu göreve tayini ile Kahîre'de Berkûk-Berke yönetimi başladı.⁵²⁰

Berkûk'tan boşalan Emîr-i Ahur görevine el-Emîr Eytemuş el-Bacasî atandı. Emîr-i Silah görevini yürüten el-Emîr Yelboğa en-Nâsirî görevinden uzaklaştırılarak İskenderîye Hapishanesi'ne yollandı.⁵²¹ Yerine el-Emîr İnal el-Yusufî atandı. Yelboğa, daha sonra çıkarılarak Trabulus Niyâbeti'ne getirildi. Yelboğa'nın Trabulus Niyâbeti'ne atanması üzerine ora nâibi olan el-Emîr Mengli Boğa, Haleb Niyâbeti'ne getirildi. Halep Nâibi olan Işıktimur el-Mardinî ise İskenderîye'de hapsedildi.⁵²² Safed Nâibi Saray Timur el-Kerek'te hapsedilerek yerine Gazze Nâibi Akboğa el-Cevherî atandı. Akboğa'dan boşalan Gazze Niyâbetine ise Mübârek Şah el-Meştûb et-Tâzî getirildi.⁵²³ Şam Nâibi Baydemir el-

⁵¹⁹ Bkz. İbn Dokmak, **el-Cevher es-Semîn**, s. 446; İbn Tağrıberdî, **en-Nücum ez-Zâhire**, C. 11, s. 133; Makrizî, **es-Sülûk**, C. 5, s. 40.

⁵²⁰ *en-Nücum ez-Zahire* müellifi İbn Tağrıberdî, Berkûk-Berke keyfî yönetimi için o dönem Kahîre kamuoyunda “*Berkûk-Berke nasiba âle'd-dünya şebke-Berkûk-Berke dünyadaki gelirimiz ağ (kadar ince)*” nüktesini paylaşmaktadır. Bkz. İbn Tağrıberdî, **en-Nücum ez-Zâhire**, C. 11, s. 133.

⁵²¹ Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 2, s. 555; İbn İyâs, **Bedaî ez-Zuhûr**, s. 210.

⁵²² İbn Tağrıberdî, **el-Menhel es-Sâfî**, C. 2, s. 453.

⁵²³ İbn Tağrıberdî, **en-Nücum ez-Zâhire**, C. 11, s. 133-134; Makrizî, **es-Sülûk**, C. 5, s. 45.

Harezmî görevinden alınarak yerine el-Emîr Gümüşboğa el-Hamevî el-Yelboğavî getirildi.⁵²⁴

Malatya Niyâbeti'ne el-Emîr Hutat Seyfeddîn Yelboğavî atandı.⁵²⁵ Dulkadirli Halil Bey, Memlûk Sultanı el-Melik el-Mansûr Alâeddîn Âlî'nin tahta çıktığı günlerde Memlûklara ait olan Harput'u ele geçirdi. Atabek el-Asâkir Berkûk bu hadise üzerine Halil Beyi Elbistan Niyâbeti'nden azlederek yerine o sırada Gazze Nâibliği vazifesini yürüten Mübârek Şah'ı tayin etti.⁵²⁶ Beraberindeki kuvvetler ile

⁵²⁴ İbn Tağrıberdî, **en-Nücum ez-Zâhire**, C. 11, s. 135.

⁵²⁵ Memlûk Sultanı el-Melik el-Mansûr Alâeddîn Âlî'nin tahta çıkışından sonra devlet kadrolarına yapılan atamalara ilişkin İbn Tağrıberdî ve Makrizî'de ayrıntılı bilgi bulunmasına rağmen Malatya Niyâbeti'ne yapılan atama hakkında herhangi bir kayıt yoktur. Hutat el-Yelboğavî, 8 Şevvâl 778/18 Şubat 1377'de el-Emîr Aktemur Abdulganî, Aydemir eş-Şemsî, Moğoltay el-Bedrî ve Taştımur es-Sâlihî ile birlikte İskenderiye'de hapsedildi (Bkz. Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 2, s. 515). 10 Zilkâde 778/21 Mart 1377'de hapis bulunduğu İskenderiye'den çıkarıldı (Bkz. İbn Tağrıberdî, **en-Nücum ez-Zâhire**, C. 11, s. 121). Kadı Şuhbe, Şevvâl 779/Ocak-Şubat 1378'dan beri Dımaşk Hâcibliği görevini yürüten el-Emîr Hutat Seyfeddîn Yelboğavî'nin Zilkâde 779/Mart 1378'da Malatya Niyâbeti'ne nakledildiğini söylemektedir (Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 2, s. 552-553). Hutat ile bilgiler değerlendirildiğinde İskenderiye Hapishanesi'nden çıkarıldıktan bir yıl sonra Malatya Niyâbeti'ne atandığı, Yelboğavî nisbesinden de bu nâibin Yelboğa el-Ömerî (ö.768/1366-1367) veya Yelboğa en-Nâsırî'nin memâlikinden biri olduğu söylenebilir.

⁵²⁶ Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 2, s. 554.

Elbistan'a hareket eden Mübârek Şah, şehir önlerinde Halil Bey ile yaptığı savaşı kazandı.⁵²⁷ Savaş alanını terk eden Halil Beyi takip eden Mübârek Şah, ani bir baskına uğrayarak Halil Bey tarafından Cemâziye'l-evvel 780/Eylül 1378'de öldürüldü.⁵²⁸

Mübârek Şah'ın öldürülmesinin ardından Malatya Nâibi Emîr Hutat, Elbistan Niyâbeti'ne atanarak Halil Bey ile mücadele için görevlendirildi.⁵²⁹ Buradan da 28 Şaban 781/9 Aralık 1379'de Argûn el-İsârdî yerine Hama Niyâbeti'ne atandı.⁵³⁰ Emîr Hutat'ın Malatya Niyâbeti'nden alınıp Elbistan'a atanması üzerine Malatya Niyâbeti'ne el-Emîr Altunboğa es-Sultânî atandı.⁵³¹

⁵²⁷ Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 2, s. 574.

⁵²⁸ Makrizî, **es-Sülûk**, C. 5, s. 50.

⁵²⁹ *el-Menhel es-Sâfi* müellifi İbn Tağrıberdî, Hutat'ın Mübârek Şah'ın öldürülmesi üzerine Elbistan Niyâbeti'ne, buradaki görevinin ardından da Hama Niyâbeti'ne atandığından bahisle onun Malatya'da görev yaptığına dair bir kayıt düşmemiştir. Bkz. İbn Tağrıberdî, **el-Menhel es-Sâfi**, C. 5, Tahkîk Dr. Nebîl Muhammed Abdülaziz, s. 177-178.

⁵³⁰ İbn Tağrıberdî, **en-Nücum ez-Zâhire**, C. 11, s. 138; Makrizî, Hutat'ın Hama Niyâbeti'ne atanma tarihini 23 Cemâziye'l-evvel 781/6 Eylül 1379 olarak kaydetmektedir. Bkz. Makrizî, **es-Sülûk**, C. 5, s. 67. Hutat, Cemâziye'l-ahîr 781/Ekim 1380'de Hama Nâibi iken vefat etti. Bkz. Kadı Şuhbe, Takıyuddîn Ebî Bekr bin Ahmed, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 3, Dımaşk 1977, s. 15; Makrizî, **es-Sülûk**, C. 5, s. 77.

⁵³¹ Asıl adı Emîr Kutlu Aktimur et-Tâvil olan Altunboğa es-Sultânî, Sultan Mansûr Ali'nin iktidarı sırasında 24 Safer 779/2 Temmuz 1377'de Emîr-i Meclis görevine

Dulkadirli Halil Bey önderliğindeki Türkmenler, Muharrem 783/Mart 1381'de isyan ettiler. Halil Bey'in bu son hareketi Memlûk kuvvetlerinin Dulkadirli Halil'i ve ona bağlı Türkmenleri tedib amaçlı kapsamlı bir seferini icab ettirdi. Dulkadirli Halil Bey'in Elbistan Niyâbeti'nden azledilerek yerine Malatya Nâibi el-Emîr Altunboğa es-Sultânî'nin tayin edildiğine dâir resmî yazı hazırlandı. Altunboğa'dan boşalan Malatya Niyâbeti'ne o sırada Behisne Nâibi olarak görev yapan el-Emîr Timurboğa el-Efdâlî Mintaş tayin edildi. Başta el-Emîr Altunboğa el-Cevheri ve Bire Nâibi el-Emîr Sûdûn el-Muzafferî olmak üzere diğer Şam ümerâsının Haleb Hâcib el-Kebîri el-Emîr Çögen⁵³² mukaddemliğinde Elbistan'a bir tecrid seferi düzenlemeleri emredildi. Dımaşk ordusu Muharrem 783/Mart 1381'de Elbistan'a doğru harekete geçerek Safer 783/Nisan 1381'de buraya ulaştı. Halil Bey

tayin edildi. (Bkz. İbn Dokmak, **el-Cevher es-Semîn**, s. 441; Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 2, s. 542; Makrizî, **es-Sülûk**, C. 5, s. 30), Berkûk tarafından İskenderîye'de hapsedilmiş (Bkz. Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 2, s. 546-547; Makrizî, **es-Sülûk**, C. 5, s. 30) hapisten çıktıktan sonra Takdimet-i Elf rütbesine yükseltilmiştir (Bkz. İbn Dokmak, **el-Cevher es-Semîn**, s. 438; İbn Tağrıberdî, **en-Nücum ez-Zâhire**, C. 11, s. 120). Bir süre İskenderîye Nâibliği görevinde bulunduktan sonra 17 Rebiü'l-ahîr 780/13 Ağustos 1378'de bu görevinden alınarak Emîr-i Candarlığa getirilmiştir (Bkz. Makrizî, **es-Sülûk**, C. 5, s. 48).

⁵³² El-Emîr Çögen Seyfeddîn el-Çerkesî, memâlik-i çerâkisenin önde gelenlerinden olup Hims Nâibliği ve Dımaşk Kale Nâibliği görevlerinin ardından Haleb Hâcib el-Hüccâblığı/Kebirliği vazifesine tayin edilmişti. Bkz. Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 3, s. 71-72.

ile yapılan savaş Dımaşk kuvvetlerinin lehine sonuçlanacak iken Dulkadirli Halil son bir hamle yaparak üstünlüğü ele geçirdi. Memlûk ordusu dağılmaya başladı ve Mukaddem el-Cûyûş Emîr Çögen savaş alanında öldürüldü. Mintaş ve Altunboğa es-Sultanî yaralanarak atları ve diğer ağırlıklarını Elbistan önlerinde bırakıp kaçtılar. Mintaş, gizlenebileceği bir yere sığınırken Altunboğa es-Sultanî Haleb'e kaçtı.⁵³³

Memlûk Sultanı el-Melik el-Mansûr Alâeddîn Âlî, 24 Safer 783/20 Mayıs 1381'de vefat etti.⁵³⁴ Onun ölümünden sonra yerine kardeşi es-Sultân el-Melik es-Sâlih Selâhaddîn Emîr Hacı geçti.⁵³⁵

Yeni Memlûk Sultanı'nın tahta geçişiyle Berkûk el-Osmanî el-Yelboğavî, Atabek el-Asâkirlik görevini yürütmeye devam etti. Aytemuş el-Bacâsî Re's-i Nevbe vazifesine yeniden atandı.⁵³⁶

1 Rebiü'l-evvel 783/26 Mayıs 1381'de Şam Nâibi el-Emîr Işıktimur, Haleb Nâibi el-Emîr İnal el-Yusûfî, Trabulus Nâibi el-Emîr Gümüşboğa el-Hamevî, Hama Nâibi el-Emîr Taştimur el-Kasımî, Safed Nâibi el-Emîr Taştimur el-Âlâî, bazı kale nâibleri, mutî Türkmenler ve Urban'dan oluşan Memlûk ordusu Yunus ed-Devâdâr mukaddemliğinde Dulkadirli Halil Bey üzerine hareket ederek Maraş'a

⁵³³ Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 3, s. 56.

⁵³⁴ İbn Tağrıberdî, **en-Nücum ez-Zâhire**, C. 11, s. 168.

⁵³⁵ İbn Dokmak, **el-Cevher es-Semîn**, s. 455; Makrizî, **es-Sülûk**, C. 5, s. 118; İbn Tağrıberdî, **el-Menhel es-Sâfî**, C. 5, Tahkîk Dr. Nebîl Muhammed Abdülaziz, s. 48-49.

⁵³⁶ İbn Tağrıberdî, **en-Nücum ez-Zâhire**, C. 11, s. 169.

ulaştılar.⁵³⁷ Ordunun Maraş'a ulaşmasından kısa süre sonra Bozdoğanoglu Ziyâ el-Mülk de beraberinde Arap ve Kürtlerden oluşan bir grup ile Yunus Devâdar'a katıldı.⁵³⁸ 11 Rebiü'l-evvel 783/5 Haziran 1381'de meydana gelen savaşı Memlûkler kazandı. Maraş ve Elbistan ele geçirildi. Maraş'tan Malatya'ya kadar olan saha iskân edildi⁵³⁹ ve ordu Şevvâl 783/Ocak 1382'de Haleb'e döndü.⁵⁴⁰

⁵³⁷ İbn Tağrıberdî, **el-Menhel es-Sâfi**, Tahkîk Dr. Nebîl Muhammed Abdülaziz, C. 3, s. 191-192.

⁵³⁸ Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 3, s. 60; Makrizî, **es-Sülûk**, C. 5, s. 120-121.

⁵³⁹ Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 3, s. 60; Makrizî, **es-Sülûk**, C. 5, s. 120-121; İbn Hacer el-Askalânî, **ed-Dürer el-Kâmine**, s. 433; İbn Hacer el-Askalânî, **İnbâ el-Gumr bi-Enbâ el-Umr**, İnternet Sitesi: <http://www.alwaraq.net/Core/SearchServlet/searchone?docid=160&searchtext=2YXZhNi32YrYqQ==&option=1&offset=1&WordForm=1&exactpage=86&totalpages=39&AllOffset=1> (Erişim Tarihi: 7 Mart 2015); Buraya iskân edilen halk, Memlûk ana birliklerine yardım amacıyla Ziyâ el-Mülk ile beraber gelen Bozdoğanoglu Türkmenleri ile Arap ve Kürt grupları olabilir. Kaynaklarımız bu konuda net bir bilgi vermese de Ağaçeri, Lazıkiye ve Bozokîye Türkmenlerinin Dulkadirli Halil Bey önderliğinde sık sık isyan etmeleri, bölgedeki bu Türkmen nüfusuna karşı alternatif bir güç oluşturma gereksinimini doğurmuş olabilir.

⁵⁴⁰ Makrizî, **es-Sülûk**, C. 5, s. 121.

Dulkadirli Halil Bey ve amcasıoğlu Sevlî Bey, Memlûk kuvvetleri önünden kaçarak Harput'a gitmişlerdi.⁵⁴¹ Sis Mukaddem el-Askerî olan el-Emîr Hüsameddîn Toruntay'a Dulkadirli Halil'i yakalamak üzere Harput'a gitmesi emri verildi. Toruntay, Türkmen mukaddemlerinden Sarım İbrahim bin Ramazan'ı itaat altına aldıktan sonra 18 Cemâziye'l-ahîr 783/9 Eylül 1381'te Malatya'ya ulaştı. Malatya'da yaklaşık on beş gün kaldıktan sonra Harput'a doğru harekete geçti ve zahmetli bir yürüyüşün ardından oraya ulaştı. Bozokîye Türkmenlerinin ileri gelenlerinden biri olan Haydar bin Şaban kaleden gelerek âmân diledi. Harput'ta yeniden Memlûk kontrolü sağlandı ve ordu Haleb'e döndü.⁵⁴²

⁵⁴¹ Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 3, s. 60; Makrizî, **es-Sülûk**, C. 5, s. 124.

⁵⁴² Makrizî, **es-Sülûk**, C. 5, s. 124-125.

C. MELİK ZAHİR BERKÛK’UN TAHTA ÇIKIŞINDAN ÖLÜMÜNE KADAR MALATYA 1382-1399 (BURCÎ MEMLÛKLARI DÖNEMİ)

1. Melik Zahir Berkûk’un İlk Saltanatı Döneminde Malatya (1382-1389)

El-Melik ez-Zahir Berkûk el-Osmanî el-Yelboğavî, Memlûk Sultanı es-Sultân el-Melik es-Sâlih Selâhaddîn Emîr Hacı’nın hallinden sonra 19 Ramazan 784/26 Kasım 1382’te tahta çıktı.⁵⁴³ Berkûk’un tahta çıkışıyla Bahrî Memlûkların Mısır hâkimiyeti sona ermiş; Burcî Memlûklar dönemi başlamıştır.⁵⁴⁴ Berkûk’a, kaynakların ittifak ile bildirdiği üzere, öğle vakti tahta çıktığından “ez-Zahir” unvanı verildi.

Berkûk, tahta çıktıktan sonra Re’s-i Nevbe görevine el-Emîr Aytemuş el-Bacasi’yi, Emîr-i Meclis’e el-Emîr Altunboğa el-Çobanî’yi, Emîr-i Ahur’a Çerkes el-Halîlî’yi, Diyar-ı Mısır Nâib-i Saltanası olarak Hacib el-Hüccablğa el-Emîr Sûdûn el-Fahrî’yi, Emîr-i Silah görevine ise el-Emîr Altunboğa el-Gökayî’yi atadı.⁵⁴⁵

⁵⁴³ İbn Dokmak, **el-Cevher es-Semîn**, s. 457; Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 3, s. 86; İbn Şihne, **Ravz el-menâzir**, s. 291; Makrizî, **es-Sülûk**, C. 5, s. 141; İbn Tağrıberdî, **en-Nücum ez-Zâhire**, C. 11, s. 181; Sayrafi, **Nüzhet en-Nüfûs**, s. 37-38; ; İbn İyâs, **Bedaî ez-Zuhûr**, s. 223.

⁵⁴⁴ Cüneyt Kanat, “Memlûk Devleti’nde İktidar Değişikliği Bahrî Memlûklardan Burcî Memlûklara”, **Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına**, İstanbul 2008, s. 545.

⁵⁴⁵ İbn Dokmak, **el-Cevher es-Semîn**, s. 457; Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 3, s. 87.

Mısır'da Burcî Memlûkları hâkimiyetinin karakteristik özelliklerinden biri, Memlûk Sultanı el-Melik el-Eşref Şaban'ın memâlikinin tasfiyesidir. Berkûk tahta çıktıktan sonra sayıları on bini bulan Eşrefiye memâlikini tasfiye işine koyuldu. Bunların Mukaddem el-Elf rütbesinde olanlarından beşini emekliye ayırdı. Daha sonra 500 Eşrefiye memâlikinden 400'ünün ıktalarını elinden alıp, 100'ünün de yıllık ücretleri olan cevâmikini kesti. Statüleri ile birlikte maddî güçlerini de kaybeden bu memlûklar, oldukça güç koşullar altında yaşamlarını sürdürmek zorunda kaldılar.⁵⁴⁶ Berkûk'un bu politikası ileride birçok Memlûk nâibinin kendisine karşı isyan edip onu tahtından etmelerinin nedeni olacaktır.

Berkûk tahta çıktığında Malatya Niyâbeti'nde kimin bulunduğu dâir herhangi bir bilğimiz yoktur. Sâbık nâib el-Emîr Altunboğa es-Sultânî, Dulkadirli Halil Bey ile mücadele amacıyla Elbistan Niyâbeti'ne tayin edilmişti. Ondan boşalan Malatya Niyâbeti'ne ise dönemin Behisne (Besni) Nâibi Timurboğa el-Efdâlî Mintaş atanmıştı. Dulkadirli Halil Bey'in Memlûk kuvvetlerini Maraş önlerinde mağlub etmesi üzerine Mintaş, gizlenebileceği güvenli bir bölgeye çekilmişti.⁵⁴⁷ Mintaş'ın mağlûbiyetinden hemen sonra Malatya'ya gidip göreve başladığına dâir herhangi bir kayıt yoktur. Mintaş, Dulkadirli Halil Bey ile giriştiği mücadeleyi kaybettikten sonra merkeze çağrılmış ve aşağıda ayrıntılı şekilde değinileceği üzere 787/1385-1386'de Malatya'daki görevine başlamıştır. el-Emîr Altunboğa es-Sultânî'nin Malatya'dan Elbistan Niyâbeti'ne nakledildiği 783/1381 tarihinden Mintaş'ın Malatya'ya tayin

⁵⁴⁶ Makrizî, **es-Sülûk**, C. 5, s. 142-143.

⁵⁴⁷ Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 3, s. 56; Refet Yinanç, **Dulkadir Beyliği**, s. 23.

edildiği 787/1385-1386 tarihine kadar geçen yaklaşık dört yıllık süre zarfında Malatya’da hangi devlet adamının görev yaptığını bilemiyoruz.

Memlûkların eski Malatya, yeni Elbistan Nâibi el-Emîr Altunboğa es-Sultânî, 784/1382’te Darende’ye saldırıp âyân ve halkını esir etti ve şehrin hububatını ele geçirdi. Altunboğa’nın bu hareketi üzerine Haleb Nâibi Yelboğa en-Nâsırî, Elbistan’a yollandı. Altunboğa, Yelboğa’nın üzerine geldiğini duyunca af dilemek zorunda kaldı.⁵⁴⁸

a. Mintaş’ın Malatya Niyâbeti

I- İlk Dönem: Kadı Burhaneddîn ve Timur ile İlişkiler

Tam adı Timurboğa bin Abdullah el-Efdalî el-Mintaş el-Emîr Seyfeddîn olan Emîr Mintaş, Memlûk Sultanı el-Melik el-Eşref el-Şabân’ın memâlikindendi.⁵⁴⁹ Eşref Şabân’ın Hasekîyelerinden biri olan Mintaş, bu Sultân döneminde Emîr-i Aşre unvanına yükselmişti. Eşref Şabân’ın 1377’de öldürülmesinin ardından diğer Eşrefîye memâliki gibi Mintaş da Memlûk Türk Sultanlığı’nın değişik yerlerine

⁵⁴⁸ İbn Tağrıberdî, **en-Nücum ez-Zâhire**, C. 11, s. 189; Sayrafi, **Nüzhet en-Nüfûs**, s. 53.

⁵⁴⁹ İbn Hacer, **İnbâ el-Gumr**, İnternet Sitesi: <http://www.alwaraq.net/Core/SearchServlet/searchone?docid=160&searchtext=2YXZhNi32YrYqQ==&option=1&offset=7&WordForm=1&exactpage=139&totalpages=39&AllOffset=1> (Erişim Tarihi: 7 Mart 2015)

sürgün edildi. Mintaş, Bilâd-ı Şam'a sürülerek⁵⁵⁰ Behisne Niyâbeti'ne atandı. Malatya Nâibi Altunboğa es-Sultânî'nin görev yerinin Elbistan'a kaydırılması üzerine Malatya'ya nakledilen Mintaş, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi görev yerine ulaşamamıştı.

Melik Zahir Berkûk tahta geçince Melik Eşref'in memâlikini Kahîre'ye çağırdı. Diğer Eşrefîye memâlikleri ile birlikte Berkûk'un hizmetine giren Mintaş, bir süre onun hizmetinde kaldıktan sonra yeni ustası olan Berkûk tarafından Rebiü'l-ahîr 787/Mayıs 1385'de şer'î yolla satın alındıktan sonra azat edildi⁵⁵¹ ve aynı yıl Malatya'ya atandı. Mintaş 787 yılı başlarında yeni görev yeri olan Malatya'ya giderek görevine başladı.⁵⁵²

Mintaş, Berkûk'un kademeli bir şekilde Eşrefîye memâlikini tasfiyesi üzerine Eretna mirası üzerine devletini tesis etmiş olan Kadı Burhaneddîn Ahmed⁵⁵³ ile ittifak yolları aramaya başladı.

⁵⁵⁰ İbn Tağrıberdî, **el-Menhel es-Sâfi**, Tahkîk Dr. Muhammed Muhammed Emin, C. 4, s. 94.

⁵⁵¹ Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 3, s. 158; Makrizî, **es-Sülûk**, C. 5, s. 176; İbn Tağrıberdî, **el-Menhel es-Sâfi**, Tahkîk Dr. Muhammed Muhammed Emin, C. 4, s. 94.

⁵⁵² İbn Tağrıberdî, **el-Menhel es-Sâfi**, C. 4, Tahkîk Dr. Muhammed Muhammed Emin, s. 94.

⁵⁵³ Kadı Burhaneddîn Ahmed, 3 Ramazan 745/9 Ocak 1345'te Kayseri'de dünyaya geldi. Oğuzların Salur boyundan olan Kadı Burhaneddîn'in babası Şemseddin Mehmed, döneminin ileri gelenlerinden ve bilginlerinden olup Eretna Beyliği'nin Kayseri kadılığı görevini yürütüyordu. Annesi, Türkiye Selçuklu hükümdarı II.

Gıyâseddin Keyhüsrev'in akrabası idi. Küçük yaşta annesini kaybeden Kadı Burhaneddîn'in yetişmesinde babası Şemseddin Mehmed büyük bir rol oynadı. On iki yaşında iken babası ile birlikte Şam'a giden Kadı Burhaneddîn, burada dört ay kaldıktan sonra tekrar Kayseri'ye döndü. Kadılık vazifesine resmen atanmadan önce bazı hukuki meselelere dâir âdil ve kesin hükümler vererek kısa sürede Kayseri'de sevilen birisi haline geldi. 1358'de babası ile birlikte Mısır'a giden Kadı, burada Fıkıh, Hadis, Heyet ve Tıp dersleri aldı. XIV. yüzyılın önemli din bilginlerinden Mevlâna Kutbeddin Râzî, o sırada Şam'da ikâmet ediyordu. Kadı Burhaneddîn, Şam'a giderek ondan Tabiat, Riyaziye ve İlahiyat dersleri aldı. Buradan Mekke'ye geçen Kadı, hac görevinin ardından Anadolu'ya yöneldi. Yolda babasını kaybeden Kadı Burhaneddîn, Haleb'de bir yıl kaldıktan sonra 1364'te memleketi Kayseri'ye döndü. Kayseri'ye döndükten bir yıl sonra Eretna Beyliği hükümdarı Mehmed tarafından babasından boşalan kadılık vazifesine getirildi. Eretnalı Ali Bey, Sivas'taki karışıklıkları düzene soktukten sonra 1378 yılında vezirlik makamına Kadı Burhaneddîn Ahmed'i getirdi. 1378'den başlayıp iktidarı ele aldığı 1381'e kadar geçen üç yıllık sürede Kadı Burhaneddîn, kuracağı merkezî otoritenin temellerini hazırlamakta idi. Ali Bey'in 1380'de vebadan ölümünden bir yıl sonra oğlu Kılıçarslan'ın naibliğine getirilen Kadı Burhaneddîn, Kılıçarslan'ın öldürülmesi ile 14 Zilkade 782/9 Şubat 1381'de toplanan halk meclisi tarafından resmen nâibliğe getirildi. Kadı Burhaneddîn Ahmed, iktidara gelir gelmez adına hutbe okutup para bastırarak istiklalini bildirmek üzere Anadolu, Suriye ve Irak'taki sultan ve emîrlere elçiler gönderdi. Bkz. Esterâbadî, Aziz b. Erdeşir, **Bezm u Rezm**, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1990, s. 52, 56, 73, 104 vd., 134, 210; Yaşar Yücel, **Kadı Burhaneddîn Ahmed ve Devleti**, Ankara 1970, s. 15, 21, 23, 30; Mirza Bala, "Kadı

Cemâziye'l-ahîr 789/Temmuz 1387'de Timurlenk, Tebriz hâkimi olan Kara Koyunlu Kara Mehmed üzerine saldırdı.⁵⁵⁴ Kara Mehmed 1.000 atlıdan oluşan ordusu ile birlikte Malatya'ya sığındı.⁵⁵⁵ Timur, onu takib ile Diyar-ı Bekr'e gelip yerleşti.⁵⁵⁶ Timur'un Diyar-ı Bekr'i ele geçirerek Haleb'i tehdit etmesi, Berkûk'u bir dizi tedbir almaya sevketti: Berkûk, ordusunun güçsüz olduğunu belirterek kudât, fukeha ve ümerâdan vakıf gelirlerinin orduya aktarılmasına dâir onayı aldı. Vakıf gelirlerinin bir kısmı askerlerin ihtiyaçları için orduya aktarıldı. Fakat daha sonra bu

Bürhaneddin", **İA**, VI, 1993, s. 46-48; Abdülkerim Özeydin, "Kadı Burhaneddîn", **DİA**, XXIV, 2001, s. 74-75.

⁵⁵⁴ Şerefüddîn Ali Yezdî, **Zafernâme**, Ed., Mollavî Muhammed İlahdâd, C. 1, Calcutta 1887, s. 417 vd; Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 3, s. 217.

⁵⁵⁵ Makrizî, **es-Sülûk**, C. 5, s. 199; İbnü'l-Furat ve İbn Hacer, Makrizî'den farklı olarak Kara Mehmed'in 100 atlı ile Malatya'ya sığındığını kaydetmektedirler (Bkz. İbnü'l-Furat, Nâsirüddîn Muhammed bin Abdurrahim, **Tarih-i İbn el-Furat**, Nşr. Dr. Kostantin Zureyk, C.9/1, Beyrût 1936, s. 10; İbn Hacer, **İnbâ el-Gumr**, İnternet Sitesi:<http://www.alwaraq.net/Core/SearchServlet/searchone?docid=160&searchtext=2YXZhNi32YrYqQ==&option=1&offset=5&WordForm=1&exactpage=125&totalpages=39&AllOffset=1> (Erişim Tarihi: 7 Mart 2015); Sayrafi, **Nüzhet en-Nüfûs**, s. 154; İbn İyâs, **Bedaî ez-Zuhûr**, s. 230.

⁵⁵⁶ Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 3, s. 218.

uygulamadan vazgeçildi.⁵⁵⁷ Ümerâ el-Elf rütbesinden Emîr-i Silah el-Emîr Altunboğa, Re's-i Nevbe el-Emîr Kerdem, Devâdâr-ı Kebir el-Emîr Yûnus en-Nüveyrî ve el-Emîr Sûdûn Bak'ı yedi Tablhâne ve beş Âşerât Emîri ile birlikte Haleb'e yolladı. Bu birliklere ecnâd-ı halkadan 3.000 atlı da katıldı. Ordu, 7 Recep 789/24 Temmuz 1387'de Haleb'e ulaşarak ora nâibi el-Emîr Sûdûn el-Muzafferî'in emri altında toplandı.⁵⁵⁸ Timur'un İran'a dönmesi ile Memlûk birlikleri rahat bir nefes aldılar.⁵⁵⁹ Timur, İran'a dönüşünün ardından Toktamış Han üzerine sefere çıktı. 1391 Nisanında yapılan savaşı Timur kazandı.⁵⁶⁰

Sultan Berkûk, 5 Zilkâde 789/17 Kasım 1387'da Yelboğa en-Nâsırî'yi Sûdûn el-Muzafferî yerine üçüncü kez Haleb Niyâbeti'ne atadı.⁵⁶¹

⁵⁵⁷ Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 3, s. 218-219; Makrizî, **es-Sülûk**, C. 5, s. 199; İbn Tağrıberdî, **en-Nücum ez-Zâhire**, C. 11, s. 203-204.

⁵⁵⁸ İbnü'l-Furat, **Tarih-i İbn el-Furat**, C.9/1, s. 11; Makrizî, **es-Sülûk**, C. 5, s. 199; İbn Tağrıberdî, **en-Nücum ez-Zâhire**, C. 11, s. 204.

⁵⁵⁹ İbnü'l-Furat, **Tarih-i İbn el-Furat**, C.9/1, s. 14; İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, TTK., Ankara 1991, s. 15.

⁵⁶⁰ İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, s. 17.

⁵⁶¹ İbnü'l-Furat, **Tarih-i İbn el-Furat**, C.9/1, s. 19; İbn Tağrıberdî, **en-Nücum ez-Zâhire**, C. 11, s. 206.

II- Mintaş İsyanı ve Malatya Üzerinde Bölgesel İttifaklar

Memlûk Sultanı Berkûk, Bahrî Memlûkları hâkimiyetine son verip Kahire’de Burcî Memlûkları hâkimiyetini ihdas ettikten sonra, eski Memlûk Sultanı Eşref Şaban’ın memâlikini tasfiye işine koyulmuştu. On bine yakın Eşrefîye memâlikinin büyük bir bölümünü dağıtıp, içlerinden rütbeli olanlarının da gelirlerine el koymuştu. Berkûk’un bu politikası başta Mintaş olmak üzere Yelboğa en-Nâsirî ve diğer makam sahibi rütbelilerin kendisine isyan etmelerine yol açtı.

Mintaş, Şevvâl 789/Ekim 1387’de başta el-Bire Nâibi el-Emîr Yelboğa el-Mencekî, İlyas el-Mâcârî, el-Emîr Altunboğa el-Eşrefî ve el-Emîr Esendemir eş-Şerifî bin Yakub Şah olmak üzere Eşrefîye memâlikinden yaklaşık beş yüz memlûk ile ittifak ederek Malatya’da isyan etti. İttifaka o sırada Malatya’da olduğu anlaşılan Kara Mehmed’i ve Türkmenleri de dâhil etmeyi başardı.⁵⁶² Kadı Burhaneddîn Ahmed’e bir elçi göndererek onu da ittifaka davet etti.

⁵⁶² Mintaş İsyanı’nın tarihi ile ilgili olmak üzere Kadı Şuhbe, Zilkâde 789/Kasım 1387 (Bkz. Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 3, s. 223); Makrizî, Şevvâl/Ekim ayını (Bkz. Makrizî, **es-Sülûk**, C. 5, s. 201), İbnü’l-Furat, 12 Zilkâde 789/24 Kasım 1387 tarihini (Bkz. İbnü’l-Furat, **Tarih-i İbn el-Furat**, C.9/1, s. 20) ve İbn Tağrıberdî, Makrizî’deki tarihi esas alarak yine Şevvâl/Ekim ayını (Bkz. İbn Tağrıberdî, **en-Nücum ez-Zâhire**, C. 11, s. 206) vermektedirler. İbnü’l-Furat, Mintaş’ın isyan ettiği haberinin Ebvâb eş-Şerîfe’ye 12 Zilkâde/24 Kasım’da ulaştığını kaydetmektedir. İsyan haberinin merkeze ulaşması belli bir zaman aldığından Makrizî’deki kaydın doğru olması gerekir.

Kadı Burhaneddîn 789/1388 yılının Bahar mevsiminde Erzincan hâkimi Mutahharten'i tedib etmek üzere Erzincan üzerine sefer hazırlığında iken Mintaş'ın elçisi Sivas'a ulaştı. Kadı Burhaneddîn Ahmed döneminin kaynağı *Bezm u Rezm*'de ismi zikredilmeyen bu elçi, Mintaş'ın Mısır ve Suriye birliklerinin Malatya'ya karşı yapacakları olası bir saldırı üzerine Malatya'yı Kadı Burhaneddîn'e teslim edeceği mesajını getirdiler. Kadı Burhaneddîn bu gelişme üzerine Erzincan'a yapacağı seferi erteledi.

Mintaş, elçisinin Kadı Burhaneddîn tarafından olumlu karşılanması üzerine devâdârını⁵⁶³ Sivas'a yolladı. Devâdâr, Mintaş'ın askerî durumundan bahisle Şam emîrleriyle ittifak halinde ve kalabalık bir orduya sahip olduklarını ifade etti. Bu ifadeler Kadı Burhaneddîn'in Malatya'ya olan ilgisini arttırdı.⁵⁶⁴

Kadı Burhaneddîn Ahmed, bölgedeki varlığını korumak ve ülke topraklarını genişletmek üzere çok yönlü bir politika takip ediyor, Memlûklara karşı Dulkadir Türkmenlerini destekliyordu. Şam ümerâsıyla ilişkileri ise pek dostâne değildi. Eretnalı Alâaddin Ali Bey tarafından Suriye'ye gönderilen tüccar, Ali Bey'in ölüm haberinin gelmesi üzerine geri dönmeyerek Suriye'ye yerleşmişti. Kadı Burhaneddîn, malların Ali Bey'in vârislerine dağıtılmak üzere iâdesini talep etmiş ve bu isteği Memlûklar tarafından reddedilmişti. Kadı Burhaneddîn buna misilleme

⁵⁶³ Devâtdâr/Divitdâr şekillerinde yazılan Devâdâr, Sultan tarafından başkalarına yazılacak mektup ve fermanları yazmakla görevli kişi idi. Muhabere, maliye ve adliye işlerinde de söz sahibi olan Devâdâr, devlet dairelerine yapılacak atama ve azillere de müdahale ederdi. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Medhal**, s. 356 vd.

⁵⁶⁴ Esterâbadî, Aziz b. Erdeşir, **Bezm u Rezm**, İstanbul 1928, s. 339 vd; Esterâbadî, **Bezm u Rezm**, Çev. Mürsel Öztürk, s. 316 vd.

olarak Berkûk adına Sivas'ta ticaret yapan bir kafilenin mallarına el koydu. Bu hadise Kadı Burhaneddîn ile Memlûk Devleti ilişkilerini olumsuz etkiledi.⁵⁶⁵

Sivas, Ortaçağ köle ticaretinin önemli merkezlerinden biriydi. Karadeniz'in kuzeyinden gelen Memlûk (Köle) askerler buradaki pazarda toplanarak Suriye, Mısır ve diğer bölgelere dağıtılıyordu.⁵⁶⁶ Memlûk askerî ve demografik yapısı için önemli kaynak olan Memlûk (köle) ticaretinin- bir yönüyle- Kadı Burhaneddîn Ahmed'e bağlı olması ilişkilerin nezaketini arttıran bir başka husustu.

Kadı Burhaneddîn Ahmed, yukarıda bahsedilen neden ve durumları değerlendirerek Mintaş'tan gelen daveti kabul etti ve Malatya'ya gitmek için hazırlıklara başladı. Sefer hazırlığı boyunca Malatya ile yazışmalar devam ediyordu. Mintaş, devâdârını yollayarak Malatya'yı teslim etmek istediğini ve bu amaçla Kadı Burhaneddîn'in bir mutemet görevlendirmesini istedi. Kadı Burhaneddîn, Malatya şehrine çok önem verse de Mintaş'a karşı derin şüpheler beslediğinden ondan gelen önerileri hassasiyetle değerlendiriyor ve yol haritasını ona göre belirliyordu.

Anadolu-Suriye-Mısır ticaret yolu üzerinde yer alan Malatya, stratejik konumu gereği Sivas, Elbistan, Zibatra, Hısn-ı Mansur (Adıyaman) ve buradan Suriye'ye giden yolların başlangıç noktalarından birinde yer alıyordu. Kadı Burhaneddîn, şehrin bu özelliklerini de gözönünde bulundurarak şehri teslim almak üzere emîrlerinden birini önden yolladı. Ardından da kendisi hareket etti. Malatya halkı, Kadı Burhaneddîn'i şehrin sınırlarında karşıladı. Bu sırada bir haberci gelerek Mintaş'ın Kadı Burhaneddîn'in önden gönderdiği emîr ve mâiyetini tutukladığını

⁵⁶⁵ Esterâbadî, **Bezm u Rezm**, s. 342; Esterâbadî, **Bezm u Rezm**, Çev. Mürsel Öztürk, s. 318.

⁵⁶⁶ Yaşar Yücel, **Kadı Burhaneddîn Ahmed**, 111 nolu dipnot.

bildirdi. Kadı Burhaneddîn bu haber üzerine, yanında bulunan Mintaş'ın Devâdârını da alarak geri döndü. Mintaş, Sivas hükümdarının geri döndüğü haberini alır almaz elçilerini özür için Kadı Burhaneddîn'e gönderdi. Dönemin kaynağı *Bezm u Rezm*'de Kalmah diye zikredilen yerde Mintaş'ın elçileri kıymetli eşyalar ve atlarla Sivas hükümdarına Mintaş'ın özrünü iletiler. Kısa bir süre sonra Kadı Burhaneddîn'in Mintaş tarafından tutuklanmış adamları serbest bırakıldı. Kadı Burhaneddîn, bu gelişmeler üzerine yanında tuttuğu Mintaş'ın devâdârına hilat giydirip onu, sözünde durmayışından duyduğu öfkeyi ifade yollu bir mesaj ile Mintaş'a yolladı.⁵⁶⁷

Kadı Burhaneddîn Ahmed'in Malatya'yı ele geçirme yönündeki bu ilk teşebbüsü Mintaş'ın tutarsız davranışları sonucu akim kaldı. Mintaş, bir taraftan Malatya'daki yönetimine devam etmek istiyor; diğer taraftan Berkûk'un Timur tehlikesi geçer geçmez Malatya'ya yöneleceğini bildiğinden Kadı Burhaneddîn Ahmed'i Bilâd-ı Şam'a sefer açması için iknâ etmeye çalışıyordu.

Mintaş, devâdarını 1 Muharrem 790/11 Ocak 1388'da Berkûk'a yollayarak ona tâbî olduğunu ve itaatini sunmak üzere Malatya'dan yola çıktığını; fakat ağır kış şartlarından dolayı Haleb geçitlerinin birinde mahsur kaldığını ve karlar eriyip yollar açıldıktan sonra Kahîre'ye ulaşarak Sultân'a bağlılığını sunacağını bildirdi. Bu sırada Yelboğa en-Nâsırî'nin de habercisi Kahîre'ye ulaşarak Mintaş'ın isyan halinde olduğu haberini getirdi. Berkûk hadisenin iç yüzünü araştırmak üzere es-Seyfî

⁵⁶⁷ Esterâbadî, **Bezm u Rezm**, s.343; Esterâbadî, **Bezm u Rezm**, Çev. Mürsel Öztürk, s. 319 vd.

Meliktimur ed-Devâdâr'ı 10.000 dinar harcırah ve tecrid seferlerinde tecrübe kazanmış ümerâ ile birlikte Haleb'e yolladı.⁵⁶⁸

Mintaş, kardeşi Şeyh Hasan-ı Kurd'dan oluşan elçilik heyetini Kadı Burhaneddîn'i Malatya'ya davet etmek üzere bir kez daha Sivas'a yolladı. İlk gün huzura kabul edilen heyet, durumu Sivas hükümdarına arz ettiler. Kadı Burhaneddîn, Mintaş'ın sadakatsizliğinden bahisle pek de oralı olmadı. Ertesi gün Şeyh Hasan-ı Kurd'un nâibi huzura girerek hükümdarı iknâ çabalarına devam etti. Nâib, Malatya'nın stratejik öneminden ve ticarî konumundan bahsederek Kadı Burhaneddîn'i iknâ etmeye çalışıyordu. Kadı Burhaneddîn'in Malatya'yı ele geçirme hususundaki tutumunu bildiğinden şehrin zorla Bilâd-ı Şam'a dâhil edildiğini ve esasında bu yerin Rûm (Anadolu) Ülkesi'ne ait olduğunu sık sık dile getiriyordu.⁵⁶⁹

Elçilik heyetinin girişimleri sonuç verdi ve Kadı Burhaneddîn Ahmed'in devlet erkânı Malatya'ya sefer açmayı uygun gördü. Fakat hükümdar, Mintaş'a karşı derin şüpheler beslediğinden hemen onay vermedi. Elçilik heyeti, Kadı Burhaneddîn'e şehri kendilerinin teslim edeceğine dâir belgeyi imzaladılar. Kadı Burhaneddîn, bu onayla da yetinmedi ve Mintaş'ın şehri terk ederek Sivas'a hareket etmesini ve ancak o şehirde yokken orayı almak üzere adamlarını göndereceğini

⁵⁶⁸ İbnü'l-Furat, **Tarih-i İbn el-Furat**, C.9/1, s. 23; İbn Tağrıberdî, **en-Nücum ez-Zâhire**, C. 11, s. 207; Sayrafi, **Nüzhet en-Nüfûs**, s. 166.

⁵⁶⁹ Esterâbadî, **Bezm u Rezm**, s.345; Esterâbadî, **Bezm u Rezm**, Çev. Mürsel Öztürk, s. 321.

bildirdi. Mintaş şehri terk ederse içerideki emîrlerin derhal yönetimi ele geçirecekleri korkusuyla kendisi şehirde iken Kadı'nın adamlarının gelmesini bildirdi.⁵⁷⁰

Mintaş'ın elçilerinin Sivas'ta sergiledikleri tutum aslında Mintaş ile pek de fikir birliğinde olmadıkları hissini uyandırmaktadır. Yani emîrler ve ileri gelenler şehirde Kadı Burhaneddîn gibi güçlü bir karakteri Mintaş'a ve onun hukuken bağlı olduğu Berkûk'a tercih etmiş görünmektedirler.

Kadı Burhaneddîn, devlet erkânı ile ciddî bir durum değerlendirmesi yaptı. Bu toplantıda ileride Bilâd-ı Şam'a yapılacak olası bir saldırıda Malatya'nın önemli bir üs olarak kullanılabileceği ve bu nedenle buraya sefer düzenlenmesi gerektiği kararı çıktı. Alınan karar gereğince Kadı Burhaneddîn Ahmed, Malatya'ya hareket etti. Dönemin kaynağında Kalmah diye geçen ve Memlûkların Kuzey Suriye hudud noktası olan yere varıldığında Kadı Burhaneddîn-Mintaş müzâkeresi başladı. Kadı, Malatya'yı teslim etmesi karşılığında Mintaş'a, askerleri ve verimli arazileri ile birlikte Niksar'ı önerdi.⁵⁷¹ Mintaş ise Kadı'dan, önce Suriye üzerine bir sefer düzenlemeyi taahhüd etmesini, bu taahhüdünün ardından Malatya'yı teslim edeceğini bildirdi. Müzâkereler sonunda Kadı Burhaneddîn'in görüşü kabul edildi. Malatya'nın teslim işlemleri sürerken kaynaklarda ismi zikredilmeyen Mintaş'ın devâdârı, Malatya kapılarını kapatarak Kadı'nın adamlarını tutukladı. Bunun üzerine Kadı

⁵⁷⁰ Esterâbadî, **Bezm u Rezm**, s.346; Esterâbadî, **Bezm u Rezm**, Çev. Mürsel Öztürk, s. 322.

⁵⁷¹ Esterâbadî, **Bezm u Rezm**, s.347 vd; Esterâbadî, **Bezm u Rezm**, Çev. Mürsel Öztürk, s. 323.

Burhaneddîn, Mintaş'ı adamları ile birlikte esir aldı ve Sivas'a döndü.⁵⁷² Berkûk, bu gelişmeler üzerine 29 Safer 790/9 Mart 1388'da Mintaş'ı Malatya Niyâbeti'nden azlederek şehir kapılarını Kadı Burhaneddîn'e kapatan Mintaş'ın devâdarına *teşrîf* gönderip onu Mintaş yerine Malatya Nâibi tayin etti.⁵⁷³

Sultan Berkûk, Mintaş isyanını bastırmak üzere Haleb Nâibi el-Emîr Yelboğa en-Nâsırî'yi Cemâziye'l-evvel 790/Mayıs 1388'da Sivas üzerine yolladı.⁵⁷⁴ Yelboğa

⁵⁷² Mintaş'ın Kadı Burhaneddîn Ahmed tarafından esir mi edildiği yoksa tesis etmeye çalıştığı ittifak kapsamında ona mı sığındığı hususunda dönemin kaynaklarında ihtilafli bilgiler bulunmaktadır. Kadı Burhaneddîn Ahmed döneminin tanığı Esterâbâdî, Mintaş'ın tutarsız davranışları sonucu Kadı Burhaneddîn tarafından esir edildiğini söylemektedir. (Esterâbâdî, **Bezm u Rezm**, s.348 vd; Esterâbâdî, **Bezm u Rezm**, Çev. Mürsel Öztürk, s. 323 vd.). İbnü'l-Furat da Mintaş'ın Kadı tarafından esir edildiğini kaydetmektedir. (İbnü'l-Furat, **Tarih-i İbn el-Furat**, C.9/1, s. 25). Makrizî, İbn Tağrıberdî ve Sayrafi gibi tarihçiler, Mintaş'ın Kadı Burhaneddîn'e sığındığını ifade etmektedirler. (Bkz. Makrizî, **es-Sülûk**, C. 5, s. 206, 209; İbn Tağrıberdî, **en-Nücum ez-Zâhire**, C. 11, s. 206; İbn Tağrıberdî, **el-Menhel es-Sâfi**, Tahkîk Dr. Muhammed Muhammed Emin, C. 4, s. 95; Sayrafi, **Nüzhet en-Nüfûs**, s. 158). İbnü'l-Furat ve Esterâbâdî'deki kayıtlar daha doğru olmalıdır. Malatya halkı, şehri Kadı Burhaneddîn'e teslim etmek istemeyerek Memlûklara bağlı kalmak istemiş ve bu nedenle de Mintaş-Kadı Burhaneddîn Ahmed görüşmeleri devam ederken şehir kapılarını kapatmıştır.

⁵⁷³ İbnü'l-Furat, **Tarih-i İbn el-Furat**, C.9/1, s. 25; Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 3, s. 239.

⁵⁷⁴ İbn Tağrıberdî, **en-Nücum ez-Zâhire**, C. 11, s. 207.

mukaddemliğindeki Memlûk kuvvetleri önce Malatya'ya ulaştı.⁵⁷⁵ Buradan harekete geçen ordu, 21 Cemâziye'l-evvel/28 Mayıs'de Sivas' a gidip şehri kuşatmaya başladı.⁵⁷⁶ Tatarların da desteklediği Kadı Burhaneddîn'in ordusu 60.000 kişiye ulaşmıştı.⁵⁷⁷ Sivas halkı müthiş bir direnç göstererek Memlûk kuvvetlerini püskürtmeyi başardı. Yaklaşık kırk gün süren kuşatma boyunca her iki taraf ciddi kayıplar verdi.⁵⁷⁸ Kuşatmanın uzaması üzerine Sultan Berkûk 50.000 Mısır dinarı tutarındaki meblağı Yelboğa ordusunu takviye için gönderdi.⁵⁷⁹ Gönderilen bu meblağ da Memlûk ordusunun Sivas'ı ele geçirmesine yetmedi ve Yelboğa kuşatmayı kaldırarak önce Malatya'ya⁵⁸⁰ oradan da Haleb'e hareket etti. Haleb'e

⁵⁷⁵ İbnü'l-Furat, **Tarih-i İbn el-Furat**, C.9/1, s. 28; İbn Hacer, **İnbâ el-Gumr**, İnternetSitesi:<http://www.alwaraq.net/Core/SearchServlet/searchone?docid=160&searchtext=2YXZhNi32YrYqQ==&option=1&offset=4&WordForm=1&exactpage=124&totalpages=39&AllOffset=1> (Erişim Tarihi: 7 Mart 2015); Sayrafi, **Nüzhet en-Nüfûs**, s. 169.

⁵⁷⁶ İbnü'l-Furat, **Tarih-i İbn el-Furat**, C.9/1, s. 29; Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 3, s. 241; İbn Tağrıberdî, **en-Nücum ez-Zâhire**, C. 11, s. 207.

⁵⁷⁷ İbn Şihne, ordu sayısını 20.000 olarak kaydetmektedir. Bkz. İbn Şihne, **Ravz el-menâzir**, s. 293.

⁵⁷⁸ Esterâbadî, **Bezm u Rezm**, s.349-361; Esterâbadî, **Bezm u Rezm**, Çev. Mürsel Öztürk, s. 325-336.

⁵⁷⁹ İbnü'l-Furat, **Tarih-i İbn el-Furat**, C.9/1, s. 30; İbn Tağrıberdî, **en-Nücum ez-Zâhire**, C. 11, s. 207; Sayrafi, **Nüzhet en-Nüfûs**, s. 171.

⁵⁸⁰ İbnü'l-Furat, **Tarih-i İbn el-Furat**, C.9/1, s. 31; İbn Dokmak, **el-Cevher es-Semîn**, s. 463-464; Makrizî, **es-Sülûk**, C. 5, s. 209.

dönüş sırasında Tatarların baskınına uğrayan Yelboğa, baskını atlatmayı başardı ve baskını yapan Tatarlardan yaklaşık 1.000'ini öldürüp onlardan ganimet olarak 10.000 at elde etti.⁵⁸¹ Bu şekilde Haleb'e ulaşan Yelboğa, Sultan Berkûk'u Mintaş isyanı ve Sivas kuşatması hakkında bilgilendirmek üzere adamlarından birini Kahîre'ye yolladı. Yelboğa, Berkûk'a: "Sultan benim kadar Mintaş'ı tanıyamaz, bu nedenle onunla savaşa devam etmeliyiz" şeklinde bir mesaj gönderdi. Berkûk, Yelboğa'nın bu cüretli sözlerinden şüphelenerek Yelboğa'nın Mintaş ile ittifak halinde olabileceği düşüncesine kapıldı.⁵⁸²

Sultan Berkûk, Mintaş'ın azli üzerine Malatya Niyâbeti'ne atadığı ve kaynaklarda ismi belirtilmeyen devâdâr yerine Malatya'ya 26 Şevvâl 790/28 Ekim 1388'de Hama Niyâbeti görevini sürdüren Köşli el-Kalemtavi'yi atadı.⁵⁸³ Köşli'den boşalan Hama Niyâbeti'ne ise emekliye ayrılmış olan Sûdûn el-Osmanî getirildi.

⁵⁸¹ İbnü'l-Furat, **Tarih-i İbn el-Furat**, C.9/1, s. 31; Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 3, s. 241; İbn Hacer, **İnbâ el-Gumr**, İnternet Sitesi: <http://www.alwaraq.net/Core/SearchServlet/searchone?docid=160&searchtext=2YXZhNi32YrYqQ==&option=1&offset=6&WordForm=1&exactpage=129&totalpages=39&AllOffset=1> (Erişim Tarihi: 7 Mart 2015); İbn Tağrıberdî, **en-Nücum ez-Zâhire**, C. 11, s. 208.

⁵⁸² İbn Tağrıberdî, **el-Menhel es-Sâfi**, Tahkîk Dr. Muhammed Muhammed Emin, C. 4, s. 95.

⁵⁸³ Makrizî, Köşli el-Kalemtavî'nin Malatya Niyâbeti'ne atandığı tarihi 26 Şevvâl 790/28 Ekim 1388 olarak kaydetmiştir (Bkz. Makrizî, **es-Sülûk**, C. 5, s. 212). İbnü'l-Furat ve Kadı Şuhbe gün belirtmeyerek Zilkâde 790/Kasım 1388 tarihini kaydetmişlerdir (İbnü'l-Furat, **Tarih-i İbn el-Furat**, C.9/1, s. 37; Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 3, s. 246); İbn Tağrıberdî,

Yelboğa en-Nâsırî'nin Mintaş isyanını bastırmaktaki başarısızlığı, Berkûk'un kendisine karşı olumsuz bir tavır takınmasına yol açmıştı. Berkûk, Mintaş ile gizlice ittifak halinde oldukları düşüncesiyle el-Emîr Altunboğa el-Çobanî, Dımaşk Nâibi ez-Zahir Gümüşboğa el-Hamevî ve Trabulus Nâibi'ni Kahîre'ye çağırarak Gümüşboğa ve Çobanî'yi İskenderîye'de hapsetti.⁵⁸⁴ Yelboğa en-Nâsırî, Haleb Niyâbeti görevinden azledilerek Dımaşk Niyâbeti'ne atandı. Ondan boşalan Haleb Niyâbeti'ne ise İnal el-Yusûfî getirildi.⁵⁸⁵ Yelboğa, tutuklamalar ve görev yerinin değiştirilmesi hadiselerine karşı kendini güvende hissetmedi ve Mintaş'a gizlice haber yollayarak gelip itaati altına girmesini bildirdi. Mintaş, Kadı Burhaneddîn'den bir şekilde kurtularak Yelboğa'ya katıldı. Muharrem 791/0cak 1389'de Yelboğa isyan etti.⁵⁸⁶ Sultan Berkûk, 15 Safer 791/13 Şubat 1389'de isyanın iç yüzünü araştırmak üzere Meliktimur ed-Devâdârı yolladı.⁵⁸⁷

791/1388-1389 tarihini verip gün belirtmemiştir (Bkz. İbn Tağrıberdî, **en-Nücum ez-Zâhire**, C. 11, s. 210). Sayrafi ise Makrizî'den çok az farkla 15 Şevvâl 790/17 Ekim 1388 tarihini kaydetmiştir (Bkz. Sayrafi, **Nüzhet en-Nüfûs**, s. 177). Makrizî'deki kayıt hadiselerin kronolojik akışına uygun düştüğünden doğru olmalıdır.

⁵⁸⁴ İbn Tağrıberdî, **el-Menhel es-Sâfi**, Tahkîk Dr. Muhammed Muhammed Emin, C. 4, s. 95.

⁵⁸⁵ İbnü'l-Furat, **Tarih-i İbn el-Furat**, C.9/1, s. 53; İbn Tağrıberdî, **en-Nücum ez-Zâhire**, C. 11, s. 213.

⁵⁸⁶ İbn Tağrıberdî, **en-Nücum ez-Zâhire**, C. 11, s. 210 vd.

⁵⁸⁷ Sayrafi, **Nüzhet en-Nüfûs**, s. 184 vd; İbnü'l-Furat, **Tarih-i İbn el-Furat**, C.9/1, s. 51.

Yelboğa ve Mintaş, önce Trablus'u⁵⁸⁸ sonra da Remle At Çarşısı'nı ele geçirdiler.⁵⁸⁹ Bilâd-ı Şam ümerâsının desteğiyle güçlenen isyan, Halife Mütevekkil'in Yelboğa'yı ziyaretiyle hukukî bir boyut kazandı.⁵⁹⁰ Kahîre'ye doğru harekete geçen Yelboğa ve Mintaş, Sultan Berkûk'u tahttan indirip yerine 6 Cemâziye'l-ahîr 791/2 Haziran 1389'de el-Melik Salih el-Mansûr Hacı'yı ikinci kez tahta geçirdiler.⁵⁹¹

Yeni Sultân el-Mansûr'un Atabek el-Asâkirliği görevine Yelboğa en-Nâsirî, Emîr-i Mutlak görevine ise Mintaş atandı.⁵⁹² Yelboğa en-Nâsirî, 19 Cemâziye'l-ahîr 791/15 Haziran 1389'de Dımaşk Niyâbeti'ne el-Emîr Seyfeddîn Bozlar el-Ömerî'yi, Haleb'e el-Emîr Seyfeddîn Gümüşboğa el-Hamevî'yi, Trablus'a Seyfeddîn Suncuk es-Seyfî'yi ve Hama'ya Şihâbuddîn Ahmed'i tayin etti.⁵⁹³ 22 Cemâziye'l-ahîr 791/18

⁵⁸⁸ Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 3, s. 263; İbnü'l-Furat, **Tarih-i İbn el-Furat**, C.9/1, s. 54.

⁵⁸⁹ Makrizî, **es-Sülûk**, C. 5, s. 226.

⁵⁹⁰ İbn İyâs, **Bedaî ez-Zuhûr**, s. 236.

⁵⁹¹ İbnü'l-Furat, **Tarih-i İbn el-Furat**, C.9/1, s. 94; Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 3, s. 277; Makrizî, **es-Sülûk**, C. 5, s. 232; İbn Dokmak, **el-Cevher es-Semîn**, s. 470.

⁵⁹² İbnü'l-Furat, **Tarih-i İbn el-Furat**, C.9/1, s. 91; İbn Tağrıberdî, **en-Nücum ez-Zâhire**, C. 11, s. 263; İbn Tağrıberdî, **el-Menhel es-Sâfî**, Tahkîk Dr. Muhammed Muhammed Emin, C. 4, s. 97.

⁵⁹³ İbnü'l-Furat, **Tarih-i İbn el-Furat**, C.9/1, s. 106; Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 3, s. 279; Makrizî, **es-Sülûk**, C. 5, s. 238.

Haziran 1389’de el-Emîr Kutluboğa el-Safevî’yi Safed Niyâbeti’ne, el-Emîr Boğacık es-Seyfî Sargıtmış’ı ise Malatya Niyâbeti’ne atadı.⁵⁹⁴

Yelboğa-Mintaş ittifakı uzun sürmedi. Mintaş, 16 Şaban 791/10 Ağustos 1389’de mâiyetiyle birlikte Yelboğa’dan ayrıldı ve Yelboğa en-Nâsırî’ye karşı

⁵⁹⁴ İbnü’l-Furat, Boğacık es-Seyfî’nin Sûdûn en-Nevrûzî yerine Malatya Niyâbeti’ne atandığı bilgisini kaydetmektedir (İbnü’l-Furat, **Tarih-i İbn el-Furat**, C.9/1, s. 107). Bu müellif dışındaki diğer müellifler Boğacık es-Seyfî’nin Sûdûn en-Nevrûzî yerine Malatya’ya atandığına dâir herhangi bir kayıt düşmemişlerdir. İbnü’l-Furat’taki bu tek kayıt doğru kabul edildiğinde Sûdûn en-Nevrûzî’nin bilinmeyen bir tarihte Köşli el-Kalemtavî yerine Malatya’ya atandığı ve buradaki görevinin 22 Cemâziye’l-ahîr 791/18 Haziran 1389’e kadar sürdüğü görülmektedir. Makrizî, Boğacık es-Seyfî’nin Malatya’ya atanma tarihini İbnü’l-Furat’tan bir gün farkla 23 Cemâziye’l-ahîr 791/19 Haziran 1389 olarak kaydetmiştir (Makrizî, **es-Sülûk**, C. 5, s. 239). Köşli el-Kalemtavî, yerine Sûdûn en-Nevrûzî atandıktan sonra Malatya’dan ayrılıp Kahîre’ye döndü. Yelboğa en-Nâsırî’nin kardeşi olan Köşli el-Kalemtavi, ağabeyi Yelboğa en-Nâsırî’nin Atabek el-Asâkirliği döneminde Takdimet-i Elf rütbesine yükseltilerek Re’s-i Nevbe görevine getirildi (Bkz. İbnü’l-Furat, Nâsirüddîn Muhammed bin Abdurrahim, **Tarih-i İbn el-Furat**, Nşr. Dr. Kostantin Zureyk-Dr. Neclâ İzzeddîn, C.9/2, Beyrût 1938, s. 285). 21 Şaban 791/15 Ağustos 1389’de Altunboğa, Akboğa, Gümüşboğa gibi emîrler ile birlikte İskenderîye’de hapsedildi (Bkz. İbnü’l-Furat, **Tarih-i İbn el-Furat**, C.9/1, s. 125-126; Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 3, s. 283; İbn Tağrıberdî, **en-Nücum ez-Zâhire**, C. 11, s. 281). 793/1390-1391’te ise öldürüldü (İbnü’l-Furat, **Tarih-i İbn el-Furat**, C.9/2, s. 285).

kendisinin üstazı olup el-Kerek'te hapis tutulan Berkûk'u destekledi. Mintaş, Yelboğa'nın memâliki olan Nâsırîye'ye karşı Berkûk'un memâliki olan Zahirîye'yi destekliyordu. Yelboğa, Mintaş'ı ortadan kaldırmak üzere harekete geçti. Yaşanan üç çatışmadan herhangi bir netice elde edemedi.⁵⁹⁵ Mintaş, Yelboğa'yı mağlûb ederek İskenderîye'de hapsetmeyi başardı.⁵⁹⁶ 21 Şaban 791/15 Ağustos 1389'de Mintaş, Yelboğa yerine Atabek el-Asâkir ve Müdebber el-Memleket görevine atandı.⁵⁹⁷

Mintaş, Yelboğa'yı hapsettikten sonra politikasını değiştirerek el-Kerek'te bulunan⁵⁹⁸ Berkûk'u öldürmek üzere 22 Zilhicce 791/12 Aralık 1389'de yola çıktı. Yapılan savaşı Berkûk kazandı. Bir süre Dimaşk'ta ikâmet eden Berkûk daha sonra Kahîre'ye geldi ve Sultan el-Melik Salih el-Mansûr Hacı'yı tahttan indirerek⁵⁹⁹ 14 Safer 792/1 Şubat 1390'de ikinci kez Memlûk tahtına geçti.⁶⁰⁰

⁵⁹⁵ Yelboğa-Mintaş mücadelesinin ayrıntıları için bkz. İbn Tağrıberdî, **en-Nücum ez-Zâhire**, C. 11, s. 274-281.

⁵⁹⁶ İbnü'l-Furat, **Tarih-i İbn el-Furat**, C.9/1, s. 117.

⁵⁹⁷ Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 3, s. 289.

⁵⁹⁸ Berkûk, 10 Ramazan 891/2 Eylül 1389'de Kerek Hapishânesi'nden kurtulmuştu. Bkz. İbnü'l-Furat, **Tarih-i İbn el-Furat**, C.9/1, s. 138.

⁵⁹⁹ el-Melik Salih el-Mansûr Hacı, tahttan indirildikten sonra ölüm tarihi olan 19 Şevvâl 814/3 Şubat 1412'e kadar göz hapsinde tutuldu. Bkz. İbn Tağrıberdî, **en-Nücum ez-Zâhire**, C. 11, s. 316.

⁶⁰⁰ İbn Dokmak, **el-Cevher es-Semîn**, s. 478; İbnü'l-Furat, **Tarih-i İbn el-Furat**, C.9/1, s. 199-200; Makrizî, **es-Sülûk**, C. 5, s. 283; İbn Tağrıberdî, **el-Menhel es-Sâfi**, Tahkîk Dr. Nebîl Muhammed Abdülaziz, C. 3, s. 315; İbn İyâs, **Bedaî ez-Zuhûr**, s. 251.

2. Melik Zahir Berkûk'un İkinci Saltanatı Döneminde Malatya (1390-1399)

Melik Zahir Berkûk ikinci kez Memlûk tahtına geçince ilk olarak Mintaş-Yelboğa ittifakınca oluşturulan devlet kadrolarını değiştirme işine koyuldu. Atabek el-Asâkir Mintaş'ın Kahîre yönetimi süresince uyguladığı politikalar halkı ciddi sıkıntılara uğratmıştı. Berkûk tahtı yeniden ele geçirdiğinde halk onu bir kurtarıcı olarak karşılamıştı.⁶⁰¹ Halk desteğini arkasına alan Berkûk, “devr-i sâbık” yöntemi takip ederek kadrolarda geniş kapsamlı değişiklikler yaptı.

18 Safer 792/5 Şubat 1390'de Mintaş tarafından İskenderîye'de hapsedilmiş olan ve içinde sâbık Malatya Nâibi Köşli el-Kalemtavi'nin de bulunduğu Mukaddem el-Elf rütbesindeki Yelboğa en-Nâsırî, Altunboğa el-Çobanî, Kurdum el-Hasenî, Sûdûn Bâk, Memûr el-Kalemtavi gibi on yedi ümerâ serbest bırakıldılar. İskenderîye'den gelen bu emirler, Berkûk'a bağlılıklarını bildirdiler.⁶⁰² El-Emîr Sûdûn el-Fahrî Nâib es-Saltanalığa, el-Emîr Gümüşboğa el-Eşrefî Emîr-i Meclis'e ve el-Emîr İnal el-Yûsufî Atabek el-Asâkirlik görevlerine atandılar. Emîr-i Silah görevine ise Berkûk'u tahttan indiren emîrlerinden biri olan Yelboğa en-Nâsırî atandı.⁶⁰³ Re's-i Nevbeliğe Altunboğa el-Çobanî, Devâdarlığa ise Emîr Buta et-Tûlû Temur atandılar.⁶⁰⁴

⁶⁰¹ Makrizî, **es-Sülûk**, C. 5, s. 284.

⁶⁰² İbnü'l-Furat, **Tarih-i İbn el-Furat**, C. 9/1, s. 201; Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 3, s. 326-327.

⁶⁰³ Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 3, s. 327.

⁶⁰⁴ İbnü'l-Furat, **Tarih-i İbn el-Furat**, C. 9/1, s. 201-202; Makrizî, **es-Sülûk**, C. 5, s. 285; İbn Tağrıberdî, Cemaluddîn Ebî'l-Mehâsin bin Yûsuf, **en-Nücum ez-Zâhire fî**

Berkûk, 25 Rebiü'l-evvel 792/13 Mart 1390'de bir taklid-i şerîf çıkartarak Re's-i Nevbe Altunboğa el-Çobanî'yi Emîr Cantimur yerine Dımaşk Niyâbeti'ne, el-Emîr Seyfeddîn Kara Demirdaş el-Ahmedî'yi Trabulus Niyâbeti'ne atayarak onları Mintaş ile savaşmak üzere görevlendirdi.⁶⁰⁵ 1 Rebiü'l-ahîr 792/19 Mart 1390 tarihli atama kararı ile el-Emîr Memûr el-Kalemtavi Hama Niyâbeti'ne, Argûn el-Osmanî İskenderîye Niyâbeti'ne, Esendemir es-Seyfî Trabulus ve Emîr Alâboğa el-Osmanî Dımaşk Hacib el-Hüccâblığı'na atandılar.⁶⁰⁶ Malatya Nâibi el-Emîr Boğacık es-Seyfî Sargıtmış⁶⁰⁷ görevinden alınarak yerine el-Emîr Dokmak el-Muhammedî ez-Zâhirî⁶⁰⁸ atandı.⁶⁰⁹

Mülûk-ı Mısır ve'l-Kâhire, Tahkik Muhammed Hüseyin Şemseddîn, C. 12, Beyrût-Lübnan 1413/1992, s. 6-7.

⁶⁰⁵ İbn Dokmak, **el-Cevher es-Semîn**, s. 479; İbnü'l-Furat, **Tarih-i İbn el-Furat**, C. 9/1, s. 205; Makrizî, **es-Sülûk**, C. 5, s. 287; İbn Tağrıberdî, **en-Nücum ez-Zâhire**, C. 12, s. 8.

⁶⁰⁶ İbnü'l-Furat, **Tarih-i İbn el-Furat**, C. 9/1, s. 205; Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 3, s. 328; Makrizî, **es-Sülûk**, C. 5, s. 287; İbn Tağrıberdî, **en-Nücum ez-Zâhire**, C. 12, s. 8-9.

⁶⁰⁷ Boğacık es-Seyfî, Mintaş İsyanı'na katıldığından 13 Zilhicce 793/11 Kasım 1391'de içinde Yelboğa el-Nasırî'nin de bulunduğu Mintaş taraftarı 23 emîrle birlikte Dımaşk'ta öldürüldü. Bkz. İbnü'l-Furat, **Tarih-i İbn el-Furat**, C.9/2, s. 272, 279; Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 3, s. 388; Makrizî, **es-Sülûk**, C. 5, s. 314.

⁶⁰⁸ Tam adı el-Emîr Seyfeddîn Dokmak bin Abdullah el-Muhammedî ez-Zâhirî olan bu emîr, Melik Zahir Berkûk'un memâlikinden olup Berkûk'un ilk saltanatı

döneminde Hasekîye Memâlikine yükselmeyi başarmıştı. Berkûk tahttan indirilip el-Kerek'te hapsedildikten sonra diğer Zahirîye memâlikî gibi o da büyük bir korkuya kapıldı. O dönem Haleb Nâibi olan babası Demirdaş el-Muhammedî ile birlikte dönemin Dimaşk Nâibi el-Emîr Bozlar el-Ömerî'nin hizmetine girdi. Berkûk el-Kerek Hapishânesi'nden kurtulunca Dokmak, tekrar ona katıldı ve onun ikinci kez tahtı ele geçirmesine katkı sağladı. Berkûk ikinci kez tahta geçtikten sonra onu Haleb Takdimet-i Elfî olarak tayin etti ve kısa süre sonra onu Malatya Niyâbeti'ne atadı. Yaklaşık 2 yıl Malatya Nâibi olarak görev yaptıktan sonra el-Emîr Çakmak es-Safevî yerine Haleb Hacib el-Hüccâblığı görevine atandı. Zilkâde 796/Eylül 1394'da ikinci kez Malatya Niyâbeti'ne atanan Dokmak, Recep 801/Mart 1399'e kadar Malatya'daki görevine devam etti. Yerine Çakmak es-Safevî'nin tayin edilmesi üzerine Kahîre'ye gitti. Berkûk'un oğlu Sultan Ferec döneminde Hama Niyâbeti görevine atandı. 802/1399-1400'de Timur Haleb'i ele geçirince diğer ümerâ-ı Şam ile birlikte o da Timur'a esir düştü. Bir süre esir kaldıktan sonra kaçarak kurtulmayı başardı. Esaretten sonra Safed ve Haleb nâibliği görevinde de bulundu. Receb 808/Aralık-Ocak 1405-1406'de Hama'da öldürüldü. Bkz. Kadı Şuhbe, Takıyuddîn Ebî Bekr bin Ahmed, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 4, Dimaşk 1997, s. 14, 92; İbn Hacer, **İnbâ el-Gumr**, İnternet Sitesi: <http://www.alwaraq.net/Core/SearchServlet/searchone?docid=160&searchtext=2YXZhNi32YrYqQ==&option=1&offset=16&WordForm=1&exactpage=320&totalpages=39&AllOffset=1> (Erişim Tarihi: 7 Mart 2015); İbn Tağrıberdî, **el-Menhel es-Sâfi**, Tahkîk Dr. Nebîl Muhammed Abdülazîz, C. 5, s. 310-313.

⁶⁰⁹ Dokmak'ın Malatya Niyâbeti'ne atanma tarihi ile ilgili olarak İbn Tağrıberdî, Berkûk'un ikinci saltanatının başında Dokmak'ın Malatya Niyâbeti'ne atandığı ve

Dokmak el-Muhammedî'nin Malatya Niyâbeti döneminde Berkûk, Mintaş isyanını bastırmakla meşgul idi. Mintaş, Âyn Tâb⁶¹⁰ ve Mar'aş'ı ele geçirdikten sonra Trabulus'a inmiş ve bu bölgede ciddi destek bularak isyanını genişletmişti.⁶¹¹

Berkûk, Mintaş isyanını bastırmak üzere devlet kadrolarında değişiklikler yaptı. Malatya Nâibi Dokmak el-Muhammedî ez-Zahirî Haleb Hacib el-Hüccâblığı'na getirildi.⁶¹² Ondan boşalan Malatya nâibliği görevine 19 Cemâziye'l-ahîr 793/24 Mayıs 1391'te Nâsırüddîn Muhammed bin Şehrî tayin edildi.⁶¹³

yaklaşık iki yıl Malatya'da kaldıktan sonra Haleb Hacib el-Hüccâblığı'na getirildiği bilgisini kaydetmektedir (Bkz. İbn Tağrıberdî, **el-Menhel es-Sâfi**, Tahkîk Dr. Nebîl Muhammed Abdülazîz, C. 5, s. 310). Berkûk'un ikinci saltanatı 14 Safer 792/1 Şubat 1390 tarihinde başlamıştır. Dokmak ise bu tarihten kısa bir süre Malatya'ya atanmıştır. Dokmak'tan önceki Malatya Nâibi el-Emîr Boğacık es-Seyfî, 22 Cemâziye'l-ahîr 791/18 Haziran 1389'de Malatya Niyâbeti'ne atanmıştı. Hama, İskenderîye, Trabulus ve Dımaşk niyâbetlerine 1 Rebiü'l-ahîr 792/19 Mart 1390 tarihinde çeşitli atamalar yapılmıştır. Boğacık es-Seyfî'nin bu tarihlerde Malatya Niyâbeti'nden alınarak yerine el-Emîr Dokmak el-Muhammedî ez-Zâhirî'nin atanmış olması kuvvetle muhtemeldir. Boğacık es-Seyfî'nin Malatya Niyâbeti görevinin yaklaşık 10 ay sürdüğü tahmin olunabilir.

⁶¹⁰ İbnü'l-Furat, **Tarih-i İbn el-Furat**, C.9/1, s. 235; Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 3, s. 348.

⁶¹¹ Makrizî, **es-Sülûk**, C. 5, s. 297.

⁶¹² İbn Tağrıberdî, Dokmak'ın Malatya Niyâbeti'nde yaklaşık iki yıl kaldığını kaydetmektedir (Bkz. İbn Tağrıberdî, **el-Menhel es-Sâfi**, Tahkîk Dr. Nebîl Muhammed Abdülazîz, C. 5, s. 310). Nâsırüddîn Muhammed bin Şehrî'nin Malatya

Berkûk, Mintaş İsyanı'nı bastırmak üzere bizzat Dımaşk'a hareket etti. Yelboğa en-Nasırî, Haleb'de bulunan Mintaş'ı teslim almak üzere görevlendirildi. Yelboğa ve Haleb Nâibi Karademirdaş Mintaş'ın Dımaşk'a nakli esnasında onu ellerinden kaçırdılar. Berkûk hadiseyi tahkik ettirince Mintaş-Yelboğa ve Karademirdaş arasında bir ittifak kurulduğunu öğrendi. Yelboğa en-Nasırî, Zilkâde 793/Ekim 1391'te Haleb'de⁶¹⁴, müttefiki diğer emîrler ise 13 Zilhicce 793/11 Kasım 1391'te Dımaşk'ta öldürüldüler.⁶¹⁵

Niyâbeti'ne atanma tarihi 19 Cemâziye'l-ahîr 793/24 Mayıs 1391 olduğuna göre Dokmak'ın Malatya'ya atanma tarihinin yukarıda işaret ettiğimiz 1 Rebiü'l-ahîr 792/19 Mart 1390 tarihi olma ihtimali kuvvetlenmektedir.

⁶¹³ İbnü'l-Furat ve Kadı Şuhbe, Nâsiruddîn Muhammed bin Şehrî'nin Cemâziye'l-ahîr 793/Mayıs 1391 ortasında Malatya Niyâbeti'ne atandığını söyleyerek adı geçen atama gününü ve kimin yerine Malatya'ya atandığını kaydetmemişlerdir (Bkz. İbnü'l-Furat, **Tarih-i İbn el-Furat**, C.9/2, s. 253; Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 3, s. 372); Makrizî, 19 Cemâziye'l-ahîr 793/24 Mayıs 1391 tarihini vermektedir (Bkz. Makrizî, **es-Sülûk**, C. 5, s. 305); İbn Şihne, Nâsiruddîn Muhammed bin Şehrî'nin Malatya Niyâbeti'ne atanmasını 793/1390-1391 yılı olayları arasında zikretmektedir (Bkz. İbn Şihne, **Ravz el-menâzir**, s. 294-295); İbn Tağrıberdî, **en-Nücum ez-Zâhire**, C. 12, s. 22; Sayrafi, **Nüzhet en-Nüfûs**, s. 327.

⁶¹⁴ İbnü'l-Furat, **Tarih-i İbn el-Furat**, C. 9/2, s. 293; Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 3, s. 419.

⁶¹⁵ İbnü'l-Furat, **Tarih-i İbn el-Furat**, C. 9/2, s. 271-272; Mintaş, Berkûk'un ikinci kez tahta çıkmasının ardından Kahîre'de tutunamayarak Ümerâ-i Urban'dan Nuayr'a

a. Timur Tehdidi

Şevvâl 795/Ağustos 1393'te Timur, yeniden Suriye ve Irak seferine çıktı. Tebriz'i ele geçirdikten sonra Mardin hâkimi el-Melik ez-Zâhir Mecdüddîn İsmâ'ya haber göndererek gelip bağılılığını bildirmesini istedi. Mardin hâkimi elçisi Cevher er-Rûmî'yi Berkûk'a göndererek durumu bildirdi. Berkûk, Mardin hâkimine hil'at göndererek Timur'a karşı bölgesini korumasını bildirdi.⁶¹⁶

Timur, batı istikametinde ilerleyişine devam ederek Şiraz'ı ele geçirdi.⁶¹⁷ Şiraz'dan sonraki hedefi ise Bağdat oldu.⁶¹⁸ Bağdat hâkimi Mugiseddîn Ahmed bin Sultan Üveys, Berkûk ile temas kurarak önce Haleb'e ardından da Dimaşk'a kaçmak

sığındı. Ramazan 795/Temmuz 1393'te Nuayr tarafından Berkûk'un adamlarına teslim edilen Mintaş, Haleb Nâibi el-Emîr Culban Karasakal tarafından başı gövdesinen ayrılmak sûretiyle öldürüldü. Öldürüldüğünde yaklaşık 40 yaşında idi. Kesik başı Kahîre'ye götürülerek önce Kal'at-ı Cebel'de ardından da Bâb-ı Züveyle'de asılmak sûretiyle teşhir edildi. Bkz. İbn Dokmak, **el-Cevher es-Semîn**, s. 487; İbnü'l-Furat, **Tarih-i İbn el-Furat**, C.9/2, s. 341; Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 3, s. 486; İbn Tağrıberdî, **el-Menhel es-Sâfî**, Tahkîk Dr. Muhammed Muhammed Emin, C. 4, s. 99.

⁶¹⁶ İbnü'l-Furat, **Tarih-i İbn el-Furat**, C. 9/2, s. 343.

⁶¹⁷ Şerefüddîn Ali Yezdî, **Zafernâme**, Ed., Mollavî Muhammed İlahdâd, C. 1, s. 599; Nizâmüddîn Şâmî, **Zafernâme**, Çev. Necati Lugal, TTK., Ankara 1987, s. 161 vd.

⁶¹⁸ Nizâmüddîn Şâmî, **Zafernâme**, Çev. Necati Lugal, s. 169 vd; Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 3, s. 472-473.

zorunda kaldı.⁶¹⁹ Timur'un Tebriz, Şiraz ve Bağdat gibi önemli yerleri ele geçirmesi Kadı Burhaneddîn Ahmed-Berkûk-Yıldırım Bâyezid bölgesel ittifakını doğurdu.

Berkûk, el-Emîr Hasan el-İzzî el-Kocginî'den oluşan bir elçilik heyetini Bursa'ya yolladı.⁶²⁰ Bu heyette Yıldırım Bâyezid'i tedavi etmek üzere Kahîre'deki Nâsırîye Bimâristanı'nın en mâhir tabipleri de yer alıyordu.⁶²¹ Yıldırım Bâyezid, Berkûk'un Timur'a karşı birleşme teklifine 200.000 dinar nakit para ve askeri yardımla karşılık verdi.⁶²²

Kadı Burhaneddîn Ahmed, Malatya sâbık nâibi Mintaş'ı Berkûk'a karşı desteklemiş olduğundan Kahîre ile olan gerginliği gidermenin yollarını arıyordu. Timur, Kadı Burhaneddîn'e yolladığı mesajla kendisine biât etmesini istemişti. Kadı Burhaneddîn, Timur'a red cevabı verip Berkûk'a ittifak teklifiyle elçilerini Kahîre'ye yolladı.

Berkûk, Timur öncü kuvvetlerine karşı o dönem Haleb Atabek el-Asâkir'i sonradan da Ruha (Urfa) Nâibi olacak olan el-Emîr Altunboğa/Kutluboğa el-Eşrefî es-Sultanî'yi yaklaşık 1.000 atlıdan oluşan bir birlikle Rebiü'l-evvel 796/Şubat 1394'da Fırat boylarını koruma amacıyla gönderdi.⁶²³ Dokmak el-Muhammedî'nin

⁶¹⁹ İbnü'l-Furat, **Tarih-i İbn el-Furat**, C. 9/2, s. 344-345; Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 3, s. 503.

⁶²⁰ Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 3, s. 424.

⁶²¹ İbnü'l-Furat, **Tarih-i İbn el-Furat**, C. 9/2, s. 347; Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 3, s. 476.

⁶²² İbn Tağrıberdî, **en-Nücum ez-Zâhire**, C. 12, s. 37.

⁶²³ İbnü'l-Furat ve İbn Tağrıberdî, bu hadiseyi Rebiü'l-evvel ayının son günü hadisleri arasında zikretmektedirler (Bkz. İbnü'l-Furat, **Tarih-i İbn el-Furat**, C. 9/2,

de bu kuvvetlere katılmasıyla ordu Ruha'ya hareket etti.⁶²⁴ Haleb ordusu, Timur öncü birlikleriyle karşılaşınca büyük bir çatışma yaşandı. Her iki taraf da önemli kayıplar verdi. Timur'un mukaddemlerinden yaklaşık 100'ü ve 300'e yakın Timurlu askeri Haleb ordusu tarafından esir edildi. Esirler daha sonra Haleb'e götürüldü.⁶²⁵

Timur, askerlerinin Ruha'dan esir edilip Haleb'e götürülmesi üzerine yaklaşık 240.000 kişilik bir ordu ile harekete geçti. Onun bu hareketi üzerine Sultan Berkûk, Kahîre'de bulunan ve 12 kişiden oluşan Timur elçilik heyetini öldürdü. Berkûk'un bu son hamlesi Timurlu-Memlûklü ilişkilerini iyice gerdi ve her iki lider arasında sert yazışmalar yaşandı.⁶²⁶ Timur, Cemâziye'l-evvel 796/Mart-Nisan 1394'da Mardin ve civarını ele geçirdi.⁶²⁷

Berkûk, Timur'a karşı bölgesel ittifaklar tesisine dayalı bir dış politika takip ediyordu. İç politikada ise devlet kadrolarını güçlendirerek tedbirler alıyordu.

s. 370; İbn Tağrıberdî, **en-Nücum ez-Zâhire**, C. 12, s. 43). Kadı Şuhbe ise 25 Rebiü'l-evvel 796/28 Ocak 1394'da Haleb Nâibi'nin memlûkunun gelerek hadiseyi haber verdiğini kaydetmektedir (Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 3, s. 506-507). Kaynaklardaki bu kayıtlar ışığında hadisenin Rebiü'l-evvel/Ocak ayı içerisinde meydana geldiği kesin olarak söylenebilir.

⁶²⁴ İbnü'l-Furat, **Tarih-i İbn el-Furat**, C. 9/2, s. 370.

⁶²⁵ İbnü'l-Furat, **Tarih-i İbn el-Furat**, C. 9/2, s. 370; Makrizî, **es-Sülûk**, C. 5, s. 349; Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 3, s. 507; İbn Tağrıberdî, **en-Nücum ez-Zâhire**, C. 12, s. 43.

⁶²⁶ Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 3, s. 507.

⁶²⁷ Nizâmüddîn Şâmî, **Zafernâme**, Çev. Necati Lugal, s. 178 vd; Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 3, s. 513.

Zilkâde 796/Eylül 1394'da Trabulus Nâibi el-Emîr Demirdaş el-Muhammedî'yi hapsederek yerine Safed Nâibi Argûn Şah el-İbrahimî'yi atadı. Safed'e el-Emîr Akboğa el-Cemâli ez-Zâhirî atandı. Tarsus'a el-Emîr Kôr Mukbil, Kal'at-ı Rûm'a Doğancı, Ruha'ya Mengli Boğa el-Esenboğavî ve Malatya Niyâbeti'ne ise el-Emîr Dokmak el-Muhammedî ez-Zâhirî ikinci kez atandı.⁶²⁸

el-Emîr Dokmak el-Muhammedî ez-Zâhirî'nin ikinci kez tayin olduğu Malatya'ya hangi nâibin yerine geldiği hususunda dönemin kaynakları sükût etmektedir. Ancak, Malatya'daki Melik Sûnullah Câmî'nin minare kitabesinde yer

⁶²⁸ İbnü'l-Furat, bu dönem yapılan atamalar ile ilgili olarak Nâzır el-Ceyş-i Mansûra makamında bulunan el-Emîr Nâsirüddîn ed-Devâdâr el-Kadî Cemâleddîn Mahmûd'dan gelen resmî yazının 3 Muharrem 797/29 Ekim 1394 tarihinde Mısır'a ulaştığını kaydetmektedir (Bkz. İbnü'l-Furat, **Tarih-i İbn el-Furat**, C.9/2, s. 396-397). Makrizî, 3 Muharrem 797/29 Ekim 1394 tarihini kaydederken (Bkz. Makrizî, **es-Sülûk**, C. 5, s. 365) Kadî Şuhbe, atamaları Zilkâde 796/Ağustos 1394 olayları arasında zikretmektedir (Kadî Şuhbe, **Târih-i İbn Kadî Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 3, s. 523). İbn Tağrıberdî ise, Sultan Berkûk'un 1 Zilkâde 796/28 Ağustos 1394'da Dimaşk'tan Haleb'e gitmek üzere hareket ettiğini ve Zilkâde'nin ortasında 10-20 Zilkâde 796/6-16 Eylül 1394'da Haleb'e ulaştığını, Haleb'e ulaştıktan hemen sonra bu atamaları gerçekleştirdiğini kaydetmektedir. (Bkz. İbn Tağrıberdî, **en-Nücum ez-Zâhire**, C. 12, s. 37). İbn Tağrıberdî'deki bu kayıt, Sultan Berkûk'un atamaları Haleb'de gerçekleştirdiğini göstermektedir. Bu atamalara ilişkin resmî yazının Mısır'a ulaşması 3 Muharrem 797/29 Ekim 1394 tarihlidir. Müellifimiz İbnü'l-Furat o sırada Mısır'da olduğundan atama tarihini bu şekilde kaydetmiştir. İbn Tağrıberdî'deki kaydın daha doğru olması gerekir.

alan bir kayıt, bize Nâsırüddîn Muhammed bin Şehrî'den sonraki, Dokmak ez-Zâhirî'den önceki Malatya Nâibi'nin kim olduğu hakkında fikir vermektedir: *Fî eyyam-ı devlet-i es-Sultân el-Melik ez-Zâhir Berkûk hallede mülkehu fî şuhûr sene sit ve tis'în ve seb'âmie (796). Enşa haze'l-müezzene el-Mübarek ilâ li-kelimetullah el-kerîm ve ibtiğâ li-vechullah el-kadîm el-fakîr ilâ Allah Teâlâ Çerkes bin Abdullah el-Hüseynî takabbel Allahu minhu*⁶²⁹. Bu kayda göre Çerkes bin Abdullah el-Hüseynî'nin Malatya Nâibi olduğu anlaşılmaktadır. Fakat Malatya Niyâbeti'ne hangi tarihte atandığı hususunda herhangi bir bilgimiz yoktur.

El-Emîr Dokmak el-Muhammedî, Memlûk Devleti'nin kuzey sınır şehri olan Malatya'yı Timur kuvvetlerine karşı korumak amacıyla bölgeye atanmıştı. Dokmak, Kahîre'ye bir kâsîd (yed-i kâsîd) eliyle şifreli Hevâtır-ı Şerîfe gönderdi. Gönderdiği bu yazıda İbn Timurlenk'in Malatya'ya girme ihtimaline karşı alınması gereken tedbirler ve takip edilecek strateji hakkında Kahîre'nin görüşünü soruyordu.⁶³⁰ Ayrıca Timur kuvvetleriyle mücadele için destek birlikler de talep ediyordu.

⁶²⁹ *es-Sultân el-Melik ez-Zâhir Berkûk-Allah onun iktidarını sonsuz kılsın- saltanatı döneminde 796'da bu mübârek minareyi, kerîm olan Allah'ın ismini yaymak ve Allah Teâlâ'nın onun günahlarını bağışlamasını umuduyla bu fakîr Çerkes bin Abdullah el-Hüseynî ki Allah ondan bu hayrını kabul etsin- yaptırdı.* Bkz. Zeki Oral, "Malatya Kitâbeleri", **III. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 15-20 Kasım 1943), Kongreye Sunulan Tebliğler**, TTK., Ankara 1948, s. 434-440. Ekler kısmı 6 nolu kitâbe.

⁶³⁰ Kalkaşandî, eseri *Subh el-Âşâ*'nın "Merkeze Bağlı Niyâbetlerden Ebvâb es-Sultânîye'ye Yazılan Resmî Yazılar" başlıklı bölümünde isim ve tarih vermeden Malatya Nâibi'nden gelen ve Timurlenk kuvvetlerinin şehre girme olasılığına karşı ne gibi tedbirler alınacağına dâir merkezin görüşünün sorulduğu bir mektup örneği

Kahîre'den Dokmak'a bir Mühim eş-Şerîfe yazılarak, sadakatinden dolayı kendisine teşekkür edilerek Dokmak'ın ordu ve lojistik talebinin yerinde bir talep olduğu ve durumun müzâkere edildiği; konuyla ilgili bir karar alınana kadar sabretmesi, merkezden destek yollanana kadar Malatya ve civarındaki kuvvetlerle ittifak edip durumunu koruması bildirildi.⁶³¹

Timur, Toktamış Han'ın ülkesine saldırması üzerine Anadolu'dan ayrılarak Rebiü'l-evvel 797/Ocak 1395'de önce Karabağ'a ardından da Sultânîye'ye ulaştı.⁶³² Timur'un ülkesine dönmesi tüm bölgede sevinçle kutlandı.

Timur, Şevvâl 799/Temmuz 1397'da yeniden Anadolu'ya girdi ve Erzincan'ı ele geçirerek Erzincan sâkini birçok Türkmeni öldürdü. Bu gelişme üzerine Berkûk, tüm nâiblerin birleşerek Erzincan'a hareket etmelerine dâir Mersûm-ı Şerif yayımladı. Emîr-i Hâcib es-Seyfî Timurboğa el-Mencekî mukaddemliğindeki ordu, Erzincan'a yapılacak sefer için hazırlandı.⁶³³ Ordu hazırlıklarla meşgul iken

kaydetmektedir. (Bkz. Kalkaşandî, **Kitab-ı Subh el-Âşâ**, C. 7, s. 209-210). Tarihi olayların akışına bakıldığında mektubun dönemin Malatya Nâibi Dokmak el-Muhammedî tarafından gönderilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Mektup üzerinde herhangi bir tarih olmamakla birlikte İbnü'l-Furat ve İbn Tağrıberdî'deki kayıtlar Dokmak'ın Timur öncü birlikleriyle Rebiü'l-evvel 796/Şubat 1394'te çatıştığını göstermektedir. Bu nedenle mektubun bu tarihte veya hemen öncesinde gönderilmiş olabileceğini tahmin edebiliriz.

⁶³¹ Kalkaşandî, **Kitab-ı Subh el-Âşâ**, C. 7, s. 209-210.

⁶³² Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 3, s. 542.

⁶³³ İbnü'l-Furat, **Tarih-i İbn el-Furat**, C. 9/2, s. 467; Makrizî, **es-Sülûk**, C. 5, s. 401; Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 3, s. 542.

Timur'un Erzincan'dan sonra civar yerleri ele geçirdiği ve Malatya sınırına dayandığı haberi duyuldu. Timur'un bölgeyi ele geçirmesi üzerine ora sâkini birçok kişi Kâhîre'ye iltica etmek zorunda kaldılar.⁶³⁴

Berkûk, Fırat boylarındaki Memlûk kalelerini tahkim etmek üzere Haleb ve Dımaşk kuvvetlerinden müteşekkil Memlûk ordusunu bölgeye gönderdi.⁶³⁵ Ordu, 28 Zilkâde 799/23 Ağustos 1397'da Malatya'ya doğru harekete geçti. Malatya'ya ulaştıktan sonra Dımaşk kuvvetleri şehirde konuşlanıp Haleb kuvvetleri Erzincan'a hareket ettiler. Türkmen Emîrleri Malatya'da hazır bekleyen Dımaşk kuvvetleri huzurunda toplanıp alınması gereken tedbirler üzerinde müzâkere edildi. Müzâkere sonucunda Kadı Burhaneddîn Ahmed'in desteğinin alınması kararlaştırıldı.⁶³⁶

Dımaşk ordusu yaklaşık 100 gün sonra Safer 800/Ekim 1397'de Kahîre'ye ulaştı.⁶³⁷

b. Kadı Burhaneddîn Ahmed'in Ölümü ve Malatya

Kadı Burhaneddîn Ahmed, Akkoyunlu Karayülük Osman Bey ile Sivas yakınlarındaki Karabel'de yaptığı savaşta esir düştü. Karayülük, beraberinde Kadı Burhaneddîn olduğu halde Sivas önlerine geldi ve şehir halkından Sivas kapılarını açmalarını istedi. Sivas halkı, onun bu teklifini reddettiğinden Karayülük, Zilkâde

⁶³⁴ Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 3, s. 620.

⁶³⁵ İbn İyâs, **Bedaî ez-Zuhûr**, s. 266.

⁶³⁶ Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 3, s. 622.

⁶³⁷ Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 3, s. 650.

800/Temmuz 1398’de Kadı Burhaneddîn’in başını kesti ve Sivas surları önünde teşhir etti. Daha sonra ise Sivas’ı kuşattı. Sivas halkı Osmanlı hükümdarı Yıldırım Bâyezid’den yardım istediler. Bâyezid, oğlu Süleyman’ı Sivas’a yolladı. Bu gelişme üzerinde Karayülük, kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı ve Erzincan hâkimi Mutaharten’e sığındı.⁶³⁸ Kadı Burhaneddîn Ahmed’in ölümü üzerine Sivas halkı yerine oğlu Alâeddin Alî’yi getirmişlerdi. Yıldırım Bâyezid ordusuyla beraber Sivas’ı ele geçirip yönetimine oğlu Süleyman’ı tayin etti.⁶³⁹

2 Recep 801/10 Mart 1399’de el-Emîr Dokmak el-Muhammedî ez-Zâhirî Malatya Niyâbeti’nden azledilerek yerine Çakmak es-Safevî ez-Zahîrî tayin edildi.⁶⁴⁰

⁶³⁸ İlhan Erdem-Kazım Paydaş, **Ak-Koyunlu Devleti Tarihi Siyaset-Teskilat-Kültür**, Ankara 2007, s. 67.

⁶³⁹ Bkz. Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekrîyye**, Yay. Necati Lugal-Faruk Sümer, 1. Cüz, TTK., Ankara 1993, s. 45-46; Krş., Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekrîyye**, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2001, s. 42.

⁶⁴⁰ Makrizî, **es-Sülûk**, C. 5, s. 436; Aynî, Çakmak es-Safevî ez-Zahîrî’nin Malatya’ya tayini ile ilgili olarak 801/1398-1399 tarihini verip gün ve ay belirtmemiştir (Bkz. Aynî, Bedreddîn Mahmûd, **İkd el-Cumân fî Târih-i Ehli’z-Zamân**, C. 19, Velîyüddîn Efendî, No:2396, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Kütüphânesi, s.63-64). İbn Tağrıberdî, Çakmak es-Safevî’nin Malatya’ya atanma tarihini 8 Recep 801/16 Mart 1399 olarak kaydetmektedir (Bkz. İbn Tağrıberdî, **en-Nücum ez-Zâhire**, C. 12, s. 80). Kadı Şuhbe, gün belirtmeyerek Recep 801/Mart 1399 tarihini kaydetmektedir (Bkz. Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 4, s. 14). Sayrafi ise, gün ve ay belirtmeyerek

Emîr-i Hazinedâr Mukbil tarafından Çakmak'ın Malatya Niyâbeti'ne atandığına dâir Taklid-i Şerîf hazırlandı.⁶⁴¹ Dokmak ise Kahîre'ye döndü.⁶⁴²

Memlûk Sultanı Berkûk, 5 Şevvâl 801/10 Haziran 1399'de Küre Oyunu (Çevgân) oynarken aniden fenalaştı⁶⁴³ ve 15 Şevvâl 801/20 Haziran 1399'de vefat etti.⁶⁴⁴ Berkûk'un ölümünden sonra yerine vasiyeti üzerine oğlu Ferec, es-Sultan el-Melik en-Nâsır Zeyneddîn Ebû's-Saâde unvanıyla geçti.⁶⁴⁵

Çakmak'ın 801/1398-1399 yılında Malatya'ya atandığını kaydetmektedir (Bkz. Sayrafi, **Nüzhet en-Nüfûs**, s. 500).

⁶⁴¹ Makrizî, **es-Sülûk**, C. 5, s. 436.

⁶⁴² Makrizî, **es-Sülûk**, C. 5, s. 441; Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 4, s. 14.

⁶⁴³ Memlûk dönemi kaynakları ittifakla Berkûk'un Küre Oyunu'na başlamadan önce Kahtâ'dan getirilen balı ve üzerine Belşun (Devekuşu?) eti yediğini ve bundan dolayı fenalaştığını kaydetmektedirler. Bkz. Makrizî, **es-Sülûk**, C. 5, s. 441; İbn Tağrıberdî, **en-Nücum ez-Zâhire**, C. 12, s. 81; İbn İyâs, **Bedaî ez-Zuhûr**, s. 272.

⁶⁴⁴ Makrizî, **es-Sülûk**, C. 5, s. 443; Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 4, s. 19, 41; Aynî, **İkd el-Cumân**, C. 19, s. 70; İbn Tağrıberdî, **en-Nücum ez-Zâhire**, C. 12, s. 83; Sayrafi, **Nüzhet en-Nüfûs**, s. 495; İbn İyâs, **Bedaî ez-Zuhûr**, s. 272.

⁶⁴⁵ Makrizî, **es-Sülûk**, C. 5, s. 448; İbn Tağrıberdî, **en-Nücum ez-Zâhire**, C. 12, s. 131.

c. Osmanlı Tehdidi

Berkûk'un ölümü ve yerine oğlu Ferec'in tahta geçmesini fırsat bilen Osmanlı hükümdarı Yıldırım Bâyezid, Şevvâl 801/Haziran 1399'da Memlûk Devleti hâkimiyetindeki topraklara saldırdı.⁶⁴⁶ Bâyezid'in kardeşi, Dulkadirli Sadaka bin Halil yönetimindeki Elbistan'ı zapt ettikten sonra Darende'yi muhasara etti.⁶⁴⁷

Elbistan ve Darende'nin Osmanlılar tarafından alındığı haberi Mısır'a ulaşınca Sultan Ferec derhal karşılık vermek üzere harekete geçilmesini emretti; fakat devlet büyükleri araya girerek fevrî hareket etmemesi ve haberin doğruluğunu tahkik için bir keşif birliğinin gönderilmesini önerdiler. Sultan, ekâbirin bu önerisini yerinde bularak devletin kuzey bölgelerindeki gelişmelerini araştırmak üzere Emîr-i Ahûr vazifesini ifâ eden Sûdûn el-Tayyar'ı 10.000 kişilik bir ordu ve yaklaşık 100.000 dirhem bir harc-ı rah ile Zilhicce 801/Ağustos-Eylül 1399'de bölgeye gönderdi.⁶⁴⁸ Sûdûn el-Tayyar Haleb'e ulaştı. Haleb birliklerinin de kendisine katılmasıyla Bâyezid üzerine Tecrid Seferi düzenledi.

⁶⁴⁶ Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 4, s. 23; Aynî, **İkd el-Cumân**, C. 19, s. 78.

⁶⁴⁷ Makrizî, **es-Sülûk**, C. 5, s. 458; Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 4, s. 29.

⁶⁴⁸ Makrizî, **es-Sülûk**, C. 5, s. 458-459; Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 4, s. 30; İbn Hacer, **İnbâ el-Gumr**, İnternet Sitesi: <http://www.alwaraq.net/Core/SearchServlet/searchone?docid=160&searchtext=2YXZhNi32YrYqQ==&option=1&offset=8&WordForm=1&exactpage=222&totalpages=39&AllOffset=1> (Erişim Tarihi: 7 Mart 2015); İbn Tağrıberdî, **en-Nücum ez-Zâhire**, C. 12, s. 141-142.

Yıldırım Bâyezid, Kadı Burhaneddîn'in oğlu Alâeddin Ali'den Sivas'ı alıp oğlu Şehzâde Süleyman'ı Sivas yönetimine atamıştı.⁶⁴⁹ Muharrem 802/Eylül 1399'de ise Malatya'ya indi.⁶⁵⁰ Malatya Nâibi Çakmak es-Safevî'ye haber göndererek şehri kendisine teslim etmesini ve eğer şehri teslim ederse onu yeniden Malatya Niyâbeti'ne atayacağını bildirdi. Çakmak, Yıldırım Bâyezid'in bu teklifini Kahîre'ye sormaya bile gerek görmeden reddetti.⁶⁵¹ Bâyezid bunun üzerine 6.000 kişiden oluşan ve tamamı piyade olan ordusuyla Malatya'yı kuşattı.⁶⁵² Şehrin Memlûkları

⁶⁴⁹ Makrizî, Takıyuddîn Ebû'l-Abbâs Ahmed bin Ali, **es-Sülûk li-Mârifet-i Düvel el-Mülûk**, Tahkîk Muhammed Abdülkâdir Âtâ, C. 6, Beyrût-Lübnân, 1418/1997, s. 4; İbn Arabşah, **Acâibu'l- Makdûr fî Nevâib-i Timur**, Çev. Ahsen Batur, İstanbul 2012, s. 192; Âşık Paşazâde, **Tevârih-i Al-i Osman**, İstanbul 1332, s. 73; Oruç bin Adil el-Kazzaz, **Oruç Bey Tarihi**, Haz. Atsız, İstanbul 1972, s. 57.

⁶⁵⁰ Bizans Kısa Kroniklerinde Yıldırım Bâyezid'in Malatya zapt tarihi Arapça kaynaklardan farklı olarak Eylül 1400 olarak geçmektedir. Bkz. Şahin Kılıç, **Bizans Kısa Kronikleri (Chronica Byzantina Breviora) Osmanlı Tarihinin Bizanslı Tanıkları**, s. 86.

⁶⁵¹ Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 4, s. 64 vd.

⁶⁵² Kadı Şuhbe, Bâyezid'in İslâm'ı sonradan kabul eden Franklardan oluşan ve tamamı piyade olan ordusuyla Malatya'yı kuşattığını kaydetmektedir. Bir Memlûk tarihçisi olarak Osmanlılardaki Yeniçeri askerlerini İslâm'ı sonradan kabul eden askerler şeklinde ifade etmektedir. Bkz. Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 4, s. 65; Malatya'yı kuşatan Osmanlı ordusunun sayısı hakkında Kadı Şuhbe dışında Alman seyyah Schiltberger de bilgi vermektedir. Schiltberger, Yıldırım Bâyezid'in Malatya'yı 200.000 kişilik ordusu ile iki ay

Nâibi Çakmak es-Safevî ez-Zahîrî, kuşatmaya direnemeyerek şehirden kaçtı⁶⁵³ ve Malatya Osmanlı hâkimiyetine girdi.⁶⁵⁴ Yıldırım Bâyezid Malatya'ya Sivas hâkimi olan oğlu Şehzâde Mustafa'nın oğlunu tayin etti.⁶⁵⁵

boyunca kuşattığını, şehir halkının teslim olmaması üzerine şehrin etrafındaki hendekleri doldurttuğunu ve Malatya halkının ancak bundan sonra teslim olduğunu kaydetmektedir. Olay ile ilgili herhangi bir tarih vermeyip Berkûk'un ölümünden önce hadisesinin vuku bulduğunu söylemektedir. Bkz. Johannes Schiltberger, **Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)**, s. 60. Schiltberger'in verdiği bu bilgi kuşatmanın mahiyeti hakkında kaynaklardaki tek bilgi olması bakımından mühimdir. Kuşatmada yer alan asker sayısı oldukça abartılı olup kabul edilmez rakamdır. Ayrıca Osmanlıların şehri alışı diğer kaynakların ittifakla bildirdikleri üzere Memlûk Sultanı Berkûk'un ölümünden sonradır.

⁶⁵³ Makrizî, **es-Sülûk**, C. 6, s. 4; Çakmak es-Safevî, Cemâziye'l-âhîr 802/Ocak 1400'de Kahîre'ye ulaştı. Bkz. Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 4, s. 86.

⁶⁵⁴ Oruç Bey, Malatya'nın Osmanlı hâkimiyetine girişi ile ilgili olarak "O yıl Mısır Sultanı Berkûk öldü. Yıldırım Han vardı Malatya üzerine düştü. Malatya'yı, Darende'yi ve Behisni'yi fethetti. Sonra geldi Bursa'da oturdu hicretin 798/1395-1396'inde. Yıldırım Han, Malatya'yı Türkmenlerden aldı ve Behisni'yi Kürtlerden aldı. Çünkü bunlar eski padişahlar değillerdi. Artana Beğ'den sonra o memleketleri onlar almışlardı. Onun için Yıldırım Han o vilâyetleri almıştı. Yıldırım Han o vilâyetleri alınca Türkmen beyleri kaçıp Arap diyarına varmışlardı. Hep orada duruyorlardı. Ne zamanki Yıldırım Han Timur vartasına uğradı, Mısır Sultânı Melik Eşref onlara yardım verdi. Geri yerli yerlerine vardılar. O vakitten beri bunlar

Mısırlılar hükmeder.” kaydını düşmektedir. Bkz. Oruç bin Adil, **Oruç Bey Tarihi**, Haz. Atsız, s. 57; Enverî, Malatya’nın Osmanlı hâkimiyetine giriş tarihini gün ve ay belirtmeden 803/1400-1401 yılı olayları arasında zikredip şu kaydı düşmektedir: “Pes Malatya üzere düştü Han, Kıldı viran kıldı ol yerde nişan.” Bkz. Enverî, **Düstûrnâme-i Enverî**, Nşr. Mükrimin Halil Bey, İstanbul 1928, s. 89; Âşık Paşazâde de Oruç Bey gibi hadiseyi 798 yılı olayları arasında zikredip şu bilgiyi vermektedir: “...Bâyezid Han sürdü Sivas’a geldi. Hep vilâyetin âyânı karşı geldi. Kanun-i Padişâhî neyse oldu. Bâyezid Han dahi Sivas’ı oğlu Emîr Süleyman’a verdi. Yürüdü Erzincan’a vardı. Beyi itaate karşı geldi. Bâyezid Han dahi yine yerinde koydu. Avretini ve kızını Burusa’ya gönderdi. Han dahi Malatya, Larende (Darende)’yi ve Divrik’i aldı. Andan Behisni’yi aldı. El-Hasıl ol vilâyeti fethetti. Sual: Bâyezid Han kim Malatya’yı aldı ve ol vilâyetleri kimlerden aldı? Cevab: Malatya’yı Türkmândan aldı. Bunlar dahi kadîm padişah değildi. Eretne’den sonra bunların ol vilâyet ellerine girdi, hükmettiler. Kaçankim Bâyezid Han’a Timur vartası vâki oldu Mısır Sultanı sebebiyle yine yerli yerine vardı. Ol vakitten beri bunlara Mısırlı hükmeder oldu.” Bkz. Âşık Paşazâde, **Tevârih-i Al-i Osman**, s. 73-74. Malatya’nın Osmanlı hâkimiyetine girişine dâir Osmanlı kaynaklarındaki bu bilgiler değerlendirildiğinde; hadisenin kronoloji dışında diğer kaynaklardaki bilgilerle örtüştüğü görülür. Şehrin Türkmenlerden alındığı bilgisi, o dönem Malatya’nın demografik unsurları hakkında fikir vermesi bakımından önemlidir.

⁶⁵⁵ Yıldırım Bâyezid’in Malatya yönetimine Sivas hâkimi olan oğlu Şehzâde Mustafa’nın oğlunu tayin ettiğine dâir tek bilgi Nizâmüddîn Şâmî’de bulunmaktadır; fakat müellif, Şehzâde Mustafa’nın oğlunun ismini kaydetmemektedir. Bkz. Nizâmüddîn Şâmî, **Zafernâme**, Çev. Necati Lugal, s. 263.

Memlûk Sultanı Ferec, Şâbân 802/Mart 1400'de Dîmaşk'a gitti. Dîmaşk'ta iken kaynaklarda ismi belirtilmeyen bir kâsıdını Malatya'nın iâdesi istemiyle Yıldırım Bâyezid'e gönderdi.⁶⁵⁶ Bâyezid, Malatya'yı Memlûklara teslim edeceğini söyleyerek kâsıdı Ferec'e yolladı. Ferec, bu haber üzerine Mısır'a döndü. Fakat Bâyezid sözünde durmayarak Malatya'yı iâde etmedi.⁶⁵⁷ Sultan Ferec, Bâyezid'e yeni bir yazı yollayarak başta Malatya olmak üzere Osmanlılar tarafından zapt edilen ve Memlûklara ait olan yerlerin iâdesini istedi. Başta el-Emîr Nuâyır olmak üzere önde gelen nâiblere Bâyezid ile mücadele için 3.000'er dirhem tayin etti. Nâibler 5.000 dirhemde ısrar ettiklerinden mücadele akîm kaldı.⁶⁵⁸

Timur Hindistan Seferi'ni başarıyla tamamladıktan sonra yeniden Anadolu'ya yöneldi ve 17 Zilhicce 802/9 Ağustos 1400'de Sivas'a doğru harekete geçti.⁶⁵⁹ Sivas'ın Osmanlı yöneticisi Emîr Süleyman, Kara Yusuf bin Kara Mehmed ve İlhan Ahmed bin Üveys Bursa'ya kaçtılar.⁶⁶⁰ Timur, 3 Muharrem 803/24 Ağustos 1400'te Sivas'a gelerek⁶⁶¹ şehri on sekiz gün boyunca kuşattı. Sivas, Osmanlı Emîri Mustafa önderliğinde 4.000 kişilik kuvvetle kuşatmaya direnmeye çalıştıysa da başarılı

⁶⁵⁶ Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 4, s. 95.

⁶⁵⁷ Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 4, s. 95.

⁶⁵⁸ Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 4, s. 95.

⁶⁵⁹ Makrizî, **es-Sülûk**, C. 6, s. 34; Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 4, s. 106; İbn Arabşah, **Acâibu'l- Makdûr**, Çev. Ahsen Batur, s. 195.

⁶⁶⁰ Makrizî, **es-Sülûk**, C. 6, s. 37.

⁶⁶¹ Şerefüddîn Ali Yezdî, **Zafernâme**, Ed., Mollavî Muhammed İlahdâd, C. 2, Calcutta 1887, s. 264.

olamadı. Timur şehre girerek kendisine direnen 4.000 kişilik orduyu diri diri toprağa gömüp içinde çocuk ve kadınların da bulunduğu Sivas halkından birçoğunu öldürdü.⁶⁶²

Timur Sivas'tan sonra önce Elbistan'a ardından da Malatya'ya indi. Malatya'da hâkimiyet icrâ eden Osmanlı yöneticisine bir kâsıd yollayarak şehri kendisine teslim etmesini bildirdi.⁶⁶³ Malatya hâkimi, Timur'a red cevabı verdiği gibi hizmetinde bulunan ve sayıları kırktan fazla olan Türkmen ümerâsıyla birlikte Timur'un kâsıdını hapsetti.⁶⁶⁴ Bu gelişme üzerine Timur, Malatya'ya hareket etti. Malatya hâkimi, Timur'a karşı koyamayacağını anlayınca ordusuyla birlikte daha küçük bir kale olan Behisne'ye kaçtı.⁶⁶⁵ Malatya, 14 Muharrem 803/4 Eylül 1400'te

⁶⁶² Şerefüddîn Ali Yezdî, **Zafernâme**, Ed., Mollavî Muhammed İlahdâd, C. 2, s. 269; Nizâmüddîn Şâmî, **Zafernâme**, Çev. Necati Lugal, s. 262; Solakzâde Mehmed, **Solakzâde Tarihi**, İstanbul 1298, s. 67; Kadı Şuhbe, Timur'un 3.000 kişiyi diri diri toprağa gömdüğünü kaydetmektedir. Bkz. Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 4, s. 142.

⁶⁶³ Şerefüddîn Ali Yezdî, **Zafernâme**, Ed., Mollavî Muhammed İlahdâd, C. 2, s. 271.

⁶⁶⁴ Şerefüddîn Ali Yezdî, **Zafernâme**, Ed., Mollavî Muhammed İlahdâd, C. 2, s. 272; Nizâmüddîn Şâmî, **Zafernâme**, Çev. Necati Lugal, s. 263.

⁶⁶⁵ Nizâmüddîn Şâmî, **Zafernâme**, Çev. Necati Lugal, s. 263; Kadı Şuhbe, Malatya hâkiminin ismini zikretmeyerek "Türkmen Emîri" şeklinde genel bir ifade kullanmaktadır. Bkz. Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 4, s. 144.

Timur tarafından zapt edildi⁶⁶⁶. Şehirde bulunan Ermenî ve Gürcüler esir edilip Müslümanlara âmân verildi.⁶⁶⁷ Timur, şehri Akkoyunlu Kara Osman Bayındırı yönetimine bıraktı.⁶⁶⁸ Malatya’da yirmi günden fazla bir süre kaldıktan sonra Behisne’ye hareket etti.⁶⁶⁹

⁶⁶⁶ Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 4, s. 144 vd; Makrizî, Malatya’nın Timur tarafından alındığı haberinin Kahîre’ye 25 Muharrem 803/15 Eylül 1400’te ulaştığını kaydetmektedir (Bkz. Makrizî, **es-Sülûk**, C. 6, s. 38); İbn Tağrıberdî, Makrizî’den naklen yine 25 Muharrem/15 Eylül tarihini kaydeder. (Bkz. İbn Tağrıberdî, **en-Nücum ez-Zâhire**, C. 12, s. 175); Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekrîyye**, Yay. Necati Lugal-Faruk Sümer, 1. Cüz, s. 48; Krş., Ebû Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekrîyye**, Çev. Mürsel Öztürk, s. 43; Solakzâde Mehmed, **Solakzâde Tarihi**, İstanbul 1298, s. 67.

⁶⁶⁷ Şerefüddîn Ali Yezdî dışındaki müellifler Timur’un Malatya’yı zaptı sırasında Malatya’da Gürcü halkın olduğundan bahsetmemektedirler. Müellifin kasdı bir milliyet tanımından ziyâde Hristiyan halk olabilir.

⁶⁶⁸ Şerefüddîn Ali Yezdî, **Zafernâme**, Ed., Mollavî Muhammed İlahdâd, C. 2, s. 273; Solakzâde Mehmed, **Solakzâde Tarihi**, İstanbul 1298, s. 67.

⁶⁶⁹ Aynî, **İkd el-Cumân**, C. 19, s. 124; İbn Arabşah ve İbn Hacer dışındaki müellifler, Timur’un Malatya’yı zaptettikten sonra Behisne (Besni)’ye yöneldiğini kaydetmektedirler. İbn Arabşah ve İbn Hacer, önce Behisne’nin zaptedildiğini söylemektedir. Bkz. İbn Arabşah, **Acâibu’l- Makdûr**, Çev. Ahsen Batur, s. 198; İbn Hacer, **İnbâ el-Gumr**, İnternet Sitesi:

<http://www.alwaraq.net/Core/SearchServlet/searchone?docid=160&searchtext=2YXZhNi32YrYqQ==>

BEŞİNCİ BÖLÜM: XIV. YÜZYIL MALATYA SOSYAL, DİNİ VE EKONOMİK HAYATI

A. SOSYAL HAYAT

1. Demografik Yapı

Türklerin Anadolu'ya geniş kitleler halinde yerleşmeleri genel anlamda iki aşamada gerçekleşmiştir. İlki Malazgirt Meydan Muharebesi'nden sonra; ikincisi de Köseadağ Savaşı'ndan sonra yaşanan yerleşmedir. Malatya; Sivas, Kayseri ve Erzurum'dan sonra Türk hâkimiyetine giren ilk bölgelerdendir. Şehirdeki Türk hâkimiyeti 1102'de başladığında bölgede Ermenî ve Rûm nüfusu da vardı. Ermeniler ve Rûmlar varlıklarını Türk hâkimiyeti altında sürdürmüşlerdir. Şehrin bu dönemki nüfusu hakkında herhangi bir istatistik olmasa da ağırlıklı olarak Türk, Ermenî ve az da olsa Rûm nüfusundan bahsedebiliyoruz.

XIII. Yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Moğollar önünden kaçarak Anadolu'ya gelen Türk ve İranî unsurlar Anadolu'ya gelerek bölgenin çeşitli şehirlerine yerleşmişlerdir. Türk unsurlar arasında Harezimliler; İranî unsurlar olarak din ve bilim adamları yer almıştır. Yeni gelen bu dalga içerisinde yer alan Harezimlilerin bir kısmı Maraş, Kırşehir ve Malatya dolaylarına yerleştirilmişlerdir. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Maraş ve dolaylarında kâim olan Ağa-eri

[&option=1&offset=11&WordForm=1&exactpage=247&totalpages=39&AllOffset=1](#) (Erişim Tarihi:

7 Mart 2015)

(Tahtacılar) Türkmenleri, Türkiye Selçuklu hükümdarları II. İzzeddîn Keykâvus-III. Rükneddîn Kılıçarslan mücadelesinde bir ara Malatya'ya yerleşmişlerdir.⁶⁷⁰ Haleb-Sivas hattında yazlak-kışlak hayatı süren Haleb Türkmenlerinin Yeni İlli boyu yazlak olarak Malatya'nın kuzeyi ile Sivas civarını kullanıyorlardı.⁶⁷¹

Malatya'daki demografik unsuru kendi içersinde şehirli, ziraatçı ve göçebe olarak belli bir sınıfa ayıramasak da başkent Konya ve Kayseri, Sivas, Erzurum gibi şehirlerde var olduğu şekliyle düşünebiliriz.⁶⁷²

Türkiye Selçuklularının dağılma döneminde İlhanlıların ziraî üretimi arttırmaya yönelik aldıkları tedbirler çerçevesinde Malatya şehrine Kınnesrin ve Âvâsım'dan (Adana, Maraş) reâya yerleştirilmiştir.⁶⁷³ Bu bölgeden getirilen çiftçi halkın etnik yapısı hakkında herhangi bir bilgimiz yoktur. XIV. Yüzyılın başından itibaren Malatya'da hâkim olan ve et-Türkmanî nisbesine atıfla Türk olduğunu bildiğimiz Sûnullah ailesi, yönetici zümre olarak şehre hükmetmişlerdir.

Memlûkların Malatya'yı ilk zaptı sırasında şehirden elde edilen esirlere dâir kaynakların verdiği bilgiler, şehrin XIV. Yüzyılın ilk çeyreğindeki demografik yapısı hakkında fikir vermektedir. Kaynaklarda Malatya'da Müslüman, Ermenî ve Hristiyan unsurlardan bahsedilmektedir. Müslüman olarak adlandırılan zümre Türk,

⁶⁷⁰ Ebû'l-Ferec İbnü'l-İbrî, **Abû'l-Farac Tarihi**, C. II, s. 564.

⁶⁷¹ Faruk Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları**, s. 177.

⁶⁷² Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî (1243-1453)**, C. 1, Ankara 1999, s. 12 vd.

⁶⁷³ Reşidüddîn Fazlullah Ebû'l-Hayr, **Mukâtebât-ı Reşidî**, Tashîh Muhammed Şefîî, Pencab 1364/1945, s. 246-247.

Hristiyan olarak adlandırılan zümre Süryanîlerdir.⁶⁷⁴ Ermenî ibaresi bu dönem kaynaklarında etnik bir ifade olarak kullanılmıştır. Kaşanî hariç olmak üzere dönemin diğer müellifleri Malatya nüfusu hakkında herhangi bir sayı vermemektedir. Kaşanî'deki kaydın da oldukça abartılı olduğuna tezin ikinci bölümünde değinmiştik.

Memlûkların şehre hâkim oldukları 1361 yılından itibaren bölgeyi iskân ettiklerini biliyoruz. Dulkadirli Beyliği hâkimiyeti altındaki Ağaçeri, Lazıkiye ve Bozokîye Türkmenlerinin sık sık isyan etmeleri üzerine Maraş'tan Malatya'ya kadar olan sahaya Bozdoğanoglu Türkmenleri, Arap ve Kürt grupların iskân edilmiş olabileceğini düşünebiliriz.⁶⁷⁵ 1387'de Timur'un önünden kaçan Kara Mehmed, 1.000 atlı ile Malatya'ya sığınmış⁶⁷⁶ ve Malatya Emîri Mintaş'ın Berkûk'a karşı başlattığı isyanda Mintaş'ın yanında yer almıştı.

Osmanlı kroniklerinin ittifakla bahsettikleri üzere XIV. Yüzyılın sonlarında Malatya'da kesif bir Türkmen nüfusu bulunmaktaydı.

XII.-XIV. Yüzyıllar arasında Anadolu'nın demografik yapısı hakkındaki bilgilerimiz kaynaklardaki bilgilerin kıtlığı nedeniyle oldukça yetersizdir. Bu dönemde herhangi bir istatistik (ser-şomarî) kaydı elimize ulaşmadığından Malatya'nın nüfusu hakkında net bir rakam veremiyoruz. Şehirdeki etnik unsurlar

⁶⁷⁴ Süryanîlere ait Barsuma Manastırı Malatya'da faaliyet gösteriyordu. Bkz. Claude Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, Çev. Erol Üyepazarcı, s. 178 vd.

⁶⁷⁵ Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 3, s. 60; Makrizî, **es-Sülûk**, C. 5, s. 120-121.

⁶⁷⁶ Makrizî, **es-Sülûk**, C. 5, s. 199; İbnü'l-Furat, **Tarih-i İbn el-Furat**, C.9/1, s. 10; Sayrafi, **Nüzhet en-Nüfûs**, s. 154; İbn İyâs, **Bedaî ez-Zuhûr**, s. 230.

hakkında ağırlıklı olarak büyük savaşlar, kuşatmalar, doğal afetler ve salgın hastalıklar (veba) ile ilgili kayıtlardan elde edilen bulgulara göre tahminlerde bulunabiliyoruz. XIV. Yüzyıl Malatyası için hâkim ve kesif unsurun Türkler olduğunu, Ermenî ve Süryanî nüfusun da şehirde var olduklarını söylemekle iktifâ ediyoruz.

B. DİNÎ HAYAT

Türkiye Selçuklu Devleti'nin yükselme dönemi olarak adlandırılan II. Kılıçarslan döneminde siyasî ve iktisadî alandaki istikrar, başta başkent Konya olmak üzere birçok Selçuklu kentinde bilimsel faaliyetlerin artmasına zemin hazırladı. Kentler, maddî ve manevî açıdan huzur ortamına sahip olduğundan felsefe-bilim hareketleri tezâhür edecek sakin bir ortam bulabildi.⁶⁷⁷

Anadolu'da Dânişmendli Beyliği'nden Türkiye Selçuklularına intikal eden ilmî ve edebî birikim, II. Kılıçarslan'ın ülkeyi on bir oğlu arasında taksimi ile başkent Konya dışındaki Selçuklu kentlerinde de ciddî fikrî hareketlerin ortaya çıkmasına zemin hazırladı.⁶⁷⁸ II. Kılıçarslan döneminde İşrakîliğin kurucusu Şahabeddîn Sühreverdî Anadolu'ya gelmiş ve İşrakîye felsefesi Anadolu'da yayılma

⁶⁷⁷ İhsan Fazlıoğlu, "Selçuklular Döneminde Anadolu'da Felsefe ve Bilim (Bir Giriş), **Cogito**, S. 29, 2001, s. 152-153.

⁶⁷⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "XII. ve XIII. Asırlarda Anadolu'daki Fikir Hareketleri ile İçtimaî Müesseselere Bir Bakış", **III. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 15-20 Kasım 1943), Kongreye Sunulan Tebliğler**, TTK., Ankara 1948, s. 287-306.

sahası bulmuştur.⁶⁷⁹ I. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Sühreverdî'nin görüşlerini kendi doğasına ve ferâsetine uygun bulmuştu. Sühreverdî, Pertevnâme adlı eserini bu sultâna takdim etmiştir.

I. Gıyâseddîn Keyhüsrev, ikinci saltanatı döneminde oğlu İzzeddîn Keykâvus'u Türkiye Selçuklu "meliklik" merkezlerinden biri olan Malatya'ya atadı. Oğlunun eğitim ve terbiyesi için dönemin yüksek âlim ve mütefekkirlerinden biri olan Mecdüddîn İshak'ı tayin etti.⁶⁸⁰ Mecdüddîn İshak'ın Malatya'ya tayini Malatya şehrinin XIII. yüzyıl ilmi ve felsefî alt yapısı için bir dönüm noktasıdır. I. İzzeddîn Keykâvus'un 1211'de Türkiye Selçuklu tahtına çıkmasının ardından Malatya Ulu Câmîi yapıldı. Bu câmînin inşası şehirdeki ilmî ve felsefî faaliyetlerin formal bir boyuta taşınmasını sağladı.

Vahdet-i Vücûd felsefesinin kurucusu ve Şeyhü'l-Ekber lakablı Muhyiddîn İbnü'l-Arabî, Erzincan, Malatya, Sivas ve Konya gibi önemli Selçuklu kültür ve

⁶⁷⁹ Claude Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, Çev. Erol Üyepazarcı, s. 219; İhsan Fazlıoğlu, "Selçuklular Döneminde Anadolu'da Felsefe ve Bilim (Bir Giriş), **Cogito**, S. 29, 2001, s. 157; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "XII. ve XIII. Asırlarda Anadolu'daki Fikir Hareketleri ile İçtimaî Müesseselere Bir Bakış", **III. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 15-20 Kasım 1943), Kongreye Sunulan Tebliğler**, TTK., Ankara 1948, s. 287-306.

⁶⁸⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "XII. ve XIII. Asırlarda Anadolu'daki Fikir Hareketleri ile İçtimaî Müesseselere Bir Bakış", **III. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 15-20 Kasım 1943), Kongreye Sunulan Tebliğler**, TTK., Ankara 1948, s. 287-306.

siyaset merkezlerinde felsefesini yaydı.⁶⁸¹ Malatya’da iken Mecdüddîn İshak’ın vefatı üzerine dul kalan karısı ile evlendi ve Mecdüddîn İshak’ın oğlu Sadreddîn Konevî’yi üvey babası olarak yetiştirdi.⁶⁸² Muhyiddîn İbnü’l-Arabî Malatya’da iken oğlu Saâdeddîn, Ramazan 618/Ekim-Kasım 1221’de dünyaya geldi. Edib, şâir ve aynı zamanda hadis ilmiyle meşgûl olan bu zat 686/1287-1288’da Dımaşk’ta vefat etti.⁶⁸³

I.Alâeddîn Keykûbad dönemindeki bu parlak siyasî, iktisadî ve kültürel ortam Muhyiddîn İbnü’l-Arabî dışında Sadreddîn Konevî, Mevlanâ Celâleddîn Rûmî, Necmeddîn Ebû Bekr bin Muhammed er-Râzî (Necmeddîn Dâye), Burhaneddîn Tirmizî gibi yüksek mütefekkrilerin temayüzünü sağladı. Moğolların Batı istikametinde ilerleyişi ile İran kültür sahasına mensup birçok ilim ve tefekkür adamı Anadolu’ya kaçtı. I. Alâeddîn Keykûbad’ın ilim adamlarını ve mutasavvıfları himaye etmesi ve Sivas, Kayseri, Erzincan, Malatya ve Konya gibi bilim merkezleri bu ilim adamlarını Anadolu’ya çekiyordu. Kübrevîye Tarikatı’nın kurucusu Necmeddîn Kübrâ’nın halifesi Necmeddîn Râzî, 1221’de Malatya’ya geldi.⁶⁸⁴ Burada bir süre

⁶⁸¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “XII. ve XIII. Asırlarda Anadolu’daki Fikir Hareketleri ile İçtimaî Müesseselere Bir Bakış”, **III. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 15-20 Kasım 1943), Kongreye Sunulan Tebliğler**, TTK., Ankara 1948, s. 287-306.

⁶⁸² Claude Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, Çev. Erol Üyepazarcı, s. 224.

⁶⁸³ el-Kutubî, Muhammed bin Şâkir, **Fevât el-Vefîyât**, Tahkîk Dr. İhsan Abbâs, C. 3, Beyrût, ty, s. 267.

⁶⁸⁴ Claude Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, Çev. Erol Üyepazarcı, s. 226.

kaldıktan sonra Kayseri’de bulunan I. Alâeddîn Keykûbad’ın hizmetine girdi.⁶⁸⁵ Şahabeddîn Sühreverdî ile Anadolu’da yayılma sahası bulan Suriye felsefe ekolu, Muhyiddîn İbnü’l-Arabî ile ileri bir boyut kazanmış; Necmeddîn Razî’nin Anadolu’ya gelişiyle Arap-İran etkileşimi yaşanmıştı. Bu iki felsefe ekolu, Türk tefekkürü ile yoğrularak ortaya bir Anadolu sentezi çıkmıştır.

Anadolu’daki tasavvufî hareketler Babaîler İsyanı ile aksiyona dönüşmüş ve isyanın bastırılmasının ardından Anadolu’da, tasavvuf-medrese rekabetine dayalı bir algı oluşmuştur. Mustafa Akdağ, Danişmendîye vilâyetiyle Türkiye Selçuklularının doğu kısımlarında tasavvufî din algısı hâkim iken; başkent Konya ve iç kısımlarda medrese algısının güçlü olduğuna dikkat çekmektedir.⁶⁸⁶ Akdağ’ın bu tespitinin Malatya’ya teşmil edilemeyeceği görüşünde olsak da Malatya dışındaki yerler için doğru olabileceği kanaatindeyiz.

1. XIV. Yüzyıl’da Malatya’da Görev Yapmış Kadılar ve Malatyalı Âlîmler

a. Kadılar

I- Ebû’l-Fezâil Hüsâmeddîn el-Malatî er-Rûmî

Tam adı el-Hasan bin Ahmed bin el-Hasan bin Enûşirvan Kadı el-Kudât Hüsâmeddîn Ebû’l-Fedâil bin Kadı el-Kudât Taceddîn Ebî’l-Mefâhir er-Râzî er-

⁶⁸⁵ Ann Katharina Swynford Lambton, “Ortaçağ İranında Sûfiler ve Devlet”, Çev. Murat Zengin, A.Ü. DTCE. Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, C.XXX, S. 50 (Eylül 2011), s. 214.

⁶⁸⁶ Mustafa Akdağ, Türkiye’nin iktisadî ve İctimaî Tarihi, C. 1, s. 44.

Rûmî el-Hanefî olan bu zat, 631/1233-34'de Aksaray'da doğdu.⁶⁸⁷ Baybars'ın dönüşü ve Abaka'nın Anadolu'ya gelişi üzerine yürüttüğü Malatya Kadılığı görevini terk ile Dımaşk'a sığındı. Safedî ve ondan iktibas ile İbn Tağrıberdî, Hüsâmeddîn'in yirmi yıldan fazla bir süre Malatya kadılığı görevini yürüttüğünü söylemektedirler.⁶⁸⁸ Hüsâmeddîn el-Malatî, 1278'de Dımaşk Hanefî kadısı İbn el-Âdîm'in vefatı üzerine *Vâli-i Kudat el-Hanefîye bi-Dımaşk* (Dımaşk Hanefî Baş Kadılığı) vazifesine tayin edildi.⁶⁸⁹ Memlûk Sultanı Hüsâmeddîn Lacin tarafından Mısır'a davet ile

⁶⁸⁷ Yûninî, **Zeyl-i Mirat ez-Zâman**, İnternet Sitesi:

<http://www.alwaraq.net/Core/SearchServlet/searchone?docid=250&searchtext=2YXZhNi32YrYqQ==&option=1&offset=3&WordForm=1&exactpage=455&totalpages=3&AllOffset=1> (Erişim Tarihi: 7

Mart 2015); Safedî, **el-Vâfi bi'l-Vefiyât**, C. 11, s. 305; İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ

İmâdüddîn İsmâil bin Şihâbüddîn Ömer bin Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, İnternet

Sitesi:<http://www.alwaraq.net/Core/SearchServlet/searchone?docid=3251&searchtext=2YXZhNi32>

[YrYqQ==&option=1&offset=15&WordForm=1&exactpage=1181&totalpages=21&AllOffset=3](http://www.alwaraq.net/Core/SearchServlet/searchone?docid=3251&searchtext=2YXZhNi32YrYqQ==&option=1&offset=15&WordForm=1&exactpage=1181&totalpages=21&AllOffset=3)

(Erişim Tarihi: 7 Mart 2015); İbn Hacer el-Askalânî, **ed-Dürer el-Kâmine**, C. 2, s. 10.

⁶⁸⁸ Safedî, **el-Vâfi bi'l-Vefiyât**, C. 11, s. 305; Safedî, **Âyân el-Asr Âvân en-Nasr**,

İnternet Sitesi:[http://www.alwaraq.net/Core/SearchServlet/searchone?docid=146&searchtext=2YX](http://www.alwaraq.net/Core/SearchServlet/searchone?docid=146&searchtext=2YXZhNi32YrYqQ==&option=1&offset=3&WordForm=1&exactpage=274&totalpages=7&AllOffset=1)

[ZhNi32YrYqQ==&option=1&offset=3&WordForm=1&exactpage=274&totalpages=7&AllOffset=1](http://www.alwaraq.net/Core/SearchServlet/searchone?docid=146&searchtext=2YXZhNi32YrYqQ==&option=1&offset=3&WordForm=1&exactpage=274&totalpages=7&AllOffset=1)

(Erişim Tarihi: 7 Mart 2015); İbn Tağrıberdî, Cemâleddîn Ebû'l-Mehâsin, **el-Menhel es-**

Sâfi ve'l-Müsteva fî Bâd el-Vâfi, Tahkîk Dr. Nebîl Muhammed Abdülazîz, C. 5,

Kahîre 1988, s. 63.

⁶⁸⁹ Zehebî, **Tarih el-İslâm**, 68. Tabaka, s. 33 vd; İbn Tağrıberdî, Cemâleddîn Ebû'l-

Mehâsin, **el-Menhel es-Sâfi ve'l-Müsteva fî Bâd el-Vâfi**, Tahkîk Dr. Nebîl

Muhammed Abdülazîz, C. 5, s. 63-65; Nuâymî, Abdulkâdir bin Muhammed, **ed-**

Dâris fî Tarih el-Medâris, Tahkîk Câfer el-Hanî, C. 1, Kahîre, ty., s. 514-516.

697/1297'de Diyar-ı Mısır Kudatlığı'na atandı. Ondan boşalan Dımaşk Hanefi Kadılığı görevine ise oğlu Celâleddîn'e getirildi.⁶⁹⁰ Sultan Lacin'in 1298'de katli üzerine Mısır Kadılığı görevinden azledilerek Dımaşk'taki görevine iâde edildi. Bu son görev yerinde bir süre kaldıktan sonra 699/1299-1300'da vefat etti.

II- Kutbeddîn Şirazî

Asıl adı Kutbeddîn Mahmud bin Mesûd bin Muslih el-Fârisî olan Kutbeddîn Şirazî, 634/1236'da Şiraz'da doğdu.⁶⁹¹ 1260 yılı civarında Meraga'ya giderek Nâsiruddîn Tûsî'den astronomi ve felsefe dersleri aldı. Meraga'dan Horasan'a ardından da İsfahan'a geçerek mantık ve felsefe sahalarındaki bilgisini arttırdı. İsfahan'dan Bağdat'a geçen Şirazî, 1271'de Konya'ya giderek buraya yerleşti. Konya'da iken Sadreddîn Konevî'nin derslerine katılarak ondan icâzet aldı.⁶⁹² Türkiye Selçuklu veziri Muineddîn Süleyman Pervâne'nin takdirini kazanan Şirazî, Sivas Kadılığı'na atandı. Hüsâmeddîn el-Malatî'nin 1277'de Dımaşk'a ilticâsıyla boşalan Malatya Kadılığı vazifesine tayin edildi.⁶⁹³ Malatya Kadılığı görevinde iken

⁶⁹⁰ Safedî, **el-Vâfi bi'l-Vefiyât**, C. 11, s. 305; Kadı Şuhbe, **Tarih-i İbn Kadı Şuhbe**, C. 1, s. 419; İbn Tağrıberdî, Cemâleddîn Ebû'l-Mehâsin, **el-Menhel es-Sâfi ve'l-Müsteva fî Bâd el-Vâfi**Tahkîk Dr. Nebîl Muhammed Abdülazîz, C. 5, s. 64.

⁶⁹¹ Safedî, **el-Vâfi bi'l-Vefiyât**, C. 25, s. 201.

⁶⁹² İhsan Fazlıoğlu, "Selçuklular Döneminde Anadolu'da Felsefe ve Bilim (Bir Giriş)", **Cogito**, S. 29, 2001, s. 159.

⁶⁹³ Safedî, **el-Vâfi bi'l-Vefiyât**, C. 25, s. 201.

Ahmed Teküder tarafından Memlûk Sultanı Klavun'a elçi olarak gönderildi.⁶⁹⁴ Malatya Kadılığı görevinde tahmini 684/1285'e kadar kaldıktan sonra Kayseri'ye müderris olarak tayin edilen Şirazî, 17 Ramazan 710/7 Şubat 1311'de Tebriz'de vefat etti.⁶⁹⁵ Kutbeddîn Şirazî, Sivas'ta kadılık görevini yürütürken Astronomi'ye dâir eseri *Nihâyetü'l-idrâk fî dirâyeti'l-eflâk*'ı kaleme almıştır. Ünlü Selçuklu devlet adamı Tâceddîn Mûtez adına yine Astronomi'ye dâir seri *et-Tuhfetü's-Şâhiyye fî'l-hey'e*'yi kalem almıştır.⁶⁹⁶

III- eş-Şerîf Şemseddîn el-Malatî

Eş-Şerîf Şemseddîn el-Malatî, 659/1260-1261'de doğdu. Birzâli, Şemseddîn el-Malatî'nin henüz buluğa ermemiş bir çocuk iken Malatya hatipliğine ve ardından da Malatya kadılığı görevine atandığını kaydetmektedir.⁶⁹⁷ Bir insanın 17-18 yaşlarında buluğa girdiği varsayılırsa Şemseddîn'in 1277-78 civarında Malatya hatibliği görevinde bulunduğu tahmin olunabilir. Şemseddîn el-Malatî'nin, Kutbeddîn Şirazî'nin Malatya kadılığından sonra Kayseri'ye tayini üzerine Malatya kadılığına atanmış olma ihtimali yüksektir. Birzâli ve Nuâymî, Şemseddîn el-Malatî'nin Memlûkler 1315'te Malatya'yı zaptettiğinde yirmi yıldan fazla bir süredir

⁶⁹⁴ Azmi Şerbetçi, "Kutbuddîn-i Şirazî", **DİA**, XXVI, 2002, s. 487-489.

⁶⁹⁵ Safedî, **el-Vâfi bi'l-Vefiyât**, C. 25, s. 202; Azmi Şerbetçi, "Kutbuddîn-i Şirazî", **DİA**, XXVI, 2002, s. 487-489.

⁶⁹⁶ Azmi Şerbetçi, "Kutbuddîn-i Şirazî", **DİA**, XXVI, 2002, s. 487-489.

⁶⁹⁷ Birzâlî, , **el-Vefayât li'l-Birzâlî**, s. 316.

Malatya kadılığı görevinde bulunduğunu kaydetmektedirler.⁶⁹⁸ Bu bilgi, Şemseddîn'in Kutbeddîn Şirazî'den sonraki Malatya kadısı olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Memlûkların 1315 Malatya Zaptı sonrasında esir edilen Kadı Şemseddîn, 15 Safer 715/21 Mayıs 1315'te Malatya esir kâfilesıyla birlikte Dımaşk'a ulaştı.⁶⁹⁹ Memlûk Sultânı el-Melik en-Nâsır tarafından Dımaşk'ta ikâmeti sağlanan Kadı Şemseddîn, 1 Cemâziye'l-âhir 715/2 Eylül 1315'te Dımaşk Kadılığı'na, 16 Cemâziye'l-âhir/17 Eylül'de ise Dımaşk merkezindeki Medrese el-Hatunîye müderrisliğine tayin edildi. Şemseddîn, 21 Cemâziye'l-âhir 729/22 Nisan 1329'da vefat etti.⁷⁰⁰

⁶⁹⁸ Birzâlî, , **el-Vefayât li'l-Birzâlî**, s. 316; Nuâymî, **ed-Dâris fî Tarih el-Medâris**, C. 1, s. 505.

⁶⁹⁹ Birzâlî, **el-Vefayât li'l-Birzâlî**, s. 301; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, İnternet Sitesi:<http://www.alwaraq.net/Core/SearchServlet/searchone?docid=3251&searchtext=2YXZhNi32YrYqQ==&option=1&offset=18&WordForm=1&exactpage=1220&totalpages=21&AllOffset=3> (Erişim Tarihi: 7 Mart 2015)

⁷⁰⁰ Safedî, **Âyân el-Asr**, İnternet Sitesi:<http://www.alwaraq.net/Core/SearchServlet/searchone?docid=146&searchtext=2YXZhNi32YrYqQ==&option=1&offset=7&WordForm=1&exactpage=928&totalpages=7&AllOffset=1> (Erişim Tarihi: 7 Mart 2015); Nuâymî, Şemseddîn ölüm tarihini Şaban 727/Haziran 1327 olarak kaydetmektedir. Bkz. Nuâymî, **ed-Dâris fî Tarih el-Medâris**, C. 1, s. 506.

IV- Mevlânâ Kadı Âtaullah

Mevlânâ Kadı Âtaullah hakkındaki bilgilerimiz yok denecek kadar azdır. Eretnalılar döneminde Malatya hâkimi Ömer Bey et-Türkmânî'nin torunu olan Osman Bey'e ait vakfiye münasebetiyle isminden haberdar olduğumuz Kadı Âtaullah'ın 760/1358-1359'de Malatya kadısı olduğunu biliyoruz.⁷⁰¹ Kadılık vazifesine hangi tarihte atıldığı ve bu görevi hangi tarihe kadar yürüttüğü hususunda herhangi bir bilgimiz yoktur.

V- Muhammed bin İsmâil bin el-Hasan

Kahire'de dünyaya gelen ve daha sonra Haleb'de ikâmet eden Muhammed bin İsmail, amcası el-Âllâme Alâeddîn Âlî el-Bâbî'ye atfen Şemseddîn el-Bâbî olarak da bilinmektedir. Ferâiz ve nahiv ilimlerini tahsil ettikten sonra iftâ makamına yükselmiştir. Malatya kadılığı vazifesine hangi tarihte tayin edildiği belli olmayan el-

⁷⁰¹ “*Vakf-ı evlâd-ı Osman bin Ömer... Karye-i mezbûrenin tamâm mâlikânesi mukaddemâ Mevlânâ Kadı Âtaullah'ın sene sittîn ve seb'a-mie ile müverrah hücceti mûcebince ve şuhûd-ı udûl şehâdetleri ile ibtidâ-i fetihde ketb olunan defter-i pâdişâhîde ve sonraki defterde sâbit olub mestûr ve mukayyed bulunub ve hâliyâ dahi kadîmi vakfiyetine cemm-i gafîr min el-müslimîn şehâdet eyledükleri ecilden defter-i cedîde kemâkân vakf-ı mukarrer kayd olundu.*” Bkz. Ersin Gülsoy-Mehmet Taşdemir, **Vakıf ve Mülk Defteri**, s. 61-62.

Bâbî, Yıldırım Bâyezid'in Malatya'yı zaptı sırasında Malatya kadılığı görevindeydi. Şehrin Osmanlı hâkimiyetine girmesi üzerine Haleb'e dönmüştür.⁷⁰²

b. Malatyalı Âlimler

I- el-Âllâme Sadreddîn Süleyman bin Dâvud bin Mervân

Tam adı Süleyman bin Dâvud bin Mervân eş-Şeyhü'l-imam Sadreddîn el-Malatî olan bu zatın doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Babası Dâvud, dinî ve ilmî sahada önde gelen isimlerdendi. Dinî ve ilmî sahada babasından sonra ikinci sırada sayılmaktaydı.⁷⁰³ İbn Tağrıberdî, eseri *el-Menhel*'de hocası el-İmam Fahreddîn es-Sinbâtî vasıtasıyla içtihadî yöntem olarak Sadreddîn Süleyman'ın takipçisi olduğunu zikreder.⁷⁰⁴ Sadreddîn Süleyman, 12 Safer 712/19 Haziran 1312'de Kahîre'de vefat etti.⁷⁰⁵

⁷⁰²İbn Hacer, **İnbâ el-Gumr**, İnternet Sitesi: <http://www.alwaraq.net/Core/SearchServlet/searchone?docid=160&searchtext=2YXZhNi32YrYqQ==&option=1&offset=13&WordForm=1&exactpage=265&totalpages=39&AllOffset=1> (Erişim Tarihi: 7 Mart 2015)

⁷⁰³ İbn Tağrıberdî, **el-Menhel es-Sâfi**, Tahkîk Dr. Muhammed Muhammed Emin, C. 6, s. 30.

⁷⁰⁴ İbn Tağrıberdî, **el-Menhel es-Sâfi**, Tahkîk Dr. Muhammed Muhammed Emin, C. 6, s. 30.

⁷⁰⁵ İbn Hacer el-Askalânî, **ed-Dürer el-Kâmine**, C. 2, s. 151; İbn Tağrıberdî, **el-Menhel es-Sâfi**, Tahkîk Dr. Muhammed Muhammed Emin, C. 6, s. 31.

II- el-Âllâme el-Malatî

Tam adı Necmeddîn Dâvud bin Mervân bin Dâvud el-Âllâme Necmeddîn el-Malatî el-Hanefî'dir. Ebûl Fedâil Hüsâmeddîn'den önceki Malatya kadısı olan el-Âllâme, Sadreddîn Süleyman bin Dâvud bin Mervân'ın babasıdır. Fıkıh, Arapça, Usul, Mânâ ve Beyân alanlarında tebarüz etmiş önemli bir âlim olan el-Âllâme el-Malatî, iftâ makamında bulunmuştur. Uzun yıllar fıkıh dersleri verip birçok öğrenci yetiştiren zat, Kahîre'deki Mansûrîye, ez-Zâhirîye ve el-Karasungurîye Medreselerinde müderrislik yaptı. El-Âllâme el-Malatî, 3 Rebiü'l-evvel 717/15 Haziran 1317'de Kahîre'deki el-Medrese ez-Zâhirîye'de vefat etti. Kırafe olarak adlandırılan Kahîre Mezarlığı'na defnedildi.⁷⁰⁶

III- Celâleddîn Ahmed bin Ebû'l-Fedâil Hüsâmeddîn

Künyesi, Ahmed bin el-Hüseyin bin Ahmed bin el-Hasan bin Enûşirvan; nisbesi Kadı el-kudât-ı bakîyetü'l-selef ve lakabı Celâleddîn Ebû'l-mefâhir Ebû'l-Abbâs olan Celâleddîn Ahmed, Muharrem 651/Mart-Nisan 1253'te doğdu.⁷⁰⁷

⁷⁰⁶ Birzâlî, **el-Vefayât li'l-Birzâlî**, s. 404; İbn Hacer el-Askalânî, **ed-Dürer el-Kâmine**, C. 2, s. 99; İbn Tağrıberdî, **el-Menhel es-Sâfî**, Tahkîk Dr. Nebîl Muhammed Abdülazîz, C. 5, s. 305-306.

⁷⁰⁷ Kadı Şuhbe, **Tarih-i İbn Kadı Şuhbe**, C. 1, s. 418; İbn Hacer, Celâleddîn Ahmed'in Ankara'da doğduğunu söyleyip doğum tarihi olarak 651/1253 tarihini vermektedir. Bkz. İbn Hacer el-Askalânî, **ed-Dürer el-Kâmine**, C. 1, s. 117.

670/1271-1272'de iftâ makamına getirildi. Babası Ebû'l-Fedâil Hüsâmeddîn ile birlikte 1278 yılı civarında Dımaşk'a gitti.⁷⁰⁸ Babasının Dımaşk Hanefî Başkadılığı görevine atanmasının ardından babasının yardımcılığı görevine getirildi.⁷⁰⁹ 683/1284-1285 yılına kadar Dımaşk Câmî hatibliği görevini yürüttü. 688/1289-1290'de Tevliyet-i Kudât eş-Şam'a (Şam kadılarının başkanlığı) getirildi. İcrâ ettiği bu son görev ile Celâleddîn, dönemin âlimleri arasında saygın bir yer edindi. Karizması kendisine karşı bir takım kıskançlıkları da tetikledi. Celâleddîn ve Mekke Şeyhi el-Muhib et-Taberî başta olmak üzere Hicaz ekolü arasında ciddî bir ihtilaf baş gösterdi.⁷¹⁰ Babası Ebû'l-Fedâil Hüsâmeddîn'in Memlûk Sultanı Lacin tarafından Mısır'a daveti ile Diyar-ı Mısır Kudatlığı'na atanması üzerine Safer 697/Kasım-Aralık 1297'de Dımaşk Hanefî Başkadılığı görevine atandı.⁷¹¹ El-Kassâîn ve Şiblîyye Medreselerinden ayrılarak babasının ders verdiği el-Hâtûnîyye el-Cuvvenîye ve el-Mukaddemîye Medreselerinde ders vermeye başladı.⁷¹² Babası Ebû'l-Fedâil Hüsâmeddîn'in Sultan Lacin'in katli üzerine Dımaşk Hanefî Kadılığı'na iâdesiyle Celâleddîn, eski vazifesi olan El-Kassâîn ve Şiblîyye

⁷⁰⁸ Kadı Şuhbe, **Tarih-i İbn Kadı Şuhbe**, C. 1, s. 418.

⁷⁰⁹ Kadı Şuhbe, **Tarih-i İbn Kadı Şuhbe**, C. 1, s. 419; İbn Tağrıberdî, Cemâleddîn Ebû'l-Mehâsin, **el-Menhel es-Sâfî ve'l-Müsteva fî Bâd el-Vâfî**, Tahkîk Dr. Nebîl Muhammed Abdülazîz, C. 5, s. 64.

⁷¹⁰ Kadı Şuhbe, **Tarih-i İbn Kadı Şuhbe**, C. 1, s. 419.

⁷¹¹ Kadı Şuhbe, **Tarih-i İbn Kadı Şuhbe**, C. 1, s. 419; İbn Tağrıberdî, Cemâleddîn Ebû'l-Mehâsin, **el-Menhel es-Sâfî ve'l-Müsteva fî Bâd el-Vâfî**, Tahkîk Dr. Nebîl Muhammed Abdülazîz, C. 5, s. 64.

⁷¹² İbn Hacer el-Askalânî, **ed-Dürer el-Kâmine**, C. 1, s. 118.

müderrisliğine döndü. Babasının ölümünden sonra daha önce görev yaptığı el-Hâtûnîyye el-Cuvvenîye ve el-Mukaddemîye medreselerine yeniden müderris tayin edildi. Bu medresler ile birlikte Reyhânîye Medresesi müderrisliğini de elinde tutan Celâleddîn, ölümüne kadar el-Hâtûnîyye el-Cuvvenîye, El-Kassâîn ve er-Reyhânîye Medreseleri müderrisliği vazifesini uhdesinde tutmayı başardı.⁷¹³ Celâleddîn, Receb 745/Kasım-Aralık 1344'te Dimaşk'ta vefat etti. Naaşı, Celâlîye Medresesi'ne defnedildi.⁷¹⁴

IV- Musa bin Ebû'l-Fedâil Hüsâmeddîn

Tam adı Musa bin el-Hasan bin Ahmed bin el-Hasan bin Enûşirvan eş-Şeyh Şerefüddîn olan bu zat, Ebû'l-Fedâil Hüsâmeddîn'in oğludur. Buhari'nin eserlerini okuyarak eğitimini ikmal etti. Hadis bilimi ile meşgul olan eş-Şeyh Şerefüddîn Musa, Recep 749/Eylül-Ekim 1348'de vefat etti.⁷¹⁵

V- Celâleddîn Hüseyin bin eş-Şerîf Şemseddîn el-Malatî

Memlûkların 1315 Malatya zaptı sırasında esir edilerek babası Malatya kadısı eş-Şerîf Şemseddîn ile birlikte Dimaşk'a yerleşen Celâleddîn, 10 Şevvâl 730/27 Temmuz 1330'da vefat etti. Hayra düşkün, mütedeyyin ve yiğit bir zat olan

⁷¹³ Kadı Şuhbe, **Tarih-i İbn Kadı Şuhbe**, C. 1, s. 419.

⁷¹⁴ Kadı Şuhbe, **Tarih-i İbn Kadı Şuhbe**, C. 1, s. 420.

⁷¹⁵ Kadı Şuhbe, **Tarih-i İbn Kadı Şuhbe**, C. 1, s. 653.

Celâleddîn, Cuma namazının ardından kılınan cenaze namazıyla Dımaşk'taki Sûfiye Mezarlığı'na defnedildi.⁷¹⁶

VI- Kadı Cemâleddîn Yusuf el-Malatî

Tam adı Ebû'l-Mehâsin Cemâleddîn Yusuf bin Musâ bin Muhammed el-Malatî el-Halebî'dir. 1325 veya 1326'da Malatya'da dünyaya geldi.⁷¹⁷ Temel eğitimini Malatya'da-muhtemelen Şahabiyye-i Kübrâ Medresesi'nde- tamamladıktan sonra Haleb'e yerleşti. Burada İslâmî ilimleri tahsil ettikten bir müddet sonra Mısır'a gitti.⁷¹⁸ Mısır'da iken el-Emir Seyfeddîn Sargıtmış tarafından 757/1356'de Kahîre'de tesis edilen Sargıtmışiyye Medresesi'nde uzun süre bulundu. Bu süre içerisinde dönemin ünlü hanefî fakîhlerinden Kıvâmüddîn Atkânî'den fıkıh dersleri tahsil etti. Fıkıh tahsilinin ardından Sargıtmışiyye Medresesi'ne mûid (asistan) tayin edildi. Fıkıh hocası Kıvâmüddîn'in vefatından sonra bir diğer hanefî fakîh Erşedüddîn Serâî'den

⁷¹⁶ el-Cezerî, **Tarih-i Hevâdis ez-Zamân**, C. 2, s. 435.

⁷¹⁷ Abdullah Muhammed el-Habeşî, **Câmî el-Şurûh ve'l-Hevâşi, Mûcem eş-Şâmil li-üsemâ el-Kütüb el-Meşruha fî't-terâs el-İslâmî ve beyan-ı şuruhe**, C. 3, Ebû Dabî 1425/2004, s.1741-1743 [İSAM Katalog No: 130566]

⁷¹⁸ Abdullah Muhammed el-Habeşî, **Câmî el-Şurûh ve'l-Hevâşi, Mûcem eş-Şâmil li-üsemâ el-Kütüb el-Meşruha fî't-terâs el-İslâmî ve beyan-ı şuruhe**, C. 3, Ebû Dabî 1425/2004, s.1741-1743 [İSAM Katalog No: 130566].

ders almaya devam etti. Âlâî Türkmânî, İbn Hişâm, Moğoltay bin Kılıç ve İzzeddîn İbn Cemâa gibi âlimlerden çeşitli dersler aldı.⁷¹⁹

Kahîre'deki eğitiminin ardından yeniden Haleb'e dönen Cemâleddîn Yusuf, burada iftâ makamına getirildi. Hanefî âlimleri tarafından oldukça itibar edilen bir hukuk adamı durumuna yükseldi. *Ikd el-Cûmân* müellifi Aynî, Cemâleddîn Yusuf'u hocası olarak gösterir. Cemâleddîn Yusuf, Haleb'de yaklaşık üç yıl kaldıktan sonra Memlûk Sultanı el-Melik ez-Zahir tarafından Şemseddîn Trablusî'nin vefatı üzerine 20 Cemâziye'l-evvel 800/8 Şubat 1398'de Diyar-ı Mısır Hanefî Kadı el-Kudâtlığı (Kadı el-kudât el-Hanefiye bi-Diyar-ı Mısriye)'na tayin edildi.⁷²⁰ Bu görevi ile birlikte aynı ay içersinde Kadı Bedreddîn yerine Sargıtmışiyye Medresesi meşihat el-şûyûhluğu vazifesine de tayin edildi.⁷²¹ Rebû'l-ahîr 803/Kasım-Aralık 1400'te Kahîre'de vefat etti.⁷²²

⁷¹⁹ Abdullah Muhammed el-Habeşî, **Câmî el-Şurûh ve'l-Hevâşî, Mûcem eş-Şâmil li-üsemâ el-Kütüb el-Meşruha fî't-terâs el-İslâmî ve beyan-ı şuruhe**, C. 3, Ebû Dabî 1425/2004, s.1741-1743 [İSAM Katalog No: 130566] ; Mustafa Uzunpostalıcı, "Cemâl el-Malatî", **DİA**, VII, 1993, s. 305.

⁷²⁰ İbn Tağrıberdî, **en-Nücum ez-Zâhire**, C. 12, s. 64; Aynî, Bedreddîn Mahmûd, **Ikd el-Cumân fî Târih-i Ehli'z-Zamân**, 19. Cilt, Velîyüddîn Efendî, No:2396, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Kütüphânesi, s.26.

⁷²¹ Kadı Şuhbe, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkîk Adnan Derviş, C. 4, s. 13; Aynî, Bedreddîn Mahmûd, **Ikd el-Cumân fî Târih-i Ehli'z-Zamân**, 19. Cilt, Velîyüddîn Efendî, No:2396, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Kütüphânesi, s. 51.

⁷²² Mustafa Uzunpostalıcı, "Cemâl el-Malatî", **DİA**, VII, 1993, s. 305.

Berkûk'un Timur tehlikesine karşı vakıf mallarının bir kısmına el koyma isteğine karşı çıktığından Berkûk ile kısa süreli bir gerginlik yaşadı. Berkûk'un ölümü, yerine oğlu Ferec'in geçişiyle de konumunu korumayı başaran Cemâleddîn Yusuf, Timur'u iknâ etmeyi başararak onun vakıf mallarına el koymasını önlemiştir.⁷²³

C. EKONOMİK HAYAT

1. Ziraî Üretim

Toprak özellikleri bakımından verimli bir yapıya sahip olan Malatya Ovası, meyve başta olmak üzere buğday, arpa ve nohut üretimine oldukça müsaittir. Günümüzde olduğu gibi Ortaçağ zaman diliminde yaşayan insanlar için de hububat önemli bir ziraî üründü. Ortaçağ kaynaklarında genel anlamda buğday, hububat ve baklagillerin fiyat değişimleri önemsenmiş ve değişen fiyatlar periyodik olarak

⁷²³ Aynî, Bedreddîn Mahmûd, **İkd el-Cumân fî Târih-i Ehli'z-Zamân**, 19. Cilt, Velîyüddîn Efendî, No:2396, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Kütüphânesi, s.125; İbn Hacer, **İnbâ el-Gumr**, İnternet Sitesi: <http://www.alwaraq.net/Core/SearchServlet/searchone?docid=160&searchtext=2YXZhNi32YrYqQ==&option=1&offset=11&WordForm=1&exactpage=247&totalpages=39&AllOffset=1> (Erişim Tarihi: 7 Mart 2015)

kaydedilmiştir.⁷²⁴ Ekonomik yaşamın can damarını hububat üretimi oluşturmuştur. Meyvecilik de önemli bir ziraî faaliyet olup hububattan sonra gelmiştir.

Malatya, milattan önceki dönemlerden başlamak üzere meyve üretiminde- özellikle kayısı- önde gelen bölgelerden olmuştur. Şehrin adının Hititçe’de meyve bahçesi ve bal anlamlarına gelen Maldiya’dan gelmesi şehirdeki meyvecilik deneyiminin yaklaşık üç bin yıllık olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Strabon, Malatya’da üretilen kayısı şaraplarının Atina şaraplarıyla rekabet ettiği hatta ondan daha lezzetli ve talep edilir olduğunu kaydetmektedir.⁷²⁵ Türkiye Selçukluları döneminde Konya ve Kayseri ile birlikte Malatya şehri bağ-bahçe ve meyveciliğin önde geldiği şehirlerdendi.⁷²⁶ XIV. Yüzyılda kayısının iç ve dış piyasa dolaşımı hakkında ayrıntılı bir bilgiye sahip olmasak da önemli bir üretim kolu olarak varlığını koruduğunu söyleyebiliriz. Günümüz Anadolusunda da kayısı üretiminde ve ihracatında Malatya ilk sıralarda gelmektedir.

Türkler şehre hâkim olmaya başladıkları XII. Yüzyıl başından itibaren şehirdeki ziraî üretimi arttırmaya yönelik tedbirler almışlardır. Dânişmendliler döneminde başlayan üretimi arttırma tedbirleri Selçuklularla devam etmiştir. İlhanlılar Anadolu’ya hâkim olduktan sonra özellikle Gâzân Han döneminde üretimi

⁷²⁴ Örneğin Makrizî, Mısır gıda tarihini başlangıcından Hicrî 808/Miladî 1405’e kadar kaleme almıştır. Eserinde hububat üretimi başta olmak üzere fiyat değişiklikleri hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Bkz. Makrizî, Takıyuddîn Ebû’l-Abbâs Ahmed bin Ali, **İğâset el-ümme bi-Keşf el-ğumme**, Nşr. Muhammed Mustafa Ziyâde-Cemâleddîn Muhammed eş-Şeyâl, Kahîre 1422/2002.

⁷²⁵ Strabo, **The Geography of Strabo**, Book XII, Chapter 2, 1928, p. 351.

⁷²⁶ Mustafa Akdağ, **Türkiye’nin iktisadî ve İçtimaî Tarihi**, C. 1, s. 25.

arttırmaya yönelik tedbirler devam etmiştir. Gâzân Han döneminde tarım arazilerinin üretimini arttırma, yeni tarım arazileri oluşturarak üretime açma, piyasadaki paraların değerlerinin arttırılması, bütün İlhanlı ülkesinde sikke, uzunluk ve ağırlık ölçülerinde eşit oranlar kullanma gibi başlıklarda bir dizi reform yapıldı.⁷²⁷ Bu reformların yürütücüsü geniş yetkileri uhdesinde bulunduran Reşidüddîn Fazlullah idi.⁷²⁸ Gâzân Han döneminde yapılan reformlar, tüm İlhanlı ülkesini dolayısıyla Anadolu'yu ve Malatya'yı da kapsamıştır.

⁷²⁷ Bu reformlardan sikke ve ağırlık ölçüleri ile ilgili olanları şunlardır: Argun ve Keyhatu dönemlerinde sikkedeki gümüş oranı 9/10 miktarında idi. Gâzân Han yayınladığı bir yarlğ ile Rûm, Fars, Kirman, Gürcistan ve Mardin'de kendi adına basılacak sikkelerdeki gümüş oranını 2/10 miktarına düşürerek hem sikkenin değerini korudu hem de tüm İlhanlı ülkesinde eşit sikke darbını sağladı (Bkz. Reşidüddîn Fazlullah, **Dâstân-Gâzân Han**, s. 282; Osman G. Özgüdenli, **Gâzân Han ve Reformları (1294-1305)**, s. 274 vd). Ağırlık ölçüleri alanında yapılan reformlara gelince, demirden yapılmış eşit ağırlıkta kileler kullanıldı. Ölçülerde birliği sağlamak amacıyla vezn-i Tebrizî ihdas edilerek her bir men 1 dirhem 11 kıt'â olarak tespit edildi. 10, 5, 2, 1, 0.5, 0.25 ve 0.125 menlik ağırlık kileleri çıkarıldı (Bkz. Reşidüddîn Fazlullah, **Dâstân-ı Gâzân Han**, s. 288-289). 10 men 260 gümüş dirheme tekabül ediyordu (Bkz. Reşidüddîn Fazlullah, **Dâstân-ı Gâzân Han**, s. 290).

⁷²⁸ Petrushevsky, "The Socio-Economic Condition of Iran Under the Il-Khans", **The Cambridge History of Iran**, Volume 5, Ed. J. A. Boyle, Cambridge 1968, s. 483-537.

İlhanlı merkezinden yayınlanan bir yarlğ ile ÷lke topraklarından 20.000 feddanlık⁷²⁹ bir alanının padişah hassı olarak ayrılması emredildi. Bu bağlamda Bağdat’a 3.000 feddan, şiraz’a 3.000 feddan emredilip kalan 14.000 feddan ise R÷m, Irak, Azerbaycan ve Diyar-ı Bekr arasında paylaştırıldı.⁷³⁰ Bu toprakları işlemek ÷zere tohum, alet, ök÷z ve diğeri ihtiyaçlar karşıldı. Her bir feddan tarım arazisinden elde edilen mahsul için 601 dinar⁷³¹ ve 4 tohum *divana* (hazine) aktarılacaktı. Bu alanların işlenmesi amacıyla çiftçilere önceden verilen ziraat araçları eksiksiz teslim edilecekti.⁷³² Eğeri bu aletler teslim edilmezse her bir çift ök÷z ve tohum için 185 dinar tazminat ödenecekti.

⁷²⁹ Feddan, yaklaşık 6.368 m² lik alan ölçüsüdür. Walter Hinz, **İslâm’da Ölçü Sistemleri**, s. 80.

⁷³⁰ Vassaf, **Tecziyetü’l-emsar**, s. 211.

⁷³¹ İlhanlılar döneminde piyasalarda hem altın hem de gümüş sikke tedâv÷ldeydi. Günlük hayatta sık kullanılan gümüş sikke idi ve dirhem cinsinden hesaplanıyordu. Altın ile kıyaslandığında 6 gümüş dirhem 1 altın dinara eşit geliyordu. Altın dinar genel olarak miskal olarak adlandırılıyor ve 1 miskal 4,250 mg’lık ağırlığa tekabül ediyordu. Daha büyük para birimi ise T÷men idi ve 1 T÷men 10.000 altın dinara, 60.000 gümüş dirheme denk geliyordu. İlhanlılar döneminde altın-gümüş sikke miktarları, piyasalarda dolaşımı ve kur değışiklikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. A. Z. Velidî Togan, “Moğollar Devrinde Anadolu’nun İktisadî Vaziyeti”, **THİTM**, I, 1931, s.1-42; Barthold, “İlhanlılar Devrinde Malî Vaziyet”, **THİTM**, I, 1931, s.135-159.

⁷³² Vassaf, **Tecziyetü’l-emsar**, s. 211.

Tarım ile ilgili alınan bu reform kararları İlhanlı ülkesinde uygulamaya başlandı. Irak-ı Arab, Irak-ı Acem, Horasan, Diyar-ı Bekr, Diyar-ı Rebiâ, Şiraz, Kirman, Azerbaycan ve Anadolu’da yeni tarım sahaları oluşturularak bu sahalar üretime açıldı. *Vezâret* makamını uhdesinde bulunduran ünlü İlhanlı veziri Reşidüddîn, Gâzân Han ve kendi adına ülke topraklarında yeni çiftlikler kurdurarak bu çiftliklerin yönetimine kendi çocuklarını atadı. Reşidüddîn’e ait olan ve çoğunluğu evlatlarına yazılan mektuplardan oluşan *Mukatebât-ı Reşidî* adlı eserden kurulan bu çiftliklerin sayısı ve işleyişleri hakkında ayrıntılı bilgi edinebiliyoruz.

Reşidüddîn, Anadolu’daki emlakının kontrolünü elinde bulunduran oğlu Celâl’e yazdığı mektupta: *“Bâki olan Allah Teâlâ’nın izzet u ikramına layık oğlum. Varlığı ile en yüce noktaları ihâta eden Allah’a selam olsun. O’nun berrak sıfatının vefa kaynağına dayandığı herkesçe mâlumdur. Yönetim sahana yapılacak saldırılara karşı cesur ol. Seni çekemeyenler muhalefet ettiğini, İslâm’ın büyük Padişahı ve Yedi İklimin Âmiri [Gâzân Han]’ne kullukta ve hizmette kusur ettiğini bildirdiler. Yani oğlumun memleketin kontrolü ve riâyet hususlarında kusur işlediğini söylediler. Vakit, maîyetindeki büyük-küçük, sefil-ulu herkesle birlikte saadet kapısına girme vaktidir. Büyük Hakan’ı överek onun devletine dua ile bağlan. Gâzân Padişah’a-Allah onun mülkünü sonsuz kılsın- kulluk anlamında Malatya düzlüğünde [sahra-ı Malatya], Fırat’ın kenarından geniş ve etrafı çitli bir kanal kaz. O kanal üzerinde 10 muteber köy kur. Civar yerlerden, Rûm ülkesinden, Kıserrin [Kinnesrin]’den ve Âvâsım’dan reâyâ getirip o köylere yerleştir. O reâyaya yönetici ve vekiller tayin ederek onları kuvvetlendir. Açtığın kanalı, suları sekiz köye ulaşacak şekilde ve her kanalı kuracağın köyün iki yakasından geçecek şekilde kaz. Açacağın bu kanallar*

*şehir merkezinden, mevrâdan geçerek tekrar Fırat Nehri'ne ulaşsın.*⁷³³” Reşidüddîn, açılacak kanalın ve kurulacak köylerin planını mektubuna eklemiştir. Çizilen projede kurulacak on köy ve bu köylerin sulamasında yararlanılacak kanalların sekizi Gâzân Han adına; biri Reşidüddîn diğeri de projeyi yürütecek Celâl adınadır. Gâzân Han adına açılması istenen kanal ve kurulan köyler; Karye-i Gâzân-âbad ve Nehr-i Gâzân-âbad, Karye-i Mahmûd-âbad ve Nehr-i Mahmûd-âbad, Karye-i Sultân-âbad ve Nehr-i Sultân-âbad, Karye-i Mübârek-âbad ve Nehr-i Mübârek-âbad, Karye-i Şah-âbad ve Nehr-i Şah-âbad, Karye-i Zafer-âbad ve Nehr-i Zafer-âbad, Karye-i Saadet-âbad ve Nehr-i Saadet-âbad, Karye-i Devlet-âbad ve Nehr-i Devlet-âbad’dır. Reşidüddîn adına, Karye-i Reşid-âbad ve Nehr-i Reşid-âbad; oğlu Celâl adına Karye-i Celâlîye ve Nehr-i Celâlîye’dir.⁷³⁴

Bu kanal ve tarım alanları projesinin uygulanması ile ilgili olarak Zeki Velidi Togan, Reşidüddîn’in 1317 senesinde oğlu Celâl’e yazdığı Malatya ve diğer yerlerdeki emlâkını paylaşılmasını içeren mektubuna ve günümüzde Aşağı Mahmûd-âbad ve Yukarı Mahmûd-âbad köylerinin varlığına dayanarak projenin hayata geçirildiğini kabul etmektedir.⁷³⁵ Reşidüddîn’in oğlu Celâl, Aksarayî ve Hâfız Ebrû’nun kayıtlarına göre 1317’de Anadolu *Sahib-i Divan-ı Rûm*’u olarak

⁷³³ Reşidüddîn Fazlullah Ebû’l-Hayr, **Mukâtebât-ı Reşidî**, s. 246-247.

⁷³⁴ Reşidüddîn Fazlullah Ebû’l-Hayr, **Mukâtebât-ı Reşidî**, s. 246-247; Osman G. Özgüdenli, **Gâzân Han ve Reformları (1294-1305)**, s. 300, 461 nolu dipnot.

⁷³⁵ Zeki Velidî Togan, “Reşidüddîn’in Mektuplarında Anadolu’nun İktisâdî ve Medenî Hayatına Ait Kayıtlar”, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 15, S. 1-4’ten Ayrı Basım, 1954, s. 1-18.

atanmıştır.⁷³⁶ Bu tarih haricinde onun Anadolu'ya geldiğine dâir başka bir kayıt yoktur. Proje, Gâzân Han dönemine aittir. Günümüzde benzer isimli yerlerin bulunması projenin uygulandığının tek başına kanıtı olmasa da Reşidüddîn'in vasiyetinde kendine ait 100 feddanlık tarım arazisine işaret etmesi, projenin uygulanmış olabileceğini göstermektedir.

Malatya ve diğer yerlerde yeni tarım arazilerinin üretime açılması, dönemin kaynağı Vassaf'ın belirttiği 20.000 feddan arazinin padişahın has incusu olarak belirlenmesi yarlığı ile ilgili olabilir. Bu yarlığın tarihi kesin olarak belli olmamakla birlikte Vassaf, 699/1300 yılı olaylarının hemen arkasından bu yarlıktan bahsetmektedir. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi bu arazilerin bir bölümü Anadolu'dan elde edilmiştir. Reşidüddîn'in, Anadolu'daki emlâkının feddan türünden miktarına bakıldığında; Erzincan'da 100, Sivas'ta 50, Tokat'ta 100, Bâbirt (Bayburt)'te 50, Corşîn'de 100, Cubukcur (Çabakçur)'da 50, Keyfe'de 100, Palu'da 100, Divriği'de 50, Hirtebirt (Harput)'te 50, Amid'de 50, Kayseri'de 100, Malâtiyye'de 100, Tarsus'ta 100, Antakya'da 50, Abkil'de 20, Güzelhisar'da 10, Çemizgezek'te 10, Engûriye'de 20, Kırşehir'nde 20, Amasya'da 50, Donguzlu'da 50, İsnaf'ta 20, Kutay (Kütahya)'da 30, Konya'da 50, Arab Gird'de 20, Kal'at-ı Kemah'ta 20, Sinop'ta 10, Hani'de 20, Hettah'ta 10, Larend'e'de 20, Karasi'de 10 ve Eflan'da 50 feddan olmak üzere toplam 1.590 feddandır.⁷³⁷

Reşidüddîn'in Malatya'daki emlâkı Anadolu'daki toplam emlâkının yaklaşık % 6,5'ini oluşturmaktadır. Malatya'da yeni kurulan köylerin sekizinin Gâzân Han

⁷³⁶ Aksarayî, **Müsâmeret el-Ahbâr**, s. 253; Hâfız Ebrû, **Zeyl-i Câmiu't-Tevârih-i Reşidî**, s. 122 vd.

⁷³⁷ Reşidüddîn Fazullah Ebû'l-Hayr, **Mukâtebât-ı Reşidî**, s. 226 vd.

adına olması gelirlerinin Has incu olarak hükümdara aktarıldığını göstermektedir. Kalan iki köy ise Reşidüddîn kendisine ve ailesine aittir. Şahsına ait bu iki köydeki tarım arazilerinin miktarının 100 feddan olması kalan sekiz köyün tahmini 400 feddanlık bir alan olmasını icab ettirir. Bu ise Malatya için ayrılan toplam 500 feddanlık bir tarım alanına tekabül eder ki Malatya'nın verimliliğini göstermesi bakımından önemlidir.

İlhanlılar dönemi müelliflerinden Kaşanî, eseri *Tarih-i Olcaytu*'da: “10 Şevvâl 707 [14 Nisan 1307]'de İran veziri Hoca Reşidüddîn, bu biçarenin telif ve tasnifi olan *Camiü't-Tevârih* kitabını merdûd Yahudîler eliyle Sultân'ın görüşüne arz etti. Buna karşı ödül olarak emlâk, arazi ve nahiyelerden 50 tümen mal aldı. Her yıl tarlaların ve yaylaların ürünlerinden kendisine 20 tümen mal ulaşır.”⁷³⁸ kaydını düşmektedir. Bu kayıttan Reşidüddîn'in mal varlığını arttırdığı görülmektedir. Malatya'daki emlâkı da sonrada artmış olabilir.

2. Dokumacılık

XIV. Yüzyılda Malatya'da ziraî üretimden sonraki ekonomik faaliyetlerin başında dokumacılık gelmekteydi. Memlûklar 1315'te şehri zaptettiklerinde yaklaşık 19.000 civarında dokuma tezgâhını Haleb'e götürmüşlerdi.⁷³⁹ Kaynaklardaki bu bilgi

⁷³⁸ Kaşanî, **Tarih-i Olcaytu**, Sadeleştiren Mehin Hanbelî, s. 54 vd; Krş. Kaşanî, **Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)**, Çev. Derya Örs, s.94.

⁷³⁹ En-Nüveyrî, **Nihâyet el-Ereb**, Tahkîk İbrahim Şemseddîn, C. 32-33, s. 168; Makrizî, **es-Sülûk**, C. 2, Beyrût-Lübnân, s. 502; Osman Turan, **Türkiye**, s. 641.

abartı gibi görünse de şehirdeki dokuma endüstrisinin hacmini göstermesi bakımından önemlidir. Bu dokuma tezgâhları (navl), hane tipi tezgahlar olabileceği gibi endüstri tipi geniş tezgahlar da olabilir. 19.000 civarında dokuma tezgâhı geniş bir sanayi kompleksini gerektirdiğinden ve Malatya'nın fizikî alanının böyle bir kompleks için yetersiz kalacağı düşüncesinden hareketle Malatya'daki dokuma faaliyetlerinin hane tipi tezgâhlarda yürütüldüğü söylenebilir.

XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Malatya dokumaları, Anadolu ve Mısır pazarlarında çok talep edilen mensucât ürünleri arasındaydı. Malatya'nın sof dokuması bir marka haline gelmişti.

Memlûk Devleti hükümdarları tarafından bir hâkimiyet işareti olarak kullanılan Kellûte, kırmızı Malatya yününden yapılıyordu.⁷⁴⁰ Üzerinde çeşitli hâkimiyet sembol, ibâre ve ayetleri bulunan başlık anlamında kullanılan Kellûte, altın yaldızla işleniyordu.⁷⁴¹ Kellûte, kullanım alanı bakımından sınırlı olsa da yani sadece hükümdarlar tarafından kullanılsa da Malatya dokumalarının Anadolu, Suriye ve Mısır bölgelerindeki marka değerini göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

⁷⁴⁰ İç kısmı pamuktan ve köşeli olan Kellûte, Memlûkler döneminde üç çeşitti: İlki, enseyi örtecek şekilde uzayan ve üzerine küçük sarık sarılan Kellûte-i Tarhaniyye idi. İkincisi bu başlığın daha küçük bir formu olan ve Memlûk hükümdarı el-Melik en-Nâsır tarafından ihdas edilen Kellûte-i Nâsırîye idi. Sonuncusu ise Berkuk tarafından ihdas edilen ve daha büyük ve eğri olan Kellûte-i Çerkesîye idi. Bu üç Kellûte de kırmızı Malatya yününden imâl ediliyordu. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Medhal**, s. 419, 2 nolu dipnot.

⁷⁴¹ Altan Çetin, **Memlûk Devleti'nde Askerî Teşkilât**, s. 232.

Evliya Çelebî, Seyâhatnâmesi'nde Malatya halkının samûr kürk ve renkli soflar giydiklerinden; şehrin beyaz pamuk ipliği ve beyaz pamuk bezinin meşhur olduğundan bahsetmektedir.⁷⁴² Bu bilgiden, Malatya dokumalarının Osmanlılar döneminde de değerini koruduğu anlaşılmaktadır.

3. Ticaret

Malatya; İran-Anadolu-Suriye-Mısır ve Karadeniz-Anadolu-Suriye-Irak ticaret yollarının kesiştiği bir noktada yer alıyordu.⁷⁴³ Anadolu, tarih boyunca Asya ile Avrupa ve Karadeniz ile Akdeniz, Basra Körfezi ve Kızıldeniz arasında bir köprü vazifesi görmüştür. Türkiye Selçukluları döneminde Antalya, Alâîye (Alanya) ve Sinop'un fethi kuzey-güney ticaretinin gelişmesini sağlamıştır.⁷⁴⁴

Anadolu ticaret yolları batı-doğu istikametinde şu şekilde idi: Antalya-Alanya Limanlarından başlayan ana yol Konya-Aksaray-Kayseri-Sivas-Erzincan-Erzurum istikâmetinin takip ile İran'a ulaşıyordu.⁷⁴⁵ Sivas'tan ayrılan bir yol Malatya-Diyar-ı

⁷⁴² Evliyâ Çelebî bin Derviş Muhammed Zillî, **Evliyâ Çelebî Seyâhatnâmesi**, 4. Kitap, s. 14, 15.

⁷⁴³ Claude Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, Çev. Erol Üyepazarcı, s. 123.

⁷⁴⁴ Altan Çetin, "Memlûkler Devrinde Mısır-Anadolu İktisadiyatında Yollar", **Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına**, İstanbul 2008, s. 532.

⁷⁴⁵ Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin iktisadî ve içtimaî Tarihi**, C. 1, s. 30; Altan Çetin, "Memlûkler Devrinde Mısır-Anadolu İktisadiyatında Yollar", **Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına**, İstanbul 2008, s. 533.

Bekr-Mardin-Musul üzerinden Bağdat ve Basra'ya⁷⁴⁶; diğer yol Malatya-Zibatra-Ayn Tab-Haleb-Dımaşk üzerinden Mısır'a ulaşıyordu. Bu ikinci yol çoğunlukla askerî seferler için kullanılıyordu.

Anadolu ticaret yolları kuzey-güney istikametinde ise şu şekilde idi: Sinop ve Samsun limanlarından başlayan bir yol Çorum-Ankara-Konya üzerinden Antalya'ya; diğer yol Samsun-Amasya-Tokat-Sivas ve Malatya'ya ulaşıyordu. Malatya'ya ulaşan bu yol Zibatra üzerinden Halep'e; Diyar-ı Bekr üzerinden Bağdat ve Basra'ya ulaşıyordu.

XIII. ve XIV. yüzyıllarda Anadolu'dan Mısır'a safran, susam, bal, bal mumu, meşe mazısı, Şam üzümü, Kütahya şapı, halı ve kereste ihraç edilirken Mısır'dan kumaş, sabun, kalay, kurşun; şeker, keten ve biber ithal ediliyordu.⁷⁴⁷ Uluslararası Anadolu ticaretinin kavşak noktalarından birinde yer alan Malatya, özellikle Memlûk ticareti için önemli bir Pazar yeri idi. Karadeniz'in kuzeyinden alınan bir memlûk önce Kırım limanına getirilir, buradan Sinop ya da Samsun'a taşınır. Buralardan Antalya yoluyla Akdeniz üzerinden Mısır'a veya Sivas yoluyla Malatya üzerinden Halep'e oradan da Mısır'a götürülürdü. Tezimizin dördüncü bölümünde de işaret ettiğimiz gibi 1422'de Memlûk Sultanı olarak tahta çıkan el-Melik el-Eşref, 791/1389-1390'de satın alındığı Kırım'dan Malatya'ya getirilmiş, dönemin Malatya Nâibi el-Emîr Dokmak el-Muhammedî tarafından satın alındıktan bir süre sonra

⁷⁴⁶ İsmet Kayaoğlu, "Anadolu Selçukluları Devrinde Ticarî Hayat", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XXIV, S. 1, (Ankara 1981), s. 364 vd.

⁷⁴⁷ W. Heyd, **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi**, Çev. Enver Ziya Karal, TTK., Ankara 2000, s. 608, 610.

Bilâd-ı Şam'a gönderilerek burada el-Melik ez- Zâhir Berkûk'a satılmıştı.⁷⁴⁸ Malatya Pazarı bu bakımdan önemli idi.

XV. Yüzyılda Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ı ziyaret eden Josaphat Barbaro, seyahatnâmesinde Malatya ile ilgili olarak şu bilgiyi vermektedir: “... *Uzun Hasan Bey ve oğullarından izin alarak Erzincan'a gelmişim. Bir ay orada durdum ve Haleb'e gitmek için Haleb kervanını bekledim. Erzincan'dan yola koyulduktan sonra Cymis ve Arapgir'den geçtim. Bunlar küçük şehirlerdi. Daha sonra Malathea [Malatya] adlı ticaret merkezi durumunda ve Mısır Sultanının ülkesinin sınırında olan güzel bir şehre vardık. Erzincan'dan bu şehre kadar çok fazla dağlar ve dereler vardır. Yolları bütünüyle taşlıktır. Yolda çok fazla halkı olmayan beldelere ve evlere rastladık. Malatya'ya vardığımızda gümrük memuru benim de içinde bulunduğum kervanın arasında aşağı yukarı dolaşüyor ve vergi vermesi gereken kişileri dikkatlice teftiş ediyordu. Bu esnada ben bir köşeye oturmuş ve kervanın hareket etmesini bekliyordum. Kervancılardan bir yanıma geldi ve senin mesleğin nedir? Senin Kudüs'e gittiğini söyledikleri için gümrük memuru senden beş duka isteyecek. Şimdi onun yanında git kendini muaf eyle.*”⁷⁴⁹ Seyyahın bu ifadelerinden anlaşılacağı gibi Malatya, ticari önemini XV. Yüzyıl boyunca da korumuştur.

⁷⁴⁸ İbn Tağrıberdî, Cemâleddîn Ebû'l-Mehâsin, **el-Menhel es-Sâfi ve'l-Müsteva fi Bâd el-Vâfi**, Tahkîk Dr. Nebîl Muhammed Abdülaziz, C. 3, Kahîre 1985, s. 256.

⁷⁴⁹ Josaphat Barbaro, **Anadolu'ya ve İran'a Seyahat**, s. 114-115.

ALTINCI BÖLÜM: XIV. YÜZYIL'DA MALATYA'DA MİMARÎ YAPILAR

A. MİMARÎ YAPILAR

1. Câmîler

a. Câmî-i Kebîr (Ulu Câmî)

Günümüzde Battalgâzî ilçesi sınırlarında bulunan ve ibadete açık olan Malatya Ulu Câmî'sinin yapım tarihi tartışmalıdır.⁷⁵⁰ Eser, orijinal planı ve tuğla

⁷⁵⁰ Oktay Aslanapa, Malatya Ulu Câmî'sinin yapı teknikleri ve süsleme özelliklerine dayanarak I. Alâeddîn Keykûbad döneminde 1224 yılında yapıldığını kabul etmektedir. (Bkz. Oktay Aslanapa, **Anadolu'da İlk Türk Mimarîsi Başlangıcı ve Gelişmesi**, Ankara 1991, s. 38 vd; Oktay Aslanapa, **Türk Sanatı**, 5. Basım, İstanbul 1999, s. 123). Doğan Kuban da Oktay Aslanapa gibi eserin I. Alâeddîn Keykûbad'ın iktidarı sırasında 1224'te yapıldığını kabul etmektedir. (Bkz. Doğan Kuban, **Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı**, İstanbul 2002, s. 127). Zeki Sönmez, bu iki araştırmacı ile aynı görüştedir (Bkz. Zeki Sönmez, **Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslâm Mimarîsinde Sanatçılar**, TTK., Ankara 1989, s. 244). 1530 Tarihli Malatya Vakıf ve Mülk Defteri'nde Ulu Câmî ile ilgili şu kayıt bulunmaktadır: *Evkâf-ı Câmî-i Kebîr der bâtin-ı Malatya ki merhûmü'l-mağfurleh Keykâvûs bin Keyhüsrev müessisidir* (Ersin Gülsoy-Mehmet Taşdemir, **Vakıf ve**

malzemesi bakımından Büyük Selçukluların İran'daki câmîlerine (zevvare) benzemektedir.⁷⁵¹ Mimarı Yâkub bin Ebû Bekr el-Bennâ el-Malatî, hattatı Ahmed bin Yâkub'dur.⁷⁵² Mihrab önü kubbesi, buna bitişik eyvanı ve eyvan ortasında yer alan havuzu ile eser, Büyük Selçuklu Câmi üslûbunun Anadolu'daki tek örneğidir.⁷⁵³ Mihrab önü kubbesi tamamen tuğladan yapılmıştır. Yarım küre şeklindeki bu kubbe, Büyük Selçuklu yapıları olan İsfahan Cuma Mescidi ve Melikşah türbelerindeki kubbe yapısı ile aynı özelliktedir. Kubbeyi oluşturan tuğlalar değişik şekillerde dizilerek spiral bir görünüm elde edilmiş ve kubbenin tam ortasına patlıcanî ve firûze mozaik çinilerden bir mühr-i Süleyman işlenmiştir. Kubbe, on altı köşeli bir kaide üzerine oturtulmuş ve kaide patlıcanî çini mozaiklerle süslenerek üzerine ayet kitabesi yerleştirilmiştir. Eser, orijinal planı, kubbeye geçiş elemanları, tuğla istifi ve çini işlemleriyle Büyük Selçuklu ekolünden gelen sanatçılar tarafından yapılmış izlenimi uyandırır da kitabesinden de anlaşılacağı üzere mimarının Malatyalı olması

Mülk Defteri, s. 2). Türkiye Selçuklu hükümdarı olarak iki Keykâvus bin Keyhüsrev bulunmaktadır. Câmi'nin hangi Keykâvûs tarafından yapıldığı belli olmamakla birlikte aşağıda da değinileceği üzere eser, II. İzzeddîn Keykâvûs döneminde bir tamir görmüştür. I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in oğlu İzzeddîn Keykâvus'u meliklik merkezlerinden biri olan Malatya'ya tayin ettiğine yukarıda değinmiştik. Ulu Câmi'nin İzzeddîn Keykâvus'un meliklik vazifesinde kaldığı bu süre içerisinde veya iktidara geldiği 1211'den sonra yapılmış olma ihtimali oldukça kuvvetlidir.

⁷⁵¹ Oktay Aslanapa, **Anadolu'da İlk Türk Mimarîsi**, s. 40.

⁷⁵² Zeki Sönmez, **Anadolu Türk-İslâm Mimarîsinde Sanatçılar**, s. 244.

⁷⁵³ Oktay Aslanapa, **Anadolu'da İlk Türk Mimarîsi**, s. 40; Oktay Aslanapa, **Türk Sanatı**, s. 123; Doğan Kuban, **Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı**, s. 127.

ve bu yapıda kullanılan mozaik çini tekniğine eser bina edilene kadar İran'da rastlanılmaması gibi özellikleri ile Anadolu câmî tipolojisi özelliği taşımaktadır.⁷⁵⁴ Mimarî Yakub bin Ebû Bekr'in isminin çini üzerinde bulunması onun hem eserin mimarî hem de çini ustası olduğunu göstermektedir.

Câmînin tuğla dışında kalan kısımları taştan yapılmıştır. Avlunun kuzey cephesi orijinal planında iki nefli iken sonradan avlu revaklarından biri de buraya katılarak bu son kısım bir duvarla câmîden ayrılmıştır. Asıl mihrabın hemen solunda ikinci bir mihrab yer almaktadır. Bu ikinci mihrabın sağ cephesi üzerinde yer alan kitâbede burasının Kayserriya el-Mübareke yani çarşı olduğu ve el-Makarr el-Şerîf Köşli es-Seyfî tarafından yaptırıldığı kayıtlıdır. Kitabe üzerinde herhangi bir tarih kaydı bulunmasa da Köşli es-Seyfî el-Kalemtavi'nin 26 Şevvâl 790/28 Ekim 1388'de Hama Niyâbeti görevini sürdürürken Mintaş yerine Malatya Niyâbeti'ne atandığına tezin dördüncü bölümünde değinmiştik. Köşli'nin Malatya Niyâbeti görevi 22 Cemâziye'l-ahîr 791/18 Haziran 1389'e kadar sürmüştür. Dolayısıyla câmî bitişiğindeki bu çarşı, 1388-1389 yılları arasında yapılmış olmalıdır.

Ulu Câmî'nin dışarıya açılan iki taç kapısı (portal) vardır. Batı taç kapısı II. İzzeddîn Keykâvûs döneminde 645/1247'te yapılmıştır.⁷⁵⁵ Kapının mimarî Üstaz

⁷⁵⁴ Zeki Sönmez, **Anadolu Türk-İslâm Mimarîsinde Sanatçılar**, s. 245.

⁷⁵⁵ *İnnemâ ye'miru mesâcidallahi men amene billahi ve'l-yevmi'l-ahiri ve akâme es-salate ve atâ zekate ve lem yehşâ illallah feâsâ ulaîke an yekunu mine'l-muhtedin. Umr-i bi-imâret-i hazâ el-bâb el-mübârek fî eyyâm-ı devlet-i es-Sultân el-Âzam İzz ed-dünya ve'd-dîn Ebî'l-Feth Keykâvûs bin Keyhüsrev burhân-ı Emîrû'l-mü'minîn halledallahu mülkehu. el-Abd ez-Zâîf el-muhtac ilâ rahmete rabbehu Şahabeddîn İlyas bin Şahab bin Ebî Bekr ahsenallahu tevfikeyhu fî gurre Rebiü'l-evvel sene hıms*

Hüsrev el-Bennâ'dır.⁷⁵⁶ Câmî'nin diğer taç kapısı kible duvarına bitişik olan doğu taç kapısıdır. Batı taç kapısına göre daha sade olan bu kapı, bitki motifleriyle süslenmiştir.⁷⁵⁷ Bu kapı üzerinde yer alan 672/1273-1274 tarihli tamir kitâbesinden câmînin bu tarihte batı taç kapısını bina eden Üstad Hüsrev el-Bennâ tarafından yenilendiği anlaşılmaktadır.⁷⁵⁸ Tamamen tuğla malzemesinden oluşan câmî minaresinin günümüzde sadece gövdesi ayakta kalmıştır.⁷⁵⁹

ve erbâîn ve sittemîe. Bkz. Zeki Oral, "Malatya Kitâbeleri", **III. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 15-20 Kasım 1943), Kongreye Sunulan Tebliğler**, TTK., Ankara 1948, s. 434-440. Ekler kısmı 4 nolu kitâbe; Oktay Aslanapa, **Anadolu'da İlk Türk Mimarîsi**, s. 41; Oktay Aslanapa, **Türk Sanatı**, s. 125; ; Doğan Kuban, **Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı**, s. 127;

⁷⁵⁶ Zeki Sönmez, **Anadolu Türk-İslâm Mimarîsinde Sanatçılar**, s. 244; Oktay Aslanapa, **Anadolu'da İlk Türk Mimarîsi**, s. 41.

⁷⁵⁷ Oktay Aslanapa, **Anadolu'da İlk Türk Mimarîsi**, s. 42.

⁷⁵⁸ *Bismillahirrahmanirrahîm. Ve Enne'l-mesâcide lillahi. Felâ ted'û mâ-Allahi ehaden. [Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Şüphesiz mescidler Allah'ındır. O halde Allah ile birlikte hiç kimseye kulluk etmeyin.]* (Kur'an-ı Kerîm, Cin Sûresi, Ayet 18). ...*Ve ma tukeddîmu li-enfusukum min harin tecudduhu indallah. Innallahe bima tâ'melune basîr. [Kendiniz için her ne iyilik işlemiş olursanız Allah katında onu bulursunuz. Şüphesiz Allah bütün yaptıklarınızı görür.]* (Kur'an-ı Kerîm, Bakara Sûresi, Ayet 110). *Emere tecdîd-i haze'l-câmî el-eâzim-i Azmullah kadruhu abd min ibâdallah takabbel Allah minhu ve asabehu bi-keremehu ve rahmetehu fî şuhûr- sen isneyn ve seb'in ve siitemie. [Bu câmî, yüceler yücesi Allah'ın muvaffak etmesi ile Allah'ın ondan razı olmasını, onu bağışlamasını, ona kerem ve rahmet etmesini*

XIII. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren ibadete açılan Ulu Câmi, XIV. yüzyıl boyunca Malatya şehrinin merkez ibadethânelerinden biri olarak hizmet etmiştir. Malatya'daki ilk câmi, şehrin İslâm hâkimiyetine girişiyle inşa edilmiştir. Bugün yerini tespit edemediğimiz bu câmi yerine kuvvetle muhtemel Dânişmedliler döneminde bir câmi yapılmıştır. Dânişmedlilerden Selçuklulara intikal eden mimarî yapılar hakkında maalesef bilgimiz yoktur. Bu nedenle Malatya Ulu Câmi- Malatya şehri için- günümüzde ibadete açık olan en eski Selçuklu yapısı olması bakımından önemlidir.

b. Melik Sûnullah Câmi

Câmi, yapım tarihi belli olmamakla birlikte, tezimizin üçüncü bölümünde de değindiğimiz üzere Eretnalılar döneminde Malatya'da hâkim olan Melik Sûnullah adınadır. Minaresi 796/1393-1394'da dönemin Malatya Nâibi Çerkes bin Abdullah el-Hüseynî tarafından yaptırılmıştır.⁷⁶⁰ Câminin duvarına bitişik olan ve Melik

uman Allah'ın kullarından biri tarafından 672 yılında tamir edildi.] Bkz. Zeki Oral, "Malatya Kitâbeleri", III. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 15-20 Kasım 1943), Kongreye Sunulan Tebliğler, TTK., Ankara 1948, s. 434-440. Ekler kısmı 5 nolu kitâbe.

⁷⁵⁹ Oktay Aslanapa, **Anadolu'da İlk Türk Mimarîsi**, s. 42.

⁷⁶⁰ Bkz. Zeki Oral, "Malatya Kitâbeleri", **III. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 15-20 Kasım 1943), Kongreye Sunulan Tebliğler**, TTK., Ankara 1948, s. 434-440. Ekler kısmı 6 nolu kitâbe.

Sûnullah'a ait türbe üzerindeki kitâbeden bu câmînin bir çeşmesi olduğu anlaşılmaktadır. Çeşme, Memlûk nâibi Esen Koca'dan sonra şehre atanan Devlet Han tarafından Cemâziye'l-ahîr 767/Şubat-Mart 1366 senesinde yaptırılmıştır.⁷⁶¹ Yine câmî bitişiğinde bir sadaka el-cârîye taşı bulunmaktadır.⁷⁶² Melik Sûnullah Câmîi günümüzde ayakta olup ibâdete açıktır.

c. Dârü's-Saade Câmîi

Şehrin ahmedeki (iç kale) içinde yer alan ve günümüze sadece birkaç kalıntısı ulaşan bu câmî, Şahabeddîn Mezâmîr'in oğlu Paşa Mehmed tarafından yaptırılmıştır.⁷⁶³ Hangi tarihte yapıldığı bilinmemektedir. Paşa Mehmed bin

⁷⁶¹ Zeki Oral, "Malatya Kitâbeleri", **III. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 15-20 Kasım 1943), Kongreye Sunulan Tebliğler**, TTK., Ankara 1948, s. 434-440. Ekler kısmı 7 nolu kitâbe.

⁷⁶² *Bismillahirrahmanirrahîm. Hazihi sadaka el-cârîye mimmâ enşâe el-fakîr Hüseyin bin Abdullah el-Antakî fî sene hıms ve seb'in ve seb'âmîe. [Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Bu sadaka el-Cârîye fakîr [kul] Hüseyin bin Abdullah el-Antakî tarafından 775/1373-1374'te yapıldı].* Zeki Oral, "Malatya Kitâbeleri", **III. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 15-20 Kasım 1943), Kongreye Sunulan Tebliğler**, TTK., Ankara 1948, s. 434-440. Ekler kısmı 8 nolu kitâbe.

⁷⁶³ *Evkâf-ı Câmî-i Dârü's-saâde ki şehrin Ahmedeki içindedir. Paşa Mehmed bin merhûm Hızır Mirzâ Mirâ binâ itmiştir.* Bkz. Ersin Gülsoy-Mehmet Taşdemir, **Vakıf ve Mülk Defteri**, s. 7.

Şahabeddîn Mezâmîr, Kahîre'den kaçarak Emîr Çoban'a 1324 yılı civarında ilticâ ettiğinden câmînin en iyi ihtimalle bu tarihten sonra yaptırılmış olabileceğini tahmin edebiliriz.

d. Şefer Câmî

Yeri tam olarak belli olmayan Şefer Câmî ile ilgili ilk kayda Mevlâna Hayreddîn Halil bin Yunus bin Haydar el-Hatib'e ait vakıf kaydının bulunduğu 1530 tarihli Malatya Vakıf ve Mülk Defteri'nde rastlıyoruz.⁷⁶⁴ Tarihî Malatya'da bugün câmî kısmı yıkılmış iki minare bulunmaktadır. Bunların biri Şefer Câmî'ne diğeri de birkaç kalıntıdan oluşan Dârü's-Saade Câmî'ne ait olmalıdır. Minarelerden biri tuğla, diğeri taş malzeme kullanılarak yapıldığından ve Şefer Câmî ile Dârü's-Saade

⁷⁶⁴ Vakf-ı evlad-ı Mevlâna Hayreddîn Halil bin Yunis bin Haydar el-Hatib... Zikr olan Karye-i Eğribük'ün cânib-i mâlikânesi bundan sâbık Mevlâna Hayreddîn Halil bin Yunis bin Haydar el-Hatib evlad-ı zükûruna ve evlad inkırazından sonra nefis-i Malatya'da olan Şefer Câmî'ne ve câmî harab olup tamire kâbil olmaya fukarâ-i ümmet-i Muhammed aleyhisselâm vakf itdigü sene seb'a ve seb'in ve seb'a-mie [777/1375-1376] ile müverrah Kadı Ammar bin Abdullah ünvânı ile mu'anven sahîh binâ-sakkları ile ve cânib-i divânîsi dahi Selâtîn-i Mısır Mevlâna-ı mezbûrun evlâdından Mevlâna Hâcî Ahmed bin Hasan el-Hatîb'e ber sebîl-i rızkıyye murabba-i sultânî ile temlik itdigü ibtidâ-i fetihde ketb olunan defter-i pâdişâhîde ve sonraki defterde şer'le sâbit olup vakf-ı mukarrer ve mülk-i mukarrer kayd olunmuş bulunup... Bkz. Ersin Gülsoy-Mehmet Taşdemir, **Vakıf ve Mülk Defteri**, s. 56-57.

Câmîileri XIV. yüzyıla ait olduğundan hangi minarenin hangi câmîye ait olabileceği hakkında bir yorum yapamıyoruz.

2. Mescidler

a. Ömer Bey Mescidi

Melik Sûnullah'ın torunlarından olan ve Memlûkların Malatya'daki hâkimiyetlerinin başlangıcından hemen önce Malatya'yı yöneten Ömer Bey et-Türkmânî adına⁷⁶⁵ yaptırılmış olan mescidin yapım tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Yontma taştan ve tavan kısmı ağaçtan oluşan bu mescid, günümüzde Taş Mescid⁷⁶⁶ olarak marûf olup ibâdete açıktır.

b. Musalla/Namazgâh

Bugünkü Malatya'dan tarihî Malatya'ya giden yolun sağ tarafında kalan ve Meydanbaşı Mahallesi'nde yer alan bu eser, Türkiye Selçuklu emîrlerinden

⁷⁶⁵ “*Enşâe hazâ el-Mescid el-Mübârek el-Emîr el-Âzam el-merhûm Ömer Bek tağammedehullah bi-ğufranehu...*” Bkz. Zeki Oral, “Malatya Kitâbeleri”, **III. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 15-20 Kasım 1943), Kongreye Sunulan Tebliğler**, TTK., Ankara 1948, s. 434-440. Ekler kısmı 9 nolu kitâbe.

⁷⁶⁶ ...*Mescid-i Ömer Beg ki Taş Mescid demekle mârûftur...* Bkz. Ersin Gülsoy-Mehmet Taşdemir, **Vakıf ve Mülk Defteri**, s. 10.

Kemâleddîn Kamyar adına onun vefatından sonra 1243'te yaptırılmıştır. Tarihî Malatya'da ikâmet eden halkın günümüz Malatyasında bulunan bağ-bahçe ve arazilerini işlemek üzere gidiş-gelişlerinde kullandıkları musalla; mihrab, minber ve ibâdet alanından oluşmaktadır. Musalla üzerinde dört kitâbe vardır. İlk kitâbe mihrab kemerinin üstünde olup Kemâleddîn Kamyar ve babasının adını kaydetmesi bakımından kıymetlidir.⁷⁶⁷ Yapıdaki ikinci, üçüncü ve dördüncü kitâbe Memlûk Sultanı el-Melik el-Eşref Ebû'l-Nasr Kayıtbay (1468-1496) dönemine aittir.⁷⁶⁸

⁷⁶⁷ *Emere bi-imâre hazihi el-hatîre fî eyyam-ı Zıllullah-ı fî 'l-arz Rûknü 'd-dünya ve 'd-dîn Ebû'l-Feth Keyhüsrev bin Keykûbad halledallahu mülkehu er-Râcî bi-gufranallah el-Emîr el-Âdl es-Sâîd el-merhûm Kemâleddîn Kâmyâr İbn Şücâeddîn İshâk nevvar Allahu Zarihehu fî tarih evvel-i zi'l-kâde sene erbâîn ve sittemie. [Bu abidevî eser, Zıllullah-ı fî 'l-arz Rûknü 'd-dünya ve 'd-dîn Ebû'l-Feth Keyhüsrev bin Keykûbad'ın -Allah onun iktidarını sonsuz kılsın- saltanatı döneminde Allah'ın mağfiretine ulaşan el-Emîr el-Âdl es-Sâîd el-merhûm Kemâleddîn Kâmyâr İbn Şücâeddîn İshâk- Allah onun mezarını nurlandırsın- emriyle 1 Zi'l-kâde 640/22 Nisan 1243'ta yapıldı.] Bkz. Zeki Oral, "Malatya Kitâbeleri", **III. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 15-20 Kasım 1943), Kongreye Sunulan Tebliğler**, TTK., Ankara 1948, s. 434-440. Ekler kısmı 1 nolu kitâbe.*

⁷⁶⁸ Bkz. Zeki Oral, "Malatya Kitâbeleri", **III. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 15-20 Kasım 1943), Kongreye Sunulan Tebliğler**, TTK., Ankara 1948, s. 434-440. Ekler kısmı 2 ve 3 nolu kitâbe.

3. Medreseler

a. Şahabiyye-i Kübrâ Medresesi

Şahabiyye-i Kübrâ Medresesi, Malatya Ulu Câmîi'nin güney tarafında yer almaktadır. Oldukça harap bir durumda olan eserden günümüze eyvanı ile kapısının batısında bulunan odası ulaşmıştır. Eserin yapım tarihi kesin olarak bilinmemektedir.⁷⁶⁹ Şahabeddîn Mezâmîr adına yapılmıştır.⁷⁷⁰ Plan özellikleri

⁷⁶⁹ Şahabiyye-i Kübrâ Medresesi'nin yapım tarihi ile ilgili olarak Fernard Grenard, Malatya, Divriği, Sivas, Darende, Amasya ve Tokat'a yaptığı gezi notlarında medreseye ait iki kitâbe vermektedir. Bunlardan biri; *Bismillahirrahmanirrahim. Ceddettu haza el-medrese fî eyyam es-Sultân el-Âzam el-Melik el-Eşref ıyyad Allahu devlet... Ameli Üstad Şemseddîn Muhammed bin Osman en-Neccar*. Diğeri; *Ameli Üstad Tekfûr bin İstefan* ibaresini taşımaktadır (Bkz. M. F. Grenard, "Note sur le monuments du moyan age de Malatia, Divrighi, Siwas, Darende, Amasia et Tokat", **Journal Asiatique**, Mai-Juin 1901, XVII, s. 551). Metin Sözen, Grenard'daki bu kaydı esas alarak Şahabiyye-i Kübrâ Medresesi'nin yapım tarihini Memlûk Sultanı el-Melik el-Eşref el-Şaban (1363-1376) dönemi ile tarihlendirip mimarı olarak Şemseddîn Muhammed bin Osman'ı göstermektedir (Bkz. Metin Sözen, **Anadolu Medreseleri Selçuklu ve Beylikleri Devri**, C. II, İstanbul 1972, s. 164). Metin Sözen'in eseri, Anadolu Medreseleri alanında ciddî bir boşluğu doldurması bakımından birçok araştırmacı tarafından temel başvuru eseri olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla Malatya Tarihi ile ilgili araştırma yapan bilim adamları için de tercih edilen bir eserdir. Malatya Tarihi ile ilgili yapılan araştırmalarda bu

bakımından XIII. yüzyıl Selçuklu Kapalı Medreseleri'ni çağrıştırmaktadır.⁷⁷¹ Eser, Memlûk Sultânı el-Melik el-Eşref eş-Şâban döneminde mimar Şemseddîn Muhammed bin Osman ve Tekvor bin Stefan tarafından yenilenmiştir.⁷⁷²

Medresenin boyu 23.40 m., eni 24.20 m. olup planı kareye yakındır.⁷⁷³ Taç kapısı (portali) kuzeydedir ve işlenmiş taş kullanılarak süslenmiştir. Taç kapısının

medresenin yapım dönemi ve mimarı olarak Metin Sözen referans alınarak Melik Eşref Şaban dönemi ve Şemseddîn Muhammed bin Osman kabul edilmektedir. Oysa Grenard'dan iktibas ettiğimiz ilgili kitâbeye bakıldığında cümleye “ceddettu” fiili ile başlandığı görülmektedir. Bu fiil, Arapça'da yeniledi anlamına gelmektedir ve tamir için de kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu eserin Melik Eşref Şaban döneminde yapılmadığı; fakat yenilendiği anlaşılabacaktır. Ayrıca bu Memlûk Sultânı döneminde Malatya'daki Memlûk hâkimiyeti henüz ilk yıllarını yaşadığından bir medresenin yenilenmesi işiyle halkın sempatisinin kazanılmak istenildiği düşünülebilir. Eserin planı ve diğer teknik özellikleri bakımından tipik bir Selçuklu Kapalı Medresesi olması zaten bu eserin XIV. yüzyılın ikinci yarısından sonra yapılmış olma ihtimalini zayıflatmaktadır.

⁷⁷⁰ “Medrese-i Şahabiyye-i Kübrâ der bâtin-ı Malatya ki Şahabeddîn Hızır Mirzâ Mîrâ binâ itmiştir ki Câmî-i Kebîr'in cânib-i kiblesindedir.” Bkz. Ersin Gülsoy-Mehmet Taşdemir, **Vakıf ve Mülk Defteri**, s. 30.

⁷⁷¹ Aptullah Kuran, **Anadolu Medreseleri**, C. I, Ankara 1969, s. 110; Metin Sözen, **Anadolu Medreseleri Selçuklu ve Beylikleri Devri**, C. II, s. 167.

⁷⁷² Zeki Sönmez, **Anadolu Türk-İslâm Mimarîsinde Sanatçılar**, s. 457.

⁷⁷³ Aptullah Kuran, **Anadolu Medreseleri**, C. I, s. 110.

batı kısmında iç ölçüleri 6.10 m.×5.65 m. olan bir oda bulunmaktadır.⁷⁷⁴ Odanın girişinin hemen sağında dört lahit vardır. Bu lahitle, Şahabeddîn Mezâmîr ailesine ait olabileceği gibi buraya sonradan da getirilmiş olabilirler.⁷⁷⁵ Bu kısmın bir derslik olarak mı yoksa türbe olarak mı yapıldığı belli değildir. Odanın kuzey duvarında 120 cm. eninde ve içi taşla doldurulmuş iki pencere bulunmaktadır. Köşelerde silme üzerine oturan trompların bulunması odanın üstününün kubbe ile örtülü olduğunu göstermektedir.⁷⁷⁶ Bu kubbe yıkılmış ve günümüzde bu kısım derme çatma ahşap bir tavanla kapatılmıştır. Oda duvarı kesme taşlarla örülmüş olup istinat duvarı orijinal şekliyle günümüze ulaşmıştır.

Şahabiyye Medresesi eyvanı, girişin tam karşısında olup beşik tonozu ve mukarnaslarla bezeli mihrabıyla yapının dikkate değer kısımlarından birini oluşturmaktadır.⁷⁷⁷ 7.10 m. × 6.50 m. ölçülerindeki bu kısım yazlık dersane ve mescid olarak kullanılmaktaydı. Eyvanın batı duvarında bitişiğindeki odaya açılan 1 metre eninde bir kapı veya niş ile iç duvarında alt kısımları toprağa gömülü mukarnas işlemeli bir mihrab vardır.⁷⁷⁸

⁷⁷⁴ Aptullah Kuran, **Anadolu Medreseleri**, C. I, s. 110.

⁷⁷⁵ Aptullah Kuran, **Anadolu Medreseleri**, C. I, s. 110; Metin Sözen, **Anadolu Medreseleri Selçuklu ve Beylikleri Devri**, C. II, s. 166;

⁷⁷⁶ Aptullah Kuran, **Anadolu Medreseleri**, C. I, s. 110.

⁷⁷⁷ Metin Sözen, **Anadolu Medreseleri Selçuklu ve Beylikleri Devri**, C. II, s. 166.

⁷⁷⁸ Aptullah Kuran, **Anadolu Medreseleri**, C. I, s. 110.

b. Hânkâh Medresesi

Malatya Ulu Câmî civarında olduğunu tahmin ettiğimiz Hânkâh Medresesi'nden günümüze hiçbir şey ulaşmamıştır. 1530 tarihli Malatya Vakıf ve Mülk Defteri'ne göre yapı, ilk önce hânkâh iken daha sonradan medreseye dönüştürülmüştür.⁷⁷⁹ Medrese'nin Şahabeddîn Mezâmîr tarafından yaptırıldığı bu kayıtla sâbit olduğundan eserin binâ tarihini XIV. yüzyıl başlarına kadar götürebiliriz.

4. Zâviyeler⁷⁸⁰

a. Zâviye-i Kübrâ

1530 tarihli Malatya Vakıf ve Mülk Defteri sayesinde haberdar olduğumuz ve bugün ayakta olmayan Kübrâ Zâviyesi, Malatya merkezinde bulunuyordu.⁷⁸¹

⁷⁷⁹ “*Evkaf-ı Medres-i Hânkâh ki aslında hânkâh sonra medres olmuş. Bu dahi sâbıkü’z-zikr Şahabeddîn Hızır Mîrzâ Mîrâ’nındır.*” Bkz. Ersin Gülsoy-Mehmet Taşdemir, **Vakıf ve Mülk Defteri**, s. 32.

⁷⁸⁰ Tekke, Hângâh, Ribât ve âsitâne anlamlarına da gelen Zâviye, bir şeyhin yönetiminde tasavvûfî eğitimin verildiği mekândı. Topluma manevi ve ahlakî eğitimin verildiği zâviyeler ticâret yolları üzerinde han, kervansaray ve imâret görevi de görürlerdi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Kara, “Tekke”, **DİA**, C. XL, 2011, s. 368-370.

Vakıfnâmesi 713/1313-1314 tarihlidir.⁷⁸² Bu yapının, o dönem Malatya’da etkin olan Şahabeddîn Mezâmîr’in kendisi veya aile fertlerinden biri tarafından kurulmuş olabileceğini tahmin edebiliriz.

b. Zâviye-i Heft Lüle

Tarihî Malatya’nın merkezinde bulunan Heft Lüle Zâviyesi’nden günümüze herhangi bir şey kalmamıştır. Zâviye, Karatay adlı birine aitti.⁷⁸³ Bu Karatay, Türkiye Selçuklu devlet adamlarından olup üç kardeş yönetimini ihdas eden meşhur Celâleddîn Karatay olabilir. Karatay Medresesi ve Karatay Hanı başta olmak üzere birçok hayır ve eğitim kurumu açıp bunlar için vakıflar kuran Celâleddîn Karatay’ın Malatya’da bir zâviye yaptırmış olması imkân dâhilindedir.

⁷⁸¹ “*Evkaf-ı Zâviye-i Kübrâ der zâhir-i Malatya.*” Bkz. Ersin Gülsoy-Mehmet Taşdemir, **Vakıf ve Mülk Defteri**, s. 36.

⁷⁸² “*Evkaf-ı mezbûrenin vakfiyeti teftiş olundukda ibtidâ-i fetihde ketb olunan defter-i pâdişâhîde ve sonraki defterde vakfiye-i şer’iyye ve şuhûd-ı udûl şehâdetleri ile kadîmi vakfiyeti şer’le sâbit olup vakf-ı mukarrer kayd olunmuş bulunub hâliyâ dahi mütevellî-i vakf elinde iki yüz yigirmi dört yıl tarihile müverrah [937-224=713] vakıfnâme-i şer’iyyesi ve sahîh müteaddid murabba’at-ı Sultânîyeleri olup...*” Bkz. Ersin Gülsoy-Mehmet Taşdemir, **Vakıf ve Mülk Defteri**, s. 38.

⁷⁸³ “*Evkaf-ı Zâviye-i heft Lüle ki Karatay binâ eylemiştir der zâhir-i Malatya.*” Bkz. Ersin Gülsoy-Mehmet Taşdemir, **Vakıf ve Mülk Defteri**, s. 38.

c. Zâviye-i Şeyh Taceddîn Kasım

Şeyh Taceddîn Kasım Zâviyesi'nin tarihî Malatya'nın merkezinde olduğu tahmin olunabilir. Vakıfnâmesi, 654/1256-1257 tarihli dir.⁷⁸⁴ Türkiye Selçukluları dönemi olan bu eser, XIV.-XV. Yüzyıllarda hizmet edip XVI. Yüzyılda Zâviye-i Killik adını almıştır.⁷⁸⁵ Günümüz Malatyasında kullanılan Köllük soy isminin Killik ile bir ilişkisi olabilir.

d. Zâviye-i Uluca Hatun

Şahabeddîn Mezâmîr'in kızı Uluca Hatun tarafından Malatya hâricinde bina edilmiştir.⁷⁸⁶ Nejat Göyünç, Uluca Hatun'un 1418'de vakıf işine koyulduğunu, bir insanın en az kırklı yaşlarında bu tür hayır işlerine giriştiği varsayıldığında Uluca Hatun'un babası Şahabeddîn Mezâmîr'in 1350-1380 yılları arasında hayatta

⁷⁸⁴ “Zıkr olan evkâfın vakfiyeti teftiş olındukda Malatya kuzâtından Mevlânâ Yusuf Halid'den sâdır sene erbaa ve hamsîn ve sitte-mie ile müverrah sahih vakıfnâme-i şer'ıyyesi ve Selâtin-i Mısır'dan sahih murabbaları olduğundan...” Bkz. Ersin Gülsoy-Mehmet Taşdemir, **Vakıf ve Mülk Defteri**, s. 41.

⁷⁸⁵ “Evkaf-ı Zâviye-i Şeyh Taceddîn Kasım el-Mârûf be Zâviye-i Killik.” Bkz. Ersin Gülsoy-Mehmet Taşdemir, **Vakıf ve Mülk Defteri**, s. 40.

⁷⁸⁶ “Evkaf-ı Zâviye-i Uluca Hâtûn binti el-Emîr Şahabeddîn el-Hızır el-Mârûf ceddehâ be-Mirzâ Mîrâ der hâric-i Malatya ki mezbûre Hâtûn binâ eylemiş.” Bkz. Ersin Gülsoy-Mehmet Taşdemir, **Vakıf ve Mülk Defteri**, s. 46.

olduğuna inanmak gerektiğini söylemektedir.⁷⁸⁷ Araştırmacı, Uluca Hatun’un 1418’de vakıf işine koyulduğu bilgisinin kaynağını vermemektedir. Göyünç’ün verdiği bu bilgiyi doğru kabul etsek bile kızı Uluca Hatun’un 1418’de sağ olmasının babasının 1350-1380 yılları arasında yaşıyor olmasıyla pek alakalı olmadığı kanaatindeyiz.

e. Zâviye-i Pervane Hatun

Şahabeddîn Mezâmîr soyundan olan Pervane Hatun adına yapılan Pervane Hatun Zâviyesi, zaviyeye ait vakıfnâmeye göre 794/1391-1392 tarihlidir.⁷⁸⁸ Günümüzde ayakta değildir.

f. Zâviye-i Şeyh Hasanlu

XVI. yüzyılda nâhiye-i Muşar olarak adlandırılan günümüz Akçadağ ilçesinde bulunan bu zâviyenin tarihi 653/1255-1256’ya kadar gitmektedir.⁷⁸⁹

⁷⁸⁷ Bkz. Nejat Göyünç, “Memlûk Devrinde (Eski) Malatya’da Bir Aile”, V. **Milletlerarası Türkoloji Kongresi**, İstanbul (23-28 Eylül 1985), s. 245-250.

⁷⁸⁸ “*Evkâf-ı Zaviye-i Pervane Hatun an nesl-i sâhibü’l-hayrât Mirzâ Mirâ. Zikr olan mezraların vakfiyeti bundan sâbık sene Erbaa ve tis’in ve seb’a-mie [794/1391-1392] ile müverrah şer’î vakıfnâmesi ve sahîh murabba’ât-ı sultânîyesi müceblerince...*”. Bkz. Ersin Gülsoy-Mehmet Taşdemir, **Vakıf ve Mülk Defteri**, s. 50.

Türkiye Selçuklu hükümdarı II. Alâeddîn Keykubâd tarafından Tecemi lakablı Şeyh Ahmed et-Tavil'e vakfedilmiştir.

5. Türbeler

a. Melik Sûnullah Türbesi

XIV. Yüzyılın ilk yarısı boyunca Malatya'da hâkim olan Sûnullah ailesinin büyüklerinden Melik Sûnullah'a ait türbe, bugün Melik Sûnullah Câmî'nin bitişiğindedir.

⁷⁸⁹ “*Vakf-ı Zaviye-i Şeyh Hasanlu tâbi-i nâhiye-i Muşar nâm-ı diğer Setbed ki merhûmü'l-mağfurleh Sultân Alâeddîn nevverallahu merkadehu iki başın bile vakf eylemiş. Zikr olan karye ve mezari'in tamâm mâlikâneleri ve canib-i divânileri merhum Seyyid Ebû'l-fevâ tâcü'l-arifeyn kaddesallahu sırrahu'l-azîz evlâdından Şeyh Ahmed Tavil el-mülakkab Tecemi nevverallahu merkadehunun vakf idigü merhum Sultan Alâeddîn'in iki yüz seksen dört yıl tarih ile müverrah [937-284=653/1255-1256] vakıfnâmesi ve sonra şuhûd-ı udûl şehâdetleri ile bir defa dahi sâbit olduğunu yüz otuz dört yıl tarik ile müverrah [937-134=803=1400-1401] şer'i hüccetleri ve sahih murabba'at-ı Sultânîyeleri olduğundan gayr-ı min zalikü'z-zamân ilâ haze'l-ân bilâ-fasl vakfiyet üzere tasarruf etdüklerine cemm-i gafîrmin El-müslimîn şehâdet eyledükleri ecilden ber karâr-ı sâbık defter-i cedide vakf-ı mukarrer kayd olundu.*” Bkz. Ersin Gülsoy-Mehmet Taşdemir, **Vakıf ve Mülk Defteri**, s. 53.

b. Ömer Bey Türbesi

Malatya'nın Memlûk hâkimiyetine girmesinden önce Malatya'da hâkim olan Ömer Bey'e ait olduğu düşünülen türbe, Ömer Bey Mescidi'nin giriş kısmının sağ tarafında yer alır. Üzerinde herhangi bir mezar kitâbesinin bulunmaması türbenin Ömer Bey'e ait olduğunu tartışılır hale getirir de şu ana kadar Ömer Bey'e ait olan başka bir mezara rastlanmamıştır.

c. Argunşah Hatun Türbesi

Şahabeddîn Mezâmîr'in oğlu Emîr Nûreddîn Mehmed'in kızı olan Argunşah Hatun'a ait türbe günümüze ulaşmamıştır. Tarihi Malatya'nın merkezinde olduğu tahmin edilen bu türbe, XVI. Yüzyılda zâviyeye dönüşmüştür.⁷⁹⁰

⁷⁹⁰ “*Vakf-ı Türbe-i Argunşah Hatun binti Emîr Nûreddîn Mehmed bin Şahabeddîn Hızır Mîrzâ Mîrâ haliya zâviye dahi binâ olunmuş.*” Bkz. Ersin Gülsoy-Mehmet Taşdemir, **Vakıf ve Mülk Defteri**, s. 65.

6. Hanlar

I. Hekim Han (Taş Han)

Günümüzde Malatya iline bağlı Hekimhan ilçesine isim vermiş olan Hekim Han, Taş Han olarak da meşhurdur. Ebû Salim bin Ebî'l-Hasan el-Şemmâs adlı Malatyalı bir hekîm tarafından yaptırılan Han'ın hol kısmı üç nefli olup kare planı ve geniş avlusu ile Sultan Hanlarının mimarî özelliklerine sahiptir.⁷⁹¹ Hol kısmı, Türkiye Selçuklu hükümdarı I. İzzeddîn Keykâvus döneminde 615/1218'de, avlusu II. Gıyâseddîn Keyhüsrev döneminde tamamlanmıştır. Üzerinde Arapça, Ermenice ve Süryanîce yazılmış kitâbeleri olan bu yapı, Sivas-Malatya ticaret yolu üzerindeki önemli duraklardan biriydi. XIV. Yüzyılda aktif olarak hizmet veren bu yapı, 1747'de bir tamir görmüştür.⁷⁹²

7. Kervansaraylar

1530 tarihli Malatya vakıf ve mülk defteri sayesinde haberdâr olduğumuz ve XVI. Yüzyıla dahi ulaşmayan üç adet kervansaray bulunmaktaydı.⁷⁹³ İlgili kayda

⁷⁹¹ Oktay Aslanapa, **Türk Sanatı**, s. 172.

⁷⁹² Oktay Aslanapa, **Türk Sanatı**, s. 172.

⁷⁹³ “*Vakf-ı merhûmü'l-mağfûrleh Sultan Alâeddîn tâbe serâhu alâ hânâtehu es-selâseti'l-kâtibe fî kazâ-i Malatya ve alâ cesrehu el-Mârûfiye Bazarcuk fî nâhiye-i Kara Hisar. Zikr olan evkâfın vakfiyeti teftiş olundukta kazâ-i Malatya'da vâki olan üç adet kârbansaraylarına ki elan harab olmuşlardır ve Bazarcuk Köprüsi dimekle*

göre Türkiye Selçuklu hükümdarı Sultan Alâeddîn Keykûbad, kervansarayların bakım ve onarımı için vakıf kurmuştur. Hangi Alâeddîn Keykûbad döneminde yapıldığı belli olmayan bu kervansarayların, Türkiye Selçuklu Devleti'nin siyasî, iktisadî ve sosyal açıdan parlak bir dönem geçirdiği I. Alâeddîn Keykûbad döneminde yapılmış olma ihtimali yüksektir. I. Alâeddîn Keykûbad dışındaki aynı isimli diğer Selçuklu hükümdarlarının Malatya'da etkin oldukları da göz önünde bulundurulmalıdır. İster I. Alâeddin Keykûbad döneminde ister aynı isimli diğer hükümdarlar döneminde yapılmış olsun, bu hükümdarların iktidarda oldukları dönem XIII. Yüzyıl olduğu için bu kervansarayları XIII. Yüzyıl eseri olarak kabul edebiliriz.

mârûf köprüye ki ol dahi rakabeye muhtacdır vakf idigü iki yüz sekiz yıl târihle müverrah [H. 937-208=H. 729/M. 1328-1329] sahîh vakıfnâme-i şer'îyesi olub..."

Bkz. Ersin Gülsoy-Mehmet Taşdemir, **Vakıf ve Mülk Defteri**, s. 64.

SONUÇ

Arslantepe, Tarihî Malatya (Eski Malatya) ve Modern Malatya (Aspuzu) olmak üzere üç farklı yerleşim merkezine sahip Malatya şehri, coğrafi konumu ve sahip olduğu stratejik imkânları bakımından tarihin her döneminde hâkim güçlerin dikkatini çekmiştir. Roma İmparatorluğu'nun Doğu'daki sınırlarını korumak amacıyla bir askerî üs (kale-şehir) olarak kullanılan şehir, imparatorluğun ikiye ayrılmasının ardından Doğu Roma (Bizans) hâkimiyeti altında tarihî misyonuna devam etmiştir. Bizans İmparatoru Herakleios döneminde oluşturulan themalardan Armeniaokon Theması'na bağlanan şehir, İslâm kuvvetleriyle yapılan mücadelelerde yine askerî üs olarak kullanıldı. VII. Yüzyılın ikinci çeyreğinden sonra İslâm hâkimiyetine giren şehir, fizikî karakterini büyük ölçüde korumayı başarırken kültürel anlamda İslâm kültürünün tesirine girdi.

Türk hâkimiyetine kadar sık sık Bizans ve İslâm kuvvetleri arasında el değiştiren şehir, Türklerin şehre hâkim olmalarının ardından kalıcı olarak Türk kültürü dairesine girmiştir. Dânişmenliler ile Türkiye Selçukluları arasında yaşanan Anadolu'nun merkezî birliğini sağlama mücadelesinde kilit bir konumda kalan şehir, iki devlet arasındaki uzun mücadelenin ardından ancak XII. yüzyılın son çeyreğinde Türkiye Selçukluları hâkimiyetine alınabilmiştir. Şehirdeki Türk kültürünün temelleri Dânişmendliler döneminde atılmış; Türkiye Selçuklularının şehre hâkim olmasıyla bu kültür, tüm unsurlarıyla yerleştirilmiştir. Türk hoşgörüsünün bir tezâhürü olarak Dânişmenliler ve Türkiye Selçukluları dönemlerinde şehirde var olan Ermenî, Rûm ve Süryanî unsurlarla farklı dinlere mensup gruplar, kimliklerini koruyabilmişlerdir. Bu hoşgörünün bir neticesi olarak Süryanîlerin Yakubî koluna ait

kadîm ibadethânelerden biri olan Barsuma Manastırı bu dönemde faaliyetlerini rahatça sürdürebilmiştir. Türkiye Selçukluları döneminde Anadolu’da sağlanan siyasî istikrar Konya, Sivas, Kayseri gibi birçok unsurlarıyla kent niteliğine sahip şehirlerde olduğu gibi Malatya’da da dinî-sosyal müesseselerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Malatya Ulu Câmîî, bu istikrarın somut bir örneği olarak şehirdeki fikrî ve tasavvufî hareketlerin merkezi haline gelmiştir. Muhyiddîn İbnü’l-Arabî, Mecdüddîn İshak, Sadreddîn Konevî, Necmeddîn Râzî gibi tasavvuf erbâbı ile Ravzat el-Ûkul müellifi Muhammed bin Gâzî el-Malatyevî gibi fikir adamları Malatya’nın ilmî ve fikrî seviyesinin yükselmesine katkı sağlamışlardır.

1243 Köseadağ mağlûbiyetinin ardından Anadolu’da görülen Moğol istilâsının yıkıcı etkisinden kurtulmayı başaran şehir, Türkiye Selçuklu hükümdarları İzzeddîn Keykâvus-Rükneddîn Kılıç Arslan mücadelesinde, Rükneddîn Kılıç Arslan’ın hâkimiyetini kabul etmiştir. Muineddîn Süleyman Pervâne’nin öldürülmesinin ardından Anadolu fiilî olarak İlhanlı hâkimiyetine girmiştir. Türkiye Selçukluları döneminde Malatya’nın idaresine atanan Mezâmir ve Melik Sûnullah aileleri buradaki varlıklarını İlhanlılara vergi vermek suretiyle koruyabilmişlerdir. İlhanlılar, Türkiye Selçuklularının yıkılmasının ardından Anadolu’yu yönetmek üzere Emirü’l-Ümerâ-ı Memâlik-i Rûm makamını ihdas etmişler ve bu makamın en üst düzey yöneticisi olmak üzere Emirü’l-ümerâlar tayin ederek bölgeyi yönetmişlerdir. Bu yeni yönetim anlayışında Anadolu’nun her bir şehrine yöneticiler tayin edilmiştir. Tayin edilen yöneticiler ekseriyetle ya o bölgenin ileri gelenlerinden ya da mevcut yöneticileri arasından seçilmiştir. İlhanlılar döneminde Malatya’ya tayin edilen yöneticilerin, Türkiye Selçukluları döneminden beri şehri yöneten idareci aileler olduğu görülmektedir. Gazan Han döneminde başlatılan tarım reformunun bir

neticesi olarak Malatya’da sulama kanalları yapıp yeni tarım alanları oluşturularak zirâî üretim arttırılmıştır. 1315’te Kalat-ı Rûm (Kalat-ı Müslimîn)’un güvenliğini sağlamak üzere Malatya, Memlûklar tarafından kuşatılmış ve üçgün boyunca yağmalanmıştır. Bazı araştırmalarda Malatya’nın bu tarihte Memlûk hâkimiyetine girdiği söylene de yukarıda ayrıntılı olarak anlatıldığı üzere şehir Emir Çoban tarafından kısa sürede yeniden İlhanlı hâkimiyetine alınmıştır. Memlûkların 1315 Malatya Zaptı, şehrin iktisâdî ve demografik bünyesi üzerinde ciddî bir tahribat yaratmıştır.

İlhanlıların Anadolu Emirü’l-Ümerâsı olan Timurtaş bin Çoban’ın Mısır’a ilticasıyla yerine vekil olarak bıraktığı Emîr Eretna, vekâleten yürüttüğü Anadolu Valiliği görevini asaleten devralmak için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Memlûk Sultanı el-Melik en-Nâsır’a tâbi olarak faaliyetlerine devam eden Eretna, 1343’te Karanbük Savaşı ile bağımsızlığını ilân etmiştir. Emîr Eretna’nın vekâleten Anadolu Valiliği görevini yürüttüğü dönemden 1361 yılına kadar Malatya şehri Eretnalılar hâkimiyetinde kalmıştır. Bu dönemde, şehirde Melik Sûnullah ailesi Eretnalılara bağlı olarak yöneticilik yapmışlardır. Bu aileden olan Ömer Bey et-Türkmâni 1358 yılı civarında şehrin yöneticiliğine tayin edilmiş ve onun kısa süre sonra ölümüyle Malatya halkı Dulkadirli hâkimiyetini reddederek Memlûkları şehre davet etmişlerdir.

Malatya’daki Memlûk hâkimiyeti 1361 yılında başlamıştır. Memlûk idarî bünyesinde Valilik makamının karşılığı olarak Niyâbet terimi kullanılmış, Malatya Niyâbeti altı büyük Memlûk Niyâbeti’nden biri olan Haleb Niyâbeti’ne bağlanmış ve Ümerâ-i Miîn rütbesindeki idareciler tarafından yönetilmiştir. Memlûk ticaretinin yapıldığı önemli pazarlardan biri olan Malatya Niyâbeti, başkent Kahîre için oldukça

önemli telakki edilmiştir. Memlûklar döneminde Malatya, Dulkadirli-Memlûk hâkimiyet çatışmasında önemli üslerden biri olarak kullanılmıştır. Malatya, Kadı Burhaneddîn Ahmed'e karşı Memlûk kuzey sınır bölgelerini koruyan kilit bir bölge idi. Malatya nâiblerinden Emir Mintaş, Malatya'dan başlattığı isyan sonucunda Kahîre'de Atabek el-Asâkirlik makamını ele geçirmeyi başarmıştır. Sultan Berkûk'un, Mintaş ve Kadı Burhaneddîn'e karşı sevkettiği birlikler Malatya'da konuşlanıp harekete geçmişlerdir. Timur tehlikesinin başgöstermesi üzerine ona karşı sevk edilen birlikler yine Malatya'da karargâh kurmuşlardır. Memlûkların kuzey sınırını korumada stratejik bir noktada yer alan Malatya'nın Osmanlı hükümdarı Yıldırım Bâyezid tarafından zaptı, Memlûk-Osmanlı ilişkilerini germiş ve Sultan Ferec Malatya'nın iâdesini istemiştir. Yıldırım Bâyezid, Malatya'yı iâde edeceğine dâir söz verdiği halde şehri iâde etmemiştir. Malatya'daki kısa süreleri Osmanlı hâkimiyetinin ardından şehir Timur tarafından bizzat ele geçirilmiştir. Timur'un Ankara istikâmetine hareket etmesi üzerine Yıldırım Bâyezid, Memlûk Sultanı Ferec'ten yardım talep etmiş; fakat Ferec, Yıldırım'ın Malatya'yı iâde etmemesinden dolayı gerekli desteği göndermemiştir. Timur'un 1405'te ölümünden sonra tekrar Memlûk hâkimiyetine giren şehir, 1516'da Yavuz Sultan Selim tarafından kalıcı olarak Osmanlı hâkimiyetine katılmıştır.

ÖZET

Türkiye Selçuklu Devleti'nin yıkılmasının ardından (XIV. yüzyılın ilk yarısı) Anadolu'da Türkmenler, İlhanlılar ve Memlûklar arasında hâkimiyet mücadelesi yaşanmıştır. Yüzyılın sonuna doğru bu mücadeleye Osmanlılar ve Timurlular da dâhil olmuştur. XIV. Yüzyıl boyunca Malatya; İlhanlılar, Eretnalılar, Memlûklar, Osmanlılar ve Timur Devleti arasında el değiştirmiştir. Bu devletler döneminde Malatya'da meydana gelen siyâsî, âskerî, idarî ve sosyo-ekonomik değişiklikler bu tezin konusunu oluşturmaktadır. Malatya'nın jeo-politik konumu tespit edildikten sonra dönemin ana kaynakları ışığında XIV. Yüzyıl Malatyasının siyâsî, âskerî, idarî ve sosyo-ekonomik tarihi kronolojik bütünlüğe uygun olarak ele alınmıştır.

ABSTRACT

After Anatolian Seljuks collapsed (in the first half the XIVth century), the struggle of sovereignty between Turcomans, Ilkhanids and Mamluqs in Antolian had been occurred. Late in the century, Ottomans and Timurid had been taken part in the struggle. By the XIVth century, Malatya had been passed in other hands between Ilkhanids, Eretna, Mamluqs, Ottomans and Timurid. This thesis subject is the political, military, administrative and social-economical changes resulted in Malatya at this period. After the geo-political position of Malatya was ascertained, the political, military, administrative and social-economical history of Malatya is discussed cronologically by the light of the main sources of the period.

BİBLİYOGRAFYA

- AKA, İsmail, **Timur ve Devleti**, TTK., Ankara 1991.
- AKDAĞ, Mustafa, **Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî (1243-1453)**, C. 1, Ankara 1999.
- AKNERLİ GRİGOR, **Moğol Tarihi**, Çev. Hrant D. Andreasyan, İstanbul 1954.
- AKSARAYÎ, Kerimüddîn Mahmud, **Müsâmeret el-Ahbâr ve Müsâyeret el-Ahyâr**, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2000.
- AKYOL, İ. Hakkı, "Arz", **İA**, I, 1993, S. 656-657.
- ALPTEKİN, Coşkun, "Belek b. Behram", **DİA**, V, 1992, s. 402-403.
- ÂŞIK PAŞAZÂDE, **Tevârih-i Al-i Osman**, İstanbul 1332.
- ASLANAPA, Oktay, **Anadolu'da İlk Türk Mimarîsi Başlangıcı ve Gelişmesi**, Ankara 1991.
- , **Türk Sanatı**, 5. Basım, İstanbul 1999.
- AYBEK ED-DEVÂDARÎ, Ebî Bekr bin Abdullah, **Kenz ed-Dürer ve Câmi el-Gurer**, Tahkik Ulrich Harmann, C. 8, Kahîre 1391/1971.
- , **Kenz ed-Dürer ve Câmi el-Gurer**, Tahkik Hans Robert Reumer, C. 9, yy., ty.
- AYDIN, Cengiz, "Arz", **DİA**, III, 1991, s. 440-442.
- AYNÎ, Bedreddîn Mahmûd, **İkd el-Cumân fî Târih-i Ehli'z-Zamân**, Tahkîk Dr. Muhammed Muhammed Emîn, C. 4, yy., ty.
- , **İkd el-Cumân fî Târih-i Ehli'z-Zamân**, C. 19, Velîyüddîn Efendî, No:2396, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Kütüphânesi.

AZİMÎ, **Azımî Tarihi Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (H.430-538=1038/39-1143/44)**, Çev. Ali Sevim, TTK., Ankara 2006.

BALA, Mirza, “Kadı Bürhaneddin”, **İA**, VI, 1993, s. 46-48.

BARBARO, Josaphat, **Anadolu’ya ve İran’a Seyahat**, Çeviri ve Notlar: Tufan Gündüz, Eylül 2005.

BARTHOLD, “İlhanlılar Devrinde Malî Vaziyet”, **THİTM**, I, 1931, s. 135-159.

BAŞKUMANDAN SİMBAT, **Vekayiname (951-1334)**, Çev. Hrant D. Andreasyan, yy., ty.

BAŞTAV, Şerîf, “Ortaçağ’da Malatya’nın Jeopolitik Durumu”, **Türk Kültürü Araştırmaları, Prof. Dr. Oktay Aslanapa’ya Armağan**, XXXI/1-2 (Ankara 1995).

BAYBARS EL-MANSÛRÎ ED-DEVÂDAR, **et-Tuhfet el-Mülûkîye fî Devlet et-Turkîyye**, Nşr. Dr. Abd el-Hamîd Salih Hamdan, Beyrût 1407/1987.

—————, **Muhtar el-Ahbâr**, Nşr. Dr. Abd el-Hamîd Salih Hamdan, Mısırîyye el-Lübnanîye, yy., ty.

—————, **Zubdet el-Fikre fî Tarih el-Hicre**, Nşr. D.S. Richards, Beyrût 1998.

BAYKARA, Tuncer, “Rum, Şam ve Anadolu Kavramları Üzerine”, **F. Ü. Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Birinci Orta Doğu Semineri**, (Elazığ, 29-31 Mayıs 2003), s. 33-38.

—————, **Anadolu’nun Tarihî Coğrafyasına Giriş I Anadolu’nun İdarî Taksimâtı**, Ankara 2000.

—————, **Anadolu’nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadî Tarihi Üzerinde Araştırmalar**, İzmir 1990.

—————, **Türkiye Selçukluları Devrinde Konya**, Ankara 1985.

- BAYRAM, Mikail, “Selçuklular Zamanında Malatya’da İlmî ve Fikrî Faaliyetler” **Selçuklu Araştırmaları Merkezi**, I.-II. Millî Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri, Konya 1993, s. 119-124.
- BELÂZÛRÎ, **Fütûh el-Büldân**, Çev. Mustafa Fayda, Ankara 2002.
- BİRZÂLÎ, Âlâmeddîn Ebû Muhammed el-Kâsım bin Muhammed bin Yûsuf, **el-Vefayât li’l-Birzâli**, Nşr. Ebû Yahya Abdullah el-Kundurî, yy., 1426/2005.
- BORATAV, Pertev Naili, “Battal”, **İA**, II, 1993, s. 344-351.
- BROWN, Edward, **Ez Sâdî ta Câmi Târih-i Edebî-i İran ez-Nime-i Karn-ı Heftum ta Ahir-i Karn-ı Heştum-ı Hicrî Asr-ı İstîlâ-ı Moğol ve Tatar**, Farsça Trc. Ali Siğar Hikmet, Tahran 1327/1968.
- CAHEN, Claude, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, Çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul 2012.
- ÇETİN, Altan, “Memlûkler Devrinde Mısır-Anadolu İktisadiyatında Yollar”, **Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına**, İstanbul 2008, s. 531-540.
- , **Memlûk Devleti’nde Askerî Teşkilât**, İstanbul 2007.
- , **Memlûk Devleti’nin Kuzey Sınırı**, TTK., Ankara 2009.
- CÜVEYNÎ, Alâeddîn Ata Melik, **Tarih-i Cihangüşa**, Çev. Mürsel Öztürk, C. III, Ankara 1999.
- DARKOT, Besim, “Malatya”, **İA**, VII, 1993, s. 225-229.
- DÂVUD BENÂKİTÎ, **Tarih-i Benâkıtî**, Haz. Câfer Şiâr, Tahran 1348.
- DELİLBAŞI, Melek, “Türk Tarihi’nin Bizans Kaynakları”, **Cogito**, S. 17, 1999, s.339-351.

DENNİS, G.T., “The letters of Manuel II. Palaeologos: text, translation and notes”, Dumbarton Oaks Texts VIII, Corpus, **Fontium Historiae Byzantinae**, Washington 1977.

EBÛ BEKR-İ TİHRANÎ, **Kitab-ı Diyarbekrîyye**, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2001.

—————, **Kitab-ı Diyarbekrîyye**, Yay. Necati Lugal-Faruk Sümer, 1. Cüz, TTK., Ankara 1993.

EBÛ’L-FİDÂ, el-Melik el-Müeyyed İsmâil bin Alî, **el-Muhtasar fî Ahbâr el-Beşer**, Tahkîk Dr. Muhammed Zeynuhum-Prof. Yahyâ Seyid Hüseyîn, C. 3, yy., ty.

—————, **el-Muhtasar fî Ahbâr el-Beşer**, Nşr. Mahmûd Deyyûb, C. 2, Lübnân-Beyrût 1418/1997.

—————, **Takvim el-Büldân**, Farsça Tercüme Abd el-Muhammed Ayetî, Tahran, ty.

EL-CEZERÎ, Şemsüddîn Ebî Abdullah Muhammed bin İbrahim bin Ebî Bekr, **Tarih-i Hevâdis ez-Zamân ve Enbâehu ve Vefiyât el-Ekâbir ve’l-Âyân min Ebnâehu**, Tahkîk Prof. Dr. Ömer Abdusselâm Tedmürî, C. 1-2-3, Sayda-Beyrût 1419/1998.

EL-HABEŞÎ, Abdullah Muhammed, **Câmî el-Şurûh ve’l-Hevâşi, Mûcem eş-Şâmil li-üsemâ el-Kütüb el-Meşruha fî’t-terâs el-İslâmî ve beyan-ı şuruhe**, C. 3, Ebû Dabî 1425/2004, s.1741-1743 [İSAM Katalog No: 130566]

EL-HALEBÎ, Sıbt İbn El-Acemî, **Künûz ez-Zebeb fî Tarih-i Haleb**, Tahkîk Şevkî Şeâs- Fatih el-Bekkûk, C. 1, Haleb 1418/1996.

el-HOTENÎ, **el-Veled eş-Şefîk ve’l-Hâfid el-Halîk**, Süleymâniye Kütüphânesi Farsça Yazma Eserler, No: 4519.

EL-KUTUBÎ, Muhammed bin Şâkir, **Fevât el-Vefîyât**, C. 1, Tahkîk Dr. İhsan Abbâs, Beyrût, ty.

—————, **Fevât el-Vefîyât**, C. 3, Tahkîk Dr. İhsan Abbâs, Beyrût, ty.

EL-VERDÎ, Zeyneddîn bin Ömer, **Tetimmat el-Muhtasar fî Ahbâr el-Beşer**, Tahkîk Ahmet Rıfat el-Bedravî, C. 2, Beyrût-Lübnan 1970.

EL-YUSÛFÎ, Mûsa bin Muhammed bin Yahyâ, **Nüzhet en-Nâzır fî Siret el-Melik Nâsır**, Tahkîk Dr. Ahmed Hutit, Beyrût 1406/1986.

EN-NÜVEYRÎ, Şihabuddîn Ahmed b. Abdulvehhab, **Nihâyet el-Ereb fî Fünûn el-Edeb**, Tahkîk Dr. Necib Mustafa Fevvâz-Dr. Hikmet Keşâî Fevvâz, C. 30-31, Beyrût-Lübnân 1424/2004.

—————, **Nihâyet el-Ereb fî Fünûn el-Edeb**, Tahkîk Dr. Necib Mustafa Fevvâz-Dr. Hikmet Keşâî Fevvâz, C. 31, Beyrût-Lübnân 1424/2004.

—————, **Nihâyet el-Ereb fî Fünûn el-Edeb**, Tahkîk Prof. İbrahim Şemseddîn, C. 32-33, Beyrût-Lübnân 1424/2004.

—————, **Nihâyet el-Ereb fî Fünûn el-Edeb**, Tahkîk Prof. İbrahim Şemseddîn, C. 33, Beyrût-Lübnân 1424/2004.

ENVERÎ, **Düstûrnâme-i Enverî**, Nşr. Mükrimin Halil Bey, İstanbul 1928.

ERDEM, İlhan, “Sahib-i Divan Şemseddin Cüveynî’nin Anadolu’ya Gelişi, Yeni Moğol Rejiminin Kurulması, Sonuçları”, **Prof. Dr. Kâzım Yaşar Koprman’a Armağan**, Ankara 2003, s. 337-345.

—————, “Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadî, Ticarî İlişkileri ve Sonuçları”, **A.Ü. DTCF. Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.XXI, S. 33 (Ankara 2003), s. 49-67.

—————, “İlhanlılarda Ahmed Teküder Dönemi ve Selçuklular”, **A.Ü. DTCF. Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.XXII, S. 35 (Ankara 2004), s. 103-111.

ERDEM, İlhan – PAYDAŞ, Kazım, **Ak-Koyunlu Devleti Tarihi Siyaset-Teskilat-Kültür**, Ankara 2007.

ESTERÂBADÎ, Aziz b. Erdeşir, **Bezm u Rezm**, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1990.

—————, **Bezm u Rezm**, İstanbul 1928.

EVLYÂ ÇELEBÎ BİN DERVİŞ MUHAMMED ZILLÎ, **Evliyâ Çelebî Seyâhatnâmesi**, 4. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

FAZLIOĞLU, İhsan, “Selçuklular Döneminde Anadolu’da Felsefe ve Bilim (Bir Giriş)”, **Cogito**, S. 29, 2001, s. 152-168.

FAZLULLAH EL-ÖMERÎ, **Mesâlik el-Ebsâr fî Memâlik el-Emsâr**, Tahkîk Ahmed Zeki Başa, Cild-i Evvel, Kahîre, ty.

GALİB, İsmail, **Takvim-i Meskûkât-ı Selcûkîye**, Kostantiniye 1309.

GALSTYAN, A. G., **Ermenî Kaynaklarına Göre Moğollar**, Çev. İlyas Kamalov, İstanbul 2005.

GARSUDDÎN HALİL BİN ŞAHİN, **Zubdetü’l-Keşfi’l-Memâlik Beyânu’t-Turuk ve’l-Mesâlik**, Haz. Şükrü Çetin, Gazî Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2008.

GİBB, H.A.R., **Arabic Literature An Introduction**, Second Edition, Oxford 1963.

GÖDE, Kemal, **Eretnalılar (1327-1381)**, TTK., Ankara 2000.

GÖĞEBAKAN, Gökür, “Malatya”, **DİA**, XXVII, 2003, s. 468-473.

—————, **XVI. Yüzyılda Malatya Kazası (1516-1560)**, Malatya 2000.

GÖKSU, Erkan, **Türkiye Selçuklularında Ordu**, TTK., Ankara 2010.

GÖYÜNÇ, Nejat, “Memlûk Devrinde (Eski) Malatya’da Bir Aile”, **V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi**, İstanbul (23-28 Eylül 1985), s. 245-250.

GREGORY, Timothy E., **Bizans Tarihi**, Çev. Esra Ermert, YKY., İstanbul 2008.

GRENARD, M. F., “Note sur le monuments du moyen âge de Malatia, Divrighi, Siwas, Darende, Amasia et Tokat”, **Journal Asiatique**, Mai-Juin 1901, XVII, s. 549-558.

GÜLSOY, Ersin – TAŞDEMİR, Mehmet, **1530 Tarihli Malatya, Behisni, Gerger, Kâhta, Hısn-ı Mansur, Divriği ve Darende Kazaları Vakıf ve Mülk Defteri**, TTK., Ankara 2007.

GÜLSOY, Ersin, “Malatya Sancağı’nın (Battal Gazi) Yeniçağ Arşiv Kaynakları”, **III. Uluslararası Kervansaray Buluşması “Melita’dan Battalgazi’ye Tarih-Arkeoloji-Kültür-Sanat Günleri”**, (Malatya, 17-27 Eylül 2010), Battalgazi 2010, s. 42-54.

GÜNALTAY, M. Şemseddin, **Yakın-Şark II Anadolu**, Ankara 1987.

———, **İslâm Tarihi’nin Kaynakları-Tarih ve Müverrihler**, İstanbul 1991.

HÂFİZ EBRÛ, Şihabuddîn Abdullah Hâfî, **Coğrafya-yı Hâfız Ebrû**, Tashih-Tahkîk Sâdık Seccâdî, Cild-i Evvel, Tahran 1375.

———, **Zeyl-i Câmiu’t-Tevârih-i Reşidî**, Nşr. Dr. Hanbaba Beyanî, Tahran 1349.

HALDON, John, **Bizans Tarih Atlası**, Çev. Ali Özdamar, İstanbul 2007.

“Hasan Küçük”, **İA**, V/1, 1993, s. 317-318.

HEYD, W., **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi**, Çev. Enver Ziya Karal, TTK., Ankara 2000.

HINZ, Walther, **İslâm’da Ölçü Sistemleri**, Çev. Acar Sevim, İstanbul 1990.

HONIGMANN, Ernst, “Malatya”, **Encyclopedia of Islam**, (Second Edition), VI, 230-231.

—————, **Bizans Devleti’nin Doğu Sınırı**, Trc. Fikret Işıltan, İstanbul 1970.

HUART, Cl., “Fersah”, **İA**, IV, 574.

Hudud el-Âlem mine’l-Maşrik ile’l-Mağrib, Nşr. V. Minorsky, Çev. Abdullah Duman-Murat Ağarı, İstanbul 2008.

HURDAZBİH, Ebû’l-Kasım Ubeydullah bin Abdullah, **el-Mesâlik ve’l-Memâlik**, Çev. Murat Ağarı, İstanbul 2008.

İBN ARABŞAH, **Acâibu’l- Makdûr fî Nevâib-i Timur**, Çev. Ahsen Batur, İstanbul 2012.

İBN BÎBÎ, **el-Evâmir el-Âlâiye fî Umûr el-Âlâiye**, Çev. Mürsel Öztürk, C. I-II, Ankara 1996.

İBN DOKMAK, İbrahim bin Muhammed bin Aydemîr el-Âlâî, **el-Cevher es-Semîn fî Seyr el-Hulefâ ve’l-Mülûk ve’s-Selâtîn**, Tahkîk Dr. Sâid Abdulfettâh Âşûr, yy., 1403/1982.

İBN ECÂ, Şemseddîn Muhammed bin Halil el-Halebî, **Tarih el-Emîr Yeşbek ez-Zâhirî**, Tahkîk Dr. Abdulkâdir Ahmed Tuleymat, Mısır 1393/1973.

İBN EL- FUVATÎ, Ebû’l-Fazl Abdurrezzâk bin Ahmed el-Şeybânî el-Bağdâdî, **el-Havâdis el-Câmiâ ve’t-Tecârib el-Nâfiâ fî el-Mâiye es-Sâbie**, Tahkîk Mehdî en-Necm, Beyrût/Lübnan, ty.

İBN EL-KALÂNİSÎ, **Târihu Dimaşk**, İng. Trc. H.A.R.Gibb, London 1932.

İBN HACER EL-ASKALÂNÎ, **ed-Dürer el-Kâmine fî Âyan el-Mâe es-Sâmine**, C. 1, 2, 4, Beyrût 1414/1993.

—————, **İnbâ el-Gumr bi-Enbâ el-Umr**, İnternet Sitesi: www.alwaraq.net (Erişim Tarihi: 7 Mart 2015)

İBN HALDUN, **Mukaddime**, , Çev. Zâkir Kadirî Ugan, C. 2, İstanbul 1970.

—————, **Mukaddime**, Çev. Zakîr Kadirî Ugan, C. 1, İstanbul 1968.

İBN İYÂS, Muhammed bin Ahmed bin İyâs el-Hanefî el-Mısırî, **Bedaî ez-Zuhûr fî Vekâî ed-Duhur**, yy., 1960.

İBN KESÎR, Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl bin Şihâbüddîn Ömer bin Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, İnternet Sitesi: www.elwaraq.net (Erişim Tarihi: 7 Mart 2015)

İBN ŞEDDÂD, **el-Âlâk el-Hatîre fî Zikr-i Ümerâ eş-Şam ve'l-Cezîre**, Tahkik Yahya Zakeriya Âbbâre, 1. Cilt 2. Kısım, Dımaşk 1991.

İBN ŞIHNE, eş-Şeyh Muhibeddîn Ebû'l- Vâlidu Muhammed bin Muhammed, **Ravz el-menâzir fî İlm el-Evâil ve'l-Evâhir**, Tahkîk Seyyid Muhammed Muhennâ, Beyrût-Lübnân 1417/1997.

İBN TAĞRİBERDÎ, Cemâleddîn Ebû'l-Mehâsin, **el-Menhel es-Sâfî ve'l-Müsteva fî Bâd el-Vâfî**, Tahkîk Dr. Nebîl Muhammed Abdülaziz, C. 3, Kahîre 1985.

—————, **el-Menhel es-Sâfî ve'l-Müsteva fî Bâd el-Vâfî**, Tahkîk Dr. Muhammed Muhammed Emin, C. 6, Kahîre 1410/1990.

—————, **el-Menhel es-Sâfî ve'l-Müsteva fî Bâd el-Vâfî**, Tahkîk Dr. Muhammed Muhammed Emin, C. 4, Kahîre 1989.

—————, **el-Menhel es-Sâfî ve'l-Müsteva fî Bâd el-Vâfî**, Tahkîk Dr. Nebîl Muhammed Abdülazîz, C. 5, Kahîre 1988.

—————, **el-Menhel es-Sâfî ve'l-Müsteva fî Bâd el-Vâfî**, Tahkîk Dr. Muhammed Muhammed Emin-Dr. Sâid Abdulfettâh Âşûr, C. 2, Kahîre 1984.

—————, **en-Nücum ez-Zâhire fî Mülûk-ı Mısır ve'l-Kâhire**, Tahkik Muhammed Hüseyin Şemseddîn, C. 7, 10, 11, 12, Beyrût-Lübnan 1413/1992.

—————, **en-Nücûm ez-Zâhire fî Mülûk-ı Mısır ve'l-Kahîre**, Tahkik Muhammed Hüseyin Şemseddîn, C. 9, Beyrût, ty.

İBNÜ'L-ESÎR, **el-Kâmil fî't-Târih**, Tahkik Ebû'l-Fidâ Abdullah el-Kadı, C. 2, Beyrût-Lübnan 1407/1987.

—————, **el-Kâmil fî't-Târih**, Tashîh Dr. Muhammed Yûsuf er-Rekak, C. 4, Beyrût-Lübnan 1407/1987.

—————, **el-Kâmil fî't-Târih**, Çev. Abdülkerim Özaydın-Ahmet Ağırakça, C. 2, İstanbul 1987.

İBNÜ'L-FURAT, Nâsırüddîn Muhammed bin Abdurrahim, **Tarih-i İbn el-Furat**, Nşr. Dr. Kostantin Zureyk-Dr. Neclâ İzzeddîn, C.9/2, Beyrût 1938.

—————, **Tarih-i İbn el-Furat**, Nşr. Dr. Kostantin Zureyk, C.9/1, Beyrût 1936.

İBNÜ'L-İBRÎ, Ebû'l-Ferec, **Abû'l-Farac Tarihi**, Çev. Ömer Rıza Doğrul, C. I-II, Ankara 1999.

—————, **Târihu Muhtasari'd-Düvel**, Çev. Şerafeddin Yalrkaya, Ankara 2011.

KADI ŞUHBE, Takıyuddîn Ebî Bekr bin Ahmed, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkik Adnan Derviş, C. 3, 4, Dımaşk 1997.

—————, **Târih-i İbn Kadı Şuhbe**, Tahkik Adnan Derviş, C. 1, 2, Dımaşk 1994.

KAFALI, Mustafa, **Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi**, Ankara 1997.

KALKAŞANDÎ, Ebû'l-Abbâs Ahmed, **Kitab-ı Subh el-Âşâ**, C. 8, Kahîre 1334/1915.

—————, **Kitab-ı Subh el-Âşâ**, C. 11, Kahîre 1335/1917.

—————, **Kitab-ı Subh el-Âşâ**, C. 12, Kahîre 1336/1918.

—————, **Kitab-ı Subh el-Âşâ**, C. 13, Kahîre 1337/1918.

—————, **Kitab-ı Subh el-Âşâ**, C. 14, Kahîre 1338/1919.

—————, **Kitab-ı Subh el-Âşâ**, C. 4, Kahîre 1332/1914.

—————, **Kitab-ı Subh el-Âşâ**, C. 7, Kahîre 1333/1915.

KANAT, Cüneyt, “Memlûk Devleti’nde İktidar Değişikliği Bahrî Memlûklardan Burcî Memlûklara”, **Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına**, İstanbul 2008, s. 541-545.

KARA, Mustafa, “Tekke”, **DİA**, XL, 2011, s. 368-370.

KARAARSLAN, Nasuhi Ünal, “Hamdânîler”, **DİA**, XV, 1997, s. 446-447.

KAŞANÎ, Ebû’l-Kasım Abdullah bin Muhammed, **Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)**, Çev. Derya Örs, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1992.

—————, **Tarih-i Olcaytu**, Sadeleştiren Mehîr Hanbelî, Tahran 1348.

KAYAOĞLU, İsmet, “Anadolu Selçukluları Devrinde Ticarî Hayat”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XXIV, S. 1, (Ankara 1981), s. 359-373.

KAZHDAN, Alexander P., **The Oxford Dictionary of Byzantium**, Vol. III, New York-Oxford 1991, pp. 2034-2035.

KAZVİNÎ, Hamdullah Müstevfî, **Nüzhet el-Kulûb**, Tashih-Tahkik Gay Le Stange, Brill-Leiden 1854/1933.

—————, **Tarih-i Güzide**, Tahkik Dr. Abdülhüseyin Nevâî, Tahran 1387.

KAZVİNÎ, Zekeriya bin Muhammed bin Mahmûd el-Mekmunnî, **Acaib el-Mahlûkât ve Garaib el-Mevcûdât**, Tashîh Nasrullah Sebbûhî, Tahran, ty.

KEÇİŞ, Murat, “II. Manuel Palaiologos’un Mektuplarında Sultan Yıldırım Bayezid ve Osmanlılar”, **International Journal of Social Science**, Volume 6 Issue 3, p. 301-320, March 2013.

KESİK, Muharrem, **Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultân I. Mesud Dönemi (1116-1155)**, TTK., Ankara 2003.

KILIÇ, Şahin, **Bizans Kısa Kronikleri (Chronica Byzantina Breviora) Osmanlı Tarihinin Bizanslı Tanıkları**, İstanbul 2013.

KINAL, Firuzan, **Eski Anadolu Tarihi**, Ankara 1987.

KİYÂ EL-MÂZENDERÂNÎ, Abdullah bin Muhammed, **Risâle-i Felekîyye**, Tashîh Walter Hinz, Wiesbaden 1952.

KOPRAMAN, Kâzım Yaşar, **Makaleler**, Haz. E. Semih Yalçın-Altan Çetin, Ankara 2005.

KUBAN, Doğan, **Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı**, İstanbul 2002.

KURAN, Aptullah, **Anadolu Medreseleri**, C. I, Ankara 1969.

LAMBTON, Ann Katharina Swynford, “Ortaçağ İranında Sûfiler ve Devlet”, Çev. Murat Zengin, **A.Ü. DTCE. Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. XXX, S. 50 (Eylül 2011), s. 211-230.

LAPIDUS, Ira Marvin, **Muslim Cities in the Later Middle Ages**, Cambridge/Massachusetts 1967.

LEVY, Reuben, **Persian Literature**, Oxford University Press 1923.

MAKRİZÎ, Takıyuddîn Ebû'l-Abbâs Ahmed bin Ali, **bi'l-Hıtat el-Makrizîyye**, Tahkîk Dr. Muhammed Zeynuhum-Mediha eş-Şarkavî, C. 1-2-3 Mektebet-i Medbûlî/Kahîre 1998.

———, **es-Sülûk li-Mârifet-i Düvel el-Mülûk**, Tahkîk Muhammed Abdülkâdir Âtâ, C. 4-5-6, Beyrût-Lübnân, 1418/1997.

———, **es-Sülûk li-Mârifet-i Düvel el-Mülûk**, Tahkîk Muhammed Abdülkâdir Âtâ, C. 3, Beyrût-Lübnân, ty.

———, **es-Sülûk li-Mârifet-i Düvel el-Mülûk**, Tahkîk Muhammed Abdülkâdir Âtâ, C. 2, Beyrût-Lübnân, ty.

———, **İğâset el-ümme bi-Keşf el-ğumme**, Nşr. Muhammed Mustafa Ziyâde-Cemâleddîn Muhammed eş-Şeyâl, Kahîre 1422/2002.

MELİKOFF, I., “Danishmendids”, **Encyclopedia of Islam (Second Edition)**, II, 110-111.

MESÛDÎ, **Mürûc ez-Zehab (Altın Bozkırlar)**, Çev. Ahsen Batur, İstanbul 2011.

MİKHAİL PSELLOS, **Khronographia**, Çev. Işın Demirkent, TTK., Ankara 1992.

MÜSAFİR BİN NÂSİR EL-MALATYEVÎ, **Sefine-i nefis ve Mecmûâ-ı Enîs**, Süleymânîye Kütüphanesi, Ayasofya Bölümü 01670.

MÜVERRİH VARDAN, “Türk Fütühatı Tarihi (889-1269)”, Çev. Hrant D. Andriasyan, **Tarih Semineri Dergisi**, 1-2, İstanbul 1937, s. 154-245.

NİZÂMUDDÎN ŞÂMÎ, **Zafernâme**, Çev. Necati Lugal, TTK., Ankara 1987.

NUÂYMÎ, Abdülkâdir bin Muhammed, **ed-Dâris fî Tarih el-Medâris**, Tahkîk Câfer el-Hanî, C. 1, Kahîre, ty.

OCAK, Ahmet Yaşar, “Battal Gazi”, **DİA**, V, 1992, s. 204-205.

OĞUZ, Mevlüt, **Başlangıcından Osmanlıların Fethine Kadar Malatya Tarihi (M.Ö.5500-M.S.1516)**, İstanbul 1995.

ORAL, Zeki, “Malatya Kitabeleri”, **III. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 15-20 Kasım 1943)**, Kongreye Sunulan Tebliğler, TTK., Ankara 1948, s. 434-440.

ORUÇ BİN ADİL EL-KAZAZ, **Oruç Bey Tarihi**, Haz. Atsız, İstanbul 1972.

OSTROGORSKY, George, **Bizans Devleti Tarihi**, Çev. Fikret Işıltan, Ankara 2006.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Kadı Burhaneddîn”, **DİA**, XXIV, 2001, s. 74-75.

———, “İbnü’l-İbrî”, **DİA**, XXI, 2000, s. 92-94.

- ÖZGÜDENLİ, Osman G., **Gâzân Han ve Reformları (1294-1305)**, İstanbul 2009.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. 1-2, MEB Yay., İstanbul 1993.
- PALMİERİ, A., “Arslantepe Excavations 1982”, **V. Kazı Sonuçları Toplantısı**, İstanbul 1983, s. 37.
- PETRUSHEVSKY, “The Socio-Economic Condition of Iran Under the Il-Khans”, **The Cambridge History of Iran**, Volume 5, Ed. J. A. Boyle, Cambridge 1968, s. 483-537.
- PİYADEOĞLU, Cihan, **Selçukluların Kuruluş Hikâyesi Çağrı Bey**, İstanbul 2011.
- RAMSAY, W. M., **Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası**, Çev. Mihri Pektaş, İstanbul 1960.
- REŞİDÜDDİN FAZLULLAH EBÛ’L-HAYR, **Kitab-ı Tarih-i Mübarek Gâzânî Dâstân-ı Abağa Han ve Sultân Ahmed ve Argun Han**, Nşr. Karl Jahn, Mouton&Co 1957.
- , **Mukâtebât-ı Reşidî**, Tashîh Muhammed Şefî, Pencab 1364/1945.
- , **Tarih-i Mübarek Gâzânî Dâstân-ı Gâzân Han**, Nşr. Karl Jahn, 1357/1940.
- , **Câmiu’t-Tevârih**, Yay. Ahmet Ateş, TTK., Ankara 1999.
- RYPKA, Jan, **History of Iranian Literature**, Dordrecht-Holland 1968.
- SAFEDÎ, Selâhaddîn bin Halîl bin Aybek, **el-Vâfi bi’l-Vefiyât**, Tahkîk Ahmed el-Arnâvut-Türkî Mustafa, C. 8, 10, 11, 25, Beyrût-Lübnan 1420/2000.
- , **Âyân el-Asr Âvân en-Nasr**, İnternet Sitesi: www.alwaraq.net (Erişim Tarihi: 7 Mart 2015)

- SAYRAFI, el-Hatib el-Cevheri Âli bin Dâvûd, **Nüzhet en-Nüfûs ve'l-Abidan fi Tevârih ez-Zâman**, Tahkik Dr. Hasan Habeşî, yy., 1970.
- SCHILTBERGER, Johannes, **Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)**, Çev. Turgut Akpınar, İstanbul 1995.
- SEVİN, Veli, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası**, TTK., Ankara 2001.
- SOBERNHEIM, M., "Hamdânîler", **İA**, V/I, 1993, s. 179-182.
- SOLAKZÂDE MEHMED, **Solakzâde Tarihi**, İstanbul 1298.
- SÖNMEZ, Zeki, **Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslâm Mimarîsinde Sanatçılar**, TTK., Ankara 1989.
- SÖZEN, Metin, **Anadolu Medreseleri Selçuklu ve Beylikleri Devri**, C. II, İstanbul 1972.
- SPULER, Bertold, **İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350**, TTK., Ankara 2011.
- STRABO, **The Geography of Strabo**, Book XII, Chapter 2, 1928.
- SÜMER, Faruk, "Anadolu'da Moğollar", **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, S. I, Ankara 1969, s.1-147.
- , **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları**, Ankara 1972.
- ŞERBETÇİ, Azmi, "Kutbuddîn-i Şirazî", **DİA**, XXVI, 2002, s. 487-489.
- ŞEREFÜDDÎN ALİ YEZDÎ, **Zafernâme**, Ed., Mollavî Muhammed İlahdâd, C. 1, Calcutta 1887.
- ŞEŞEN, Ramazan, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İstanbul 1998.
- THEOPHANES, **The Chronicle of Theophanes**, Trc. Harry Turtledove, Philadelphia 1982.

TOGAN, Zeki Velidî, “Moğollar Devrinde Anadolu’nun İktisadî Vaziyeti”, **THİTM**, I, 1931, s.1-42.

—————, **Reşiddîn’in Mektuplarında Anadolu’nun İktisâdî ve Medenî Hayatına Ait Kayıtlar**, İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 15, S. 1-4’ten Ayrı Basım, 1954, s. 1-18.

TURAN, Osman, **İstanbul’un Fethinden Önce Yazılmış Tarihî Takvimler**, TTK., Ankara 1954.

—————, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul 1971.

—————, **Selçuk Devri Vakfiyeleri III. Celâleddîn Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri**, Belleten Sayı 45’ten Ayrı Basım, TTK., Ankara 1948.

ÜLKÜTAŞIR, M. Ş., “Sinop’ta Selçukîler Zamanına Ait Tarihî Eserler”, **Türk Tarih, Arkeologya ve Etnoğrafya Dergisi**, V, 1949, s. 112-151.

UMAR, Bilge, **Türkiye’deki Tarihsel Yer Adları**, İnkılâp Yayınevi, İstanbul 1993.

UNAT, Yavuz, “Zîc”, **DİA**, XXXXIV, 2013, s. 397-398.

URFALI MATEOS, **Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162)**, Çev. Hrant D. Andreasyan, TTK., Ankara 2000.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “XII. ve XIII. Asırlarda Anadolu’daki Fikir Hareketleri ile İçtimaî Müesseselere Bir Bakış”, **III. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 15-20 Kasım 1943), Kongreye Sunulan Tebliğler**, TTK., Ankara 1948, s. 287-306.

—————, **Kitâbeler**, İstanbul 1345/1927.

—————, **Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal**, TTK., Ankara 1988.

UZUNPOSTALCI, Mustafa, “Cemâl el-Malatî”, **DİA**, VII, 1993, s. 305.

VASSAF, Şerefüddîn Abdullah bin Fazlullah Şirazî, **Tecziyet el-Emsar ve Tezciyet el-Âsar**, Nşr. Abdulmuhammed Ayeî, yy., 1346.

YAKUT EL-HAMEVÎ, **Mûcem el-Büldân**, C. V, Beyrût 1374.

YILDIZ, Hakkı Dursun, **Makaleler**, Haz. E. Semih Yalçın-Selçuk Duman, C. 2, Ankara 2006.

YİNANÇ, Mükrimin Halil, “Dânişmendliler”, **İA**, III, 1993, s. 468-479.

—————, “Celâyir”, **İA**, III, 1993, s. 64-65.

—————, **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I Anadolu’nun Fethi**, İstanbul 1944.

YİNANÇ, Refet, **Dulkadir Beyliği**, TTK., Ankara 1989.

YÜCEL, Yaşar, **Kadı Burhaneddîn Ahmed ve Devleti**, Ankara 1970.

YÛNİNÎ, Ebû’l-Feth Kutbeddîn Musâ bin Muhammed, **Zeyl-i Mirat ez-Zamân**, İnternet Sitesi: www.elwaraq.net (Erişim Tarihi: 7 Mart 2015)

ZAHİRUDDÎN NİŞABURÎ, **Selçuknâme**, Nşr. Muhammed Ramazanî, Tahran 1332.

ZEHEBÎ, Şemseddîn Muhammed bin Ahmed bin Osman, **Tarih el-İslâm ve Vefâyat el-Meşâhîr ve’l-Âlâm**, Tahkik Dr. Ömer Abdusselâm Tedmürî, 67. Tabaka, Beyrût-Lübnan 1419/1999.

—————, **Tarih el-İslâm ve Vefâyat el-Meşâhîr ve’l-Âlâm**, Tahkik Dr. Ömer Abdusselâm Tedmürî, 68. Tabaka, Beyrût-Lübnan 1429/1999.

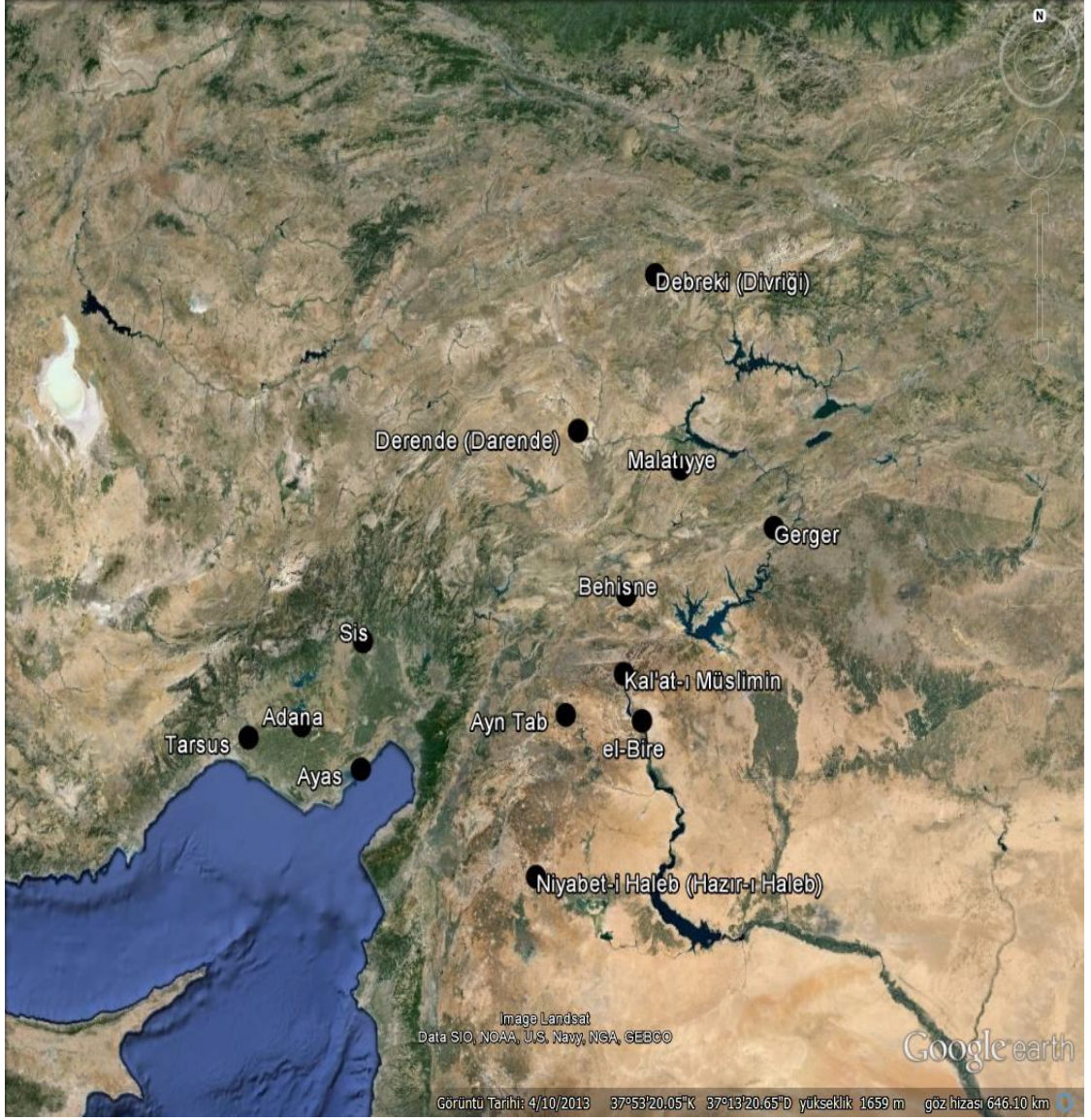
—————, **Zeylu Tarih el-İslâm**, Haz. Mazen bin Salim Bavezirî, yy., ty.

ZENGİN, Murat, **Türkler Tarafından Fethinden Moğol İstîlâsına Kadar Malatya**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008.

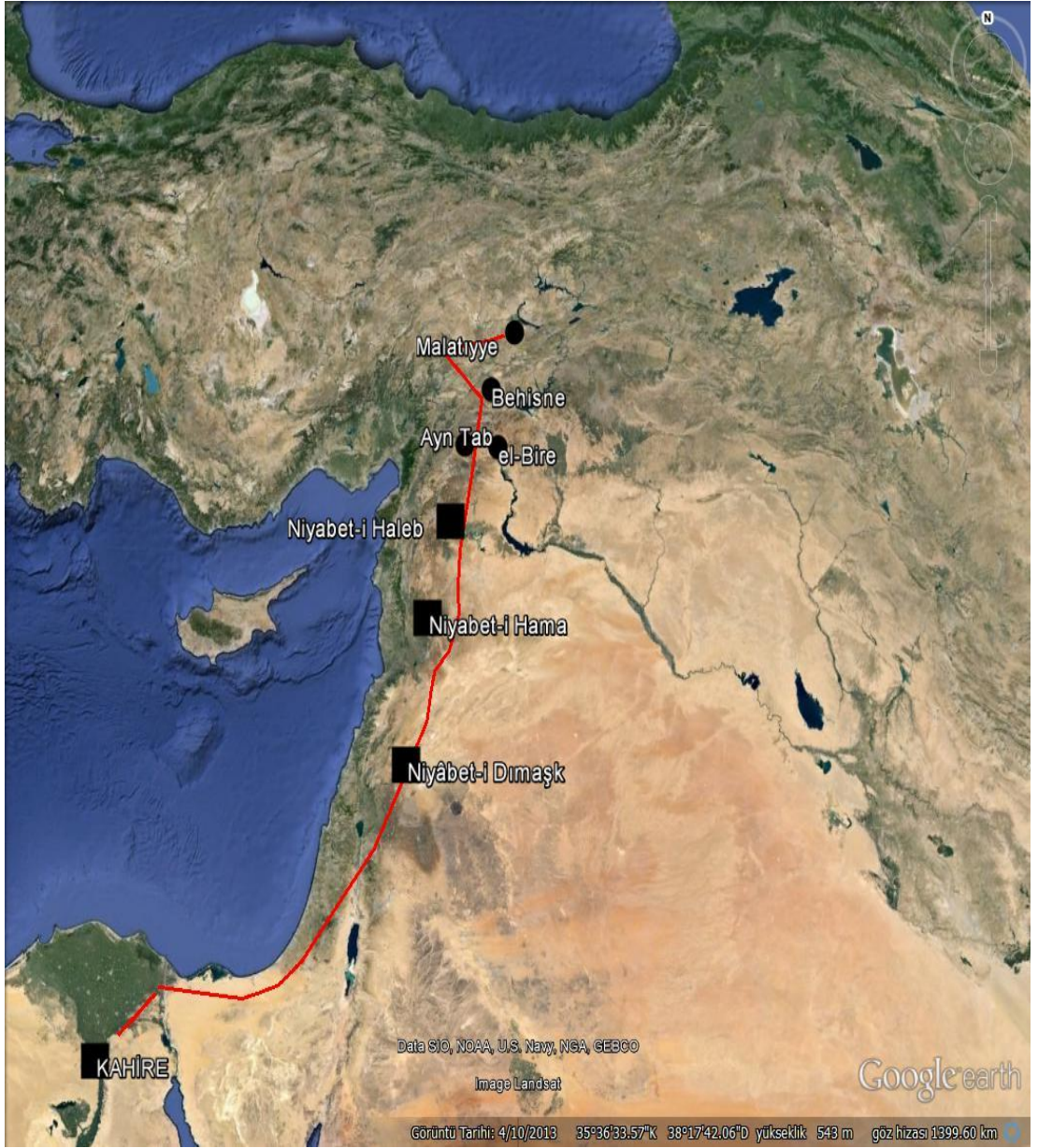
HARİTALAR

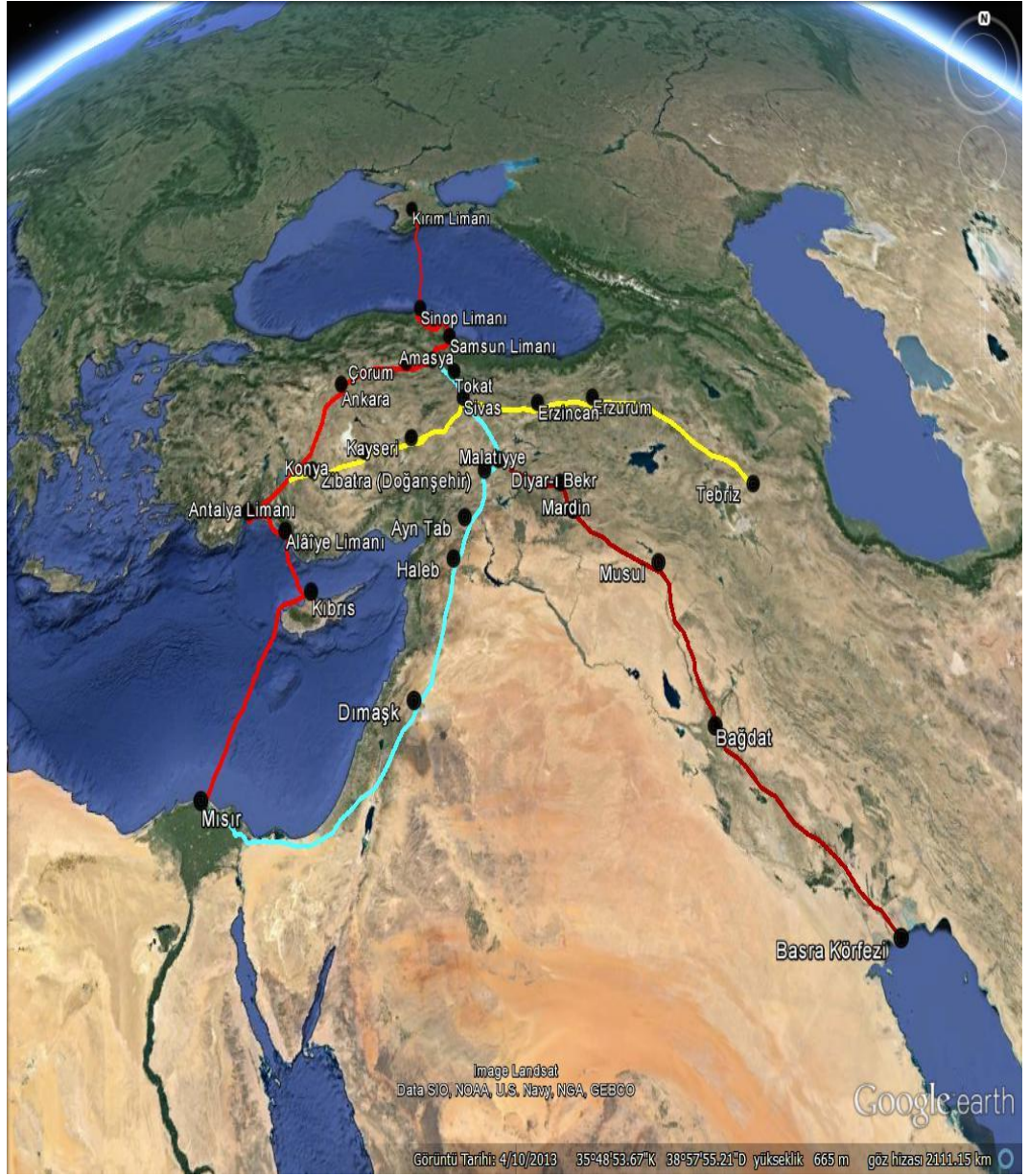
MEMLÛK NİYÂBETLERİ

HALEB NİYÂBETİ

1315 MALATYA ZAPTINDA MEMLÛK ORDUSUNUN TAKİP ETTİĞİ GÜZERGÂH

XII.-XIV. YÜZYILLARDA ANADOLU TİCARET YOLLARI